

6751

237.11

A

MAGYAR ALKOTMÁNY TÖRTÉNETE

ISKOLAI KÉZIKÖNYVÜL

IRTA

LADÁNYI GEDEON

A KOLOZSVÁRI M. KIR. EGYETEMEN TÖRTÉNELEM
TANÁRA, S A MAGYAR TUD. AKAD. LEV. T.

Harmadik újonnan javított s bővített kiadás.

DEBRECZEN,

KIADJA TELEGDI K. LAJOS

1873.

04449

A magyar szabadság nem holmi chartán, vagy chartákon alapul, azaz nem egyes uralkodóknak akár önkéntes, akár fegyverrel kicsikart adománya, hanem egy idős a nemzet európai életével, a melyben a nép szabadságszeretetének természetes kifolyása, melynek ennél fogva csak módosulnia, tökéletesbülnie kellett ahoz képest, a mint a nemzet folytonos művelődése lehetővé tette, vagy a kor szükségei megkívánták.

ELSŐ SZAKASZ.

A VEZÉREK KORA.

1. §. Vezérválasztás, vérszerződés.

Nemzetünk állami élete az etelközi vérszerződéssel kezdődik, midőn az eddig 7 törzsre oszolva és közös fő nélkül élő nemzet, közös fővezért választott Árpád személyében. Nagyfontosságú tény e vérszerződés, nem csak azért, mert összpontosította a nemzet erejét, s előre biztosította a szándékolt honfoglalási harczok ohajtott sikerét, hanem azért is, mert oly alaptörvényeket tartalmaz, melyek a közös fővezérség felállítása utánra is biztosították a nemzet szabadságát, olyan alkotmány alapját tették le, a milyennél jobbal akkor Európának egy nemzete sem birt, melyet nemzetünk büszkén mutat-hat föl, mint egyfelől szabadságszeretének, másfelől természetes józan eszének fényes bizonyosságát. A vérszerződés pontjai ezek:

1. Mig Árpád férfi utódai ki nem hálnak, közülök fog a nemzet vezért választani.

2. A mit közös erővel szereznek, abból senki se rekesztessék ki.

3. Azok, kik Árpádot szabad akaratból vezérokké, urokká választották, se magok, se maradékaik ne rekesztessenek ki a vezér tanácsából, s az országlás tisztéből.

4. Ha valaki közülök, vagy maradékaik közül hűtlen lenne a

vezérhez, vagy viszályt támasztana a vezér és rokonai közt, vére ontassék ki.

5. Ha valaki a vezér, vagy a többi főnökök utódai közül megszegné ezen esküt, átok alatt legyen.

Midőn az egyesülés után megindult a nép Attila pannoniai birodalmának fölkeresésére s meghódítására, s midőn közeledett a Kárpátokhoz, követeket küldtek elibök az erdélyi székelyek (kik Attila kora óta folyvást megtartották Erdély keleti bércei közt elfoglalt helyöket), segélyt ajánlottak nekik a szándékolt honfoglalási harczokban, s általában testvéries egyesülést a magyar nemzettel, ha meghagyatnak ősi szabadságuk és intézményeik élvezetében. Árpád és magyarjai kedvesen fogadták e csatlakozást, s a székely követek a vérszerződéshez csaknem teljesen hasonló szerződéssel (hat köszer) tértek vissza küldőikhez. E hat köszer annyiban különbözik a vérszerződéstől, hogy a harmadik pontban világosabban fejezi ki a közügyeknek a nemzet akarata szerint intézését, mondván, hogy „a közügyek a nemzet akarata szerint intéztessenek;“ továbbá van egy 6-ik pontja is, mely azt rendeli, hogy az áldozatokon és táborban meg nem jelenők hasítottassanak ketté.

2. §. A fővezérség.

A vérszerződésben meghatározottat, hogy a fővezéri méltóság választás által töltsék be. Az itt megállapított választási jog nem volt ugyan korlátlan, a mennyiben az Árpád családdhoz köttetett, de azért szabad választás volt; szabadságában állott a nemzetnek választani Árpád fimaradékai közül.

Ha nem tudjuk is bizonyosan, hogy Árpádot a 7 törzs élén álló törzsfők (hét vezér) választották-e, vagy a nemzetnek minden szabad tagja: az állitható, hogy a későbbi vezérek választása az összes nemzet minden szabad tagjának közgyűlésén történt.¹⁾

¹⁾ Bizonyítják ezt Béla király névtelen jegyzője és Hartwik püspök krónikáinak ide vonatkozó helyei. P. o. „Árpád vezér esküt vevén Magyarország előkelőitől, fiát Zoltán vezért nagy tisztelettel fölemeltette.“ N. j. Geiza Magyarország főrendeit a következő renddel együtt összegyűjtván, köztanácskozás útján a nép fejévé tette fiát Istvánt. (Hartwik.) Geiza halála után István, az előkelők és nép kedvezése által apja trónjára emeltetett. H.

Hogy ezen krónikások trónról, főrendekről s általában rendekről beszélnek a vezéri őskorban, azon nincs miért csodálkoznunk, ha meggondoljuk, hogy ők saját koruk szemüvegén néztek, s saját koruk nyelvén adták elő az eseményeket. Már pedig az ő korukban tagadhatlanul volt trón és voltak rendek is. Az általuk említett előkelők és rendek neve alatt

A mi a fővezér hatáskörét illeti, ez sok részben nagyon korlátolt volt. Mert ámbár a fővezérség azért állíttatott fel, hogy az egymástól addig független törzsek összekötő kapcsául szolgáljon: a központosság nem ment annyira, hogy p. o. a törzsszerkezetet megszüntette volna; a törzsek pedig oly széles kiterjedésű önkormányzattal bírtak, hogy — a mai kor nyelvén szólva — megannyi kis szövetséges államnak gondolhatjuk őket ¹⁾ — A mennyiben pedig szükségesnek látták fölázdozni függetlenségök egy részét a közjó érdekében, azt, a mit engedtek, nem a fővezérnek, hanem a nemzetgyűlésnek engedték. Világosan következik ez a vérszerződés 3-dik pontjából, mely az országlás jogát megosztja a nemzet főbbjeivel (s illetőleg a nemzettel) és az 5-dikből, mely átkot mond azon fővezérre, a ki a szerződést megszegné. E szerint a fővezért alig képzelhetjük másnak, mint a hadak fővezérének, a nemzetgyűlés elnökének, s határozatai végrehajtójának.

Egyébiránt a hatalom bármely korlátoltsága mellett is nagy tekintélyének kellett lenni, részint általában azért, mert ő volt a nemzet legfőbb tisztviselője; részint azért, mert a kiválóan hadfolytató magyar nép a béke napjaiban is alig, vagy épen nem tagadhatta meg a tiszteletet s engedelmisséget attól, ki a háboru alatt nagy hatalommal parancsolt neki. A külföld előtt is oly fényes volt a fővezér állása, hogy Otto császár királynak czimezte Geizát. ²⁾

3. §. Nemzetgyűlések.

Őseink közéletének legsarkalatosabb elve s legfőbb törvénye volt, hogy minden olyan ügyben, mely az összes nemzetet érdekli, az összes nemzet közgyűlése határozzon. ³⁾ Ehez képest az volt a rendes

(mint alább bővebben látható lesz) nem érthetünk mást, mint általában a szabad osztályt.

¹⁾ Igaz ugyan, hogy István fiához Imréhez intézett tanácsában ante regnantes reges-nek nevezi vezéri elődeit: de hogy ezek nem voltak és nem is lehettek olyanok, mint később a királyok, és hogy a fővezér mellett nagyon jelentékeny lehetett a törzsfők állása: erre némi következtetést lehet vonni abból, a mit a N. j. mond a pusztaszeri szervező gyűlésről. T. i. midőn megemlíti, hogy itt meghatároztatott, mint kelljen szolgálni a vezérnek, mindjárt utána teszi: és a főbbeknek.

²⁾ Bartal Comment. I. 126.

³⁾ Ugy látszik, hogy őseinknek e gyakorlata jóval régebb a vezérválasztásnál. Így p. o. már Attiláról mondja Priscus rhetor, hogy tanácskozott főembereivel (consilium procerum de his, quae statuerat, habuit). Turóczi pedig azt mondja: Mi előtt Ázsiából kiindultak volna, választottak a Turda nemzetségből Kádár nevű bírót, ki az egész sereg fölött bíráskodjék, de oly megszorítással, hogy ha igazságtalan ítéletet hozna, azt az országközség tanácsa megsemmisíti.

szokás, hogy valahányszor ily közérdekű ügy merült föl, hírnökök járták be az országot, kik kihirdették, hogy „Isten és a magyar nép szava, hogy mindenki jelenjék meg az országszélség tanácsának meghallgatására.” Oly szoros kötelességnek tekintetett a község gyűlésén s a táborban megjelenés, hogy a ki ezt, elfogadható ok nélkül, elmulasztotta, kettéhasításra is ítéltethetett.

Ezen nemzeti gyűlések intézték az összes állami életet, nem csak a fővezér-választást, és azt, a mit a mai fogalmak szerint érteni szoktunk a törvényhozáson, hanem többet is, p. o. közvetlen bíráskodást a honárulás eseteiben, a főbírák választását, a bírák igazságtalan ítéletének megsemmisítését, vagyis legfőbb törvényszékek is voltak.

Az új hazában tartott nemzetgyűlések közt kétségen kívül legfontosabb volt ama szervező gyűlés, melyet Árpád a honfoglalási harcok teljes bevégezése előtt tartott a Körtvélytő mellett. (Szer pusztá, Pusztá szer). Azon kevésből, a mit a N. j. mond e gyűlésről, bizvást lehet következtetni, hogy itt állapítottak meg az új haza államszerkezetének alapvonalai. „A vezér és nemzet elrendezte az ország minden szokásos törvényét, megállapította a jogokat, miképen kelljen szolgálni a vezérnek és a főbbeknek, és mily büntetéseket kelljen szabni a bűntényekre.”

De bármily érdekes volna is minél többet tudni ezen őskorbeli nemzetgyűlésekről, alig tudunk többet annál, hogy tartattak. Ugyanis honi krónikáink egy kissé későn irattak, s a nemzet beléletéről igen kevés adattöredék található bennök; a külföldi krónikások pedig — kivéve Konstantin császárt — még kevesebbet gondoltak nemzetünk belügyeivel.¹⁾

4. §. Jog- és birtokviszonyok.

A magyarok közt, a vezéri korban, nem volt más osztályzat, mint szabadok és szolgák. A szabadok mindnyájan egyforma jogokkal bírtak; a törzs- és nemzetségfők, mint szintén a bírák is, nem holmi személyes kiváltságnál, hanem hivatalos állásukból folyó hatalmuknál fogva különböztek másoktól. — Igaz ugyan, hogy a névtelen Jegyző gyakran szól főbbekről, előkelőkről: de ebből nem lehet jogkülönbségre következtetni, mert ő vegyesen hasz-

¹⁾ Árpád idejéből, ama szervező gyűlésen kívül, még egyet említ a N. j. t. i. azt, a melyen fiát Zoltánt utódjává választatta. Zoltán korából ismét egyet, amelyen a még kiskorú Zoltán mellé gyámkormányzókat és bírákat választottak, és végre Geiza korából is egyet, a melyen István vezérré választott. — Azonban több mint valószínű, sőt szinte kétségtelen, hogy az itt említettekén kívül több nemzetgyűlés is tartatott, habár a krónikások nem szólnak is rólok.

nálja s egy jelentésünek veszi a főbbek és nemesek neveket; már pedig a vezéri korban általa úgy nevezett nemeseken nem érhetünk mást, mint általában a szabad magyarokat.

Szinte teljesen bizonyosnak állítható, hogy azok, a kiket a vezérek a honfoglalási harcok után hívtak be, és telepítették le, ugyanazon jogokkal bírtak, melyekkel az eredetileg beköltözött magyarok.¹⁾

A honfoglaló magyarok jellemének igen szép vonása az, hogy a benszülöttekkel, kiket itt találtak, s kik nekik önként meghódoltak, nemesen bántak, nem csak rabszolgaságra nem vetették, hanem javaik élvezetében is meghagyták. „És épen e nemes bánásmód eredménye volt az, hogy a benszülöttek, ha bár nyelvre nem is, de érzelemben és hazafiságban egygyé váltak a magyarokkal, és soha semmi kísérletet nem tettek föllázadni ellenök.”²⁾

Egyébiránt, hogy ezen meghódított benszülöttek, jogok szempontjából, nagyon különbözhettek a hódítóktól, sőt hogy bizonyos mértékig szolgák voltak, ez önként következik azon kor természetéből.

Nagy számmal voltak rabszolgák is, kiket részint magokkal hoztak, részint innen folytatott rabló hadjárataikban tettek szolgákká. Ezeknek sorsa épen olyan súlyos volt, mint általában a rabszolgáké szokott lenni, kivált a keleti népeknél.

A mi a birtokviszonyokat illeti, a vezéri korban (u. m. mindjárt a foglalás után) csak állami és nemzeti birtokok voltak; egyéniék még ekkor nem léteztek. Állami birtokok voltak a várak és a határszélek; az első birtokfelosztáskor az egyének nem, csak a nemzetségek kaptak földbirtokot, melyet azok tagjai közösen használtak István idejéig. Majd, midőn Geiza s még inkább István alatt több több idegen vitéz költözött ide, ezeknek egyéni földbirtokot adtak a vezérek. Ezen egyéni földbirtokok a hűbéries középkor nyelvén *allodiumok* nak nevezhetők, mint olyanok, melyeket teljes birtokjoggal kaptak az illetők, melyeket ennél fogva el is idegeníthettek, míg ellenben a nemzeti birtokok nem voltak elidegeníthetők.

5. §. Kormányzat, igazságszolgáltatás.

Mint általában minden még fejletlen népnél, úgy őseinknél is össze volt olvadva a kormányzat és igazságszolgáltatás, a mennyiben mindkettőt ugyanazon organumok intézték, sőt őseinknél még a hadi kormányzat is szorosan összefüggött a másik kettővel.

¹⁾ Ilyenek voltak p. o. azon besenyők, kiket Zoltán telepített a Fertő tó mellé; továbbá azon bolgárok és megint besenyők, kiket Taksony telepített a Tisza térségeire. Horváth Mihály. I. köt.

²⁾ i. m. I. köt.

A fővezér lévén az ország legfőbb tisztviselője, ő volt a főkormányzó, a mennyiben t. i. a főkormányzóság megfért a törzsszerkezettel. E törzsszerkezeti kormányzat részleteit nem ösmerjük körülmenyesen, csak általánosságban tudunk annyit, hogy az összes nemzet 7 vagy 8 törzset alkotott, s mindenik törzsben volt több nemzetiség, melyeknek száma az etelközi szerződés után történt egyesülések folytán 108-nál többre szaporodott; és hogy ezen törzsek s nemzetségek voltak mind a kormányzat, mind az igazságszolgáltatás, mind a hadvezetés organumai. — Általános az a vélemény is, hogy a törzsek közügyei a törzsek gyűlésein határozottak el, a nemzetségek pedig patriarchalis módon kormányoztattak a nemzetségfők által.

A törzsek önállóságára s illetőleg a törzsfők hatalmi állására s tekintélyére lehet némileg következtetni abból, hogy a szomszéd fejedelmek gyakran nem a fővezérrel, hanem a törzsfőkkel érintkeztek.

Konstantin császártól tudjuk, hogy az egyes törzsek is indíthattak, és indítottak is háborút. P. o. „A 8 magyar törzs nem alattvalója fejedelmeinek, hanem szerződésben van egymással a folyók szerint, hogy ha valamelyik részen háboru talál kiütni, egymást készséggel segítsék. ¹⁾

A mi a vármegyéket illeti, e részben csak annyit tudunk bizonyosan, hogy már Árpád alatt voltak vármegyék. ²⁾

A mi a bíráskodást illeti: minden peres ügy a nemzetségfők elibe vitetett először, kik, mint békebírák, megpróbálták a peresfelek közt békét eszközölni; ha ez nem sikerült, akkor ment az ügy a törzsek által választott törzsbíró elibe. Ha ennek ítéletével nem voltak megelégedve a perelők, főlebbezték az ítéletet a nemzetgyűlés által választott országos főbírákhoz, kiknek hivatalneve Gyula és Khar-

¹⁾ Szabó K. A vezérek kora.

²⁾ A Névtelen jegyző mondja: „Árpád Bungárnak adta a diósgyőri várat, melyet ez a maga várával Borsoddal egyesítvén, egy vármegyévé tett.“ Bartal pedig (Constantin cs. nyomán) azt mondja, hogy a fővezéren kívül voltak más főtisztviselők is, kiket a N. j. primates, rectores nevez, a kik, Bartal szerint „publica Moderatoris auctoritate provinciae castrorum praefuerant. Ex classico igitur, consentienteque duorum maximi nominis scriptorum testimonio, institutum comitatum Arpadum auctorem habet.“

† Egyébiránt, ha meggondoljuk, hogy a várak honvédelmi intézmények voltak, s többnyire a nemzetségfők parancsnoksága alatt állottak, és hogy ősceinknél, mint hadfolytató népnél, szoros összefüggésben lehetett a hadi kormányzat az úgynevezett polgárral, bár elősmerjük is, hogy a királyságheli vármegyéket balgatagság volna a vezéri korban keresni, talán elhihetünk annyit, hogy a vármegyéknek is lehetett a kormányzásban valami szerepök. x

kán volt. Végre legfőbb főlebbviteli törvényszék volt a nemzetgyűlés. Azonban, az alsóbb bíróságok mellőzésével, egyenesen maga a nemzetgyűlés bíráskodott a mai kor nyelvén ugynevezett politikai bűnökben.

Az e korban divatozott büntetésnemekről is keveset tudunk. Nevezetesen, hogy, ámbár a hadjáratokban sokat kegyetlenkedtek, itthon, a béke napjaiban, csak a szemökben legnagyobb bűnök elkövetői iránt voltak kegyetlenek, s ritkán alkalmazták a halálos büntetést. Így p. o. az augsburgi csatából elmenekülteket úgy büntették, hogy vagyonuktól megfosztották, családjuktól elválasztották, s mezitláb koldulni kényszerítették. Egyébiránt, ha meggondoljuk, hogy az István király korabeli büntetések nem egészen újak, hanem a régieknek a keresztyénséghez idomítása lehettek, ezekből kilehet okoskodni a vezéri korbeli büntetéseket is.

6. §. Hadszerkezet.

Nemzetünk, mint kiválóan harczias nép, valamint egyfelől életmódnak, úgy másfelől dicsőségnak tekintette a harczolást. Sőt hogy valami vallásoszerű küldetésnek is tekinthette azt, abból gyanítható, hogy a véres kard, mint harczra hívó jel, e szavakkal hordoztatott körül: „Isten és a magyar nép szava“ stb.

Hadrendszerök egészen a törzs és nemzetségi szervezetre volt fektetve. A fővezér volt a legfőbb parancsnok; minden törzs külön hadcsapatot alkotott a törzsfők alatt; mindenik törzsben volt 12 — 15 kisebb vagy nemzetségi csapat a nemzetségfők alatt.

Konstantin kelet-római császár részletes tudósítást hagyott a régi magyarok hadszervezetéről, s kifejtett hadi tudományáról. Tőle tudjuk, hogy őseink, a béke napjaiban is, csaknem megszűnés nélkül hadi gyakorlatokkal foglalkoztak, szoktatták magokat mindenféle nélkülözéshez, szigorú fegyelmet tartottak, a hadi cselekhöz kiválóan értettek, szóval oly tökélyre vitték a hadi tudományt, milyennel akkor Európának egy nemzete sem birt. Sőt gyermekeiket is már zsengekorukban szoktatták a hadgyakorlatokhoz, annyira, hogy mire fölserdültek, kiképzett harczosok voltak. Ehez járult, hogy az ő hadseregek merő lovasság volt, úgy azonban, hogy ha kellett, tudtak harczolni gyalog is.

A hadakozás mesterségében nagy gyakorlottság teszi megfoghatóvá, hogy midőn az ide költözött magyarok harczképes férfiai alig lehettek többen harmadfél vagy háromezrezerenél, e maroknyi nép oly sokáig remegésben tudta tartani Európa népeit. Egyébiránt így is nem sokára meggyöngült a magyarok fegyveres ereje ahoz képest, a mint fogyott a nép a megszűnés nélküli harczokban, és a mint az európai népek is, kivált a németek, lovasságot állítottak ellenök.

M Á S O D I K S Z A K A S Z.

AZ ÁTALAKULÁS.

7 §. *A királyság föllállítása.*

A honfoglalási harczok óta csaknem megszűnés nélküli rabló hadjáratok már Geiza korában válság pontjára juttatták a nemzetet. Életkérdéssé vált, lemond-e eddigi rabló hadjáratairól s elfogadja-e az európai civilisatiót, különösen annak leghatalmasabb tényezőjét, a ker. vallást vagy nem? Előre lehetett látni, hogy ez utóbbi esetben a felingerült szomszéd ker. népek egyesült erejével gyűl meg a magyarok baja. Geiza elég elfogulatlan volt belátni, miszerint eddigi hadjárataiban nagyon megfogyott és meggyöngült nemzete, a keleti és nyugoti római császárságok közé szorítva, távolról sem lehet képes sikeresen dacolni a két császárság egyesült erejével, és hogy az egyenetlen harczban menthetlenül úgy fog járni, mint a hunok és avarok jártak, azaz ki fog pusztíttatni; következképen nincs más menekvés, mint elfogadni az európai ker. civilisatiót. És Geiza ezen utra tért, megtette a legelső lépést az európai népek kibékítésére, fölhagyott a kóbor hadjáratokkal s megengedte a ker. vallás terjesztését. Sőt többet is tett; fiát Istvánt a ker. hitben növeltette, állandó békét kötött a német udvarral s e béke erősítésére Ottó császár családjából kért nőt fiának Istvánnak, végre ő maga is megkeresztelkedett.

Azonban a nép tömege, elfogultságában, nem hívén a nagy válság lételeét, nem akart megválni ősei hitétől, nem akarta fölvenni a keresztyénséget s annál kevésbbé, mert gyűlölte a naponként észrevehetőbb idegen befolyást. E válság közepette halt meg Geiza vezér 997-ben.

Geiza fiára és utódára Istvánra maradt a nagy földadat, megoldani ezen életkérdést. Őt illeti a dicsőség, hogy megmentette népének európai életét, s bevezette nemzetét a civilisált ker. népek családjába, melynek nem sokára tiszteletreméltó, sőt nélkülözhetlen tagjává lett.

Istvánnak, nagy földadatához képest, át kellett alakítani nemzetének mint vallásos, úgy politikai életét is. A népet a ker. hitre kellett téríteni. De nemcsak apostol, hanem államférfi is volt. Nem elégedett meg azzal, hogy népét a ker. egyházba terelje, hanem figyelembe vette a nemzeti és állami érdekeket is. Nevezetesen, hogy meggátolja a megtérítendő országnak a német püspöki megyékbe beosztását, melyből könnyen származhatott volna veszély a nemzet önállóságára és függetlenségére, magyar püspökségeket alapított, sőt érsekséget is.

A megkezdett nagy munka sikerére mulhatlanul szükségesnek látta az államszerkezet módosítását is. Nevezetesen a központosításnak az eddiginél nagyobb mértékét, s azt, hogy elődeinél nagyobb, azaz királyi fényvel és hatalommal birjon. Szükségesnek látta ezt részint azért, mert így nagyobb hatást gyakorolhat népére, jobban biztosíthatja magát ennek engedelmissége felől; részint, mert úgy volt meggyőződve, hogy országa függetlenségét, melyre egyházi intézkedéseiben is nagy gondot fordított, csak úgy védheti meg, és úgy bizonyosan meg is védi, ha királyi czime és koronája lesz. Ezért történt, hogy egyházi intézkedéseinek megerősítése mellett királyi koronát kért II. Sylvester pápától. És a pápa nem csak ezt megadta, (1000. márcz. 27-én kelt bullájában) hanem ennél többet is, u. m. apostoli király czimet és hatalmat (s ennek jeléül kettős keresztet), mely szerint a magyar királyok a magyar egyházban apostoli teljhatalommal intézkedhetnek.

És midőn kezéhez vette István a királyi koronát, fényes ünnepélyvel megkoronáztatta magát Esztergomban, az 1000-dik évi augusztus hó 15-én.

8. §. *Az átalakulás István alatt.*

A királyság fölállítása fontos változásokat szült a nemzet közéletében. Minthogy a változtatás fő indoka a ker. vallás behozatala s megszilárdítása volt; maga a királyság is mint intézmény elválhatlan szoros kapcsolatban áll a keresztyéniséggel.

A nép nagy többségének nem volt kedve az ős hitet, a ker. vallással felcserélni, az idegenek naponként növekedő befolyását tűrni, s mindenek fölött a papi tizedet fizetni, ami pedig már ekkor elválhatlan volt a keresztyéniségtől. Ennél fogva szó sem lehetett arról, hogy István csak rábeszélés által tegye hajlandóvá a nemzetet e változtatások elfogadására. Sokkal nagyobb mértékben szerepelt itt Istvánnak a német fegyverek segélyén alapuló parancsoló hatalma, mint a rábeszélés. Következésképen, István, midőn e változtatásokat keresztül vitte, a nemzet szabadságából áldozatul kívánt annyit, a mennyi szük-

ségesnek látszott arra nézve, hogy a királyság, és keresztyénség megalapíthatassék. De csak is ennyit vett el népe szabadságából, mert többet elvenni sem maga nem akart, sem, ha akart volna is, nem lett volna lehetséges.

Ez lévén István vezérelve, és kiindulási pontja, az általa célba vett intézkedéseket nem bízta a nép tetszésére, vagy nem tetszésére; vagyis nem kötött e tárgyban a nemzettel olyan új szerződést, mint a milyen volt az etelközi; nem kötött pedig azért mert még ekkor lehetetlen lett volna kinyernie a nép önkéntes beleegyezését.

Az István által célba vett központi királyi hatalom nem jöhetett volna létre az eddig fennállott törzsszerkezet mellett. Ezt tehát eltörölte oly formán, hogy a földbirtokokat, melyek eddig a nemzetségei voltak, felosztotta a nemzetiségek egyes tagjai közt. Így felbomlottak a nemzetségek, mint társadalmi, s politikai intézmények, következésképen elenyészett a törzsek alapja, s ezzel maga a törzsszerkezet is. A törzsszerkezet eltörlése, s a birtokfelosztás annyiban lett nagyon fontossá a központi királyi hatalomra nézve, hogy ez azon államjogi elv eredete, miszerint a földbirtokot a király adja mihez képest, ha a most kiosztott földbirtok tulajdonosa örökösök nélkül hal el, vagy a király és nemzet iránt hűtlenség bűnébe esik, az ilyennek birtokáról a király fog rendelkezni, vagyis a korona lesz a birtokjog forrásáva.

István a királyság hatalmának ezen fogalmát a germán államoktól, különösen pedig a német királyságtól kölcsönözte; sőt bizvást állítható, hogy onnan vette a királyság egész intézményét, a nélkül azonban, hogy a német intézményeket mindenben utánozta volna.

István helyzetének, és céljának természetéből és a nemzet akkori gondolkozásmódjából természetesen következett az a nagy változtatás, a melyet ő mindjárt a királyság kezdetén tett a közügyek intézésének módjában. Nevezetesen, királyi hatalommal intézkedett ugyan: de úgy, hogy a nemzetnek is engedett annyi befolyást, a mennyit engedhetett a fenforgó fontos érdekek kockáztatása nélkül. Eszközölte pedig ezt úgy, hogy, nem, mint eddig szokás volt, a nemzet minden szabad tagjával tanácskozott a közügyek felől, hanem csak a főpapokkal; a nem papok közül pedig csak azon értelmesebb, s megbízhatóbb egyénekkel, a kiktől nem félthette az általa forró szeretettel ápoltság érdekeit; vagyis azokkal, a kiket úgy ösmert, hogy a halaszthatatlan átalakulásnak nem ellenségei, hanem barátjai, a kiket ő „Meliores, sapientiores, majores, et honestissimi Seniores” nevek alatt foglalt be. Ezeknek testületét nevezte királyi tanácsnak — Senatus regius. És midőn ekként csak maga

határozta meg, hogy kik vegyenek részt a törvényhozásban, tulajdonképen maga lett törvényhozóvá.

Királyi udvarát egészen a német császár- királyokénak mintájára szervezte, ugyanazon udvari főhivatalokat állítván föl, a melyek ott voltak. Ide vonatkozik az is, hogy a kir. udvar fényének emelése végett különböző rangfokozatokat, vagyis Rendekeket állított föl, hogy így magasabb rangot s nagyobb fényt biztosíthasson azoknak, a kik közelebbről érütköznek a királyi udvarral, a nélkül azonban, hogy megsértette volna az alsóbb rangúak személyes szabadságát. Ilyen osztályok, vagy rendek voltak: 1. a főpapság. Ezen osztálynak legmagasabb állást biztosított mind azon kornak vallásos fogalma, mind a világiakéhoz nem is hasonlítható miveltsége, mind dus gazdagsága. Nevezetesen, azon kívül, hogy nagy földbirtokokat kaptak a királytól, a kor vallásos fogalmaiból következett az is, hogy a föld minden termésének $\frac{1}{10}$ -e nekik adassék. Ezt István is életbe léptette, még pedig úgy, hogy e tizedet, személyválogatás nélkül mindenki fizetni tartozzék. S épen ez volt egy amaz okok közül, a melyek miatt évtizedekig nem válhattak népszerűkké az új intézkedések. 2. A világi főurak, u. m. a királyi udvar főtisztviselői, a volt törzs- és nemzetségtők, a várispánok, s azon főbb idegenek, akik ide beköltözvén, itt tekintélyes földbirtokokat nyertek adományul. Ezen nem főpapi urak Domini, Principes, Seniores, Jobbagiones regis-nevekkel neveztettek. Ezek, és a főpapság együtt neveztettek Főrendeknek. 3. A nemzet vitélő tagjai, vagyis mindazon teljesen szabad magyarok, a kiket a későbbi kor nemeseknek nevez. Ezen osztály, vagy rend tagjai még ekkor nem hivattak nemeseknek, hanem királyi szabad szolgáltnak (servientes regis). E korban a nemes név nem ezen osztály közös neve, hanem olyan tiszteleti czim volt, a mely nagy érdeméért, megkülönböztetésül adatott némely egyeseknek, főuraknak úgy, mint közvitézeknek; papoknak úgy, mint világiaknak. A teljesen szabadok, vagy királyi szabadszolgák egy része volt a praedialisták osztálya, a később úgy nevezett egyházi nemeseké. Nevezetesen, István a szabadok közül némelyeket az egyházak oltalmára rendelt. Ennél fogva szoros viszony fejlődött ki ezek; s az egyházak főpapjai közt, olyan, mely szerint megmaradtak ugyan a magok teljes — nemesi — szabadsága élvezetében: mégis, bizonyos mértékig függési viszonyba jöttek az illető főpaptól, p. o. ez volt rendes bírójuk.

István, midőn nálunk is megalapította a korona rendelkezési jogát a birtokról, a mi szoros kapcsolatban áll a germán feudalizmussal; továbbá midőn megalapította feudális színezetű Rendeke intézményét, s általában midőn a germán királyságtól kölcsönözte az új ma-

gyar királyságot: látni való, hogy legalább ennyiben behozta a feudalizmus némely intézményeit. Ehez járult, hogy az egyéni birtokjog megalapításával elválhatlanul szorosan összefügg az is, hogy most létre kellett jönni az egyén, mint földesur, és az annak földjén lakott szolga — jobbágy — közti feudális viszonynak is. És bár ekként feudalissá kezd válni a magyar királyság: de egy nagyon lényeges dologban nem engedett a feudalizmusnak. Nevezetesen nálunk a szabad emberek (nemesek) mind most, mind ezután megmaradtak teljes egyéni szabadságukban, azaz nem lettek a nagyobbak, s hatalmasabbak vasallusaivá; akármily nagy volt is a főbbek s az alsóbbak közti czim, — és rang különbség: folyvást megmaradt a „szabadok — nemesek — jogegyenlősége. És ez oly sajátosága a magyar államnak, a mely a későbbi korban is nagy különbséget alkot a magyar, és germán államok közt.

9. §. Vármegyék és alsóbb néposztályok.

A főpapokon főurakon és királyi szabad szolgálakon kívül voltak még alsóbb osztályok is, melyeknek sorsa szorosan összefügg a várszerkezettel. Nevezetesen István az ő előtte is megvolt, s a honvédelem támpontjaiul szolgált váraknak olyan feudális szerkezetet adott, mely szerint a várakat a király (az állam) vagyonának nyilvánította; mindenik vár számára szakított ki egy földterületet, a mely hasonlóképen a király — az állam — vagyona volt. Ezen várföldön lakott az azon vár szolgálatára rendelt fegyveres nép, mely együtt és egyenként várkatónáknak várjobbágyoknak hivatott, (militēs castri, jobbationes castri). Minden várkatóna kapott a vár földjéből egy darabot haszonvétele végett, s oly kötelezéssel, hogy a vár védelmére, vagy, ha a király parancsolja másutt és más harcban is szolgálni tartozik. E várkatónaság minden adója s tartozása a fegyveres szolgálat volt. A várkatóna nem idegenithette el földjét, melyet nem ha *ereditas*-nak, hanem *possessio*-nak neveztek, noha lehetett e földnek firól-fíra szállani a szolgálati kötelezettség mellett.

Lakott a várak földjén más osztályu nép is, u. m. a várnép, (*castrenses rustici, seu civiles*), mely a várkatónákétól fenmaradt földet használta, s ezen használatért fuvar, vagy gyalog napszámot teljesített a várak körül, s földje jövedelmének felét adóba fizette, mely adónak $\frac{1}{3}$ -da a várispáné, $\frac{2}{3}$ -da a királyé volt.

Voltak szabad városok is. A magyarok eleitől fogva bőkezűek voltak a már itt talált, vagy ezután beköltözött iparosok (*hospites*) iránt, kik a városokban laktak. István ezen városoknak szép kiváltságokat adott, melyeknél fogva ki voltak véve a várispán hatósága alól, magok választottak bírót, ki pereikben bíraskodik; iparukat

szabadon üzhették, s nem tartoztak egyébbel, mint valami csekély adóval a király pénztárába s készítményeikből új évi ajándékkal a királynak, királynőnek és a tárnokmesternek, ki nekik legfőbb felügyelőjük volt. Ilyen kiváltságot adott István Sz.-Fehérvárnak, s ennek utánzása voltak Nyitra, Nagy-Szombat, Sopron stb. városok kiváltságai.

Ezekon kívül volt egy nagy számú néposztály (a később ugynevezett jobbágyoké), mely a más földjén lakott s azt mívelte. Ezek részint azon benszülöttek voltak, kiket a honfoglaláskor itt találtak a magyarok; részint a felszabadított rabszolgák. Ezeknek sorsa a királyság kezdetében sokkal jobb volt, mint később. Ezek kétfélek voltak, u. m. *libertini majoris, et minoris libertatis*; vagy más néven *superioris et inferioris conditionis*. Amazok szabad költözési joggal bírtak s terhök abban állott, hogy uraik születésnapján és ezenkívül még két innepen adtak uraiknak meghatározott mennyiségű természetmennyeket, vagy pénzdót; — ezek pedig a földhöz voltak kötve; azzal együtt adattak el, az ur engedelmével nem költözhettek, s ha valamit kerestek, azt, haláluk után az ur örökölte. Ilyenforma volt az *udvarnokok* állapotja is. T. i. mind a király, mind a magánosok uradalmaiban nagy számmal voltak olyan udvari vagy házi szolgák, kik, bár nem voltak épen rabszolgák, de a földhöz voltak kötve, s azzal együtt adattak el.

Rabszolgák is voltak, kiknek száma szembetűnően fogyni kezdett a ker. vallás terjedése óta. Ámbár István megrendelte, hogy mindenki bocsássa el ker. rabszolgáját, de ez nem hajtatott végre.

10. §. *Katonaság, honvédelem.*

István alatt kétféle katonasága volt az országnak, u. m. királyi és nemzeti sereg. A királyi sereg állt a várkatonákból, kik a várispán vezérlete alatt harczoltak ott és akkor, a hol és a mikor a király parancsolta. Továbbá a beköltöző idegen vitézeknek azon föltétel alatt adott a király földbirtokot, hogy meghatározott számú fegyvereseket tartsanak a király szolgálatára. Hasonlóra kötelezte azon magyar urakat is, a kiknek ő maga adományozott vagy földbirtokot, vagy valami jövedelmező hivatalt. E királyi seregtől lényegesen különbözött a nemzeti sereg, a mely a királyi szabad szolgákból (nemesek) állott. A nemesi szabadságtól elválaszthatatlan volt a honvédelmi kötelezettség. De csakis a honvédelemre köteleztetett a kiváltságos osztály, támadó s külföldi harczokra pedig nem. Az a különbség is volt a királyi és nemzeti sereg közt, hogy ez utóbbi csak a király személyes vezérlete alatt tartozott felülni.

HARMADIK SZAKASZ.

AZ ÁRPÁD CSALÁDBELI KIRÁLYOK KORSZAKA.

11. §. *A királyválasztás, és trónörökösödés.*

A magyar királyság választással vegyes örökösödési monarchia volt. Hogy a nemzetnek választási joga volt, ezt mutatja Sylvester bullájának ezen helye: „Utódaid, miután a nemzet nagyjai által törvényesen megválasztattak“; továbbá mutatják a kétségtelen példák. Nevezetesen Péter letételése, s helyébe Sámuel elválasztása; Péter másodizi letételése, s András elválasztatása; András megkoronázott fiának Salamonnak mellőztével Béla trónra emeltetése, utóbb Salamon helyére Geiza választása. A választási jog mellett bizonyít az a körülmény is, hogy a magyar historiai tudomány nem ösmer az Árpád-korszakból olyan törvényt, a mely az örökösödés rendjét szabályozná; következésképen a nemzet, magának tartotta fenn azon jogot, miszerint kiszemelhesse Árpád családjának azon tagját, a kit trónra akar emelni. Örökösödési volt pedig a királyság annyiban, hogy érvényben maradt az etelközi szerződés I. pontja, mely szerint, míg Árpád férfi utódai ki nem halnak, mindig ezek közül fog a nemzet vezért, s illetőleg királyt választani.

Azonban az is kétségtelen, hogy a mily mértékben erősödött a királyság, oly mértékben nőtt a királyok azon vágya, hogy a választást mellőzve, tisztán örökösödésivé tegyék családjokban a királyi méltóságot. Ennek oka részint általában a hatalomterjesztés volt, részint az európai államokban látott azon példa, miszerint, a német államot kivéve, mindenütt örökösödésivé lett a királyság.

II András, az arany bullában örökös királynak (rex in perpetuum) nevezi magát. Utódai is minden lehető alkalommal kiemelték, hogy ők tisztán örökösödésinek tekintik a királyi méltóságot. Ellenben III. András az 1291. évi törvényben világosan elösméri a nemzet választási jogát; viszont az 1298. évi törvényben a nemzet mondja, hogy Andrást tekinti, születési jogánál fogva törvényes királynak.

12. §. *A nemzet más alkotmányos jogai az Árpádházi királyok alatt.*

A magyar nemzet a királyság föllállítása után is szabad nép maradt. Azonban István, azon válság közepette, amelyben volt ekkor a nemzet, lehetetlennek látván a nemzet megmaradását a ker. vallás fölvétele nélkül; ennek terjesztése végett a körülmények által parancsolt kényszerítő hatalomhoz folyamodott, s akként intézkedett, hogy meghagyta ugyan népe szabadságát, a mennyiben nem ellenkezett a keresztyénséggel: de elvett belőle annyit, amennyit mulhatatlanul el kellett vennie a keresztyénség érdekében. Nevezetesen megsértette az ő szabadságot annyiban, hogy kényszerítette népét az ő hitnek a ker. vallással felcserélésére, a papi tized fizetésére; továbbá, hogy az idegen földről jött papoknak, s általában az idegeneknek naponként észrevehetőbb befolyást engedett az országos közügyek intézésére. És a nemzet ennyit sem akart tűrni, fegyveres kézzel akart bosszút állani szabadságának ily megsértéseért. Mert a Kupa, s az erdélyi Gyula által támasztott mozgalmak kétségen kívül ily természetűek voltak. Azonban István győzött, s e két győzelem elvette a nemzet tömegének bátorságát, miszerint, legalább István életében fegyverrel verje le a ker. vallást, s e győzelmek biztosították a királyságot is.

A mi az új magyar királyságot illeti: István, minthogy a királyságot a német földről kölcsönözte, vagyis a német királyság mintájára szervezte, olyan fényt, és hatalmat vett magának, a milyen volt a német királyoké, akik pedig ekkor római császárok is voltak.¹⁾ Magára öltötte a német király-császárok egész fölségét, vagyis magának vette azon jogokat, melyek, a királyság megszilárdulása óta fölségi jogok neve alatt ösmereteseek. T. i. a királyságot, (a koronát) tette a birtokjog forrásává, (mind kihalás, mind hűtlenség esetében a királyra szálljanak a jószágok, s ez adományozza el másoknak); magának vette az ország főtisztviselői kinevezését, a hadüzenés, békekötés jogát; a törvényhozásban is sokkal nagyobb részt vett magának, mint a mennyit meghagyott a nemzetnek.

Ugy látszik, hogy a királyság fényének, s erkölcsi tekintélyének sorsa, egy darabig, olyan forma volt, mint a keresztyénségé, t. i. egyik sem tudott hamar népszerűvé lenni. A mi tisztelettel adózott a nemzet a királynak, ezzel nem azért nem adózott, mert a király a keresz-

¹⁾ Maga mondta magáról, hogy ő a régiebb, és újabb Augustusokat utánazta. (modernos, et antiquos imitatum esse Augustos.)

tyén egyház főpapjai által megkoronáztatott, hanem azért, mert saját választottja. E fölfogás mellett bizonyít az a körülmény, hogy midőn megharagudt a nemzet az első királyokra, egyszerűen elkergette őket a nélkül, hogy csak legkevesebbet is törődött volna azzal, hogy ők már megkoronáztatnak.

Ebből természetesen következik, hogy a királyok hatalmának, s tekintélyének alapja, kezdetben, nem a koronázás volt, hanem a nemzet által megválasztás; ¹⁾ vagyis, hogy a királylá koronázásnak nem volt, sőt nem is lehetett valami nagy hatása addig, míg a nemzet meg nem erősödött a kereszt. vallásban.

A törvényhozást úgy intézte István, mint a hogy a frank birodalomból alakult germán államokban divatozott; az ő törvényei is úgy alkottattak, mint a frank capitulariák; az az ezek alkotásában tulnyomó részt vettek a főpapok; továbbá a megalkotott törvények a senatus elibe terjesztettek a végett, hogy jelentse ki, tetszik-e neki e törvény vagy nem?, és midőn elfogadta, a már kész törvény úgy hirdetett ki, mint olyan királyi rendelet, a mely a papság, és nép (a népet helyettesítő senatus) jóváhagyásával alkottatott. Ama régi kor úgy fejezte ezt ki, hogy a törvények „*decreto regali, cum consensu populi*“, vagy: *decreto regali, cum testimonio populi, et cleri*“ készülnek. E kifejezés látható László és Kálmán törvényeiben is.

A nemzet fokozatos megbarátkozásának, majd teljes kibékülésének a keresztyénséggel az a fontos következménye volt a politikai helyzetre, hogy a nemzet nem tekintette többé veszteségnek, vagy szabadságsértésnek azt, a mit a keresztyén vallás érdekében áldoznia kellett. És, ha egyéb baj nem volt, ismét teljesen szabadnak tekintette magát. Másfelől a királyoknak sem kellett többé féltetni a nemzettől ama főfő fontosságu érdekeket, következésképen nagyobb részt adhattak, sőt adtak is a nemzetnek a közügyek intézésében, olyan részt, a melylyel ez teljesen megelégedett. Így p. o. László és Kálmán törvényei már nem valami szűk körű királyi tanácsban, hanem a nemzet nagyon számos tagjának gyűléseiben (országgyűlésben) ké-

¹⁾ Péter, és Sámuel királyokról nincs bizonyosan tudva, hogy ők megkoronáztatnak volna. I. Geiza egy. I. László három évig uralkodott koronázás nélkül; III. Béla sem koronáztatott meg mindjárt akkor, midőn trónra lépett. Annak is világos nyoma van, hogy régibb királyaink, midőn a nagy innepeken templomba mentek, minden ilyes alkalommal fejökre tétették a koronát az illető székesegyház főpapja által, következésképen, nem ösmerték a koronázásnak azon egyszer mindenkorra elkötelező törvényes erejét, a melyet később tulajdonított ezen szertartásnak mind a király, mind a nemzet.

szültek. (l. alább országgyűlések.) Szóval kibékült a nemzet a királyság hatalmával, a mint azt László és Kálmán királyok kezelték, t. i. alattvalóik szabadságának teljes tiszteletben tartásával.

István László, és Kálmán törvényeiben részletes intézkedések vannak ugyan a ker. vallás föl vételéről, a papsághoz való viszonyról, a személy- és vagyonbátorság biztosításáról: de új államszerződés nincs bennök, s olyan is kevés van, a mit a mai kor nyelvén közjogi törvénynek nevezünk. Ilyen p. o. István II. könyv 5. cz., melyben rendeli, hogy mindenki teljes szabadsággal birja a magáét, (a mit az osztozáskor nyert) és a mit a királytól adományképen kapott; a II. K. 35. cz. azt szabja meg, hogy aki a király, és nemzet iránt hűtlenségbe esik, t. i. összeesküszik a király élete ellen, vagy illet tud, és nem jelenti föl, fej-, és jószágvesztéssel büntetessék, s jószága a királyra szálljon. Kálmán I. K. 20. cz. egész világossággal megszabja a rokonok örökösödési jogát, és azt, hogy ilyenek nem létében miként örökösödjék a király; a II. K. 6. cz. szórul szóra ismétli István törvényét a fölségsértésről. E rövid czikkal nem meritik, és nem meritetik ki a király, és egy szabad nemzet kölcsönös jogviszonyát. Azon kérdésre: mi lehetett hát az ekkori magyar nép szabadsága, vagy alkotmánya, azt felelhetjük, hogy a teljes egyéni szabadság (a menyinyiben a keresztyénséggel, és a királyság fölségjogával össze nem ütözik) s az, hogy a szabad embert semmi egyébire nem kötelezheti a király, csak a megtámadott ország védelmére, és hogy a nemzet közügyei nem intéztethetnek a nemzet tanácsának megegyezése nélkül. Az alkotmányos jogviszonyok részletesebb meghatározása fölösleges, sőt lehetetlen volt annál fogva, mert e kor nem a nemzeti, hanem a személyes szabadságért érdekelte magát; és mert ekkor még ösmeretlenek voltak azon államtani elméletek, a melyek szerint később fejlődtek az európai alkotmányok.

E korban a magyar nemzet szabadsága nem írott törvényeken sarkallott, hanem részint az európai közszellemen, részint épen a magyar nemzet minden egyes szabad tagjának vele született ösztönén, és szabadságszereteten. E szabadság biztosítéka egyszerűen a fegyver volt, s a fegyveres ellenállás, melynél fogva, ha szabadságában úgy megsértetik, hogy azt nem tűrheti, fegyveres kézzel szerez magának elégtételt; következésképen a királynak úgy kellett a nemzettel banni, hogy valamiképen el ne keserítse, mert különben tudhatta, hogy el fog kergettetni királyi székéről.

A nemzeti szabadságnak, és királyi hatalomnak László, és Kálmán alatt létrejött ezen egyensulya nem sokára fölbomlott. Ugyanis:

A mily mértékben erősödött a nemzet a ker. hitben, oly mérv-

ben nőtt tisztelete a királyság iránt. A ker. hitben megerősödés következménye volt, hogy már Kálmán „Isten kegyelméből királynak“, Imre, és II. András pedig „Istentől megkoronázott királynak“ nevezetnek, és hogy a nemzet közvéleményében hova tovább szentté lesz a királyi korona. Ezzel függ össze, hogy 11-dik Geiza korában 1148-ban fölmerül a királyi fölség nevezet is, továbbá, hogy a nemzet ezutáni történetében mindinkább felismerhetővé lesz az a nézet, hogy a sz. István koronájával megkoronáztatás felbonthatlan kapcsolatot képez a király és nemzet közt, úgy hogy e nézet már az Árpád korszak végén kétségtelen bizonyosságban látható. Szóval, nőttön nő a nemzetnek a királyság, s az ezt jelképező sz. korona iránti tisztelete, s ezzel a királyság fénye, és hatalma, annyira, hogy Európának egy népe sem tisztelte királyát inkább, mint a magyar. A nemzet ezen tisztelete a királyság iránt az egyik tényező az alkotmány további sorsára. De vannak más tényezők is, u. m. a trónvillongási háborúk, és a feudalismus.

Míg a királyok arra törekedtek, hogy a nemzetnek a királyság iránti kegyeletes tiszteletét saját királyi hatalmuk gyarapítására használják föl, másfelől a királyi család nagyraavagyó tagjai által támasztott polgárháborúkból oly körülmények fejlettek ki, a melyek mind a királyok hatalmában, mind a nemzet szabadságában nagyon sok kárt tettek. Ezen fordulatot a feudalismus eszközölte. Nevezetesen:

A trónvillongásokból származott háborúk alatt nagy szükségök volt a királyoknak a hatalmasabb urak segélyére. És, hogy biztosíthassák magoknak ezen urak segélyét, s pártfogását, nagy földbirtokokat adományoztak nekik, még pedig többnyire a királyi hatalom alapjául szolgáló korona-, és várjóságokból, következésképen gyöngítették a királyi hatalom alapját. Midőn ekként még gazdagabbakká, s hatalmasabbakká lettek ezen urak, még inkább rájuk szorultak a királyok. Másfelől, ezen urak, midőn érezték nagy hatalmukat, úgy akartak tenni, mint a német állam főurai, nevezetesen azt akarták, hogy, mint a német földön, úgy itt is csak a főpapokból, és ő belőlök álljanak a nemzetgyűlések. Elhitették a királyokkal, hogy növekedni fog királyi hatalmuk, ha az országos közügyeket nem az összes nemesség, hanem csak a főpapok, s a világi főurak gyűlésében intézik. Ekként kevés idő alatt oly benső szövetség jött létre köztük, és a királyok közt, miszerint mindketten a nemzet rovására mozdították elő a magok érdekét. A királyok szemet hunytak az előtt, ha a főurak tőlök telhetőleg megcsonkítják a köznemesek jogait; viszont a főurak sem bánták, ha a királyok hasonlóképen a köznemesség, s az alsóbb néposztályok zsarolása által szerzik vissza azt, amit az ő megvesztegetésükre fordítottak. Minthogy mindkét félnek érdekében állt kizárni

a nemességet az országos ügyek intézéséből: feudális alakot öltöttek a nemzetgyűlések, az az a királyok csak a főpapokat, s azon főurakat hívták meg, a kiket nekik tetszett meghívni. Országgyűléseknek neveztettek ugyan ezek a gyűlések:¹⁾ de semmi esetre sem voltak olyanok, a milyeneknek a magyar jogfogalmak szerint lenniök kellett volna, az az nem olyanok, a melyekre az összes nemesség meghívatott volna. Sőt többet is lehet állítani, t. i. nem is engedtetett meg a közneméseknek az itt megjelenés. Bizonyítja ezt az arany bulla I. pontja. A főurak, midőn már ily tulnyomó hatalmuk volt a köznemések fölött, megtámadták a királyság hatalmát is, a mennyiben, ha érdekök úgy kívánta, megtagadták tőle az engedelmességet.

A királyok, és főurak ilyen viszonya nagyon megkönnyítette a köznemesség törvényes jogainak fölforgatását. És, hogy ezt meg is tették, megtetszik több történeti tényből. Így p. o. eladományozgatták a korona, és várjóságok nagy részét, holott ezt tiltotta a törvény; továbbá, midőn II. András trónra lépett, őt arra is megeskették, hogy az országot a törvények értelmében fogja kormányozni.²⁾ Ennek pedig nem lehetett más értelme, mint az, hogy az előbbi királyok nem úgy kormányozták. De legvilágosabban bizonyítja ezt az arany b. bevezetése, midőn mondja: „országunk nemeseinek és egyebeknek a sz. István királytól nyert szabadsága, némely királyok hatalma által, kik gonosz emberek hamis tanácsaira hallgattak, vagy önhasznukat keresték, legtöbb részben megkisebbsített, minél fogva ezen nemések gyakran sürgették elődeinket, az ő királyaikat az ország átalakítására.”

Andrásnak ezen ünnepélyes nyilatkozatából világos, hogy már ő előtte is több király alatt folyt, s mintegy rendszerré vált a köznemességnek, s az alsóbb rendű lakosságnak a király, és a főurak által eltapodtatása. Még nagyobbserűbbé vált e baj II. András keresztes hadjárata alatt. Oly fokra hágott a rendetlenség, hogy mindent végfelbomlással fenyegetett. A nemzet egy része megpróbálta fegyveres

¹⁾ Ezen gyűlések szokott nevei: *commune consilium principis*; *generalis Curia domini regis*; *communis congregatio procerum, et nobilium regni*; *conventio generalis omnium nobilium regni*.

²⁾ Mire eskettettek meg a régibb királyok? e felől nem vagyunk tisztában. Az kétségtelen, hogy a koronázáskor minden király esküt tett az eszterg. érsek kezébe. De úgy látszik, hogy kezdetben, és pedig sokáig csak az egyház védelmére, és annak belbékéje fentartására szoktak esküdni. II. András király esküjéről azt tudjuk, hogy „neki többre kellett esküdni, mint a mennyire Imre esküdt kis fija László nevében, és hogy Andráseban benne volt, hogy az ország jogait, s a korona tekintélyét sértetlenül fenn fogja tartani.” (Bartal Comment: II. 107.)

ellenállással orvosolni a bajt, s maga a király fíja, a már megkoronázott Béla állt a fölkelők élén. De ezen orvosság nem látszott célszerűnek, mert a hazatérő király, az adó haszonbérloinek továbbra is pártfogolása, s más zsarnoki tettei által még nagyobbá tette a nyomort, és közzavart. Ily helyzetben, ha csak a polgárháborut állandósítani nem akarták, egyedüli kisegítő eszköznek látszott közönséges országgyűlést tartani, s olyan törvényeket alkotni, amelyek felújítják a nemesség régi jogait, s világosan kötelezzék azok megtartására mind a királyt, mind a főurakat. Így jött létre az 1222. évi arany bulla.¹⁾

Az arany bulla nem alapította, csak visszaállította, vagy legalább visszaállítani akarta az őz magyar szabadságot. E célzt, a fenforgó körülményekhez képest úgy akarta elérni a nemzet, hogy összeszedi, elszámolja, s írott törvények által is biztosítja a nemesek szabadságát, korlátok közé szorítja a királyi hatalmat, s fékezi a főurakat.

A nemesség jogait védik a következő pontok: 1. Rendeljük, hogy a szent király innepét minden évben Sz.-Fehérváron tartozunk megülni, és ha mi ott nem lehetnénk, ott legyen helyettünk a nádor, hallgassa meg nevünkben az ügyeket, és ott minden nemes szabadon megjelenhet, ha akar. 2. Akarjuk, hogy a nemeseket sem mi, sem utódaink el ne fogják, s valamely hatalmas kedvéért meg ne rontsák, hanem ha előbb törvényesen megidéztettek, s elítéltettek. 3. Semmi adót, semmiszabad dénárokat nem szedetünk a nemesek birtokain, házaikban, falvaikban nem szállunk meg, kivéve, ha meghívattunk; az egyházak népétől sem szedetünk semmiféle adót. 4. Ha valamely nemes főörökös nélkül hal meg, birtokának $\frac{1}{4}$ -e leányaé legyen, a többiről rendelkezék amint akar, és ha semmi nemzetsége nem volna, akkor szálljon a királyra. 5. A vármegyék ispánjai a nemesek helysegein ne biráskodjanak, csak pénz-, és tizedügyekben. 7. Ha a király az országon kívül megy hadjáratra, a nemesek ne tartozzanak vele menni, hanem csak az ő költségén, és akik menni nem akarnak, azokat ne lehessen hadbírótság (vagy hadibírság? *judicium exercitus*) alá vetni. 8. A nádor, a nemesek főbenjáró, vagy jószágkobzási pereit ne végezhesse be a király tudta nélkül. 31. Hogy e rendeletünk örökké érvényes legyen, 7 példányban leirattuk, arany pecsétünkkel megpecsételtettük — — — — a 7-ik példány legyen s őriztessék az időszerinti nádornál, hogy az írást mindenkor szeméi előtt tartván, sem ő ne térjen el a fölebb mondottak valamely pontjától, sem a

¹⁾ A baj orvoslásának ez a módja az ángol nemzet példájának utánzása volt. Az ángol nemzet, néhány évvel ezelőtt, az itteniekhez sokban hasonló körülmények közt alkotta a Magna Charta-t. Ettől fogva több hasonlat is látható a magyar és ángol alkotmány történeti fejlődése közt.

királyt, vagy a nemeseket, vagy másokat eltérni ne engedje. Ha pedig mi, vagy valaki utódaink közül vétene e rendeletünk ellen, e levél erejénél fogva, mind a püspököknek, mind más uraknak, mind az ország nemeseinek összesen, és egyenkint, jelenleg, és jövőendőben, szabadságukban álljon, hűtlenségi bűn nélkül ellenállani nekünk, és utódainknak.

A királyt korlátolják az 1. és 31. pontokon kívül a 11. Ha külföldiek, t. i. tisztességes emberek jönnek az országba, ne emeltessenek méltóságra az ország tanácsa nélkül. 26. Az idegeneknek ne adományoztassék fekvő birtok; a mik pedig már adományoztattak, vagy eladattak, adassanak visszaváltás végett az ország népének.

A főurakat korlátolják: 14. Ha valamely várispán nem úgy viseli magát, mint tisztsége kívánja, vagy vármegyéjének népét megrontja, fosztassék meg méltóságától, s szoríttassék kárpótlásra. 16. Egész vármegyéket vagy más méltóságokat nem adunk örök birtokul. 28. Ha valaki a törvény rendje szerint marasztaltatott el, egy hatalmas se védhesse azt. 29. A várispánok elégedjenek meg tisztségek illetőségével, a mi a királyt illeti, járjon ki a királynak. 30. E négy királyi jobbágyon kívül: nádor, bán, a király, és királynő udvarbirája senki se viselhesen egyszerre több hivatalt.¹⁾

Az arany bulla politikai fontossága abban áll, hogy itt írásba vannak foglalva azon nemesi jogok, a melyek eddig csak a nemzet közszellemében éltek, vagyis kölcsönös jogszerződést képez a király és nemzet közt. A mi pedig egyes pontjait illeti: ámbár első tekintetre úgy látszik, hogy a fegyveres ellenállási záradékban van a jogok leg-erősebb biztosítója: ez nincs így, mert sokkal fontosabbak az 1. 16 pontok, és a 31-nek a nádorról szóló része. Az 1. pont teszi ismét az összes nemesség közös kincsévé a törvényhozás jogát. Ez háritotta el a magyar szabadságtól azon veszélyt, mely érte a középkori germán alkotmányokat, midőn, a feudális urak megtöretésével a csak általuk képviselt és védett szabadság is elenyészett. A 16-ik pont szelleme gátolta meg a főhivataloknak örökösödésiekké lételét, a miből multhatlanul következett volna a vármegyéknek feudális herczegségekkel való változása. Végre a 31-nek a nádorról szóló része az, mely úgy tekinthető, mint első lépés a nádornak ama fényes, és nagy fon-

¹⁾ Megemlékezik ugyan e bulla a várkatonákról, és városi polgárokról is (13. 19. pp.) de a többi nem nemes osztályokról alig, vagy épen nem. Ugyanis a nép nagy tömegének a földesurak által elnyomatása már bevégeztett tény volt, melyet megváltoztatni talán már tehetsége sem lett volna többé a nemességnek, akarata pedig épen nem is volt. Innen van, hogy a bullában csak a papság, és nemesség jogai hangsúlyoztatnak, és a nemesség nem gondol a többi osztályok jogaival.

tosságu jogköréhez, a mely, midőn nem sokára szembetűnő fejlődésnek indult, a magyar alkotmány egyik sarkkörévé lett.

E bulla néhány éven át csak holtbetű, írott malaszt maradt, mert nem volt a ki végre hajtsa. Az ifjabb király IV. Béla megpróbálta, még pedig nagy erélylyel, fékezni a hatalmas urakat, de mint-hogy apja most is csak úgy jellemtelenkedett, és önkényeskedett, mint ezelőtt; a főurak követték a király példáját, s Béla nem birt velök. Tehát nem enyhültek a közbajok, sőt nőttek, mert az önző főurak összevesztették az apa- és fiu-királyt, s a fegyveres ellenállási jogra támaszkodva, hol egyik, hol másik király ellen fogtak fegyvert, amint érdekek kívánta, s ezzel nagy mérvű polgárháborút hoztak létre. Még nagyobbá tette a bajt az, hogy a szomszédban ólálkodó II. Frigyes arra csábította a főurakat, hogy buktassák meg nem csak Andrást, hanem Bélát is, s neki adják a magyar koronát.

E helyzet következménye volt, hogy a nemzet az arany bulla megerősítésében, vagyis új kiadásában keresett orvosságot. Ez megis történt 1231-ben, úgy azonban, hogy most némely a tapasztalás, és a körülmények által szükségeseknek bizonyított pótlékok, s illetőleg változtatások tétettek rajta. Ilyen pótlék volt p. o. az, hogy ezután a nem nemesek is megjelenhessenek a sz.-fehérvári közgyűlésen „panaszt tenni”; hogy a király zsoldért se kényszeríthesse a nemeseket külföldi hadjáratra. De sokkal fontosabb az a másik pótlék, mely szerint, ha a nádor nem úgy viszi hivatalát, mint kellene, (ha nem gátolja meg a törvénysértéseket) és a nemzetgyűlés ezt bepanaszolja a királynak, a király tartozik helyette mást nevezni ki. Ez az első lépés a magyar alkotmányban arra, hogy a nemzet befolyást biztosítson magának a királyi főkormányhatalomra.¹⁾ Végre, igen nagy fontosságu változtatás az, hogy, mivel a nemzet kezdett meggyőződni arról, hogy a fegyveres ellenállás joga nem egészen felel meg a célnak: most kihagyja azt az arany bullából, s azzal helyettesíti, hogy ha a király megszegné a törvényeket, essék egyházi átok alá.

¹⁾ Az európai államélet fejlődésének ez a legfontosabb momentuma. A középkori államszerkezetektől, a népek ekkori fejlettségi fokozata mellett, nem lehet kívánni, hogy a népjogokat, s a főhatalmat oly egyensúlyba hozták legyen, mint a milyenben voltak a hajdani római Republicában, vagy a milyenben vannak a mostani alkotmányos államokban. Azonban már ekkor kezdtek a népek felismerni, hogy a fegyveres megtorlás joga magában még nem elég. és hogy sokkal czélszerűbb a törvénysértések megelőzéséről gondoskodni, még pedig úgy, hogy a nemzet valamely olyas befolyást szerezzen magának a főkormányhatalomra, a mivel a lehetőleg biztosíthassa a törvények végrehajtását.

II. András a nemzetnek az ő vallásosságába helyezett bizalmával épen úgy visszaélt, mint az eddigi törvényekkel. Mert elég módja volt neki abban, hogy a sz. szék által feloldoztassa magát a netalán kimondandott egyh. átok alól, amint ez valósággal meg is történt. Az ár, a melyért ezt megnyerte András, az apostoli királyi hatalom feláldozása volt.

Azon apostoli teljhatalmat, melyet Sylvester pápa adott István-nak, és utódainak a magyar egyházban, a melyhez a főpapok kinevezése is tartozott, a későbbi királyok is gyakorolták, s a későbbi pápák is tiszteletben tartották. Azonban a worms-i concordatum, a mely II. István uralkodása korában jött létre 1122-ben, a magyar királyok ezen jogára is befolyással volt annyiban, hogy nálunk is utat nyitott a káptalanok „jus eligendi, jus postulandi-jára, a mi föltűnik már a XII. században. Más felől nem elégedtek meg a pápák annyi befolyással, a mennyit a káptalanok által gyakorolhattak volna, s alkudoztak a királyokkal, hogy közvetlen befolyást engedjenek nekik a magyar főpapi székek betöltésére. III. Sándor pápa, II. Geiza, és III. István királyok megegyezésével, korlátozta a királyok ezen rendelkezési jogát.¹⁾ A későbbi pápák pedig, fölhasználván a magyar királyok

¹⁾ III. Sándor pápa megígértette II. Geizával, hogy a szent szék megegyezése nélkül egy püspököt sem tesz le, és nem tesz át más székbe. III. Istvánt pedig rávette arra is, hogy a halál által megürült püspökségek vagyonáról nem rendelkezik. (Fejér György Codex. Diplom. II. 180.) III. Béla még többet föláldozott, nevezetesen elnézte, hogy a szent szék, mint más országokban, úgy nálunk is fölment némely szerzetes rendeket a püspök hatósága alól, s közvetlen a maga hatósága alá veszi. Így tett III. Sándor a pannonhalmi apátsággal, III. Lucius pedig a sz. gotthárdival. (Klein Fessler I. 290.) Ugy látszik, hogy Imre király más-ként járt el, nevezetesen az eszterg. érsek hatósága alá rendelte ezen apátságokat, s ezért történhetett, hogy III. Incze pápa több ízben (1202., 1203., 1204.) felszólította a királyt, s illetőleg rendelte neki, hogy azon apátságok adassanak közvetlen a sz. szék hatósága alá. Fejér Gy. Cod. Dipl. II. 392, 423. I. És Imre, minthogy nagyon szíven feküdt fijának Lászlónak megkoronázatása; ezt pedig csak a sz. szék segítségével által látta elérhetőnek, engedett, annyira, hogy megrendelte, miszerint „valamint a világiakban közvetlenül a király alatt vannak, úgy az egyháziakban közvetlenül a pápa alatt legyenek.“ (Klein Fessler I. 330.) Sőt ennél is tovább ment III. Incze, midőn beavatkozott olyan dolgokba is, a melyek tisztán a korona főpátronusi jogköréhez tartoztak. P. o. 1198-ban megerősítette az eszterg. káptalannak Jób érsek által adott bortizedet, s ugyan ezen évben kelt másik levelében azon vásárvámot, a melyet III. Béla; és Imre királyok adományából birt. (Monumenta Historica Oktm. VI. k.)

Ily előzmények után IV. Bélának sem volt bátorsága arra, hogy a kalocsai érseket a sz. szék engedelme nélkül áttegye az eszterg. érsekségre, s engedelmet kért rá IV. Inczétől. És midőn a pápa vonakodott ezt megen-

belső zavarait, annyira mentek, hogy II. András kora óta egyszerűen kineveztek némely magyar főpapokat. P. o. III. Honorius 1225-ben az aradi prépostot, 1226-ban veszprémi püspököt; IX. Gergely 1230-ban győri prépostot, IV. Incze 1265-ben zágrábi püspököt, 1266-ban kalocsai érseket.

II. András fia, és utódja IV. Béla komolyan hozzá látott a rendcsináláshoz; lelkének egész erélyével lépett föl a féktelenséghez szokott főurak ellen, kényszerítvén őket az erőszakosan elfoglaltatott királyi jószágok visszaadására, s általában a király iránti tiszteletre, s engedelmességre. Sőt többet is akart, nevezetesen, minthogy teljesen megtapodva látta a királyi hatalmat, szeretett volna a másik tulságba menni, t. i. a királyságot régi törvényes hatalmánál is tovább, sőt, ha lehet vala, a korlátlausságig fejleszteni. Ugyanis már ekkorra meglehetősen elterjedt Európában a régi római törvények ismerete, a mi nek egyik hatása az volt, hogy a római jogtudósok nagy buzgalommal terjesztették azon tant, miszerint a mostani uralkodóknak is olyan korlátlan hatalommal kellene bírniok, mint a milyennel bírtak a római imperatorok, a kik e törvényeket alkották. Az kétségtelen, hogy IV. Béla jobban szerette ezen eszmét, mint az arany bullákat; nem tartott országgyűléseket, s csak királyi hatalmával rendelkezett.

Béla, a mongol pusztítás előtti években, meglehetősen mérvben visszaállította ugyan az apja alatt megtapodott királyi tekintélyt; s elhárította azon veszélyt, mely e miatt az összes államrendet fenyegette: de a bullák határozataihoz nem alkalmazkodott. Így p. o. kényszerítette a nemességet a Steyer háboruban részvételre. Majd midőn kitört a polgárháboru Béla, és fia István közt, most maga Béla is rendre elkövette azon visszaéléseket, a melyek ellen, ifju korában, erélyesen küzdött. És midőn a királyi hatalom másnemű visszaélései is folyton folytak: ismét olyan állapotra jutott az ország, mint II. András korában. A halomra gyűlt közbajok orvoslására Bélának is azon eszközhöz kellett folyamodnia, mint apjának, nevezetesen or-

gedni, elhagyta Bélát a türelem, s kijelentette, hogy egész hatalmát a mérlegbe fogja vetni. Ezuttal célzt ért ugyan a király, de még sem gátolhatta meg a sz. szék további hatalmaskodását, s annyival kevésbé. mert ő is rászorult a sz. székre. Annyira ment a dolog, hogy a sz. szék Legatusai is osztogatták az egyh. hivatalokat. (Venczel Gusztáv: Árpádkori új Okmtár. III. 83.) IV. László király, és IV. Márton pápa közt némi összeszólalkozás történt ezen ügyben, a pápa olyan levelet irt a királynak, amelyből az jön ki, miszerint Rómában úgy fogták föl a dolgot, mintha a magyar királynak csak ajánlási, vagy előterjesztési joga lenne. (Venczel G. Árpád k. új okmt. IV. 242.)

szágygyűlést kellett tartania. Tartott is 1267-ben, s ezen alkalommal megerősítette a papságnak, és nemességnek az arany bullákba foglalt jogait, azon különbséggel, hogy e bullákat egy betűvel sem említi, s a most alkotott törvényt a Sz. István által adott szabadság megerősítésének nevezi. Egyébiránt hasonlít e törvény a bullákhoz nem csak tartalmánál fogva, hanem annyiban is, hogy épen úgy rekesztetik be, mint a 2-ik bulla, vagyis most sem a fegyveres ellenállási jog, hanem az egyházi átok tételét a nemzeti szabadság garantiájává. Különbözik pedig a bulláktól annyiban, hogy amazokban az összes nemességnek az országgyűléseken tömeges megjelenhetése van hangsúlyozva, itt pedig az rendeltetik, hogy minden vármegyéből 2—3 nemes menjen (mint képviselő.) Az egyházi átokban rejlő garantiát pedig Béla még botrányosabban játszotta ki mint apja.

De van Béla uralkodásában valami olyan is, a mivel ő, a későbbi időkre, jelentékeny hasznót eszközölt a magyar alkotmánynak. Nevezetesen, minden valószínűség szerint ő tett nagyon sokat a vármegyék azon átalakítására, miszerint azok egykor önkormányzati, és politikai intézményekké válhattak. (I. kormányzat.)

Béla utódjának V. Istvánnak koronázási esküjét szigorubbá tette a nemzet annyiban, a mennyiben mind őt magát, mind nejét megeskette, hogy a Béla által törvénytelenül elfoglalt jószágokat visszaadják illető birtokosaiknak, a mi azt mutatja, hogy Béla tulhajtotta a szigort a királyi javak visszaszerzésében. És, úgy látszik, István sokkal lelkiismeretesebb volt a törvények magatartásában, mint apja. IV. László pedig esküt tett az ország jó szokásaira is. E király alatt ismét nagy veszélyben forgott az összes államrend annál fogva, mert a király botrányosan aljas megviselete fölbátorította a főurakat, hogy dacoljanak a törvényekkel. És dacoltak is annyira, hogy a környékükben lakó köznemeseket magoktól vasallusi függésre kényszerítették, s a király iránti engedelmességet is megtagadták, s már már életbe léptették a németországiakhoz hasonló feudális herczegségeket. Minthogy a nép ilyes elnyomatásához még a kunok által üzött féktelenség is járult; általánossá lett a köznyomor, és elkeseredés. És a nemzet még sem nyúlt fegyverhez, hanem a papságtól várt segílyt, mint a melynek kezében volt, a bulla újabb záradékai szerint a jog, egyh. átokkal lépni föl a kötelességéről megfélemedezett király ellen. És midőn a papság keresztes háborút hirdetett László király ellen, ezen lépés úgy tekinthető, mint az egyházi átoknak fegyveres kézzel végrehajtása.

Az ismét eláradt rendetlenségnek IV. László halála (1290.) sem vetett véget. Sőt új veszélyt hozott most a nemzetre az a körülmény, hogy a most királylyá lett III. András, mint az Árpádház fiágának

utolsó sarjadéka ellen két hatalmas trónkövetelő állt elő, s a királyok közt válogathatás nagyban növelte a főurak féktelenségét. Ily helyzetben csak az látszott a nemzetnek menedéket ígérni, ha szorosabbra fűzetik a kapocs III. András, mint törvényes király, és a nemzet közt; ha a lételeiben fenyegetett királyi hatalom, és a köznemesség egymást támogatják; vagyis ha a nemesség biztosítja Andrásnak a trónt, és a törvényes királyi hatalmat; a király pedig biztosítja a nemességnek a törvényes jogokat. Egyfelől a veszélyből származott ezen szükség érzete, másfelől az Angolországban látott némely példák oly lépésre birták most a magyar nemzetet, a mely új korszakot alkot a nemzet polit. életében. Itt látunk kísérletet tételni némely olyan államtani elvekkel, a melyeken alapulnak a későbbi fejlettebb kor politikai alkotmányai.

Első ilyen lépés volt az, hogy midőn megkoronázták III. Andrást, fölavatási hitlevelet — diploma inaugurale — adattak ki vele, s erre eskették meg. A fölavatási hitlevél kiadása, s az s erre megesküvés abban különbözik a régibb királyok esküjétől, hogy a régiekben csak általánosságban volt kifejezve a nemzet jogainak tiszteletben tartása. Itt pedig pontonként számláltattak el azon fontosabb jogok, a melyekre a nemzet különösebb súlyt akart fektetni. S ebben tagadhatlanul nagyobb erő rejlik. Ámbár nem ösmerjük ezen fölavatási hitlevelet; de az 1298. decretum bevezetéséből világos, hogy készült ilyen, és hogy abban pontonként számláltattak el a nemzet főbb jogai.¹⁾

Másik fontos lépése volt a nemzetnek az, a melyet azért tett, hogy befolyást szerezhessen magának a király főkormányzói hatalmára, hogy a törvények végrehajtását megkönnyítse. Nevezetesen 1291-ben törvényt alkotott (9. cz.), mely szerint a király főtanácsosai, s a kormányzatban fő organumai, u. m. a nádor, országbíró, tárnok, és cancellár nem, mint eddig, csak a király által, hanem a király, és országgyűlés által közösen választassanak. Sőt a végrehajtással megbízott alsóbb organumok, u. m. a várispánok ellenőrzéséről is gondoskodott, rendelvén a 31. cikkben, hogy „a fehérvári nemzetgyűlésen minden nemes tartozik megjelenni; e gyűlés vegye vizsgálat alá az ország helyzetét, vegyen számot a várispánok hivatalos

¹⁾ Tempore Coronationis Domini Andreae, Regis illustris Hungariae, etsi non omnes Conditiones, seu Libertates Regni Hungariae ab antiquo observatae, quaedam tamen ex ipsis Libertatibus et Conditionibus notabiles et plus necessariae publico Scripto, Sigillo ejusdem Domini Regis vallato fuerint declaratae.

eljárásáról, a kit bűnösnek talál, az büntettség meg rögtön a király, és tanácsosai ítélete szerint."

Vége, midőn meggyőződött a nemzet arról, hogy a főurak köz romlottsága elragad a nemzetgyűlés által választott főtisztviselőkre is, még gyökeresebb eszközhez nyult arra nézve, hogy tetteles befolyást szerezzen magának a főkormányra. T. i. az 1298. országgyűlésen törvényt alkotott, (23. cz.) mely szerint „legyen a király mellett két püspök, és két nemes tanácsos, a kiket most a nemzetgyűlés választ, (quos ex nunc, quasi omnes nobiles ipsi elegimus) ezután pedig a király fog évnegyedenként kinevezni, s a kiknek beleegyezése nélkül a király minden rendelete, s intézkedése érvénytelen legyen."

13. §. Az országgyűlések szerkezete.

Milyen volt az országgyűlések szerkezete az Istvánt követett királyok alatt? e kérdésre nem lehet határozott feleletet adni. Csaknem teljes bizonyossággal állítható annyi, hogy, István halála után, a nemzeti visszahatás egyikben abban nyilvánult, hogy az István-féle királyi tanácsot az ő (tömeges) gyűlésekkel óhajtotta a nemzet fölcserélni. Mert a magyar szabadságnak, ha nem is írott, de alaptörvénye volt, hogy a nemzetnek minden szabad (nemes) tagja jogosítva volt megjelenni „a község gyűlésén." Ha nem tudjuk is kimutatni azon átmeneteket, a melyek e tárgyban történtek: hihetjük, hogy a keresztyénségben megnyugvás békéltette ki a nemzetet mint sok mással, úgy a gyűlések tartásának azon módozatával is, a melyet már Sz. László alatt látunk. Nevezetesen László törvényének bevezetésében az mondatik: „Szent Synodus tartatott Szabolcsban a király elnöklete alatt, az ország összes főpapjaival, abbásaival, és főembereivel, az összes papság, és nép jelenlétében." (Cum testimonio totius cleri, et populi.) A II. könyvben pedig ez áll: „Mi Magyarország összes főemberei összegyűltünk Sz. Márton hegyén." Ezekből azt lehet következtetni, hogy valamint elenyészett István szűk körű királyi tanácsa: úgy elenyészett ama régi törvény is, a mely minden szabad embert kötelezett a megjelenésre, s olyan helyzet állt be, hogy a király meghívta az összes nemzetet, de mindenkitől magától függött, elmenjen-e vagy nem, önként értetvén, hogy akármily számmal mennek is a köz szabadok, a döntő befolyás nem a tömegé, hanem a papoké, és a főembereké volt, valamint az is, hogy semmi törvény által nem volt meghatározva, sem az, hogy kit értsenek a populus alatt, sem az, hogy miben álljon ennek consensusa, vagy testimoniuma.

A szabadoknak, (nemeseknek) ekként értelmezhető joga megjelenni az országgyűléseken, s részt venni a törvényhozásban, nem sokáig állt így fenn, mert a XII. sz. folyamán feudális alakot nyertek az országgyűlések, s nem csak meg nem hivatott a nemesség tömege, hanem meg sem engedtetett neki a megjelenés; a királyok a főpapokat, a világiak közül pedig csak azokat hívták meg, a kiket magok akartak. Hogy ez valósággal így volt, bizonyítja az, hogy az arany bulla mindjárt a legelső pontban azt rendeli miszerint „minden nemesnek szabad legyen megjelenni a nemzetgyűlésén.”

Midőn az arany bullában visszaállították a nemesség ezen joga, folyvást megmaradt ez, csak hogy a jog gyakorlásának módjában nagy változás kezdődött IV. Béla alatt. IV. Béla azt a törvényt alkotta 1267-ben, (8. cz.) hogy nem tömegesen jöjjen a nemesség, hanem minden megyéből 2—3. S ez nálunk a képviseleti rendszer eredete.) De ez a törvény sokáig nem lépett életbe.

És minthogy IV. László alatt már ismét nagyon aggasztó volt a főurak hatalma: III. András korában 1291-ben törvényt alkottatott, (31. cz.) mely szerint minden nemes tartozik megjelenni a nemzetgyűlésen, s ezzel elesett a képviseleti rendszer. III. András 1298. évi országgyűlésén jelen voltak a kunok, és szászok is, sőt talán némely városok is ²⁾

¹⁾ Itt önként fölmerül az a fontos kérdés, hogy ha a törvény életbe léphetett volna, ezen képviselők hol, és kik által választattak volna. Nevezetesen a megyék gyűlésein-é, és ha igen, vett volna e részt ezek választásában a nem nemes lakosság, legalább oly mérvben, mint ahogy Angolországban. E kérdésre nem tudunk határozott, és indokolt felet adni. Valószínű, hogy a megyék gyűlésein történt volna a választás, és, minthogy ekkor a nem nemesek is megszokták jelenni a megyék gyűlésein, az is valószínű, hogy a nem nemesek is részt vettek volna a választásban, Béla céljai szerint. E valószínűség indokolására nem tudunk más érvet felhozni, mint egyfelől az angol analógiát, másfelől azt, hogy IV. Bélának kétségen kívül az volt szándéka, hogy ellensúlyozza a főnemességet, és hogy ő itt oly intézményt akart megalapítani, a mely, ha gyakorlati érvényt szerezhett volna neki, nagyon hatásos lesz vala arra nézve, hogy az ar. bullában aristocraticus irányt vett államszervezetnek némi democraticus ellensúlyt adjon. Egyébiránt akár helyes e combinatio, akár nem, az kétségtelen, hogy a törvény nem lépett életbe, és hogy ezután még inkább elhatalmasodtak a főurak.

²⁾ A mi a városok részvétét illeti az országgyűlésben: Európa szerte a főpapság, és fegyverviselő nemesség jogának tekintetével a törvényhozás, úgy, hogy a XIII. századig csak az olasz, és spanyol félsziget városai képeztek kivételt, mint amelyeknek helyzete sokban különbözött a más országokbeli városokétól. A XIII. század közepén az angol városok is tagjaivá lettek a

14. §. Végrehajtási, és kormányzati rendszer.

A királyság fogalmából következett, s gyakorlatilag is úgy volt, hogy a király lett a törvények végrehajtójává, s az ország legfőbb kormányzójává. Továbbá, a királyság méltóságából folyt, hogy a király e hatóságot nem épen maga, hanem főhivatalnokai, mint tanácsosok, s mint kormányzati organumok által gyakoroltatta a maga nevében. A magyar királyságnak ilyen fő tanácsosai, s fő hivatalnokai voltak: az eszterg. érsek, a palota grófok, (nádor, országbíró) a tárnok mester, cancellár, vajda, és bán.

Ámbár a királyoknak eleitől fogva volt cancellárjuk, mégis sokáig nem írott, hanem csak szóbeli rendeletek által ment a kormányzás, a mely szóbeli rendeleteket az úgy nevezett praeco-k hirdettek ki.

A cancellária a királyság legrégibb korában úgy tekinthető, mint a király magán irodája, s semmi rendszer nem látható benne III. Béla koráig. E királyunk a byzántzi udvarnál növekedvén, ott megösmékedett a főkormányzat rendszeresebb módjával s tőle ered azaz intézkedés, hogy a cancelláriában rendes jegyzőkönyv vitessék minden ügyről, a melyek megfordultak a király előtt.¹⁾ Valószínűleg az ő korában kezd a cancellaria rendszeresítettetni annyiban is, hogy tőle eredhetett az az intézkedés, miszerint a cancellárság a fehérvári prépost tiszte legyen.²⁾ Majd, miután felösmertetett a cancellari hivatal nagy fontossága, 1291-ben törvény alkottatott, mely szerint a nemzetnek is része legyen e hivatal betöltésében.

törvényhozásnak. Ezen ángol példának lehet, egy részben, tulajdonítani azon változást, a mely, III. András korában nálunk is észlelhető. Nevezetesen, az 1298. évi Decretumban oly kifejezések vannak, a melyekből meglehetősen valószínűséggel lehet következtetni, hogy ezen országgyűlésben a városok is részt vettek. P. o. hogy a z egy háziakon és nemeseken kívül „alii ordines“ is voltak jelen; ismét más kifejezés szerint „alii regnicolae“, és hogy ezen törvények „ab incolis totius regni“ alkottattak. (44. cz.) Ehez járul az a nagyon fontos körülmény, a melyet Bartal említ, (Comment: II. 211. l.) hogy midőn III. András békét kötött Albert ausztriai herczeggel, e béke okmányát Buda, és N.-Szombat városok képviselői is aláírták.

¹⁾ Ezen írás rendszer nehezen honosodott meg, mert Béla egyuttal azt is rendelte, hogy a királyhoz terjesztendő minden panasz írásba foglaltassék, ez pedig nagyon nehéz volt az akkori miveltségi viszonyok mellett. Innen érthető, hogy e rendszer II. András alatt megszűnt, s IV. Béla kezdte ujra életbe léptetni.

²⁾ Kétségtelen, hogy az eszterg. érsek viselte „a király, és ország fő-cancellárja“ czimet, de az is igaz, hogy a tulajdonképeni cancellar nem ő, hanem valami alsóbb rangu pap volt. Az arany bullának az egri prépost van aláírva, mint a király cancellárja, az 1291. évi törvény pedig, mely a cancellár választásáról rendelkezik, azt mondja: „tisztetletben tartatván a fehérvári egyház joga a cancellársághoz.“

Ha az eszterg. érseket tekintjük is a király mellett legfényesebb rangú tanácsosnak, de a tisztán világi ügyekkel foglalkozó hivatalok közt kétségtelenül legfényesebb, és legfontosabb volt a nádorság.¹⁾ A nádor, épen, mint a német királyok Comes Palatinusa, mind a királyi udvar, mind az ország hivatalnoka volt, s hatásköre kiterjedt mind az igazságszolgáltatás és kormányzatra, mind a hadvezetésre.²⁾ Sokkal fontosabbá lett e hivatal az arany bulla óta, a mely a nádort bizta meg a törvények tekintélyének ellenőrzésével. Ez lehetett egyik oka (mert más oka is volt) annak, hogy IV. Béla, tőle telhetőleg mindent elkövetett a nádorság hatalmának korlátozására, és hogy hármát is nevezett ki egyszerre, hogy egyik se tekinthesse magát a törvények ellenőrének.³⁾

A nádorság után következő főhivatalok voltak a bánság, vajdaság, országbíróság, tárnokság. A vajda s bán, ha a király tanácsosai közé tartoztak is, de hivataluk természeténél fogva ritkán lehettek a királyi udvarnál, amaz az erdélyi, ez pedig a horvát-dalmát ügyekkel foglalkozván. A tárnokmester egyik hatásköre a kincstár kezelése, és a kincstárba adózó szabad (királyi) városokra főfelügyelet volt.

E szerint heten voltak a kir. udvar rendszerinti tanácsosai, s illetőleg a központi főkormányhatalom organumai, u. m. az eszterg. érsek, nádor, országbíró, tárnok, cancellár, bán, és vajda. És mint-hogy e korban még szó sem volt a kormányzó, és birói hatalom elkülönítéséről: ezek voltak a király legfőbb birói hatalmának organumai is.

A befolyás, melyet a nemzet gyakorolhatott a főkormányra, egyszerűen a nemzet fegyvereitől való félelem volt. Utóbb, részint a ci-

¹⁾ Istvánnak két udvari grófja volt, a kik egyformán neveztettek: Comes Curiae, Comes Palatinus-nak. Ezek a vezéri korbéli Gyula, és Kárichán, azon különbséggel, hogy akkor a nemzet választotta, most pedig a király nevezte ki. E két udvari, vagy palota gróf egyikéből lett az idők folyamában a nádor, a másikkól az országbíró. Ezen elnevezés még Sz. László korában sem úgy használtatik, mint a későbbi időkben, a mennyiben még Sz. László korában is hívták az országbíró Palatinusnak.

²⁾ A régi királyok okleveleiben II. Andrásig Palatinus meus, azóta Palatinus regni néven emlittetik, s ebből az látszanék, mintha II. Andrásig csak udvari hivatalnok lett volna. Erre mutat az is, hogy a generale iudiciumokon esetről esetre kiadott királyi meghatalmazás folytán bíraskodott. De hogy mégsem volt csak udvari hivatalnok, megtetszik abból, hogy a királyság legrégibb korában is kettős hivatalos pecsétje volt; még inkább pedig abból, hogy az ar. bulla neki adja ama nagy fontosságu megbízatást: őrizni a törvények tekintélyét mind a királytól, mind az alattvalóktól jöhető bántalmak ellen.

³⁾ Bartal Comment: II. 166. l.

vilisatio fejlődése, részint a tapasztalás arra tanította a nemzetet, hogy gondoskodni kell más befolyásról is, a melylyel meg lehessen előzni a törvénysértéseket. Az ilyen befolyás első jelensége az arany bullának azon rendelkezése, mely a nádort bizza meg a törvények ellenőrzésével; majd az 1231. évi bullának az a határozata, hogy ha az országgyűlés panaszt emel a nádor ellen, a király tartozik helyette más+ nevezni ki. Ismét később az 1291. évi törvény, mely szerint a kormányzattal legnagyobb mértékben foglalkozó nádor, országbíró, tárnok, és cancellár választásánál a nemzetnek is szava legyen, és hogy a nemzetgyűlés megszámloltathassa a várispánokat. Végre az 1298. évi törvény, mely a király rendelkezésének érvényét a tanácsosok beleegyezésétől függeszti föl.

A kormányzat alsóbb fokú organumait nem kereshetjük másutt, mint a megyékben, vármegyékben, illetőleg a várispánokban. De itt nagy nehézségekbe ütközünk, mert a megyék fejlődéséről nagyon keveset tudunk. Annyi bizvást állítható, hogy István felosztotta az országot, (kivéve annak még lakatlan tájait¹⁾ megyékre, — Comitatus²⁾ — és vármegyékre — Comitatus castri, Comitatus civitatis —. A megye, és vármegye eredetileg nem ugyanazon, hanem külön intézmények, a mennyiben a megyék közkormányzati, és igazságszolgáltatási, a vármegyék pedig katonai intézmények voltak. Egy megyében több vármegye volt, következésképen a megyék eredetileg nagyobbak, és kevesebb számmal voltak, mint később.³⁾ Sem a megyék, sem a vármegyék e korbéli számát nem tudjuk.

A mi a várakat illeti: tény, hogy István minden vár élére állított egy általa kinevezett, s egyedül tőle függő főtisztviselőt, u. m. a várispánt, (Comes castri, Comes civitatis), s ez alá rendelte azon várnak mind katonáit, mind rusticusait, még pedig mind hadi, mind kormányzati, s igazságszolgáltatási tekintetben. Mindenik várispán nevezett ki maga mellé egy helyettest, a később úgy nevezett alispánt, (comes curiae comitis, comes comitis castri); ezek alatt álltak a vár alsóbb rangú tisztjei, u. m. a várnagy, századosok, tizedesek.

A királyság legrégibb korában, u. m. már István alatt is, sazóta folyvást lenni kellett a megyék, és vármegyék, vagyis a megyékben lakó nemesség és a várak népe közt olyan érülködésnek, a melyet László, és Kálmán korában már a törvények is mutatnak. De éppen ez az, a minek körülményeiről nagyon keveset tudunk. Itt ezek a

¹⁾ Botka T. Századok 1870.

²⁾ A Comitatus szó nem csak megyét, s vármegyét jelentett, hanem egyéb hivatalokat is. (Horváth M. II. kiad. Botka T. i. m.)

³⁾ Botka i. m.

főkérdések. 1. Mikor kezdődtek a megyegyűlések. 2. Mi volt azok hatásköre. 3 Kikből álltak e gyűlések

Mikor kezdődtek a megyegyűlések? Az 1190-dik évből ösmeretes az eddig még legrégebb okmány, a mely a megyékben tartott gyűléseket *Proclamata congregatio*, vagy *generale iudicium*nak nevezi. De ezt csak a névre értjük, mert maga a dolog, u. m. a megyékben tartott gyűlések minden valószínűség szerint oly régi, mint maga a királyság. Nevezetesen István, miután magának vette a főkormány hatalmát, ezt úgy gyakorolta, mint a Karoling császár-királyok; t. i. vagy személyesen, vagy megbizottak (*Missi regii*, *Missi dominici*) által. Maga gyakorolta úgy, hogy körutakat tett az országban, s a hol megszállott, ott összegyűlt a környék népe, és ő elintézett minden elintézni valót. (A királyok ilyen körutja még Kálmán korában is megvolt.) Mások által gyakoroltatta úgy, hogy mikor maga nem ment, küldött maga helyett valakit, (*Missus dominicus*) a ki ugyan ezt tette az ő nevében. És minthogy az ország már fel volt osztva megyékre, minden valószínűség szerint a megye volt azon alap, vagy geographiai határ, mely szerint összegyűjtetett a nép; vagy is ki volt hirdetve, hogy mely megye, vagy megyék népének ügyei fognak azon alkalommal elláttatni.¹⁾

László, és Kálmán kora óta új nevei tűnnek föl a megyéknek, u. m. provincia, parochia, mega. Sőt a rendszer is változik Kálmán alatt annyiban, hogy ő nem megyénként, hanem püspöki megyénként tartatta ezen összejöveleteket, melyeket az ő törvénye *Synodusnak* nevez.²⁾ Minden valószínűség szerint ennek folytatása az, a mit III. Béla kora óta *proclamata congregatio*, és *generale ju-*

¹⁾ Hogy ez ilyen formán lehetett, sőt így volt, az következik egyfelől általában a magyar királyság sok intézményének hasonlatosságából a Karoling államok intézményeivel (másfelől és különösen abból, hogy félreismerhetlen, miszerint István épen a vármegyék szervezetét is a német államtól kölcsönözte. P. o. a várispánnak *Comes* nevet adott, továbbá a vármegyék népét századokra és tizedekre osztotta.) Hogy a régi magyar királyságban is megvolt a *Missi dominici* intézménye, ezt kétségtelenül bizonyossá teszi I. László törv. III. k. 1. fejj., a mely részletesen megszabja a *Missus dominicusnak* e tekintetben teendőit, mégpedig csaknem egészen úgy, a hogy az angol-szászoknál, tehát német népnél, szokásban volt Alfréd korában. Arról pedig alig lehet kételkedni, hogy László ezen intézkedése nem új, hanem István művének folytatása.

²⁾ Hogy Kálmán ezen *Synodusa* ama régebb, s megyénként tartott összejöveleteket helyettesítették, vagyis hogy ezek a király bíráskodását pótolták: megtetszik onnan, hogy maga Kálmán törvénye, melyben ez elrendeltetik (I. K. 2. fejj.) ezen intézkedést ekként indokolja: „mert a mi népünknek bajos dolog mindenért a király curiájához vándorolni.“

dicium-nak neveztetni látunk. Ezekben kereshetjük a megyegyűlések csiráit. E mellett bizonyít III. Bélának 1190, s IV. Bélának 1244. évi okmánya. Nevezetesen III. Béla megerősíti a pécsi püspökségnek a régi királyoktól nyert azon kiváltságát, hogy ezen püspökség birtokán sem a nádor, sem a várispán nem tarthat gyűlést a püspök engedelmének nélkül. Ebből világos annyi, hogy a régi királyok alatt is tartattak gyűlések a megyékben, vagy a nádor, vagy a várispán által. De nincs itt világosan megmondva az, hogy kik, s mily régiak azon királyok, a kikre itt hivatkozás történik. E nehézséget meglehetősen eloszlatja IV. Bélának 1244. évi kiváltságlevele, melyben a sz.-fehérvári egyháznak hasonló régi kiváltságait erősíti meg, mondván, hogy ezen egyháznak „az ő régi ősei, különösen sz. István adományából nyert kiváltságait” erősíti meg. „3-dik p. A fehérvári egyház népe sem a nádor, sem az alnádor, általános, vagy részletet, sem a megyei grófoknak azokkal együttesen, vagy külön tartott gyűléseire, sem pénzzel, sem élelmi szerekkel nem tartozik.” E két okmány itt idézett szavaiból tehát az látszik, hogy a királyság feunállása óta tartatni szoktak a megyékben gyűlések, vagy a nádor, vagy más királyi küldött, vagy a várispán által; mint szintén az is, hogy a várispánok részint a nádorral együtt, részint külön tartottak gyűléseket.

Sokkal nehezebb megfelelni azon másik kérdésre: Mi volt ezen gyűlések hatásköre.

Itt az okozza a fő nehézséget, hogy a teljesen szabadok — nemések — osztálya nem volt benne a vármegyében, illetőleg nem állt a várispán hatósága alatt oly mértékben, mint a vár katonái, s alsóbb osztályu népe. A nemesség mind hadi, mind igazságszolgáltatási tekintetben csak félig, sőt ennyire sem volt a várispán hatósága alatt; t. i. hadi tekintetben csak a hadgyakorlatokon; s a várispán csak a papi tizedből, s a pénzrendszer változásából eredhető perekben ítélhetett a nemések fölött.¹⁾

¹⁾ Botka T. ide vonatkozólag azt állítja a régi megyékről ujabbán kiadott nagybecsű értekezésében, (Századok 1870. 514. lap), hogy a várispán hatóságát, a nemességre, csak Kálmán alatt látja kiterjesztve. Nevezetesen: „Kálmán király megtette az első lépést a főispáni hatóságnak minden rendű urak, és nemések fölötti kiterjedésére; mert azon esetben, ha azok, az általa fölállított egyházmegyei — synodalis — gyűlésre nem akartak megjelenni, a megyei ispán bíraskodását rájuk nézve is illetékesnek rendelé.” Erre azt jegyzem meg, hogy Kálmán törvénye (I. k. 24. fe.) nem mondja azt, hogy ezen esetben a várispán és megyei bíró ítéljen. hanem azt mondja: „a ki meg nem jelenik a püspök, és a várispánok törvényazéke előtt, ítéltessek el.” E szövegből sokkal inkább ki lehet olvasni az összes synodus, bíraskodását, mint a várispánét, és a megyei bíróét. A megyei bíróságról

István megyéinek a német grófságokkal hasonlatosságából azt lehet következtetni, hogy a megyékben tartott ezen gyűlések főadata az igazságszolgáltatás, és közkormányzat volt. Ez következik egyfelől abból, hogy ezen korban nem volt elkülönítve a kormányzat, és igazságszolgáltatás; másfelől Sz. László III. k. 1. fejezeteiből, Kálmánnak a püspöki Synodusról szóló törvényéből; végre abból, hogy azon okmányok, a melyek III. Béla kora óta ősméretesek a procl. congregatiók, és gen. judiciumokról, mindannyian igazságszolgáltatási organiszmusnak mutatják ama gyűléseket. Nevezetesen vagy maga a király, vagy helyettese, (a nádor, vagy más) körutakat tettek az országban, s valamely megnevezett helyre összegyűjtötték egy vagy több megye népét azért hogy a köztük fölmerült peres ügyeket (t. i. azokat, a melyek nem tartoztak az egyh. törvényszék elibe) elintézzék, s egyuttal a körülmények által kívánt közkormányzati intézkedéseket is megtegyék. V. István világosan mondja, hogy ő a régi királyok dicséretes példáját követve tart gyűlést a keleti megyékben, hogy ott igazságot szolgáltatasson 1271-ben; ¹⁾ III. András is maga tart gyűlést 1298. vagy 1299-ben (Bihar, Szolnok, Szathmár, és Kraszna megyékben egy bünper elítélésére. ²⁾)

Továbbá, hogy akár maga a király, akár küldöttje, az ilyes gyűlések alkalmával a közkormányzatot is elintézte, ez következik egyfelől abból, hogy nincs ok azt föltenni, miszerint akár maga a király, akár küldöttje, ne tett volna közkormányzati intézkedést, ha ennek szükségét látta; más felől, és sokkal világosabban következik Sz. László III. k. 1. fejezetéből, a mely épen közkormányzati utasítást szab a király küldöttje elibe. T. i. „a király küldöttje menjen el minden városba, és faluba; gyűjtse össze a századosokat, és tizedeseket az alájok rendeltekkel együtt, és parancsolja meg, hogy ha valami tolvajt tudnak, jelentsék föl, és ha valaki vétkesnek mondatik, de magát ártatlannak vallja, vettessék istenitélet alá.” Alább ismét: „A király küldöttje menjen el mindenhová, s hirdesse ki, hogy az ország főemberei megesküdtek, hogy a tolvajoknak nem kedveznek.”

pedig így szól az I. k. 37. f.: „Ha a király bármelyik várispán megyéjébe megyen, mindig vele legyen a várispán, és a megyei bírák.” Itt pedig a király a tulajdonképeni bíró. Továbbá, ha csakugyan Kálmán alatt terjedt volna ki először a nemesekre a várispán bírósága, az a kérdés állana elő: Minő hatóság volt az, a mely az Istvánt követett királyok alatt behajtotta a püspöki tizedet? Én úgy hiszem, hogy a tized behajtása, a királyság kezdetén, sok esetben nem történhetett meg a várkatonaság assistentiája, illetőleg a várispán bírói hatósága nélkül.

¹⁾ Fejér Gy. Cod. Dipl. V. 1. 153.

²⁾ Zichy Cod. I. 99.

A XIII. század elején fontos változások vehetők észre a megyék beléletében. Nevezetesen itt már mutatkozni kezdenek a megyék önkormányzati, s politikai hatóságokká alakulásának jelenségei is. E változás, minden valószínűség szerint nem egy ember műve, hanem az időé, s különösen azon körülmény eredménye, hogy a várintézmény, a várföldek elvesztegetése folytán, nem felelhetett meg többé honvédelmi rendeltetésének, s át kellett alakíttatnia. Bizonyos, hogy ezen átalakulásban kiváló része van IV. Bélának. Nevezetesen, mint-hogy ekkor főfő szükség volt a főnemesség ellensúlyozása, ide vonatkozó intézkedésnek látszik a megyei nemes — és nem nemes lakosságnak ha nem is összeolvasztása, de némi összekapcsolása a szolgabíró-ság által. Ide mutat az, hogy IV. Béla korában látható kétségtelen bizonyosságban a szolgabíró-ság, mint olyan intézmény, a mely meglehetősen mértékben eszközölheti amaz összekapcsolást. Nevezetesen magok a szolgabírák alatta állanak a várispánnak, a szolgabíráknak pedig alattok áll a megyék nemes, és nem nemes lakossága. Kevéssel későbbben oly fontosnak tűnik föl a szolgabíró-ság, hogy a megyék annyi járásra — processus — vannak felosztva, a hány szolgabíró van, továbbá hogy a szolgabírák rendes tagokká lesznek akár a nádor, akár a várispán által tartott törvényszékeknél. Következésképpen úgy látszik, hogy a szolgabíró-ság az a kapocs, a mely összefűzi a megyék nemes, és nem nemes lakóit, annyival is inkább, mert ha IV. Béla korából nem tudjuk; bizonyosan kimutatni, de kevéssel utóbb kétségtelen, hogy a szolgabírákat a megyék nemes és nem nemes lakossága együtt választotta.

Azonban ha a szolgabírákat már ekkor a megye összes lakossága által választottaknak képzeljük is, még akkor is nagy nehézségek forognak fenn arra nézve, miként alakulnak a megyék önkormányzati organumokká. Mert a várispánt a király nevezte ki, az alispánt pedig a várispán, s csak a szolgabírák eshettek, s illetőleg estek a nép választása alá. Azt pedig — adatok hiánya miatt — nem tudjuk, mi volt a kormányzatban az, a mit a megyék tisztviselői hivatalos állásuknál fogva magok intéztek, és mi az, a mit a nép gyűlésében ezzel együtt intéztek. Úgy látszik, hogy a megyei önkormányzat legelső csirái ott keresendők, a hol már a nép joga volt a szolgabírák választása, s csak annyiban állhatott, a mennyi volt e választott tisztviselők befolyása a kormányzatra.

Egyébiránt, hogy IV. Béla jelentékeny mérvben növelni akarta a megyék hatáskörét, lehet következtetni az 1267 — 8-ból, mely szerint minden megyéből 2 — 3 nemcsnek kell vala menni az országgyűlésre. E képviselők elküldése aligha történhetett volna másutt, mint a megyék gyűlésein. Következésképpen lehetetlen nem látni, hogy, ha

ezen képviseleti rendszer életbe léphet vala, megkezdődik a megyék politikai élete is. Sőt még így is lehet állítani annyit, hogy már az Árpád-korszakban lenni kellett a megyék tisztviselőinél, különösen pedig a várispánoknál valami olyan hatáskörnek, a mi mélyen érdekelte a politikát, a közszabadságot; mert különben mire való lett volna a 1291: 31-nek az a rendelkezése, hogy a tömeges országgyűlés vonja számadásra a megyék ispánjait, miként jártak el illető megyéjökben.

Nem szólhatunk több bizonyossággal a harmadik kérdéshez sem: kik voltak e gyűlések tagjai?

Ha a régi királyok, vagy helyetteseik vándortörvényszékeinek természetére gondolunk: azon következtetésre jövünk, hogy azokon megjelenhettek mindazok, a kiknek valami panaszuk volt. Ha pedig azt vesszük figyelembe, hogy azon összejövetelek a törvények kihirdetésének, vagy a fontosabb kormányrendeletek közzé tevésének organumai is voltak, arról győződünk meg, hogy ezekre a lehetőségig összehivatott az összes lakosság. Hogy Sz. László korában valósággal így is volt, megtetszik László III. k. 1. fej.: „a király küldöttje gyűjtse össze a századosokat, és tizedeseket az alájok rendeltékkel együtt, s parancsolja meg“ stb; alább ismét: „kérdézzék meg mind a főemberektől, mind a néptől, ösmernek-é valami tolvajságról híres falut.“ Kálmánnak a püspöki Synodusokról szóló törvénye pedig csak azokat említi föl, a kik ott mint bírák szerepelnek, u. m. a püspökök, várispánokat, és más hivatali méltóságban levőket.

Továbbá, minthogy a várispánok mind a nemes, mind a nem nemes osztálynak bírái voltak a pénz, és tized ügyekben: ez is oly érülközési pont volt, melynél fogva a várispán összegyűjthette, s össze is gyűjtötte a megyék összes lakosságát.

A XIII. század elejétől fogva sokkal bonyolodottabbnak látszik e kérdés annál fogva, mert az ösmeretes okmányok különböző, sőt ellentétes tényeket bizonyítanak; egyik azt, hogy az összes lakosság befolyt ama gyűlésekre mint tényező, másik azt, hogy csak a nemes-ség.¹⁾ Ezen ellentétességet, talán úgy lehetne kiegyenlíteni, hogy e kérdés fejlődése szorosan összefügg azon socialis átalakulással, miszerint

¹⁾ P. o. Miklós nádor 1220-ban kelt, s fentebb említett okmányának idő vonatkozó helye ez: midőn ő Győrben Angregatiót tartott, a sz. mártóni abbás csaknem az egész Somogy megye összes lakosságával bizonyította állítását, a mint ez neki kötelessége volt, (abbas probabat, sicut debuit fere cum omni Sümegiensi Comitatu.) Venczel Guszt. Árpád k. új Okmt. I. 167.

1233-ban Ochuz bán és a veszprémi püspök közt folyt birtok, perben hozott ítéletlelven ilyen köriratu pecsétet említ Pray (Hist Regum Not. Prev: 79. „Sigillum servientium de Szala.“ E pecsét a megye nemességét mutatja föl mint megyei testületet.

a feudalismus fejlődése folytán a főnemések a köznemeseknek, ezek pedig az alsóbb rendű nem neméseknek elnyomására törekedtek. P. o. a várispánok, hogy hatalmukat növeljék, minden ügyben bíraskodni akartak a nemések fölött, a mi ellen aztán tiltakozik az arany bulla. A nemesség pedig a megyéken kifejthető (olyan a milyen) hatást egészen magának akarta venni. És midőn IV. Béla emelni akarja a nememes osztályt, s meg akarja törni a fő nemességet, ellenszegül a nemesség, s olyan alakulási küzdelem áll be, a melyben hol egyik, hol másik elem győz, míg nem végre III. András korában tisztán kivethető a nép elem tulnyomósága. A nép elem ezen tulnyomóságának bizonyossága p. o. az 1291. országgyűlés azon törvénye, mely a fő-sőt az alispán bíróságát is megalapítja a nemések fölött nem csak a pénz- és tizedügyekben, hanem egyebekben is a generale iudiciumokon.

A városoknak is volt némi önkormányzati hatóságuk, ki voltak véve a várispán hatósága alól, s tisztviselőiket magok választották, s ezek intézték mind a helyi kormányzatot, mind az igazságszol-

IV. Bélának 1244. kelt királtságlevele a többek közt ezt is mondja: „az olyan ügyekben, a melyek az egész vármegyét illetik, a király, vagy küldöttje, a megye népével együtt ítélje a fehérvári egyház népét. Ez az összes lakosság részvételére mutat.

Ugyancsak IV. Bélának Nógrád megyéhez 1248-ban intézett levele a szolgabírákhoz, várispánhoz, és várjobbágyokhoz szól, s nincs említés benne sem a nemesekről, sem a várjobbágyoknál alsóbb rendű lakosokról. (Fejér Gy. Cod. Dipl. IV. (II.) 14.)

Ugyancsak IV. Béla alatt 1268-ban azt mondja Lőrincz nádor, hogy, midőn a király kiküldte őt Somogy megyébe congregatio tartására, a megyei nemesség választott mellé bírótársakat. (Venczel G. Árpád k. uj Okm. III. 186.) 1.

V. István, midőn 1271-ben elszakítja Szepes megyétől a 24 várost, az erről kiadott okmányban azt mondja, hogy a városok grófja a városokat a terület lakosságának közbejöttével ítélje a provincia törvényes szokásai szerint. Endlicher Monum Árpád: 523.

Ugyan ezen királynak, ugyan ezen évben kelt másik okmányában más van, t. i. hogy ő Heves vármegyében gyűlést tartott a Dunától keletre fekvő vármegyék nemességével az ország állapotának reformálása, és igazságszolgáltatás végett, a törvény rendje, és a szent királyok dicséretes szokása szerint (Katona Hist. Crit. VI. 581.)

IV. László korában 1273-ban mondja Dénes nádor, hogy Zala megyének ezen évi gyűlésében jelen voltak a nemések, várkatonák, az egyházak népe, és minden más rendű lakosok, s ezek közbejötté, és megegyezésével (mediantibus, et Consentientibus omnibus) nyilvánította Jurk fiait tolvajoknak, és rablóknak (Kovachich Vestigia Com. 147.)

1282-ből épen ilyen gyűlés példája látható Ugocsa megyében. III. András (1298. évi?) congregatióján jelen voltak Bihar, Szolnok, Szathmár, Kraszna megyék nemessége, és másféle összes lakossága. (Zichy Codex I. 99. lap.)

gáltatást. ¹⁾ A szabad városok főfelügyelője a király Tárnokmestere volt.

Az Árpád korszak végén már kétfélék voltak a városok, u. m. királyi — teljesen szabad — és szabad vagy szabadalmazottak, melyek a szabadságnak és önkormányzatnak kevesebb mértékével bírtak, s kisebb nagyobb mértékben még földesuri hatóság alatt is állottak. ²⁾

15. §. Rendi jogok.

E tekintetben is tett némi hódítást a feudalismus. Ugyanis nem csak el nem enyészett, hanem időnkint jobban megszilárdult az István által alapított osztályok vagy rendek közti czim- és rangkülönbség.

Első volt az egyházi rend. Nem csak a főpapok bírtak nagy kiváltságokkal (p. o. személyes részvétel a törvényhozásban, független bíraskodási jog saját népök fölött) hanem általában minden pap nemesi kiváltságokat élvezett, s ki volt véve a világi törvényszék hatósága alól. ³⁾

Második volt a teljesen szabadok — nemesek — osztálya, melyre e korszak folyamában ráragadt a nemes, mint osztálynév. László törvényeiben előlkelők, főemberek, nemesek principes, nobiles — neveket látunk váltakozni, Kálmánéiban hasonlóképen, — principes, nobiles — ; III Béla oklevelei most servientes regis, majd servientes regni-nek nevezik; az arany bullában van ugyan serviens név is, de tulnyomó a nobilis. E közben mertült föl. III. Béla alatt egy új név is, u. m. Regnicolae, mely mind azokat magában foglalta, a kik nem szolgák, s ezen nevet a törvény is használta 1291 óta.

Eleitől fogva volt ugyan a nemesek közt czim és rangkülönbség, minélfogva némelyek főnemesek, mások köznemesek voltak,

¹⁾ Nem minden városnak voltak ugyanazon nevű hivatalai s tisztviselői. Így p. o. III. András korában Buda városnak Rectora, consulai és esküdtjei; Esztergomnak bírója és esküdtjei; Pozsonynak seniores és főbb polgárai — majores cives — voltak.

²⁾ Szabad királyi városok voltak: Esztergom, Fehérvár, Buda-Pest, Pozsony, N.-Szombat, Nyitra, Korpona, Körmöcz, Selmecz, Kassa, Késmárk, Lőcse, Kis-Szeben, Zólyom, Zágráb, Petrina, Szamobor.

³⁾ Szent László törvényei eltérnek a rendes gyakorlattól, a mennyiben a nagyobb bűnügyekben világi törvényszék alá vetik a papot is. De hogy e törvények nem sokáig maradtak érvényben, és hogy a későbbi királyok alatt ismét csak egyházi törvényszékek bíraskodtak a papok fölött, megdöntésük, onnan, hogy az 1298. országgyűlés szükségesnek látta elhatározni, hogy ha a papnak polgári pere van világi ellen, ez esetben is világi törvényszék ítéljen.

s amazok principes, baronés, (s III-ik Béla kora óta magnates) nevezettek: de jogkülönbség nem volt. És épen ebben áll a magyar alkotmány egyik lényeges jellemvonása, hogy a magyar nemesség annyira át volt hatva a jogegyenlőség eszméjétől, hogy az államrend teljes felforgatása nélkül lehetetlen lett volna a főuraknak magoktól hűbéries függésbe hozni s valami jogától megfosztani a köznemességet. Igaz ugyan, hogy a XII-ik századtól fogva történtek ilyen kísérletek, de ezeknek ellenök szegült az arany bulla s általában a nemesség közszelleme.¹⁾

A nemességnek legfőbb és legsarkalatosabb jogai voltak: a személyes szabadság, a törvényhozásban részvétel (minden nemes a szent korona tagja), adómentesség, továbbá, hogy csak az ország védelmére a király személyes vezérlete alatt tartozik harczolni, végre a teljes, vagyis minden feudális uri hatalomtól ment birtokjog, s birtokáról szabad rendelkezés.

Azonban ámbár a nemesség személyes jogai nem lettek semmi feudális alárendeltség áldozataivá; de a birtokjognál hovatovább több jelensége tűnik föl a feudalismusnak. Így p. o. István törvénye különbséget tesz az eredeti osztozáskor nyert saját birtok, és a királyi adomány közt; és noha ő mind a kettőnél teljesen szabad rendelkezést biztosított: e szabad rendelkezés már Kálmán korában törvény által is módosittatik. Nevezetesen Kálmán I. k. 20. fej. rendeli, hogy csak a szent Istvántól nyert birtokról lehet szabadon rendelkezni, a későbbi királyoktól nyert adományok pedig csak a fiura, és fítestvérré szállhatnak, ha ilyenek nincsenek, a királyra. Továbbá hovatovább élesebben megkülönböztetve látjuk az eredeti osztozáskor nyert birtokot (descensus) a királyi adománytól, annyiban is, hogy az adománnyal rendesen együtt jár az a feudális kötelezettség, miszerint az adományos az adománylevélben meghatározott számú fegyverest tartozik adni a királynak. E különbségnek tulajdonítható, hogy a királyok, midőn valami kedves emberöknek adományoztak, betették az adománylevélbe, hogy ezt nem mint adományt, hanem mint descensust adják, szabadon rendelkezési joggal. Az arany bulla visszaadta a teljesen szabad rendelkezési jogot, kivéve a leánynegyedét, s csak azon esetben hagyja örökösödni a királyt, ha sem rokonok, sem végrendelet nincs, és bár nem mondja meg világosan,

¹⁾ V. István alatt divatba jött a főneméseknek nobilis honestissimi czimet adni. Ez aggodalmat szült, mert azon véleménynek kezdett helyet adni, mint ha a honestissimi-k különb nemések volnának másoknál. Ekkor a király okmányt adott ki, melyben kijelentette, hogy a nemések közt nincs semmi jogkülönbség.

de kiterjeszti a rendelkezési jogot nemcsak a descensusra, hanem az adományra is. IV-dik Béla törvénye (1267.) ismét korlátozza a rendelkezési jogot, rendelve, hogy a vásárlott jószágról teljes szabadsággal lehet rendelkezni, s ez átszállhat az oldalágra is; az ősi jószágot illetőleg, a ki a harcban esik el, annak javaiban megszorítás nélkül örökösödhetnek az oldalági rokonok, a másokéiban pedig csak a király, és tanácsa engedelmével. E megszorításért azzal kárpótolta a nemességet, hogy az új irtású földek terméséből nem tartozik papi tizedet adni. Ezen engedménynek az a következtetése lett, hogy ettől fogva a vagyonosabb nemesek teljesen kivonták magokat a tized terhe alól, s már e korszak végén csak azok fizették, a kiknek nem volt tiz jobbágyuk. Korlátozta Béla a rendelkezési jogot annyiban is, hogy királyi engedelem nélkül nem lehetett az egyháznak hagyományozni.¹⁾ Továbbá az ő korában megint életbe lépett a descensus és adomány közti különbség a rendelkezési jogot illetőleg. IV. László alatt már arra is van példa, hogy a kinek csak leányai vannak, kéri a királyt, hogy vőit fiukként adóptálhassa, s ezt meg is nyeri.²⁾ Végre az 1291. országgyűlés visszaadta a teljesen szabad rendelkezési jogot, világosan kijelentvén, hogy a nemesek hagyhatják vagyonukat akárkire, az egyházakra is.

A nemesek birtokjogának védelmére a királyság legrégibb korában is megvolt a *Statutio*, vagyis az adományosnak a kir. adomány által nyert jószágba nyilvános innepélylyel bevezetése, melynek alkalmával panaszt emelhessenek mind azok, a kik valami igényt tartanak ezen adományozott jószághoz.

A praedialisták vagy egyházi nemesek is nemesi kiváltságokat élveztek. Azonban lényeges különbséget alkotott ezek közt és az országos nemesek közt az, hogy Kálmán korától kezdve magok a főpapok is adtak némely alattvalóiknak ilyen egyházi nemességet, mire kiváltságilag is följogosítottak III. Béla által; ellenben országos nemességet csak a király adhatott; az arany bulla óta pedig a király is csak az országgyűlés megegyezésével adhatott idegeneknek nemesi jogot és birtokot.

A nemesek után következtek a várkatonák. Ezeknek sorsában kétféle változás történt. Egyik az, hogy némely királyok, világos törvény ellenére, egyházaknak, vagy magánosoknak adományozgatták a várföldek egy részét a rajtok lakó várjobbágyokkal (várkatonákkal)

¹⁾ E tilalom alól kivette az esztergomi egyházat 1263-ban kelt kiváltságlevél erejénél fogva, azon megjegyzéssel, hogy az ennek hagyományozás a rokonok sérelme nélkül történjék, és hogy az egyház viselje azon terheket, a melyek nemesi birtok élvezésével együttjárnak. (Bartal : III. 77.)

²⁾ Venczel G. Árpád k. új Okmt. IV. 72.

együtt. ¹⁾ Másik az, hogy IV. Béla, a mongol pusztítás után, sokat emelt közülök a nemesi rendbe.

A szabad városok polgárai is teljes egyéni szabadsággal bírtak; iparukat szabadon űzhették, s birtokukról szabadon rendelkeztek. De közbiztonságuk csak a város ügyeinek intézésében és abban állottak, hogy mint más lakosok, úgy ők is megjelentek a megyék gyűlésein. ²⁾

A nemesek birtokain lakó földmivelő nép — jobbágyok — hovatovább súlyosodó feudális szolgaságba süllyedt. Eredetileg megvolt szabad költözési joguk a földesurak hatalmaskodása által nagyon korlátoztatott. ³⁾

A zsidók, mint Európa más államaiban, úgy nálunk is főfőtényezői voltak a kereskedésnek. Ezeknek első királyaink alatti állapota bizonytalan. Kálmán törvényei szabályozzák üzletüket; II-dik András oly nagy pártfogójuk volt, hogy a közjvedelmeket nekik adta haszonbérbe, sőt adományozott nekik nemesi jószágot is. ⁴⁾ Pártfogolta őket IV. Béla is, adván nekik 1251-ben olyan kiváltságot, mely szerint a zsidók egymásközi pereiben nem bíraskodhatnak más, mint a király, vagy helyettese; zsidó ellen csak keresztyén tanuskodása érvénytelen; áruikkal szabadon járhatnak, s nem fizetnek nagyobb vámot, mint azon városnak, melyben laknak, más polgárai; zsinagógáikat, iskoláikat senki se háborgassa.

Rabszolgák is voltak, ⁵⁾ noha István nagyban buzgólkodott, hogy felszabadíthassa őket, és általában a keresztyénség enyhítette sorsukat. ⁶⁾ A mongol pusztítás után már kevés nyoma van a rabszolgaságnak, de hogy mégis létezett, kétségtelen.

¹⁾ Erre már szent László korában is van példa. És bár az ilyen adománylevélben rendesen ott volt: „ne quid de priori eorum libertatis statu diminueretur“, mégis az illető egyházak vagy magánosok szolgálivá lettek az ilyen várjobbágyok. És valószínűleg az ilyenekről ragadt át a jobbágy nevezett a közönséges jobbágy szolgákra. (Bartal i. m. I. 219. l.)

²⁾ IV. Béla alatt jelentékeny mérvben megszaporodtak a szabad községek, városok, mert ő, a kiket a pusztaságokra telepített, azoknak, — lettek legyen bár idegenek, vagy bennszülöttek, — sokféle szabadalmakat adott.

³⁾ Fessler Klein közöl (258. l.) egy okmánytörödéket, mely szerint, az Árpád korszak végén ezek voltak a jobbágy terhei: aratáskor hetenkint 3—4 napszám; Márton napkor egy juh, egy cubulus méz, 6 cubulus buza, ugyanannyi brasium? (ő Malz-nak fordítja) 3 rudas széna; Márton naptól fogva Husvétig, a mikor az urnak tetszik, berendelheti favágni vagy fuvarra.

⁴⁾ Szlemenics: Törvényeink története az Árpád házbeli királyok alatt. Magy. tud. társ. évk.: VI. 170. l.

⁵⁾ Szent László törvényei rabszolgaságra büntetik az olyan bírót, a ki vétkecs engedelkenységet tanusít a rablók iránt; Kálmán törvényei is ilyen büntetést szabnak azokra, a kik még most is pogány módra áldoznak.

⁶⁾ Kálmán törvényei szerint nem szabad a rabszolgákat idegen országba adni el.

16. §. Törvénszékek.

Az igazságszolgáltatás főforrása, az ország főbirája a király volt. Egyébiránt minden osztálynak voltak külön törvénszékei.

A papság fölött egyházi törvénszékek biráskodtak, azon kivétellel, hogy sz. László törvénye szerint, a pap, ha nagyobb bünt követett el, megfosztatott papi minőségétől, s világi birák által ítéltett. A főpapok birtokpereiben pedig csak maga a király ítél.

A nemesség igazságszolgáltatási rendszerével nem vagyunk eléggé tisztában. Tény, hogy a nemesség természetes főbirája a király volt; továbbá, hogy a királyság fennállása óta mindig egyházi törvénszékek biráskodtak a nemesek házassági, nőhozományi, leánynegyedi, és védrendeleti pereiben; továbbá, hogy a várispán birói hatósága a nemesek fölött csak a pénz (beváltási) és tizedügyre terjedt; végre, hogy a nádor a generale judiciumokon biráskodott a nemesek birtok- és bűnpereiben. De az bizonytalan, hogy voltak-e a nemeseknek a nádornál alsóbb foku, p. o. megyei birái; továbbá, hogy a nádor mellett a generale judiciumokon voltak-e mindig birótársak, és ha igen, mi részt vettek ezek a nádor biráskodásában?

A mi a megyei nemes biróságot illeti: ezen intézmény első kétségtelen jelensége Kálmán korában látható. Kálmán törvénye mondja: „bármelyik gróf megyéjébe megyen a király, mindig legyen vele két megyei biró, a kik azon megye népének ügyeit gondosan megvizsgálják; ha pedig a nép ezek ellen emel panaszt, a nádor ítéljen felettök.” De e törvényből nem lehet kiolvasni, hogy a megyei két biróról ugy szól-e, mint már régi, vagy ujjonnan felállított intézményről. Egyébiránt kétségtelenül e birák azok, a kik IV. Béla korában szolgabirák-nak (judex — servientium regis — nobilium) neveztetnek.

A várispán részvéte a generale judiciumban minden valószínűség szerint abban állhatott, hogy segített a jelenlevő tömeg, mint tanuk segélyével kideríteni a vád alaposságát, s általában a tényállást, s a nádor ítél mint biró. Arra nézve pedig, hogy a nádor csak maga ítél-e, vagy birótársakkal együtt, bizvást állítani csak annyit lehet, hogy a generale judiciumokon gyakran voltak a nádor mellett birótársak, kiket vagy maga választott, vagy a jelen volt közönség. Mert az ide vonatkozó okmányok közül némelyek azt mutatják, hogy csak maga ítél, mások azt, hogy birótársaival együtt; sőt vannak olyan okmányok is, a melyekből a jelen volt összes közönség részvételére lehet következtetni.¹⁾

¹⁾ IV. Béla alatt 1268-ban azt mondja Lőrincz nádor, hogy midőn a király kiküldte őt Somogy megyébe, a megyei nemesség választott mellé

Ámbár a nádor, hivatalának természete szerint az összes nemes-ség bírása volt mindazon perekben, a melyek nem pénz- és tizedügyre vonatkoztak, és a melyek nem tartoztak az egyházi törvényszék elibe: sok kivétel volt ezen szabály alul annál fogva, hogy a királyok némelyeket, kiváltságilag, kivettek a nádor bírósága alól, s csak a király (a curia) által ítéltetőknek nyilvánították. Ezen gyakorlat ellen kél ki az arany bulla 8 p.: „a nádor országunk minden lakosa fölött kivétel nélkül bíraskodjék; de a nemesek főbenjáró, és jószágkobzási pereit ne végezhesse be a király tudta nélkül.“ Ellenben az 1231: 17 ismét kiveszi a főpapok pereit a nádor hatósága alól; majd az 1298: 32 megint mindenkre kiterjeszti a nádor birói hatóságát.

Az 1298: 32 szorosán összefügg a megyei törvényszékek fejlődésével. Nevezetesen ámbár Kálmán kora óta minden megyének volt két nemes bírása: mégsem kereshetünk a 13-dik század vége előtt olyan megyei törvényszéket, mint a melyet már III. András korában látunk. Mert nagyon kicsiny lehetett ama megyei bírák hatásköre. Mint általában a megyék összes életében: úgy a megyei igazságszolgáltatási rendszerben is a nemes és nem nemes elemnek IV. Béla óta észrevehető összeolvadása, s különösen a centuriokból, és megyei nemes bírákból lett szolgabíró volt a természetes kiindulási pont a megyei törvényszékek felé. Nevezetesen 1291. óta, a generale iudiciumokon, nem az esetenként választott bírótársak, hanem a várispán, alispán és a négy szolgabíró tekintetnek olyanoknak, a kik mindig vele legyenek, s együtt ítéljenek a nádorral, vagy azzal, a ki tartja a generale iudiciumot; ettől fogva minden megyének van egy állandó bírótestülete, törvényszéke, mely úgy is tekinthető, mint a nádor generale iudiciumának természetes kiegészítő része; ugyis, mint olyan bíróság, mely attól külön is bíraskodik, noha nem tudjuk kimutatni, hogy mi hatásköre volt, mint külön bíróságnak.¹⁾ Fontos ez

bíróválasztásokat. (Venczel G. Árpád-kori új okmánytár III. 186.) Dénes nádor mondja 1273-ban, hogy Zala megyének ezen évi gyűlésében jelen voltak a nemesek, várkatonák, az egyházak népe, és minden más rendű lakosok, s ezek közbejöttem, és megegyezésével (mediantibus et consentientibus omnibus) nyilvánította Jurk fiait tolvajoknak, és rablóknak. (Vest: Com 147.)

¹⁾ Volt-e III. András előtt ilyes megyei törvényszék? bizonytalan. Bartal (Comment: II. 207.) azt mondja, hogy III. András előtt semmi nyoma. Ellenben Ipolyi Arnold (Századok 1868: 5 füzet) közöl egy okmányt, melyben ez van: „Mi Egidius, Hevesmegye alispánja, és szolgabírái ítélünk stb.“ Ez megyei törvényszéket mutat. Azt mondja Ipolyi, hogy 1290 óta ismeretesek a H. megyei alispánok, s ezek közt nincs Egidius nevű, és így 1290 előtt kellett kelnie ezen okmánynak. A kelet éve nincs meg az okmányban; Ipolyi 1280 tájra teszi. Itt az a fő nehézség, hogy végezetre is

annyiban is, hogy módosítást tesz az arany bullán, nevezetesen kiindulási pontul szolgál arra nézve, hogy a várispán birói hatósága kiterjedjen a nemesekre nemcsak pénz és tized — hanem egyéb ügyekben is. Sőt, mivel a várispánt udvarbirója, (kit e törvény alispánnak, vicecomesnek nevez), szokta helyettesíteni: az alispán birói hatósága is megalapított a nemesek fölött. Innen érthető, hogy ugyanezen törvény azt is megszabja, hogy a várispán csak nemes embert nevezzen alispánná.

1298 óta világosabban látható a megyei törvényszékek hatásköre is, a mennyiben az 1298: 32 megszabja, hogy a nádor minden évben tartson legalább három generale judiciumot, és ha a nádor nem ítélné, (ha nem tarthatna generale judiciumot) ítélnék minden ügyet a megyei bírák.

A szabad városok népének első foku bírái az általok választott tisztviselők voltak, föllebbviteli bíróságuk pedig a tárnokmester.

A vár katonái, s a vár alsóbb rendű népe fölött a várispán, s illetőleg az ez alá rendelt tisztviselők, u. m. alispán, századosok bíráskodtak.

Az ugynevezett jobbágyosztály igazságszolgáltatási rendszerével sem vagyunk tisztában; nem tudjuk, hogy mikor kezdődött a földesuri bíráskodás, és hogy midőn megkezdődött, kiterjedt-e mind a polgári, mind a bűnperekre.

Egyébiránt sok valószínűséggel állitható, hogy eredetileg a várispánok alsóbb tisztjei voltak ezen osztály rendes bírái a bilochusokkal együtt.¹⁾ Azonban a feudalismus fejlődése e tekintetben is megtette hatását, nevezetesen a királyok előbb is a főpapoknak adtak olyan kiváltságot, hogy jobbágyaik perében bíráskodhassanak, és pedig úgy, hogy ha e hatóságot a bűnperekre is kiterjesztették, ezt világosan kiemelték a kiváltságlevélben.²⁾ Később nagy számmal jönnek elő oly okmányok, melyek világi földesuraknak is adnak ily kiváltságokat, s ebből az jön ki, hogy ily kiváltságlevél nélkül aligha volt földesuri bíráskodás. De itt az a nehézség merül fel, hogy midőn a földes urak kiváltságilag fölhatalmaztattak a bűnperekben is bírás-

nem tudjuk, mikor kelt ezen okmány, s ennél fogva ebből nem lehet egész határozottsággal következtetni megyei törvényszékre 1290 előtt, noha nagy valószínűség szól mellette.

¹⁾ A bilochusok a király által kinevezett alsóbb rendű bírák voltak épen a szolgáltsoraik pereiben, s az arany bulla szerint a várispán elnökölte alatt kellett itélniök „az orvokat és tolvajokat.”

²⁾ Így p. o. III. Bélának többször említett kiváltságlevelében világosan kimondatik, hogy a pécsi püspök birói hatósága kiterjed jobbágyainak mind polgári, mind bűnpereire.

kodásra, a bilochusokkal együtt gyakorolták-e e hatóságot, vagy csak magok.¹⁾ Továbbá kétségtelen, hogy IV. Béla 1240-ben eltörölte a bilochusságot. S itt az a kérdés támad: ki lett ekkor a jobbágyok bírójává, a vártisztek-é, vagy a földesur, vagy talán a szolgabírák? Csaknem teljes bizonyossággal állitható, hogy a hova tovább szaporodó kiváltságlevelekre alapított kivételeket leszámítva, a vártisztek, és a szolgabírák lettek a jobbágyok rendes bírói a bűnperekben.²⁾

A nádor (és a megyei törvényszék?) elől a király legfőbb törvényszéke — curia — elibe vitettek a perek. Az arany bulla 8-dik pontja világosan rendeli, hogy a nádor a nemesek főbenjáró és jószágkobzási pereit ne végezhesse be a király tudta nélkül.

A kir. curiának rendes tagjai voltak az esztergomi érsek, a nádor, országbíró, cancellár, és tárnok, ezeken kívül még a bán és a vajda, de e két utóbbi ritkán volt jelen.³⁾

A nádor és országbíró közt sokáig megvolt az a lényeges különbség, hogy az országbíró hatósága a nemesek fölött csak a király curiájához volt kötve, azaz csak itt bíraskodhatott a nemesek fölött.⁴⁾

¹⁾ Bartal (Comment III: 288.) azt mondja, hogy a bilochusok az arany bulla előtt is ritkán ítélték csak magok, hanem vagy a vártisztekkel, vagy a földesurak udvarbíráival együtt, és midőn koronkint több-több földesur nyert bírói hatóságot, alább szállott a bilochusok hatósága. Bartal ezen állítását lehet magyarázni úgy is, hogy csak a kiváltságilag fölhatalmazott földesurakról érte ezt; de ha meggondoljuk, hogy ugyan ő mondja: *domini terrestres auctoritate colonos suos cognoscendi saemper pollebant*, ebből az jön ki, hogy ő eleitől fogva bírónak tartja a földesurakat.

²⁾ A vegyes korszakbeli királyok is gyakran osztogatnak ily bírói kiváltságokat. Sőt még Mátyás korában sem tekintetett a földesur jogának a bűnperekben bíraskodás. 1469-ben rendeli Mátyás, hogy mivel minden földesurnak bírói hatósága van jobbágyság fölött, kivéve a bűnügyeket, a hatóságok ne ítéljék Poki Mihály jobbágyságait. Gróf Teleki Öczsef, Hunyadiak kora Okmánytár XI: 402.

³⁾ A nádornak és országbírónak még a királyság korában is sokáig közös nevök: Comes Curiae, Comes Palatinus. Még sz. László törvénye is Comes Palatinusnak nevezi az országbírót. II. Béla alatt neveztetik először Curialis Comes Regni-nek, mostani neve pedig, u. m. Judex Curiae IV. Béla alatt merül föl először.

⁴⁾ Ezt világosan kifejezi sz. László törvénye. „Midőn a Comes Palatinus a királyi udvarból haza megyen, a király és curia pecsétjét bizza arra, a ki helyében marad, és valamig otthon van, csak azokat idéztetheti meg, a kik udvarnokoknak neveztetnek,” Bartal szerint (Új Magyar Múzeum 185^{1/2}. VII. füz. 124. lap) nem mást, hanem az országbírót, kell itt érteni a Comes Pal. alatt. Az arany bulla 9-dik pontja szerint is „Udvarbíránk, míg udvarunkban van, mindenki fölött bíraskodhassék, de mikor jószágán van, ne idéztethesse a feleket.”

Ha nem tudjuk is meghatározni, hogy mióta? de az tény, hogy a királyok nem voltak mindig személyesen jelen a curián, s helyettesítették magokat, még pedig az esztergomi érsek által, kit e minőségében „*personalis praesentia regia*“-nak neveztek. Azonban magok az érsekek sem lehetővén mindig jelen, ők megint helyettest hagytak, kinek hivatali czime „*personalis praesentia e regiae in iudiciis locumtenens*“ volt. E helyettesítést rendszeren az országbíróra vagy cancellárra bízák.

Oly törvényt, mely részletesen és határozottan megszabná, kikből álljon a curia, nem ismerünk 1298-ig. Ekkor határozottatott el, hogy a curia (consistorium, auditorium) a tárgyalandó ügyek fontosságához képest két osztályból álljon, és hogy a kisebb fontosságúak ítéltessenek az országbíró helyettesének elnöklete alatt a nádor helyettese, a királyi udvar notáriusa s néhány nemes által, kiket e célra az országgyűlés választ, a fontosabbak pedig a curia rendes tagjai által tárgyalassanak.

Ha előbb talán nem is, de IV. Béla korától fogva bizonyosan volt a curiának olyan tagja is, a ki a későbbben ugynevezett királyi ügyek igazgatója (*causarum regalium director*) tiszteben járt el, kit még ekkor Apocrisiariusnak neveztek. E hivatalt a cancelláriának a római törvényekben jártas notáriusa viselte.

A pereknek írásban tárgyalása az egyházi törvényszékeknel kezdődött. Már I. László korában a curia is tárgyalott írott pert, utóbb Bánfy Lukács esztergomi érsek (II. Geiza korában egyik gyámkormányszó) köteleességökké tette a püspököknek, hogy törvényszékeiken a római curiánál divatozó eljárást kövessék. És minthogy a XII. században sok magyar tanult a bolognai egyetemen római törvényt, már II. Geiza alatt írásban tárgyaltatott a curiánál a perek nagy része, III. Béla pedig meg is rendelte 1181-ben, hogy ezután mindig írásban terjesztessenek az ügyek a curia elibe.

Az alsóbb törvényszékeknel is hovatovább igénybe vétetett a papok káptalani vagy conventi tagok) segélye ugy is, mint írástudóké, ugy is, mint a római törvényben jártasoké. A szerződéseket papok (írták le, s ők őrizték a káptalan vagy convent levéltárában (hiteles helyek), ők adtak ki, ha kellett, hiteles másolatokat; ők írogatták a tanuvalomásokat, s ítéleteket is, minél fogva annyira rendes tagjaivá lettek a törvényszékeknek, hogy az 1291-ik évi országgyűlés elhatározta, miszerint minden törvényszéki eljárás egy káptalani vagy conventi tag, mint hiteles tanu segélyével történjék.

A bizonyítás szokott eszközei voltak: a tanuk, eskütársak és az istenítéletek. Ezen utóbbiakat korlátolta ugyan Kálmán, de nem irthatta ki. IX. Gergely pápa 1234-ben kiadott rendelete által az egész

ker. világban meg akarta szüntetni az istenítéleteket, de e tilalomnak nem volt egyéb eredménye, csak az, hogy ettől fogva ritkábbakká váltak. IV. László is tett ellenök annyit, hogy a papságnak megtiltotta a tüzes vas és forró víz megszentelését.

Az idézési rendeleteket és ítéleteket a *pristaldusok* adták tudtul a peres feleknek. Azonban, midőn tapasztaltatott, hogy visszaélnék hivatalukkal, az 1291-diki országgyűlés elrendelte, hogy bárki ellen is csak úgy léphetnek föl, s csak akkor kell nekik hitelt adni, ha vagy valamely káptalani (*conventi*) tagtól, vagy a püspöktől bizonyítványuk van, hogy valósággal hivatalos megbízásban járnak.

A régi magyar igazságszolgáltatásnak nem kis hátrányára szolgáltat, hogy ha a peres felek bíró elibe vitték ügyöket, többé ha akarták volna sem békülhettek ki; továbbá, hogy a *gen. iudiciumokon* elmarasztalt rablók javai, ha a bűnösnek rokonai meg nem váltották, a nádorra szállottak.

17. *Haderő.*

A *haderő* a királyság korában is a régi maradt annyiban, a mennyiben a nemesi kiváltságtól folyvást elválhatlannak tekintetett a honvédelmi kötelesség, vagyis minden nemes született katona volt. Azonban a nemesség csak a megtámadott ország védelmére köteleztetett, hódító háborúra nem. Az arany bulla kötelezi ugyan a nemességet külföldi háborúra is, a király költségén:¹⁾ de az 1231. évi bulla eltörli ezen kötelezettséget. A papság is teljesített katonáskodási, illetőleg honvédelmi tiszte.²⁾

A királyság felállításakor új hadi elemet is teremtett István a

¹⁾ Az 1222. bullának 7 pontjában ez áll: Ha a király az országon kívül megy hadjáratra, a nemesek ne tartozzanak vele menni, csak az ő költségén, s a kik menni nem akarnak, azokat *iudicium exercitus* alá vetni ne lehessen. Itt az a nehézség forog fen: mi volt ez a *iudicium exercitus*?, haditörvényszéké, (olyanforma, mint a mely a régi korban halállal büntette a bevehető mentesség nélkül elmaradókat), vagy talán hadbirság, azaz valami büntetés pénz féle? Kovachich, midőn a később úgy nevezett *pecuniae exercitiales*-t Mátyás korában keletkezettnek mondja, amazt látatit állítani. Ellenben Kollár (*Amoenitates* II: 104.), s Bartal (I: 365.) csaknem kétségen kívülvé teszik a *iudicium exercitus*nak birság jelentését. S ez annál valószínűbb, mert így volt Európának nem egy államában.

²⁾ Az Árpád korszakban nincs törvény, a mely a papok honvédelmi kötelezettségéről szólana. De hogy mégis tettek hadi szolgálatot, megteszik a Budán 1279. tartott zsinat azon canonjából, mely szerint a papok ezután ne személyesen teljesítsék e kötelességet, s csak az ország védelmére, és nem holmi czivakodásra használják fegyveres erejüket. (Battyányi: *Leges ecclesiasticae* 78. lap.)

várkatonaságban. Ez lényegesen különbözik a nemesi elemtől, mert feudális természetű, a mennyiben a várföldek haszonvételeitől függ; továbbá ez egészen a király rendelkezése alatt áll, oda küldheti, és akkor, a hová, és a mikor akarja. Tulajdonképen ez volt a királyság hadereje.

Más változást is tett a magyar hadrendszerben a feudalismus. Nevezetesen azt, hogy a királyok, az adományozások alkalmával rendszeren kikötötték, hogy a nyert jószág tulajdonosa mennyi fegyverest (fegyveres szolgát) tartozik a király rendelkezésére állítani. Következésképen a jobbágyok is viseltek fegyvert ilyen minőségben. Kálmán korában már törvény által meghatároztatik, hogy a comesek mily arányban állítsanak, a magokéból, fegyvereseket. Nevezetesen a kiknek jövedelmező jobbágyaik vannak, minden 40 pensa jövedelem után egy pánczéltalan, minden 100 pensa után egy pánczélos vitézt tartoznak állítani a király zászlója alá. Majd midőn nálunk is meghonosodtak az egyházi lovagrendek, ezekben jelentékeny gyarapodást nyert a fegyveres erő. Így p. o. II. András honvédelmi, különösen pedig határőri szolgálatért adta a bárczaságot a német lovagrendnek 1211-ben, s ámbár nem sokára meghasonlott a német lovagokkal, s kiverte őket innen: de itt maradtak a johanniták és templariusok. És hogy ezek nem megvetendő fegyveres szolgálatot tettek, megtetszik általában ugyan e rendek hivatásából, különösen pedig abból, hogy a templariusok oly tevékeny részt vettek a sajói csatában, hogy itt mindnyájan elhullottak.

IV. Béla határőrgrófságokat alapított, p. o. Bereg, Ung, Zemplénben a mongolok által ismételve történhető betörések meggátolására, továbbá a délkeleti széleken a szörényi bánságot, melyet a johannitákra bízott, s a délnyugoti szélen a macsóit 1247.

A várkatonaság intézménye pusztulásnak indult a XII-dik század végétől fogva, midőn a királyok nagyban vesztegették a várjóságokat, s a mily mértékben apadtak a várjóságok, úgy fogyott a várkatonák száma s gyengült a honvédelem. IV. Béla sok várkatonát nemessé tett, s fogyasztotta számukat azzal is, hogy a nagyobb birtokosokat úgy buzditotta a várépítésre, miszerint átengedte nekik a várjóságok jelentékeny részét a rajtok lakó várkatonákkal együtt, kik ekkint az ilyen urak magán jobbágyaivá lettek.

18. §. Közjövödelmek, pénzügy.

A király s illetőleg az állam jövedelem forrásai voltak: a koronajóságok, melyek az ország különböző részein szét szórva feküdtek, s nagykiterjedésűek voltak; a só monopolium; az érczbányák jövedelmének (t. i. a magánosak által mivelteknek) $\frac{1}{10}$ -e; a püspöki

tizednek $\frac{1}{20}$ -a; a fiscalitas, vagyis a kihalás, vagy hűtlenség esetében a koronára szállott jószágok jövedelme; de ezen utóbbi jószágokat nem tarthatta a király magánál sokáig, hanem másoknak kellett adományoznia; továbbá a bitang marhák, vámok, és a descensus, t. i. az utazó királynak, s illetőleg megbízottjainak élelmiszerekkel ellátása; a pénzverés jövedelme, és az adók.

Az adók (collecta) kétfélék voltak. u. m. rendesek és rendkívüliek. Rendes adók voltak azok, a melyeket az udvarnokok fizettek, azon különbséggel, hogy a király, királynő, és a főpapok udvarnokai csak felényt fizettek, mint a másokéi; a liberorum denarii, t. i. akárkinek földjén telepedtek meg a külföldről bevándorolt mesteremberek, vagy más ilyes idegenek, a kik sem jobbágyok, sem udvaruokok nem voltak, fizettek a királynak valami adót az óltalomért; végre a várnép adójának $\frac{2}{3}$ -a (mert $\frac{1}{3}$ rész a várispánoké volt). Rendkívüliek voltak azok, a melyek a király lakadalmakor vagy első fija születésekor szedettek. Az ilyen adót a nemesek jobbágysai is fizették; a jászkunok pedig ezen alkalmakkor olyan ökoradót fizettek, mint a székelyek. Továbbá a rendkívüli szükségletekre a nemzet beleeegyzésével szedett adók, a melyek alól csak a papok, nemesek, és ezek rendes házi cselédjeinek személye vétetik ki; ellenben a jobbágyok nem. Az arany bullát megelőzőtt években önkényesen is megadóztatták a királyok a nemesek jobbágysait, s ezekre is kiterjesztették a liberorum denarii című adót; ezért rendeli az arany bulla 2. p.: semmi adót (u. m. önkényes adót) s semmi szabad dénárokat nem szedetünk a nemesek helységein.¹⁾

István veretett ugyan pénzt, de csak apró vagy váltópénzt, u. m. dénárokat és féldénárokat; értékesebb pénzek pedig a byzantzi aranyak voltak, s egy arany 45 dénár értékű volt. Ezen arány megváltozott első Béla alatt, a mennyiben a dénárok megnagyobbítottak, úgy hogy 40 darab számíttatott egy aranyra. Volt egy más számítás, vagy más pénzfaj is, u. m. a pensa, ennek korábbi értéke bizonytalan, I. Béla óta egyértékűnek vétetett egy aranynyal.

A keresztes háborúk korától fogva nálunk is divatba jött a

¹⁾ III. Béla korából ösmerünk egy okmányt, u. m. a magyar királyok ekkori jövedelmeinek állítólagos jegyzékét, a mely ha hiteles a mi fölött itélni nem merek — roppant nagy jövedelmeket mutat. Nevezetesen: a pénzverésből évenként 60,000 márk ezüst; a sóból 16,000, a vámokból 30,000; az erdélyi szászoktól 15,000; a várföldek adójából 25,000; a slavoniai hercegtől 10,000; minden várispán ad évenként 100 márk ajándékot, s ez fölmegy néha 10,000 márkra is; a királynő, és a királyi gyermekek pedig sok ajándékot kapnak lovakban, ezüstneműekben stb. (Endlicher. Monum: Arpadiana 245. lap.)

márk-kal számítás, s egy márk ezüst 6 byz. aranyat tett. Ugyan ekkor más német pénzfajok is jöttek be, u. m. a freysachi aranyak, prágai garasok, a XIII-dik század közepétől fogva pedig az olasz — florenczi — aranyak is.

Kevéssel III. Béla előtt vagy épen ő alatta kezdődött az a gyakorlat, miszerint a királyok a forgalomban megkopott pénzeket gyakran becserélgették; de nem ingyen, hanem kisebb nagyobb ráfizetésért, mely ráfizetés *kamara nyereségnek* (*lucrum camerae*) neveztetett. És midőn ez jelentékeny jövedelmi forrásnak tapasztaltatott, minden évben, II. András alatt pedig egy évnél rövidebb időközben is ismételtetett. Ez ellen is tiltakozott az arany bulla; rendelve, hogy minden pénz érvényes legyen legalább egy évig.

19. §. *Erdély.*

Erdélyben 3 külön politikai étellel bíró nép volt egymás mellett, u. m. a székelyek, magyarok és szászok. Ezeken kívül voltak még a régi római korból megmaradt dákok ivadékai, a románok (oláhok), a kik nem birtak olyan önálló étellel, mint a másikkal három.

A székelyek a honfoglaló magyarokkal kötött szerződés (hatköszer) értelmében bár egy állammá olvadtak a testvér magyarokkal, meghagyattak a nálok századok óta kifejlett intézmények s jogok birtokában. István király az ő segélyökkel verte le a pártos, ifjabb Gyulát, s oly szerződésre lépett velök, mely szerint nálok továbbra is meghagyatott a törzsszerkezet, (6 törzs, mindenik törzsben 4 ág); a nép felveszi ugyan a ker. vallást, de nem fizet papi tizedet, a királynak sem fizet pénzadót, csak koronázáskor, s a király első született fiának születése alkalmából ad ököradót (minden hatodik ökröt); minden székely épen olyan szabad, s bir mindazon szabadalmakkal, melyekkel az ország bármely szabad lakosa (nemese), sőt többel, t. m. a székely földön sem kihalás, sem hűtlenség esetében nem örökösödik a király, hanem a rokonok s illetőleg a szomszédok. E jogokért ugyanazon fegyveres szolgálatot teszik az ország védelmére, mint a többi szabadok, azaz minden székely született katona; ezen kívül állandóan tartanak a király udvarában 100 lovast. Utóbb, midőn I. Béla alatt a székelyek is részt vettek a pogányság érdekében támasztott mozgalomban, ezért úgy lakoltak, hogy megfosztattak a törzsszerkezettől, s központosították a székely ispán hatósága alatt. Egyébiránt ekkor és ezután is megmaradtak a nép más jogai, s anynyira elősmertetett minden székely szabadsága, hogy, ha a székelyföldről kiköltözött, s az ország bármely megyéjében letelepedett, nemeknek tekintetett.

De nem csak ilyen egyéni vagy nemesi jogaik voltak a széke-lyeknek, hanem külön nemzeti, vagy tartományi autonómiájuk is. P. o. a székelység, századokon keresztül a legujabb időkig székely nemzetnek nevezte magát, s e minőségben kétségtelenül birt azon joggal, hogy a székely ispán elnöklete alatt székely nemzetgyűléseket tartott, melyeken intéztettek a nemzetnek kisebb nagyobb mérvű fölkelései, tisztviselők választása, s általában minden, a mi a nép belkormányzatára s igazságszolgáltatására vonatkozott.

A magyarok, kik a honfoglaláskor Erdélyben telepedtek meg, általában ugyanazon köz- és magánjogokkal birtak, melyekkel a tulajdonképeni magyarországiak. Az általuk birtokba vett földterület vármegyékre osztott, melyeknek szerkezete olyan volt, mint a magyarországiaké. Azonban Erdély magyar megyéi együtt olyan forma autonomicus kerületet alkottak, mint a széke-lyek. Nevezetesen volt egy központi főtisztviselője u. m. a vajda, kinek elnöklete alatt közös gyűléseket tartott, melyeknek hatásköre csak annyiban volt korlátozva, a mennyiben Magyarország köztörvényeivel ellenkezőt nem határozhatott. ¹⁾ Volt a vajdának (mind jószágot, mind kiváltságokat)

¹⁾ Hogy jött létre s miben állott Erdély magyar megyéi összességének autonómiája? e kérdés még nincs tisztába hozva. Ha meggondoljuk, hogy Erdély, a magyar állam alakulásától fogva folyvást ki volt téve a szomszéd besenyők, kunok támadásainak, önként jö-
vünk azon gondolatra, hogy István, midőn a királyságot fölállította, olyan formát akart Erdélyből alkotni, a milyenek voltak a német birodalmi határörgrófságok. (Azon ősz szerződésen kívül, melyre a széke-lyek léptek a honfoglaló Árpáddal, e szempont lehetett irányadó a széke-lyek jogviszonyainak s autonómiájának megállapításában is, mint a kik geographiai fekvésöknél fogva, az ország legszélsőbb keleti védfalát képezték.) Valamint a német határörgrófságok nagyobb hatósággal voltak fölruházva, mint a többi grófságok, így nyerhették az erdélyi részek a magyar állam közjogi viszonyaival megférő autonómiát. Valószínűleg ezen szempontból történt, hogy István, midőn legyőzte a pártos ifjabb Gyulát, nem törölte el az erdélyi részek autonómiáját, s ennek megfelelő önálló kormányzatát, hanem miut ilyennek élére állította Zsolt-ot, kit ha talán nem neveztek is még vajdának, de hatósága olyan volt, mint a későbbi vajdáké. Ezen autonómia szerint történt, hogy midőn az erdélyi megyék fegyveres fölkelésére vagy megadóztatására volt szükség, ez rendesen az erdélyi megyék közös gyűlésén intéztetett el. Megtetszik ez onnan, hogy midőn I-ső Ferdinand király Erdély közjogi viszonyainak megvizsgálásával bizta meg Bornemisza Pál veszprémi püspököt, és Werner Györgyöt, ezek neki azt a jelentést tették, hogy „a magyar király és magyar országgyűlés által kivetett adó ősi szokás szerint nem kötelezi Erdélyt, mert itt a magyar megyéktől a tordai, a szász székektől pedig a szebeni gyűlésen szoktak adót kérni a királyi biztosok.” (Bartal i. m. III. 198.) Hogyha ily nevezetes joga volt az adó tárgyában, természetes, hogy általában a közkormányzatban és igazságszolgáltatásban is birnia kellett ennek megfelelő hatósággal.

adományozási hatóságuk is. Biráskodtak is, mely hatóságukat úgy gyakorolták, mint a nádorok a magokét. A vajda biráskodása alól ki voltak véve az egyházak birtokai, s mind azon ügyek, melyek Magyarországon az egyházi törvényszékek által ítéltettek.

A vajdák kormányzati és bírói hatósága csak a magyar megyékre terjedt ki, a székelyekre csak úgy, ha egy személyben székely ispánok¹⁾ is voltak, mi több ízben történt; a szászokra pedig teljességgel nem. Mind a székelyek, mind a szászok csak katonai szempontból álltak a vajda alatt, a mennyiben általános fölkeléskor Erdély hadainak vezére a vajda volt.

Ha a vajda eltávozott állomásáról, rendesen két helyettest hagyott,²⁾ s ebből utóbb az a gyakorlat fejlett ki, hogy a királyok rendesen két vajdát neveztek egyszerre, kik közül az egyiket alvajdának hívták.

A szászok II. Geiza uralkodása alatt, és pedig ennek első éveiben (1142 — 45.) jöttek ki Flandriából s ekkor szállották meg a Maros, Küküllő és Olt folyamok közti pusztaságokat. Ezek alapították Szebent, Ujegyházat, Köhalom, Szerdahely s Segesvárt. Utóbb ilyen szász telepek szállották meg Medgyes, Besztercze, és Brassó vidékét is.

Ezen szász jövevények mindjárt akkor, mikor ide költöztek, nyertek ugyan a királytól szabadalmakat, de ezek (mint II. András nagy kiváltságlevelében említettik), veszendőbe mentek. Majd III-dik Béla adott nekik olyan kiváltságot, mely szerint a szebeni prépost kivételével az erdélyi püspök hatósága alól. II. András 1224-ben adott a szászoknak ¹⁾ nagy kiváltságlevelet, melyen alapult a későbbi korban sokáig fennállt szabadságuk. Nevezetesen: a szász nép legfőbb tisztviselője a szebeni gróf legyen, a kit a király nevez ki; a szászok felett csak ez (és a saját magok által választott alsóbb bírák) biráskodhatik, és a király; a szászok közt semmi hivatalt nem viselhet, földet nem vehet, sőt nem is lakhatik más, csak szász; a király senkinek sem adományozhat a szász területből s ha mégis ezt tenné, ennek ellenszegülhet a szász nép; az oláhországi határszéleket és a szász területek közt fekvő királyi erdőségeket szabadon használ-

¹⁾ A kiváltságlevelnek azon szavai, melyekben e kiváltságos terület meghatározatik, érthetetlenek. Tény, hogy e kiváltságot területhez még ekkor nem tartozott sem Besztercze vidéke, mely „emberek emlékezete óta a királynő uradalma volt“, sem Medgyes. sem Selyk, sem a Bárczaság. Ezek későbbben nyerték meg a libertas cibiniensis-t, s még későbbben olvadtak a szebeni grófsággal egy politikai testületté, és az Andreanum Diploma 1224-ben csak Szeben, Ujegyház, Szászváros, Köhalom, Szerdahely, Segesvár, Szászsebesre szólt. (Szilágyi Sándor. Erdély történelme. I. 48. l.)

hatják; a királyi aknákból évenként 3-szor, nyolcz-nyolcz napig hordhatnak porsót; papjaikat magok választják, s ezeknek adják a tizedet; a királyt évenként háromszor, a vajdát kétszer tartoznak megvendégelni, kamaranyereségül adnak a királynak évenként 500 márk ezüstöt; a megtámadott ország védelmére a király személyes vezérlete alatt 500, más vezér alatt 100, külföldi háborúra pedig 50 fegyverest adnak.

Negyedik népe volt Erdélynek a benszülött ős lakosság, u. m. az oláhok. Ezek nem alkottak külön politikai, vagy autonomicus testületet, mert a szolga sorsuak, vagy jobbágyok közé tartoztak, kivéve azokat, a kik megnemesítették; következésképen külön területök sem volt, hanem beolvadtak a másik három nép valamelyikének területébe, s csak annyi joguk volt, hogy a hol nagyobb tömegekben laktak együtt, ott saját népbéli előjáróik voltak, kik kenéz-eknek hívtak. Ezen kenézek, mint kenézek, nemcsak nemesek nem voltak, hanem a földesuri hatóság alól sem voltak kivéve.¹⁾

A mi pedig a székelyeknek, magyaroknak és szászoknak az anyaállamhoz s egymáshoz való viszonyát illeti: Tény, hogy Erdély a magyar királyság kiegészítő része volt, és az Árpádok korszakában soha sem neveztetett országnak, hanem csak Erdőn (Királyhágón) tuli résznek (Ultrasylvania, Transsylvania); a királyok czimében soha sem említették mint (habár vasallus, de) külön országot, a törvényben sincs szó ilyenről Mátyás koráig, ekkor külön említették ugyan, de nem mint országot, hanem csak mint erdélyi részek; Magyarországgal szoros jogközösségben élt, részt vett a magyar országgyűlésekben,²⁾ melyeknek határozatai Erdélyt is kötelezték; a

¹⁾ A kenézek birtokjoga abból állott, hogy a királyok a várak fölösleges erdőségeinek kiirtása, s megnépesítése végett átadták az ilyen erdőségeket a kenézeknek, oly formán, hogy az ilyen földtől csak maga a kenéz fizetett a királynak valamit, az uri jog elismerésül, az ott megtelepített oláh lakosság pedig a kenézeknek fizetett. A magánosok jószágán pedig hűségökért, vagy valami kitünő szolgálatukért nyertek némely oláhok kenézséget, de csak haszonvételre, s ezzel nem voltak kivéve a földesuri hatóság alól. I. Lajos kezdte megnemesíteni a kenézeket, s örök birtokukká tenni az általuk eddig csak használt földeket, s ekkor aztán az ő jobbágyaikká lettek a hatóságuk alatt állt oláhok. (Gr. Kemény József, Kurz Magazin II: 305 – 6)

²⁾ Mily modorban történt az erdélyi részek megjelenése a magyar országgyűléseken, ez is olyan kérdés, mely még vitás tárgya. Világos annyi, hogy a vajda, székely ispán, szász gróf és az erdélyi püspök rendes tagjai voltak; de az bizonytalan, hogy akár a magyar megyék nemességéből, akár a székelyek, akár a szászok közül hívtattak-e meg rendszeren többen is, és ha igen, mily arányban? III. András 1298-dik évi országgyűlésére (Pest-re) tömegesen meg voltak hívva mind a megyei nemesek, mind a székelyek,

menyiben ennek autonomicus kiváltságaival nem ellenkeztek; a perek mind a három nemzet külön törvényszékétől a királyi curiához apelláltattak, a pénzügyek is a király központi kincstári hatósága alá voltak vetve.

Azonban volt Erdélynek tartományi vagy országos autonómiája is, mely, ha bár nem ösmerjük is körülményesen, a királyság legrégibb koráig fölvihető. P. o. István fia Imre Erdély hercege czímet viselt; továbbá midőn I. András testvérének Bélának adta az ország egyharmadát, e harmadrész tömbje Erdély volt, melyet Béla oly hatalommal birt, hogy e minőségben pénzt is veretett. Későbbben is történt, hogy valamelyik királyi herceg birta.¹⁾ Továbbá ha nem is teljes bizonyossággal állítható, de gyanítható, hogy a három nemzet közös gyűléseket is tartott, ha bár ilyen közös gyűlést nem ösmerünk is régibbet annál, a melyet III. András a maga elnöklete alatt tartott Fehérváron, 1291-ben, melyre az oláhok is megjelentek.²⁾ Ezen gyűlésnek az a határozata, melyszerint ezután minden évben tartassanak ilyen gyűlések, azt mutatja, hogy eddig is tartattak, ha bár ritkábban is. Végre úgy látszik, hogy az ilyen közös gyűlés csak a király rendeletéből vagy legalább engedelmével tartathatott.³⁾

mind a szászok. Azt mondja a király ezen Decretumában: „cum omnibus nobilibus, singulis siculis, et saxonibus in unum convenientibus statuimus.“ etc. Ebből azt következteti Szilágyi Sándor (I. 202.), hogy ez nem kivétel, hanem jogos gyakorlat volt. Azonban alig ha lehet ezt ily határozottsággal állítani. Ugyanis tény, hogy III. András helyzete sok tekintetben kivételes volt; III. András és a köznemesség, a megelőző néhány király alatt példátlan egyetértéssel igyekeztek megbiúsítani a főnemesség azon törekvését, mely mind a király központi hatalmát, mind a nemesség jogait veszélylyel fenyegette. Maga ezen 1298. országgyűlés világos reactio volt a főnemesség hatalmaskodása ellen. Ha ily körülmények közt tömegesen meghívtak az erdélyiek is, ebből épen úgy nem lehet azt következtetni, hogy „ez volt a jogos gyakorlat,“ valamint nem lehet általában azt, hogy a tulajdonképeni magyarországi nemesek is tömegesen hívtak meg az előbbi királyok országgyűléseire.

¹⁾ Valószínű, hogy ilyenkor, mint más tekintetben, úgy a korona egységét illetőleg is történtek törvénysértések, vagyis a törvényesnél és rendesnél messzebb is mehetett az ilyen herceg hatalma.

²⁾ „Quum nos cum universis nobilibus, saxonibus, siculis, et cum olahis congregationem fecissemus.“ (Fejér György. Codex Dipl.)

³⁾ Erről is szól I. Ferdinand biztosainak fentebb említett jelentése; nevezetesen „valahányszor mind a három nemzetet közösen érdeklő ügyben közös gyűlés tartatott a király rendelete folytán, erre a székelyek főbbjei fejenként szoktak megjelenni.“ (Bartal i. m. III. 199. l.)

20. §. *Horvát-Dalmátország, Slavonia.*

Horvátország területe, régen, nem az volt, a mi most. A régi Horvátország nyugotról keletre az Unna, és Verbász, északról délre a Kulpa, és a tenger közt feküdt. E területet meghódították ugyan a magyarok a honfoglaláskor, de az augsburgi ütközet után elvesztették. I. Béla király pedig, midőn leányát Ilonát Zvonimir horvát királyhoz adta nőül, Magyarországnak a Dráva és Száva közti részét is véjének engedte. Majd, Zvonimir halála után (1091.) László király nem csak a Dráva, Száva közti részt (Slavonia) vette vissza, hanem Horvátországot is meghódította, de nem egész kiterjedésében, hanem csak a havasokig, s ugyanekkor a Dráva-Száva közti részt egyszerűen visszakebelezte Magyarországba, Horvátországot pedig Álmos herczeg kormányára bízta. László ezen hódításait Kálmán fejezte be, s illetőleg egészítette ki, midőn, a horvátoknak a magyar hatalom ellen föllázadása alkalmával, előbb Horvátország egész területét, utóbb pedig 1102-ben Dalmatiát is meghódította, s Horvátországgal egyesítette. De az ekként visszahódított Horvátországot, s az ujonnan hódított Dalmatiát nem kebelezte Magyarországba, hanem ezeknek, mint külön országnak királyává koronáztatta magát Zaravechiában 1102-ben, s királyi hatalmának helyetteseül Horvát-Dalmátország bánjá vá nevezte Ugra grófot.

Slavoniát pedig, u. m. Zágráb, Körös, Varasd, Zagoria megyéket nem kapcsolta Kálmán Horvát-Dalmátországhoz; következésképpen ezekre — még ekkor — nem terjedt ki a Horvát-Dalmát bán hatósága.¹⁾

Azon államjogviszony, a melyet Kálmán 1102-ben fölállított egyfelől Magyarország, másfelől Horvát-Dalmátország közt, a külön megkoronáztatásnál fogva, olyan formává lett, a melyet a mai kor nyelvén personal-unionnak lehetne nevezni. De ez nem sokáig maradt így, mert két lényeges változáson ment át; egyik az, hogy a Kálmán utáni magyar királyok közül egyszem koronáztatta többé magát, külön, Horvát-Dalmátország királyává, hanem a Szent István koronájával megkoronáztatást tekintették érvényesnek a horvát-dalmát királyságban is; vagyis Horvát-Dalmátországot egyszerűen a magyar korona birtokának tekintették. Másik változás az, hogy az idők folya-

¹⁾ Noha Slavonia, későbbben, egy bánságot alkotott Horvát-Dalmátországgal: de a ma úgy nevezett Slavonia, u. m. Verőcze, Pozsega, Valkó megyék, s az ide tartozó katonai határőrvidékek nem tartoztak Slavóniához; ezen megyék folyvást annyira Magyarország voltak, mint p. o. Pest. vagy Bihar megye.

mában egyesült Slavoniával, legalább annyiban, hogy egy darabig közös bánjai voltak.

Az előbb említett változás egy jelentésű Horvát-Dalmátország külön országai állásának alább szállásával. Ennek kifolyása, hogy a bánok a királyt helyettesítik, és hogy ők a szó teljes értelmében a magyar korona tisztviselői. Így p. o. mikor a bán az udvarnál van, a király által kiadott nagyobb fontosságú okmányokat ő is aláírja, és hogy az ő aláírása rendesen a nádoré után áll. Azonban, hogy Horvát-Dalmátország mind e mellett is nem olvasztatott be Magyarországba, úgy, a hogy Slavonia beolvastva volt, megtetszik onnan, hogy a királyok czimében mindig ott volt: „Horvát-Dalmátország királya“; továbbá, hogy ezen országnak mindig voltak külön tartományi vagy országgyűlései; a melyek oly széles hatáskörrel bírtak, hogy — a magyar korona fölségjogának megsértése nélkül — szabadon intézhették saját országos ügyeiket; alsóbb kormányzati organumaik nem voltak egészen olyanok, mint a magyarországiak, adóztatási rendszerök még kevésbé. Továbbá megszetszik abból is, hogy, mint II. András okmányilag előmeri, ott nem a magyar királyi pénz volt forgalomban, hanem külön pénzek.¹⁾

A mi pedig a másik változást, u. m. a Slavoniával egyesülést illeti: erre az első lépés II. Geiza alatt történt, midőn e király Slavoniát bátyja, Belus nádor kormánya alá adta, s neki e minőségben — a horvát-dalmát bánaságtól elkülönített — „Slavonia bánja“ címet adott, vagyis a másik bánaságtól külön slaven bánaságot teremtetett.²⁾ E két bánaság egyesült aztán 1168-ban. Ezen egyesülés egyik oka az volt, hogy Mánuel kel. róm. császár elfoglalta Magyarországtól Dalmatiát, és Horvátország nagy részét, minek következtében aztán a megmaradt kis horvát terület egyesítettett a slaveni bánasággal; vagyis a horvát-dalmát bánaság megszűnt, s ennek helyére a megnagyobbított slaven bánaság lépett. Oly bevégezett tény volt ezen egyesítés, hogy midőn III. Béla alatt visszajött Horvát-Dalmátország a magyar korona alá 1181-ben, akkor is megmaradt;³⁾ és ezen egye-

¹⁾ Korbuly Imre: „A báni méltóság“ cz. koszoruzott pályaművében idézi II. Andrásnak a zágrábi egyház részére 1217-ben (tehát, mint alább látható lesz, a Horvát-Dalmátországnak Slavoniával egy bánaság alatt egyesülése után) kelt kiváltságlevelét, melyben ezt mondja a király. „Licet nunquam moneta regalis in regno banatus, seu ducatus fuerit ab aliquo rege facta: tamen a successoribus nostris si fueri Contingat, quod non credimus, populus ecclesiae, mercimonia sua emendo, vel vendendo dare non Compellatur pro eadem.“ (76. lap.)

²⁾ Korbuly i. m. 45.

³⁾ I. m. 47.

sült bánság „egész slavoniai bánságnak“ neveztetett. Az egyesítés másik oka az volt, hogy a királyok a dynastia nagyravágyó hercegeit részint Erdély, részint Horvát-Dalmátország, vagy Slavonia, vagy e kettőnek együtt átengedésével szokták kielégíteni,¹⁾ minél fogva több ízben volt egy herceg kezében Horvát-Dalmátország, és Slavonia. Azonban az egy bán alatt egyesülés korában sem az volt Slavonia helyzete, a mi Horvátországé, mert Slavonia ekkor is nem csak a magyar korona birtokának, hanem a tulajdonképeni Magyarország kiegészítő részének tekintetett. Így p. o. az Árpád korszakban egy király czimében sem fordul elő „Slavonia királya.“

Azon körülménynek, hogy Horvát-Dalmátország 1181-ben visszaszájott a magyar korona hatósága alá, az a következménye is volt, hogy a Velenczétől féltett horvát-dalmát tenger partok nagyobb mérvű biztonsága végett tenger melléki bánokat is neveztek ki a királyok, midőn ennek szükségét látták. De e tenger melléki bánság nem állandó, hanem csak ideiglenes hivatal volt, és a tenger melléki bán alatta állt a rendes bánnak.²⁾

A kun László korában újra változás történt a bánságon; nevezetesen az eddig csak ideiglenes tenger melléki bánság „állandósítottván, belőle, a régiebb idők példájára, a slavoniaitól elkülönített horvát-dalmát bánság alkottatott.“³⁾ III. András még élesebbé tette ezen elkülönítést az által, hogy a Brebiri családnál örökösödésivé tette a horvát-dalmát bánságot.

A bánok hatásköre kiterjedt az illető ország vagy tartomány lakosainak mind közkormányzati, mind igazságszolgáltatási, mind hadügyeire. A bánok hívták össze illető területök közgyűléseit, alattok álltak az illető megyék várispánjai; hatáskörükhöz tartozott a szabad városok grófjainak választására felügyelni, a választottakat megerősíteni; egyeseket úgy, mint községeket, a király utólagos jóváhagyásának reményében szabadalmakkal felruházni. De adományozási hatóságuk nem volt.⁴⁾ Az igazságszolgáltatást, mint föllebviteli bíró-

¹⁾ Az e tekintetben rendessé vált gyakorlat kifolyásának tekinthető, hogy III. András, midőn nagy bátyját Morosini Albertet Slavonia hercegévé nevezte 1299-ben, ezt mondja: „Ducatum Slavoniae, qui est prima dignitus regiae prolis, et insuper Comitatum de Posega, qui ad jus pertinet regale, vel reginale, perpetuo Concessimus, et Contulimus pleno jure.“ (Palugyai Kapcsolt részek 21. l.)

²⁾ Korbuly. i. m. 52—4

³⁾ i. m. 54—5

⁴⁾ i. m. 68—70.

ság, az ugynevezett báni törvényszéken gyakorolták; némely kivételes esetekben pedig, ha t. i. az illetőknek erre kiváltságuk volt, az alsóbb forumok mellőztével csak ők biráskodtak. Helyetteseik (az albánok) rendszeren a zágrábi, és körösi főispánok voltak. Hadügyi tekintetben a bán kezében volt a hatóság mind azon dolgokra nézve, a melyek akár a háborura való készületeket, akár magát a háboruban fővezérséget illetik.

NEGYESIK SZAKASZ.

AZ ANJOUK KORSZAKA.

21. §. Királyválasztás, trónörökösödés.

Az Árpádház férfi ágának kihalása után tisztában volt ugyan a nemzet a felől, hogy joga van királyt, s illetőleg dynastiát választani; és e jogát gyakorolta is: de nem óvhatta meg magát, hogy ezen kor uralkodó eszméjének meg ne hódoljon. Nevezetesen Európa minden rendezetebb államában (kivéve a német birodalmat) törvényes gyakorlat volt, hogy a királyi székek nem választás, hanem örökösödés útján töltettek be, sőt az államok nagy részében a nőági ivadékokra is kiterjesztetett az örökösödés. Részint e közszokásnak, részint az Árpád család iránti nagy kegyeletnek tulajdonítható, hogy őseink magok korlátozták választási jogukat, a mennyiben az Árpád család nőágon ivadékai közt válogattak, egészen idegen szóba sem jött. Majd midőn végre is megállapodtak Róbert Károly mellett, nem kötötték ugyan le magokat ennek családjához olyan innepélyes szerződéssel, a milyennel kötve voltak az Árpád nemzetséghez, és még kevésbé mondtak ugyan le a választási jogról: de mégis tettek annyit, hogy Károlyt utódaival egyetemben választották el, mint a királyi öröklés kívánja.

Részint az örökösödés itt kimondott elvének, részint Károly hatalomvágyának tulajdonítható, hogy ő, miután trónja megszilárdult, teljesen meg akarta fosztani a nemzetet a királyválasztási jogtól, s tisztán örökösödésivé akarta tenni a királyságot. Nevezetesen fiját Lajost választás nélkül akarta megkoronáztatni, s erre kikérte a sz. szék segélyét. És a sz. szék meg is rendelte a magyar főpapságnak, hogy teljesítse a király kívánatát. De a főpapság, élén a kalocsai érsekkel, tiltakozott. És nem egészen eredménytelenül, mert Lajos megkoronáztatásáról hiteles okmányok vannak, a melyek mint egyfelől az örökösödési elméletéről, úgy a nemzet választási jogáról is bizonyosságot tesznek.

22. §. Királyi hatalom, s nemzeti jogok.

Az Anjou családnak a magyar trónra lépése oly körülmények közt történt, midőn a folytonos rendetlenségben vakmerőkké lett főurak mind a központi főhatalmat, mind a köznemesség törvényes jogait már-már eltapodták, vagy is azon a ponton álltak, hogy Magyarországot a németországiakhoz hasonló független feudális hercegségekre darabolják, melyekben aztán majd ők uralkodnak a kisebbek fölött.

Ily helyzetben kétségtelenül azt kívánta a közjó érdeke, hogy a király egész hatalmát használja föl a törvényes rend helyreállítására. És erre teljesen alkalmas ember volt Róbert Károly; megőrdta a rávárakozó földadatot, megtörte a függetlenségre törekvő hatalmas urakat, s ekkint elhárította azon veszélyt, mely fenyegette mind a királyságot, mind a köznemesség százados jogait. Ösmerjük azon esküt, a melyet 1309. évi megkoronáztatása alkalmával letett. Ezen esküben, azon kívül, hogy kötelezi magát a vallás, és egyház oltalmazására, szól a nemzeti szabadságról, és jogokról is. Nevezetesen „országá nemeseit meg fogja tartani régi, és jóváhagyott jogaikban, s meg fogja szabadítani a zsarnokok (a már régóta hatalmaskodó főurak) elnyomásától; az isteni gondviselés által rábizott népnek nem ártalmára, hanem javára lesz; senkit sem fog bántani törvényes vizsgálat, és ítélet nélkül.“¹⁾ Ezen esküt meg is tartotta annyiban, hogy megtörte a főurak hatalmát.

De itt nem állapodott meg, hanem többre is ment. Nevezetesen európaszerte hanyatló félben volt a feudális uraknak századokon keresztül virágzott hatalma, s emelkedőben volt a központi királyság.²⁾ Franciaországban pedig, a hol az Anjou család vérrokonai uralkodtak, már-már teljes despotismust fejtett ki IV. Filép király. Erre vágyott Károly is, részint mert csábító volt rá nézve a francia rokon példája, részint mert a fenforgó körülmények közt valósággal szük-

¹⁾ Kovachich Vest. Com. 174.

²⁾ A mily mértékben terjedt a római törvények alkalmazása a törvényszékeknél, oly mértékben terjesztették a római jogban jártas tudósok azon eszmét, hogy a mostani fejedelmeknek is olyan, vagy legalább ahöz hasonló hatalommal kellene bírniok, a milyennel bírtak azon római imperatorok, a kiktől származott e törvények nagy része. Előbb is ugyan, de kivált IV. Béla korától fogva, sok magyar tanult római törvényt, és bár a római jog eszméi nem vesztegették is meg a magyar közjogi életet annyira, hogy az alkotmányosságban nagy kárt tehettek volna: mégis történt annyi, hogy „a királyi curia stíljában és magában a curiában nagy hódítást tettek azon eszmék; Justinianának sok törvénye és elve (axioma) mind általában az okmányokban, mind az ítéletekben meghonosodott.“ (Bartal i. m. III. 13.)

ség volt a teljes királyi hatalomra; és mert azt reménylette, hogy a nemzet, oly fejetlenség után, a milyennek még csak imént áldozata volt, szívesen meg fogja bocsátani, a mit a királyi hatalom emelésére tesz. És e szándékát meglehetősen el is érte. Az ő fején uj, és már régóta szokatlan fényvel ragyogott a magyar korona, s a fénynek megfelelt a hang, és a király egész magaviselete. Gyakran hivatkozott a római ¹⁾imperatorok felségtörvényére; királyi hatalmát korlátlannak tekintette, s mindenre feljogosítottnak hitte magát „a közjó érdekében.“ ¹⁾ Soha sem lehetett rávenni, hogy megerősítse az arany bullát, melyet legdrágább törvényének tekintett a nemzet, és a melyet ő világos ellentétben látott azon hatalommal, melyet gyakorolni szándékozott; sőt nagyon óvakodott minden olyan lépéstől, a melyből talán az látszanék, mintha ő kötelezve érzene magát, alkalmazkodni az arany bullához. Tul tette magát a magyar államnak azon sarkalatos elvén, mely a király és nemzet közös jogává teszi a törvényalkotást. És a magyar nép oly nagyra becsülte Károlynak az ország megmentése körül tett jó szolgálatait, hogy, ha nem is örömmel látta, de eltűrte, hogy nem tart országgyűléseket, eltűrte pedig annyal inkább, mert könnyen összehasonlíthatta Károly uralkodását az előbbi évekkel, melyekben volt ugyan elég országgyűlés, de nagyon kevés rend.

Figyelmet érdemel itt az a körülmény is, hogy nem mentek még át a nép vérébe azon újabb politikai elvek, s elméletek, a melyeknek kifolyásai voltak III. András törvényei, következésképen a nép nem érdekelte még magát ezekért, s megelégedett azzal, a mit már régóta megszokott. Sőt, azon nagy válság után, a melyen most átment, még a régi polit. jogokból is szívesen elengedett valamit, csak azt lássa megmentve, a mi előtte legdrágább, u. m. a személyes szabadságot, és függetlenséget. Azon főbbeket pedig, a kik akár hatalmi állásoknál, akár műveltségöknél fogva inkább vágyhattak volna arra, hogy III. András törvényei értelmében befolyást gyakoroljanak a király főkörmányhatalmára, másképen kárpótolta Károly. Nevezetesen mivel tudta,

¹⁾ „Károly királyi törvénye ugyanaz volt, mely az Octavianus Augustus császáré, s az őt követő imperatoroké. Károly szerint a fejedelem felül áll minden törvényen; neki szabad mind az, a mi a hajdani Rómában a népnek, a consuloknak és más tisztviselőknek szabad volt; személye szent, s föl van jogosítva megváltoztatni bármely törvényt. A felségsértők ellen nem csak szent István és Kálmán törvényeivel nem elégedett meg, hanem az Arcadius és Honorius római császárok által alkotottal sem, mely szerint pedig nem elég, hogy maga a felségsértő lakoljon élete és javai elvesztésével, hanem még gyermekei is oly nyomorra vettek, melyben az élet gyötrelommé, a halál vigasztalássá lett rájuk nézve.“ (Bartal i. m. III. 17, 18.)

hogy gyönyörködnek a fényben, fényes udvart tartott, hová nagy számmal gyűjtötte össze a főpapságot és főnemességet, s ezek tanácsában vitattatta meg az általa kiadott törvényeket, és kormányrendeleteket.

Azonban, ámbár Károly egészen korlátlanak vallotta a királyi hatalmat, s ámbár tetteleg megfosztotta a nemzetet nem csak némely újabban szerzett polit. jogaitól, hanem általában a törvényhozásban részvételtől is: mégsem volt hatalma egészen korlátlan, s még kevésbé zsarnokias, s nem törölte el a rendi szabadságot. Mert mióta a várkatonaság elenyészett, nem volt olyan hadserege, a melylyel fenntarthatta volna magát olyan politika mellett, a melynek célja minden szabadság eltapodása lett volna. Károly hadserege, nagy részben, az udvart környező főurak által önkénytesen kiállított dandárokból állott; és így legalább ezen főurakat kimélnie kellett.

De nem volt Károly uralkodása egészen önkényes még annyiban sem, a mennyiben az országgyűlések hiányát meglehetősen pótolták a megyegyűlések, a melyek részint egyes megyék, részint több megye számára közösen tartattak, és a melyek megőrizték a nép befolyását a közügyekre, ha bár nem is a legfőbb országos ügyekre. Bár mennyire idegenkedett az országgyűléstől, mégis kénytelen volt azt egyszer összehívni 1318 ban, mégpedig, mint maga mondta, azért, mert a főpapok kalocsai zsinatja egyházi átokkal fenyegetés által kényszerítette ot erre. És ekkor meghívta az összes nemességet. De ezen országgyűlésnek semmi határozatát nem ösmerjük, nagyon valószínű, hogy határozathozás előtt szétoszlott.¹⁾

Lajos, noha ő is szerette a korlátlan királyi hatalmat, sokban különbözött apjától. Ő nagyon népszerű volt, de e nagy népszerűséget kimélettel, és finom tapintattal használta föl. Nem is kívánt a végletekig meenni, nem vonakodott nyíltan és ünnepélyesen bevallani, hogy a király nem alkothat törvényt a maga egyéni tetszéséből, hanem „csak az ország főpapjai, bárói, és nemeseinek tanácsával, és megegyezésével.”

Mikor megkoronáztatott, nem esküdt meg az arany bullára;

¹⁾ Történetiróink nem értenek egyet abban, hogy Károly tartott-e országgyűléseket, vagy nem? E nézetkülönbséget az okozza, hogy vannak olyan okmányok, melyekben Károly „országunk főpapjainak, báróinak és nemeseinek tanácsáról, és megegyezéseiről” szól; továbbá a törvénykönyvben is van 1342. évről egy rendelet, mely a körmöczi pénzverés haszonbérbe adásáról szól. De amazok csak annyit bizonyítanak, hogy a fényes királyi udvarnál nagy számmal időző főpapok, bárók, és nemések meghallgatása után rendelkezett; emebben pedig nincs is szó a nemességről, csak a főpapról, és bárókról.

uralkodása első kilencz évében ő sem tartott országgyűléseket, **II. Andrásnak** a királyi főhatalom korlátozására szánt törvényeit pedig egész uralkodása alatt mellőzte, mint olyanokat, a melyek mélyen sér-
tik a királyi méltóságot, a melyről neki is nagy fogalmai voltak.

De bár mennyire tisztelte, szerette is a nemzet Lajost; mégis értésére adta, hogy fájdalommal nélkülözi a régi szabadságot bizto-
sító arany bulla folytonos mellőztetését. És Lajos engedett a közki-
vánatnak annyiban, hogy 1351-ben országgyűlést tartott, melyre meghívta az összes nemességet, s ezen gyűlésen visszaállította az arany bullát. Ugy erősítettett most meg az arany bulla, hogy ismét
bele ment a fegyveres ellenállási jog is. Jól tudta azt Lajos, hogy neki nincs miért félni ezen ellenállási jogtól, részint mert ő sokkal népszerűbb, sem hogy ellene fegyveres fölkelés történhet-
nék, részint mert azt is tudhatta, hogy ha csakugyan történnék ilyes kísérlet, sokkal nagyobb az ő hatalma, semhogy egyes fölkelőket össze ne zuzhatna.

A most megerősített arany bullán tett Lajos egy oly változtatást is, a mely nagyon fontossá lett a magyar alkotmány későbbi sorsára. Nevezetesen a birtokról szabad rendelkezést megszüntette, s rendelte, hogy a gyermek nélkül elhalók vagyoni az oldalági rokonokra száll-
janak, s ha ilyenek nem volnának, a királyra. Az volt ebben Lajos czélja, hogy akadályozza meg a nemes családok elszegényedését, sőt hogy biztosítsa azok fényét, és gazdagságát (hogy minél képeesebbek legyenek banderiumokat tartani a király szolgálatára.) És e czélt elérte Lajos annyiban, hogy a főbb nemesi családok csakugyan nagy fényre, és hatalomra emelkedtek. De ebből következett aztán az is, hogy az ekként hatalmasakká lett főurakkal nem bírtak a későbbi királyok, s bár más alakban, kiujultak azon régi veszélyek a melyek az Árpád korszak végén fenyegették az államrendet.

Alkotott Lajos az 1351. orsz.-gyűlésen új törvényeket is, melyek közül az alkotmányos élet fejlődésére is nagy hatást gyakorolt a 11-ik czikk, melyben újlag kimondatik, s biztosittatik az alsóbb nemesség személyes szabadsága, és függetlensége, s a nagyobbakkal egyenjogúsága. Nagyon is szükséges volt e törvény épen most, midőn a főnemesség jövőre nagy hatalmának alapja letéteztett. A nemesi szabadságról, s jogegyenlőségről most alkotott ezen új törvény, noha nem tudta útját állani a főnemesség nagy hatalomra jutásának: mégis sokat tett arra, hogy az alkotmány alapja megóvassék, s az összes államrend biztosítva legyen akkor, mikor Európa más államainak rendi jogait romjai alá temette a királyok által megtört fenzalimus

1351. után nem tartott Lajos több közönséges országgyűlést,¹⁾ s mint eddig, úgy ezután is csak azokat hívta meg az ország tanácsába, a kik érdemésítették magokat e kitüntetésre. Egyébiránt e kiüntetés, legnagyobb részben a banderium állítástól föltételeztetett.

Ámbár 1351-ben megerősítette Lajos az arany bullát: nem alkalmazkodott annak rendeleteihez más tekintetben, mint csak azon egyben, hogy a nemesség személyes szabadságát, függetlenségét megvédte. Sőt azt is határozottan lehet Lajosról állítani, hogy ő az országnak általában minden törvényén felül állónak tekintette magát. Világosan megmutatta ezt azzal, hogy az 1351. évi országgyűlésen alkotott törvény némely czikkeit mindjárt a következő évben vagy eltörölte, vagy megváltoztatta, mégpedig azon indokolással, hogy ő ezt így látja jónak,²⁾ szóval, ha 1351-ben engedett is a nemzet kérelmének, s visszaállította az arany bullát: mégis az imperialismus fogalmainak hódolt inkább, mint az alkotmány szellemének. Egyébiránt „imperialis hatalomteljességét a legnemesebb jellem, és kellő méltányosság mérsékelte, úgy, hogy a nemzet nyugodtan tűrte a hatalomnak általa ekként gyakoroltatását.”³⁾

Azonban a mit ekként vétett Lajos az alkotmányosság ellen, azt (a nemesség jogegyenlőségének biztosításán kívül) azzal is kárpótolta, hogy jelentékeny fejlődést engedett a megyei életnek, a mely hivatva volt a közszabadság erős bástyájává lenni nem sokára.

A mi a magyar korona apostoli, vagyis egyházi hatalmát illeti: e tekintetben nagyon engedékenyek voltak az Anjou királyok a szent szék iránt. Károly egycsesen hálaadása volt a szent széknek, Lajosra pedig bénítólag hatott az a viszony, melyben a nápolyi korona

¹⁾ Némely történetbuváraink országgyűlést következtetnek a Lajos okmányaiban is gyakran előforduló ezen kifejezésből: „országunk főpapjainak, báróinak, és nemeseinek tanácsával, és megegyezésével.” Ugyde e kifejezés olyan tényeknél is előfordul, a melyek tisztán a királyi hatalom körébe tartoznak, p. o. adományoknál, várispánságokra kinevezéseknél. Továbbá, ha tudjuk, hogy Lajos az országgyűlés elibe tartozandó ügyekben is rendelkezett királyi hatalmával, gondolni is alig lehet arra, hogy a királyi hatalom körébe tartozó ügyeket országgyűlés elibe vitte volna; következésképen nem lehet ama szokott kifejezésekből országgyűlésre vonni következtetést.

²⁾ P. o. az 1351. törvény természetben fizettetni rendelte a püspöki tizedet; ő pedig „nehogy e miatt az ő lelkét veszély fenyegetse, és mert a pápa is így parancsolja ezt neki,” pénzzé változtatta; (Kov. Supplem: I. 282.) Továbbá, némely, a törvényben eltörölt vámkat azért állít vissza, „mert nem akarja a királynő jövedelmeit megcsonkítani.” (Fejér Cod. Dipl. IX: VII. 112.)

³⁾ Bartal Comment: III: 62—3.

miatt állott a pápákkal. Innen érthető, hogy Károly uralkodása elsőbb éveiben (1320, 1328) közvetlenül maga a sz. szék nevezett ki némely főpapokat ¹⁾ Egyébiránt, miután megszilárdult Károly trónja, az volt a rendes gyakorlat, hogy a káptalanok kérelmezték, vagy választották a főpapot; de e tekintetben fentartotta magának Károly azt a hatóságot, hogy a káptalan nem választhatott addig, míg ő ki nem adta az engedélyt. Továbbá mind Károly, mind Lajos tudott a választásoknál érvényt szerezni a maga akaratának, vagyis a maga jelöltjét választatni el. Figyelmet érdemlő körülmény az is, hogy XXII János pápa 1325-ben, s VI. Kelemen 1346-ban világos rendeletben kijelentették, hogy a pécsi püspöki szék betöltése egyedül a sz. szék jogkörébe tartozik. ²⁾

Arra is volt példa, hogy e királyok, ha jónak látták, megfosztották méltóságától a főpapot. ³⁾

23. §. *Kormányzat.*

A kormányzat rendszere általában véve, most is ugyanaz volt, a mi az előbbi korszakban, de némely jelentékeny módosításokkal.

A mi a királyt, mint legfőbb kormányzót illeti, mind Károly, mind Lajos teljesen mellőzték az 1291-diki törvényt, mely az országgyűlésnek is jogot ad a főhivatalnokok választásában, és az 1298-ik évben fölállíttatni rendelt királyi tanácsot, s ekként tette megfosztották a nemzetet a királyi főkormányra gyakorolható befolyástól. Károlynak legbefolyásosabb tanácsosai a magával behozott, s itt magas állásra emelt idegenek voltak, kik mellett — úgy látszik — az általa alapított arany sarkantus lovagrend tagjai bírtak nagy befolyással. ⁴⁾

A cancellaria újból szerveztetett. Nevezetesen, ámbár megmaradt az esztergomi érseknél a főcancellár czim, állított Károly 1336-ban egy cancellaria titkár grófi hivatalt, melynek feladata volt a királyi levéltár őrzése, hiteles kiadványok eszközzése, s általában a cancellari hivatal teendői. Ugyanekkor alsóbb rangú segédhivatalok is szerveztettek a cancellár mellé. ⁵⁾

¹⁾ Klein Fessler II: 70.

²⁾ Katona IX 430, 431.

³⁾ Klein Fessler II: 70, 212.

⁴⁾ Azon rendtagok, a kik épen jelen voltak a kir. udvarnál, tartoztak hónaponként gyűlést tartani, és tanácskozni a király és az ország jólléte felől. (Bartal i. m. III: 24.)

⁵⁾ Ilyenek voltak a „regiorum secretorum notarius; conservator styli; specialis notarius sigilli annularis regii“, s néhány őrnök, kik közös néven notariusoknak hívtak. (Fessler III: 633—38)

Az ország legfőbb hivatalnoka most is a nádor volt, de mind Károly, mind Lajos magok nevezték ki, mint a cancellárt, tárnokot, és országbíró, úgy a nádort is,¹⁾ még pedig nem élethossziglan, hanem csak addig, míg nekik tetszett, nehogy nagyon elhatalmasodjanak; Károly pedig néha üresen is hagyta a nádori széket.

A nádor hatásköre, általánosságban tekintve, nem igen változott; egyébiránt voltak némely kivételes esetek is, p. o. Károly világos kiváltságlevél erejénél fogva, kivette némely kedves embereit a nádor bíraskodása alól, s csak a kir. curia által ítéltetőknek nyilvánította; Lajos pedig 1343-ban a nádor alá rendelte azon kunokat, a kik eddig az erdélyi vajda hatósága alatt állottak;²⁾ ugyancsak Lajos alatt már világos nyoma van a nádori adományozásnak,³⁾ s alatta kezdődött az is, hogy a jászkunok a nádornak évenként 3000 arany fizetést adjanak.⁴⁾

A mi a megyéket illeti, a megyék belélete még most sem látható elég világosan. Az tény, hogy a megyék mostani helyzete hasonlít az Árpád korszak végén kifejtetthez annyiban, hogy a főispánt most is a király, az alispánt pedig a főispán nevezi ki; továbbá most is megvannak a szolgabíróságok, s a szolgabírákat a megyei közönség választja; és a gen. judiciumoknak vagy congregatióknak most is kiegészítő részei a megyei tisztviselőkből álló törvényszékek. Különbözik pedig a helyzet annyiban, hogy most egy ember több megye főispánságát is viseli, továbbá most új hivatal is van, u. m. az esküdtség, (hogy az esküdteket a közönség választotta-é, vagy a főispán nevezte-é ki, nem egészen bizonyos); végre, hogy Károly alatt a főispánok nem tarthattak gyűlést a király előleges engedelmé nélkül.

Egyébiránt a megyék ekkori történetének fő kérdése a gyűlések hatásköre, nevezetesen mily haladást tettek ekkor a megyék a z ö n-

¹⁾ Igaz ugyan, hogy Siklósi Miklós nádor azt mondja magáról, hogy őt Lajos király az ország főpapjai, bárói és nemesei egyhangu tanácsából nevezte ki; (gr. Cziráky: Conspectus Juris publ. Regni Hung. 155-dik lap.) ugyan ezt mondja Gelefi Miklós nádor is 1342-ben, t. i. őt Vilmerus nádor halála után, a király kegyessége, a főpapok, főurak és az ország nemeseinek általános megegyezésével nevezte ki (Frankl V. A nádori és országbírói hivatal eredete): de ezekből nem lehet országgyűlési választást következtetni, mert az Anjou királyok rendeleteiben gyakoriak az efféle hivatkozások, a nélkül, hogy valósággal az országgyűléssel együtt tettek volna valamit.

²⁾ Ezen kunok valószínűleg a moldvai kunok lehettek.

³⁾ Így p. o. az oppelni Vladisláv mint nádor adományozott a Németfalvi családnak őt telket 1371-ben. (Fessler III. 630. l.)

⁴⁾ Hogy ezen intézkedés Lajostól ered, megtetszik az 1485: 11-ből, melyben ez mondatik: prout hoc ex literis Ludovici Regis, aliorumque Regum praedecessorum manifeste colligitur.

kormányzat felé, s mily viszonyban vannak a congregatiók a megyék állandó törvényszékéhez. Itt az okozza az egyik nehézséget, hogy egész bizonyossággal csak annyit tudunk, miszerint a szolgabirákat a közönség választotta, de azt nem tudjuk, hogy a megyei kormányzat, és igazságszolgáltatás hatósága mily arányban oszlott meg a tisztviselők (fő-, alispán, szolgabírák, esküdtek) és a közönség közt. Nagy számmal vannak ugyan már ekkor a megyékhez intézett királyi leiratok, de ezek nem oldják meg a kérdést, mert váltakozva, most a fő-, alispánnak és szolgabírának, majd a megyei közönségnek szólnak. P. o. Károly 1321-ben Zemplén m. főispánjának, és szolgabírának ír; ugyanő 1323-ban Zemplén m. közönségének teszi kötelességévé, hogy az egri püspök dézmáját szedesse be;¹⁾ 1326-ban Szathmár m. fő- alispánjának és szolgabírának (*quocunque nomine Censeantur*) ír.²⁾ Továbbá vannak okmányok, melyeknek bizonyítása szerint ugyan olyan természetű ügyben most a közgyűlések, majd a törvényszékek intézkednek; továbbá a nagyobb szerű rendzavarások ügyében tartatni kellett nyomozásokat most a törvényszékek, majd a káptalanok intézik.³⁾ Szóval nem ment még annyira a megyék fejlődése, hogy a közgyűlések, és törvényszékek hatásköre szabatosan meghatározva lett volna.

De más tekintetben fejleni látjuk a megyéket annyiban, hogy már Károly alatt látható a megyei jegyzői hivatal, levéltár, és pecsét kezdete.⁴⁾

Lajos alatt valamivel tisztábban látható a megyék élete. Ő alatta nem annyira az esetről-esetre kinevezett királyi biztosok, hanem inkább a főispánok tartják a gyűléseket, még pedig előlegesen kikért királyi engedély nélkül, vagyis főispáni hatalmuknál fogva. A gyűlések hatáskörére is érdekes világot vet az a körülmény, hogy ösmertes az 1351. évi országgyűlési decretumnak egy hiteles, s a király által aláírt példánya, mely Szepes megyének küldetett meg. Ebből alaposan lehet következtetni először is azt, hogy e törvény nem csak Szepesnek, hanem a többi megyéknek is megküldetett; másodsor

¹⁾ Szirmai: *Notitia Hist. Comitatus Zemplén* 15.

²⁾ *Zichy Codex*. I. 276.

³⁾ Erre sok példa látható a *Zichy Codex*ben.

⁴⁾ A jegyzőségek, és a pecsét ügye még ezután is sokáig nagyon homályos, bizonytalan. A jegyzőségek még sokáig nincsenek állandósítva, és rendszeresítve; egy jegyző több megyét is szolgált. Botka Tivadar (*A régi vármegyék Budapest-Szemle 1865. II. füzet*) a Troubadorokhoz hasonlítja az ekkori jegyzőket. A mi a pecsétet illeti, Károlynak ide vonatkozó rendelete (1298: 46. Kovachichnál) az alispán és szolgabíró pecsétjének nevezi.

azt, hogy a törvény a megyéknek úgy küldetett, mint a törvényeket végre hajtó közegeknek; vagyis, hogy már ekkor a megyék tiszte volt a törvények végrehajtása. Továbbá Lajos alatt így hirdették ki a megyék gyűlései: „Urunk királyunk, és az ország fontos ügyei fölött tanácskozás végett.“¹⁾ Ha nem tudjuk is, mik voltak a király, és ország ezen fontos ügyei: de tudjuk azt, hogy a király, midőn valamely megyének új főispánt adott, ezt a megyei közönséghez intézett királyi leiratban adta tudtul, és hogy a főispán utasítása az volt, miszerint a megye minden lakosát védje meg jogai-ban, gondoskodjék a király jóvedelmeinek behajtásáról, továbbá a törvények, és királyi rendeletek végrehajtásáról.²⁾ És ha ezt összehasonlítjuk ama ténnyel, miszerint a törvény példány-a megyének küldetett meg, helyesnek látszik az a következtetés, hogy a főispán a törvények végrehajtását a megye gyűlésével együtt, vagy ez által eszközölte.

Az sem elég világos: kik alkották ekkor a megyegyűléseket? E tekintetben bizonyossággal állítani csak annyit lehet, hogy a nemesek tőlök telhetőleg igyekeztek onnan kiszorítani a nem nemeseket. Ez szorosan összefügg a honvédelmi rendszerben történt változással. Nevezetesen, midőn már a végenyészet szélén állt a várkatonaság intézménye, a haderőben e miatt támadt nagy hézagot a banderialis rendszerrel pótolták az Anjou királyok, oly intézménnyel, mely szerint a fegyveres szolgálat terhe (az is, a melyet eddig a várkatonák viseltek) a nemességre szállott, és a melyben a jobbágság nem önállóan, hanem csak, mint a nemesség szolgája szerepel. Ehez járult, hogy az Anjou királyok megnemesítették a még meglevő várkatonák nagyobb részét, sőt mindazon nem nemeseket, a kik önkéntes szolgálatra vállalkoztak a királyi csapatokban. Ily körülmények közt a számban is megszorodott nemesség azt kezdte kívánni, hogy, mivel az egykori várrendszer terhét ők viselik, a várrendszerből kifejtett jogok is az övék legyenek, vagyis, hogy a megyegyűlések csak nemesekből álljanak. De ily változás nem történhetett rögtön, s innen érthető, hogy a Károly alatt tartott Congregatióról szóló okmányok most teljesen tömeges, majd csak a nemességből álló gyűléseket mutatnak. Így p. o. 1311-ben az országbíró Bereg, és Ung megyék nemeseivel tartott gyűlést;³⁾ 1315-ben Dausa cancellár, mint Bihar, Szaboles, Szathmár, Zemplén, és Szólnok mm. főispánja ezen megyék összes lakosságával gyűlésezett, és határozott;⁴⁾

¹⁾ Botka T. i. m.

²⁾ Bartal III. 81.

³⁾ Zichy Cod. I. 136.

⁴⁾ Szirmay i. m. 17.

1335-ben Drugeth nádor, Szathmár m. nemességével tartott gyűlést.¹⁾ Ugy látszik, hogy a nemességnek, a maga célja felé, első rendszeres lépése az volt, hogy az ide vonatkozó 1351: 23-ban nem zárja ugyan ki a nem nemeseket, de csak a nemesekre szab (3 márk) büntetést, ha meg nem jelennének a megyék gyűlésén. A másik lépés az lehetett, hogy megjelent ugyan a nép kisebb-nagyobb tömegekben, de a szavazatok nem számláltattak, hanem mérlegeltettek, vagy is, mint mondani szokták, az értelmesebb rész — sanior pars — határozott. P. o. Gara Miklós nádor 1381-ben Gömör és Torna megyék közgyűlésén felszólította a jelen volt tömeget, hogy válasszon olyan értelmes embereket, a kikkel tanácskozni lehessen; és választottak 23-at. Ezen, s az ehhez hasonló gyakorlat meglehetősen elvette a tömeg kedvét a gyűlésekre menéstől.

A Jász-Kun kerület, turopólyai kerület, a szepességi városok kerülete e korban is megmaradtak külön hatósági joguk gyakorlásában. A városok hasonlóképen.

24. §. *Rendi jogok.*

A papság és nemesség e korban is megmaradt rendi kiváltságos állásában.

A mi a nemességet illeti: Károlynak nagy érdeme van abban, hogy a feudális függetlenségre vágyó nagy urak megtörése által elhárította azon veszélyt, mely a kisebb nemességnek mind személyes függetlenségét mind allodialis birtokjogát fenyegette. Azonban csak is a feudális alárendeltségtől mentette meg Károly a kisebb nemességet, ellenben ő maga jelentékeny csorbát ejtett annak ősrégi jogain, midőn az egy telkes (jobbágytalan) nemeseket alá vetette a kamara-nyereség helyett behozott új adónak, s törvénytelen katonai szolgálatra is kötelezte, és így jogkülönbséget hozott létre a főbb és köznemések közt.

Kevésbé fontos tette Károlynak e részben az, hogy a maga fényének emelése végett nagyságos czimet adott némely kedves embereinek, s az ország főtisztviselőinek; továbbá, hogy egy lovagrendet alapított, u. m. a Szent György nevére nevezett arany sarkantyus rendet, melynek tagjait azon kiváltsággal ruházta föl, hogy felettök, a rend biráin kívül senki, maga a király se bíraskodhassék.²⁾

Lajos, midőn az 1351. országgyűlésen megerősítette az arany bullát, helyreállította a főbb és alsóbb nemések közti egyenjogusá-

¹⁾ Zichy Cod. 473.

²⁾ Mikor alapított e lovagrend? nem tudjuk határozottan megmondani; azt pedig tudjuk, hogy 1326-ban állapított meg véglegesen azon szervezete, melyszerint 50 tagból álljon, (papokból és világiakból); a föl vétel akként történjék, hogy a föl vétetni kívánó, a cancellária útján folyamodjék

got, világosan kijelentvén, hogy az ország minden nemese ugyanazon jogokat élvezze. Valamivel később, u. m. 1366-ban, az erdélyi alsóbb nemességre is kiterjesztette ezen előnyöket.

A mi a birtokjogot illeti: az Árpád korszakban kifejtett viszonyok most is megvoltak annyiban, hogy most is fennállott a descensus, és donatio közti különbség; minélfogva a királyi adományról most sem lehetett rendelkezni a király engedelmé nélkül. Okmányok bizonyítják, hogy némely családok a királytól kértek engedélyt a rendelkezésre.¹⁾ És ez annál fontosabb, mert már ekkor nagyon kevés nemesi család volt olyan, a mely descensus jogán birta jószágát, a nagy többségé pedig donatio volt. Változás történt pedig Károly alatt annyiban, hogy ő, a mit maga adományozott, azt teljes joggal, s úgy adományozta, hogy ahhoz többé semmi jogot sem tartott fenn a koronának, vagyis descensus-képen.²⁾

Károly alatt gyakran történt *fiusitás* (*praefectio*). Nevezetesen ő, mint mondani szokta, királyi teljhatalmával (*de plenitudine potestatis regiae*) megengedte, hogy azon birtokosok, kiknek nincs fiók, csak leányuk, a különben csak fiágot illető jószágot leányukra hagyhassák akképen, hogy ezen leányivadékai az ős családi név viselése mellett birtokolhassák azon jószágot.

Lajos alatt nagy változás történt a birtokjogon, különösen pedig a rendelkezési jogon. Ugyanis ő részint a nemesi családok fényének fentartása szempontjából, részint a királyi kincstár érdekében az 1351. országgyűlésen megszüntette azon teljes rendelkezési jogot, melyet az arany bulla 4-dik pontja, s az 1291. országgyűlés megerősített, s ezek helyett azon törvényt alkotta, hogy „ha vannak oldalági rokonok, ezekre kell szállani az ősi jószágnak, ha pedig nincsenek, a királyra.“ Azonban bár ekként eltörölte Lajos a szabad rendelkezést, de magát a tulajdonképeni birtokjogot megerősítette az által, hogy ugyanezen országgyűlésen új törvényt alkotott, mely szerint a királyi adomány által nyert jószágok átvételénél elmaradhatlan legyen a nyilvános *statutio*, és hogy a királyi adomány ne legyen érvényes mind addig, míg a *statutio* alkalmával netalán történt ellenmondás jogossága fölött törvényes ítélet nem hozatott.³⁾

a királyhoz, s a király nevezi ki, de csak úgy, ha a rendtagjainak nincs kifogásuk a folyamodó ellen; a rendnek két bírása van, egy pap, és egy világi; a tagok köteleessége abban áll, hogy, ha vesznek észre valamit, a mi vagy a királyt, vagy az országot fenyegeti, rögtön jelentsek föl. (Bartal i. m. III. 23.)

¹⁾ Zichy Cod. 593. Fejér Cod. Dipl. sok ilyen példa látható.

²⁾ Bartal III: 31.

³⁾ Ugyanezen országgyűlésen orvosolt Lajos egy régi visszaélést. Nev.

A szabad városok polgárai nem csak előbbi jogaik élvezetében hagytak meg, hanem különös pártfogoltatásnak is örvendtek Lajos alatt. Így p. o. az iparosok szabadalmat nyertek olyan czéheket alakítani, a milyenek voltak már ekkor a german államok városaiban; és az ekként kifejlett czéhrendszer által biztosított egyedárusági jog jelentékeny tényezőjévé vált a városi polgárok vagyonságának. A városok, és ezek polgárai emelésére szolgált Lajosnak azon intézkedése is, hogy bármely nemes bir vagyont, vagy lakik a város területén, viselje mind azon terheket, melyeket viselnek azon városnak más polgárai. De másfelől nagyon megfizettette Lajos a városok által a királyi pártfogást, a mennyiben gyakran vetett rájuk igen nagy adókat, önkéntes kölcsönöket, és más eféle terheket, úgy hogy a városok nem egyszer kényszerültek ezek ellen felszólalni.

A jobbágyosztályra nézve is nagyon fontos az 1351. országgyűlés. Ekkor ismételt törvény által biztosítottatott ugyan a jobbágyok költözködési szabadsága, de másfelől igen nagy teher vettetett rájuk, u. m. a földesuri dézma.

Ugyanis Lajos, hogy a nemeseket minél képesebbekké tegye nagy banderiumok állítására, törvényt alkotott, melyszerint a jobbágy minden termésének $\frac{1}{9}$ -ét a földesurnak adja. Oly szigorú volt Lajos a dézma-törvény végrehajtásában, hogy kijelentette, miszerint, ha valamely földesur elengedné azt jobbágyainak, ő maga szedetné be a királyi kincstár számára.

A XIV. század közepén egész Európában közdivat volt a zsidók üldözése. Lajos sem birt fölülemelkedni korának ezen gyarlóságán; megrendelte a zsidóknak, hogy vagy költözzenek ki, vagy keresztelkedjenek meg; és ők amazt választották. Sőt hasonlót tett a máramarosi óhitű oláhokkal is.

A rabszolgaságnak még Róbert Károly alatt is van nyoma.')

szokás volt (nem tudjuk mióta), hogy mind a király, mind a magán földbirtokosok egy márk ezüst vámot fizettettek azon nemesekkel, a kik midőn nősültek, s nőjüket haza vitték, az ő földjükön mentek keresztül. Ezen lakodalmi vámot törölte el Lajos.

A mi általában a nemesek vámmentességét illeti, igaz ugyan, hogy a neimesek mentesek voltak a saját szükségletek fedezésére szükséges kereskedelmi cikkek megvámolásától: de nem voltak az olyan vámoktól, melyeket egyes birtokosok állítottak a magok földjén levő folyamokon, hidakon; s e tekintetben sok visszaélés történhetett. Ezért rendeli az 1351. 15. hogy a nemesek ne kényszeríttessenek egy bizonyos vámhelyen járni, hanem magok választhassák meg azon vámhelyeket, a melyeken át akarnak menni.

')

A veszprémi káptalan 1336-ban bizonyítja, hogy Pál, és Jakab testvérek szolgandójukat Erzsit „manumittunt, et aurea donant libertate“ (Magyar történelmi tár II. köt. 184. lap.)

25. §. *Törvényszékek.*

Az igazságszolgáltatás rendszere sokat tökéletesedett Károly és Lajos alatt.

Most is megvolt még a *proclama^{ta}* congregatiók s *generale iudiciumok* bíraskodása a tolvajsági, rablási ügyekben, de ezen köztörvényszékekben és mellett szembetűnő fejlődést nyert a megyei állandó törvényszék.

A mi a *gen. iudiciumoknak* és megyei állandó törvényszékeknek egymáshoz való viszonyát illeti: ez még most sem egészen világos. Ugy látszik, hogy ha a király nem is, de a megyei törvényszékek az 1298. országgyűlés azon határozatához tartották magokat, hogy ha a nádor nem tarthat köztörvényszéket, ítéljenek minden ügyet a megyei bírák. Másfelől úgy látszik, hogy a királyok nem örömet láttak a megyei állandó törvényszékek által gyakoroltatni a *gen. iudiciumok* s illetőleg a nádor bírói hatóságát. Így p. o. Károly csak a polgári perek ítéletét bízta a megyék állandó törvényszékére, a bűnügyekben csak arra hatalmazta föl, hogy nyomozást tartson, melynek eredményét jelentse föl a nádornak, vagy országbírónak; sőt az is gyakori volt, hogy a bűnügyekben a nyomozást a káptalanok teljesítették; ¹⁾ Lajos pedig tisztán csak a polgári perekben bíraskodást hagyta meg a megyei törvényszékeknél, a bűnügyekben pedig a nyomozást is a *gen. iudiciumra* bízta.

A megyei törvényszék elnöke már most ritkán a fő-, többnyire az alispán, úgy hogy Károly korától kezdve rendesen alispáni bíró ságnak (*sedes Vice-Comitis*) neveztetik; továbbá most már a 8 esküdt is a szolgabírákkal együtt rendes tagja a megyei törvényszéknek.

A királyi *curia* Károly alatt két különböző alakban tűnik föl, egyik a teljes vagy nagy, másik a rendes *curia*. Amazt a Zách Felicián elítélésére, — mint maga mondja — az ország összes főuraival, és nemeseivel tartotta, emez pedig a rendes tagokból áll. A rendes *curiának* elnöke már ekkor többnyire az országbíró. A *curiát* illetőleg nevezetes, hogy Károly alatt (valószínűleg 1326-tól fogva rendesen és állandóan egy ugyanazon egyén képviseli a főtörvényszéken az esztergomi érseket (s illetőleg a királyt) vagyis már ekkor állandó hivatal a királyi személyenökség (*Personalis praesentiae regiae in iudiciis locumtenens*). A személynök, azon kívül, hogy a *curiának*, mint ilyennek egyik tagja volt, úgy is szerepelt,

¹⁾ Erre példák láthatók a Zichy Codexben. (Has. fentebb kormányzás. megyék.)

mint a curia egy osztályának elnöke, némely az ő biráskodása alá tartozó perekben. Szervezett Károly egy másik fontos hivatalt is, u. m. a királyi ügynökséget (causarum, vel iurium regalium director, a régi apocrisarius) mely hivatal viselőjét a curia rendes tagjává tette, s mind azon hatósággal fölruházta, melylyel birtak a régi római imperatorok hasonló tisztviselői.

A curia biráskodását némileg megszorította Lajos az által, hogy az olyan perekben, melyekben a kincstár is érdekelve van, bírójává egyedül a nádort rendelte.

Általában az igazságszolgáltatás javítását eredményezte Lajos az által is, hogy köteleességekkel tette a bírácoknak, hogy ne akadályozzák a peres felek békés kiegyezését, és hogy megtiltotta bármely bűnös ártatlan ivadékaiknak büntetését, és szűkebb korlátok közé szorította az egyházak asylum-jogát

Ellenben tett mind Károly, mind Lajos olyat is, a mi utóbb nagy ártalmára vált az igazságszolgáltatásnak s általában a törvényes rendnek, midőn némely általok magasra emelt kedves embereiket kivették a rendes törvényszékek alól, úgy hogy vagy csak a curia, vagy épen maga a király ítélhesse őket.

A városi törvényszékeknél az a változás történt, hogy a nem magyar ajku (német, vagy Dalmátiában olasz) városok törvényszékei az általok hozott ítéleteket, mielőtt illető főtörvényszékekhez apelláltak volna, előbb valamely külföldi (német vagy olasz) város törvényszéke elébe terjesztették. Ezt betiltotta Lajos, s úgy rendelkezett, hogy ha tetszik, apellálhatnak valamely belföldi városhoz, p. o. olyanhoz, melynek az övéknél régibb, de az övékhez hasonló szabaddalmaik vannak, s innen aztán vigyék pereiket a rendes főtörvényszékhez. Már e korban két főtörvényszék volt a városoknak, u. m. a tárnoké és a személynöké. A tárnoksék állott a tárnokból s néhány, a városok által választott bíróból, a személynöksék pedig a személynökből, s néhány általa választott törvénytudóból, kik mellett rendszeren ott volt a királyi ügyek igazgatója is.¹⁾

A jobbágyok fölött rendes bírónak lett a földes ur. Károly e tekintetben is röviden bánt el a szegény nemesekkel, rendelvén, hogy azon nemesek, kik a más jószágán laknak, a földesur biráskodása

¹⁾ Ugy látszik, hogy kezdetben magoktól a városoktól függött, hogy e két főtörvényszék közül melyikhez apelláljanak. Károly 1331-ben megengedi Komárom városnak, hogy vagy a tárnok, vagy a személynök elibe apelláljon. Utóbb — valószínűleg a folytonos gyakorlatnál fogva — törvénynyé vált, hogy némely városok állandóan a tárnok, mások pedig a személynök elibe apelláljanak, s amazok tárnoki, ezek pedig személynöki városoknak neveztettek.

alatt álljanak minden ügyben, kivéve a rablást, tolvajsági ügyeket, melyekben a megyei törvényszék ítéljen.¹⁾

Lajos alatt, az 1351: 18-ban törvényesen is megállapított a földesuri bíróság, mégpedig úgy, hogy ekkor világosan kiterjesztett a bűnügyekre is. Még nagyobbá lett e hatóság által, hogy mind Károly, mind Lajos adott némely nagyobb uraknak olyan kiváltságot, melyszerint jobbágyaik élete fölött is ítélhessenek — jus gladii.

Lajos alatt a zsidóknak is (míg ki nem üzettek) külön bírójok volt, kinek hatósága kiterjedt az egész országban lakó összes zsidóságra.

A mi a törvényszéki eljárást illeti: e tekintetben legfontosabb változás az, hogy rendes gyakorlattá lett a pereknek írásban tárgyalása. A bizonyító eszközök közt megvoltak ugyan még az eskütársak, és a párbaj, de csak utolsó szükségesetében; ellenben az írott okmányok, vagy tanuk döntöttek; a tüzes vas, és forró-víz-próbát pedig végképen eltörölte Károly 1310. Továbbá rendes gyakorlattá kezd válni az ügyvédek alkalmazása is. A ki maga nem védhette ügyét, „ügyvédet vallott“ a cancellaria, vagy a káptalan, vagy convent előtt. Már ekkor rendszerezetten tűnnek föl a káptalanok, conventek, mint hiteles helyek, azaz részint mint az okmányok őrei, részint mint a perlekedés segédeszközei. Károly rendeletei, s Lajos törvényei részletesen megszabják, mit követelhetnek a kápt. vagy conventi tagok napidíjjképen, ha a törvénykezéshez kiküldetnek.

26. §. Hadszerkezet.

Károly trónra lépésekor már úgy megfogyott a várkatonák száma, s úgy meggyöngült a honvédelem ezen alkatrésze, hogy helyette újat kellett teremteni. Teremtettek is az Anjou királyok a banderialis rendszer behozása által, mely nagy részben feudális alapokra fektettetett. Már ez előtt is szokás volt, hogy azon birtokos urak, kik királyi adomány által s oly föltétel alatt kaptak nemesi birtokot, hogy bizonyos meghatározott számú fegyverest állítsanak a király zászlói alá, többet is adtak, mint a mennyire kötelezve voltak. Károly e részben igen ügyesen tudott hízlekedni a nagyok hiuságának, nevezetesen megengedte, hogy a ki 1000 embert állít, külön csapatot alkosson, mégpedig nem a király, hanem saját czimerével ékített zászló alatt; azt pedig megrendelte, hogy a püspökök, főispánok, az udvar és ország főhivatalnokai (ország zászlócai) tartoznak ilyen feudális csapatokat állítani saját költségükön. Magának Károlynak is volt két, nevének pedig egy ilyen bandériuma. Lajos alatt gyorsab-

* ¹⁾ Bartal (i. m. III. 40.)

ban felelt e rendszer. Ő kevesebbel megelégedett; az ország zászlósainak illetőségét 400 emberben állapította meg; sőt némi pénzsegélyt is rendelt nekik a kir. kincstárból; a magánosoknak pedig, ha csak 50 embert állítottak is, megengedte a családi czimer és zászlók használatát, s az ilyeneket még az által is megkülönböztette, hogy meg-meghívta a királyi tanácsba. És hogy e kecségtetések kivánt gyümölcsöt termettek, mutatja az, hogy Lajos ily bandériumokkal vívta számos háboruit.

Ezen banderialis rendszer kétségen kívül hűbéries intézmény volt, részint mert a főhivatalokkal együtt járt a zászlóalj állítási kötelezettség, részint mert a zászlós urak rendesen jobbágyaikból állították ki a csapatokat, sőt Károly még kényszerítette is az egy teljes nemeseket, hogy a király, és a más földjén lakó nemeseket, hogy az illető földesur csapatjában szolgáljanak.

Ezen rendszer szerint mérő gyakorlat, részint királyi rendeletek folytán lépett életbe, s még ekkor egy betű törvény sincs róla.

A városok is tartoztak több vagy kevesebb harczost adni ahoz képest, a mint kiváltságlevelükben meghatározottat. Mind Károly, mind Lajos megengedte, hogy pénzzel váltsák meg e kötelezettséget.

A nemzet nagy seregére, vagyis a harczköteles nemességre nézve most is érvényben voltak a régi törvények.

27. §. *Közzövedelmek, pénzügy.*

Az Anjouk trónra léptekor nagy mértékben el voltak vesztetve a közzövedelmi források. De hamar segített Károly e bajon, midőn visszavette a koronajószágokat és a mit lehetett, a várjóságokból is. Szép jövedelmet csinált azzal is, hogy a megüresedett püspöki székeket huzamos időig betöltetlenül hagyta, s azok jövedelmét maga huzta; a főpapokat jelentékeny új évi ajándék fizetésére kényszerítette. Továbbá nagy buzgalmat fejtett ki abban is, hogy az országban levő minden egyházi jószág jövedelmének $\frac{1}{10}$ -e beszedessék a pápa részére, és ezen tizednek $\frac{1}{3}$ -át magának foglalta. A bányák is szorgalmasabban műveltettek¹⁾ Mind Károly, mind Lajos gyakran igen nagy mérvben megadóztatták a városokat.

Károly alatt nagy változás történt a kir. kincstár jövedelmének egy ágában, u. m. a kamaryereségben. A már régóta divatozó gyakori pénzbeváltás az ország összes lakosságára nézve aránylag, sokkal terhesebb volt, mint a mennyit jövedelmezett a kir. kincs-

¹⁾ Lajos megszorította a bányamivelést annyiban, hogy az ujonnan felfedezett ércztelepeket, (találtattak légyen azok bárki jószágán) magának foglalta.

tárnak. Ezen bajon úgy segített Károly, hogy a főuraknak Temesváron 1323-ban tartott gyülekezetében megállapította, hogy jó és állandó pénz veressék, s az ekkint fölslegessé válандó új meg új beváltás, és ezzel együtt járó kamaranyereség pótlására fizessenek az egész országban levő minden jobbágy kaputól (telektől) minden kivétel nélkül és minden városi telektől fél fertót (15 dénár) de csak egy esztendőre, vagyis egyszer mindenkorra.¹⁾ Ekkor mindjárt megkezdte ugyan a király a jobb pénz veretését, s beszédette a kapuadót: de mégsem előbb, mint 1338-ban történt a pénzrendszer gyökeres átalakítása, ekkor verettek új pénzek olyan mennyiségben, mely lehetővé tette az eddig forgottak beváltását, ekkor verettek először magyar aranyak, melyekből 4 tett egy márk ezüstöt, s egy 90 dénárt.

De nagy változás történt a kapuadón. Nevezetesen állandóvá lett és pedig úgy, hogy minden olyan jobbágy kaputól, a melyen egy szénás szekér befér, szedtetett 18 dénár, mely adó alól csak az urak cselédjei vették ki, ellenben a jobbágytalan nemesek fizetni tartoztak. Mikor lépett életbe a kapuadónak ezen új alakja? nem bizonyos. Van a törvénykönyvben Károlynak egy (1342-ben kelt) haszonbéri szerződése, mely szerint a körmöczi kamarakerületből bejövő ezen hasznat zálogba adja Hippolitus grófnak, a ki aztán ily arányban szedeti be a kapuadót.

Általában a pénzügyek kezelésére, különösen pedig a beváltás könnyítésére kamarakerületeket állított Károly. Mind a pénzveretés, mind a beváltás hiteles tanúk előtt történt. Ilyen tanúk voltak az esztergomi érsek,²⁾ a kincstárnok és a főispán megbízottjai, meg egy szolgabíró.

Károly pénzügyi rendeleteit Lajos is érvényben hagyta.

¹⁾ Bartal i. m. III. 28. l.

²⁾ Az esztergomi érseknek már régóta megvolt az a joga, sőt kötelessége, hogy a pénzverést — mint az ország megbízottja — ellenőrizze, s ezért nagy jövedelmet húzott. Az érsek e tisztet egy állandó megbízott által teljesíttette, kit pisetariusnak hívtak.

Ö T Ö D I K S Z A K A S Z.

LAJOS HALÁLÁTÓL MÁTYÁS HALÁLAIG.

28. §. Királyválasztás, és trónörökösödés.

E korszakban is megvolt a nemzet királyválasztási joga. De az európai közfogalmak szerint megvolt az uralkodó dynastia iránti kegyelet is, minélfogva, ha nem is törvényesnek, és kötelezőnek, de természetesnek, és méltányosnak tartatott megmaradni a király vérszerinti örökösei mellett. Annyira megvolt e kegyelet, hogy kiterjesztett a nőágra is. E két, u. m. választási, és örökösödési elv szerint, vagyis választással vegyes örökösödés által töltetett be a magyar királyi szék is.

Lajos, bármily sokat adott királyi hatalma teljességére, s az 1307. országgyűlés azon nyilatkozatára, melyben félig megalapított az örökösödés (utódaival egyetemben, mint a királyi öröklés kívánja): nem kívánhatta, hogy ama nyilatkozat értelmében kötelezeteknek tekintsék magokat az ország nagyjai arra, hogy az ő leányát Máriát koronázzák királylyá,¹⁾ és így Mária, az apja iránti kegyeletnél fogva ugyan, de szabad választás által lett királylyá. De ő nem akarta ezt hinni, s minden alkalmat megragadt, hogy kiemelhesse, miszerint ő tisztán születési jogánál fogva ül a magyar trónon. Majd, midőn kétségtelen jelekből meggyőződött arról, hogy e felfogás nagyon bántja a nemzet jogérzetét, elösmerte a választási jogot, mondván 1386. évi manifestumában: „Apánk, Lajos király fiörökös nélkül halván el, Magyarország főpapjainak, báróinak és nemesesinek összege, egyező akarattal, ellenmondás nélkül emelt trónra minket“ stb.²⁾

¹⁾ Hogy nem is kívánta, megmutatta azzal, hogy élte végefelé megígértette országának körülötte volt nagyjaival, miszerint királylyá teszék utána leányát Máriát.

²⁾ Kov. Supplem. 1. 286.

Az pedig kétségtelen, hogy e közben a Károly párt, egyedül a szabad választás jogán tette királylyá Károlyt. Máriának fogságra jutása után Zsigmond is egyfelől ugyan a Mária iránti kegyeletnél fogva, másfelől pedig a szabad választás útján jutott a magyar trónra, a mint ezt maga is, mindjárt akkor tájban, okmányilag elősmerte.¹⁾ Ugyancsak Zsigmond, utóbb, midőn belejött a zsarnokias önkénykedésbe, kevés idő alatt háromszor egymás után tett olyat, a mi a nemzet királyválasztási jogának nyílt tagadása, t. i. háromszor bocsátotta áruba a magyar koronát, 1393-ban Venczelnek, 1399-ben Jobst-nak, s 1402-ben Albert ausztriai hercegnek, s ezen utóbbi szerződésére némi törvényességi szint is erőszakolt, midőn 111 főpapot, főurat, és nemest kényszerített, miszerint ismerjék, s vallják törvényesnek azon eljárását, melyben Magyarország koronáját „tisztá, és örökös adományként átruházta Albertre azon esetben, ha neki nem lennének fiörökösei. De hogy e szerződés nem volt törvényes, mutatja az, hogy magok ezen urak is mindjárt tiltakoztak ellene, mint kényszerítés ellen; továbbá, hogy ennek közhirré tétele volt egyik főoka a Zsigmond ellen 1403-ban támadt nagy zendülésnek, mely végre is megtanította őt legalább annyira, hogy a nemzet királyválasztási jogát elősmerje. El is ősmerte, s 1411-ben kérve-kérte az ország nagyjait, hogy, fiörökös nélkül törtéendő halála esetében tegyék királylyá leányát Erzsébetet, férjével, Albert ausztriai herceggel együtt.

Zsigmond halála után kétségtelen választás által lett királylyá Albert, a mint ő ezt maga is elősmeri rokonához Frigyes herceghez írott levelében. Azonban Albert uralkodása alatt érdekes fordulat történt a nemzet királyválasztásának, és a dynastia örökösödési jogának egymáshoz való viszonyában. Nevezetesen az 1439. évi decretumban nem állapittatik ugyan meg világos t. cikkben a dynastiának választás nélküli örökösödési joga; s az országos rendek nem mondanak ugyan le világosan a választási jogról: de, mellékesen oly dolgokat mondanak, a melyek nagyon kiemelik Albert nejének Erzsébetnek örökösödési jogát. E decretumban három helyen emlittetik e kérdés, u. m. a király bevezető szavaiban ez áll: midőn Mi az ország rendei fogadása folytán a trónra következünk; a 12-ik cikkben Erzsébet, — igaz hogy csak mellékesen — „az ország örökösének“ neveztetik; végre a rendek által kiadott berekesztésben Erzsébet „az ország természetes urnőjének“ mondatik, „a kit születési jogánál fogva, férje fölött kiválóan illet az örökösödés;“ (quam principa-

¹⁾ 1388-ban írta az eszterg. érseknek: „in personam nostram Vota ipsorum concorditer dirigentibus, nemine discrepante“ stb. Cziráky: Disquisitio historica etc. 68.

liter hoc regnum, jure geniturae concernere dignoscitur). Ugyde ezen országgyűlésnek valamint iránya, s egész eljárása, úgy az örökösödésről tett ezen nyilatkozata sem tetszett az ország nagy többségének, s ez volt egyik oka — mert más oka is volt — annak, hogy Albert hirtelen halála után, a nemzet nagy többsége, nem tekintve Erzsébet és ennek posthumus fija örökösödési jogára, a szabad választás elvénél fogva a lengyel Ulászlót tette királylyá, a gyermek László érdekéről pedig csak annyiban gondoskodott, hogy, midőn Ulászló, és Erzsébet közt házasságot tervezett, kilátásba helyezte a gyermek László királyságát azon esetben, ha e netalán létrejövendő házasságból nem lenne fija Ulászlónak. Majd, midőn e házasság megihusult, megállt a nemzet Ulászló mellett, s ennek megkoronáztatása alkalmával, (a gyermek László megkoronáztatására czélozva) világosan kimondta azon nagyjelentésű közjogi elvet, miszerint a korona ereje, s hatálya a rendek megegyezésében áll. Utóbb, midőn kitört a polgárháboru, ennek békekötés vetett véget (Győr, 1442.) E béke pontozatait ugyan nem ösmerjük, de az akkori egész helyzetet véve figyelembe, alaposan lehet hinni, hogy itt és ekkor figyelembe vétettek Erzsébet, és fija érdekei is.

Az országgyűlés választási jogáról tanuskodik az a körülmény is, hogy Ulászló halála után elválasztották ugyan a rendek a gyermek Lászlót, de ily föltétellel: „Mi stb. Magyarország igazi, és törvényes királyául fogadandjuk s tekintendjük (assumemus, tenebimus) a boldogult Albert király fijasát Lászlót, azon esetben, ha Frigyes római király őt és az ország szent koronáját visszaadja, és valósággal visszaadta, ellenkező esetben pedig László herczegnek semmi tekintetben nem akarunk lekötvé lenni.” Midőn pedig átvette László a magyar királyságot, az 1453. országgyűlés decretuma megint a királyi örökösödés tanát hangsúlyozza, mondván: „Midőn országunk főpapjai, bárói és nemesei minket, mint igazi, és természetes királyukat üdvözöltek, s ezen ország birtokát nekünk visszaadták. — — — — Kelt uralkodásunk 13-ik évében.

De bár most ujra nyert az örökösödés tana legalább ilyen kifejezést: mégis csaknem teljes bizonyossággal állitható, miszerint, ha Lászlónak fija maradt volna is, nem választotta, s koronázta volna meg a nemesség. És ennek oka nem az, mintha talán a nemesség már elidegenedett volna a dynastia örökösödésének tanától, hanem az, hogy László király nagyon benső szövetségben állt azon oligarchákkal, a kik a köznemesség országos politikai jogainak megsemmisítésére törekedtek; következésképen nem az örökösödés tana, hanem az oligarchia elleni demonstratio volt, hogy a nemesség óriás többsége, a teljesen szabad választásból indulva ki, Hunyadi Mátyást tette ki-

rálylyá, és hogy Albert nőági utódainak (annyival inkább oldalági rokonainak) örökösödésére senki sem gondolt a Hunyadi család esküdt ellenein kívül.

Azonban mindjárt Mátyás uralkodása elején oly dolgok történtek, a melyek megint korlátolták a Mátyás elválasztatásakor érvényesített teljesen szabad választást. Nevezetesen a Mátyás iránt ellenséges indulatu főurak nem Albert valamelyik ivadékát, hanem a Habsburg Frigyes császárt tették királylyá. Az innen támadt háboru után olyan békét kötött Mátyás a császárral, mely szerint, ha Mátyás törvényes fiutód nélkül találna elhalni, akkor „a császári felség, vagy ő felségének az a fija, a kit erre ő fog kijelölni, vagy ő felségének halála után életben maradandó fija, vagy, ha ilyenek többen maradnának, közülök egy, az a kit Magyarország fog kijelölni, tétessék Magyarország királyává.“¹⁾ És e szerződést az 1462, 1464. országgyűlések is tárgyalták, s elfogadták,²⁾ bár nem igtatták az országos törvények közé. E szerződés érvényesítése végett történt, hogy — a békeokmány egyik pontja szerint — mind a király, mind az országos rendek, egy, Frigyes császár részére, e czélból kiadott okmányban kötelezik magokat ama szerződés jogérvényességének elősmerésére. Ugyde ezen egész szerződés nagyon népszerűtlen volt a nemességnél, s épen ez volt egyik oka annak, hogy mind a király, mind a nemzet úgy tekintette azt, mintha nem is léteznék. Így p. o. Mátyás e szerződés ellenére fáradozott abban, hogy törvénytelen fiját Jánost utódjává tehesse a királyi széken. És itt figyelmet érdemlő körülmény az, hogy Mátyás, midőn ebben fáradozott, ő sem akart a nemzetnek teljesen szabad választást biztosítani, mert csak azon esetben akart tudni szabad választásról, ha nincs fiörökös. Világosan bizonyítja ezt az, hogy Mátyás 1485. évi törvénye, midőn a nádor hatáskörét megszabja a király választásnál, így szól: „Ha azon eset állana be, hogy a király fiörökös nélkül halna meg, s ekként királyválasztásról lenne szó, a nádoré legyen az első szavazat.“

29. §. Királyi hatalom, s nemzeti jogok.

Lajos halála után gyors hanyatlásnak indult a királyi hatalom, mely hanyatlás hirtelen oly nagygyá lett, hogy néhány év múlva romokban hevert a királyság, s e romokon nem a nemzet alkotmányos szabadsága, hanem oligarcha uralom emelkedett föl. Ugyanis

Lajos erőlyesen, sőt szigorral kezelte a hatalmat annyira, hogy ezt már akkor is megsokalta a nemesség, bár zugolódás nélkül türte.

¹⁾ Teleki József Hunyadiak kora Okmtár XI. 69.

²⁾ i. m. III. 313.

Lajos hatalomteljét csak oly uralkodó lett volna képes továbbra is fentartani, mint a milyen ő volt. Ugyde őt egy gyenge nő követte a trónon. Ehez járult, hogy Mária, gyöngye nő létére, épen oly teljhatalommal akart uralkodni, mint apja, és minthogy neki másokra kellett bizni a hatalom kezelését, ezek pedig nagyon tapintatlanok voltak: természetes, hogy a Lajos alatt nagyon hatalmassá lett főnemesség oly erős visszahatást fejtett ki, mint a milyen volt egyfelől hatalma, másfelől a Lajos, és Mária közötti különbség.¹⁾

Mária, midőn megkoronáztatott, nem erősítette meg az arany bullát, és pedig minden kétségen kívül azért, hogy minélkevésbé legyenek megkötve kezei. Azonban a nemesség megsokalta már a történetileg kifejlett alkotmányos jogokból kizáratást, s csak a Lajos iránti különös tiszteletből tűrte azt eddig; most pedig ismét birtokba akart lépni, annnyival inkább, mert kétszeresen bántónak találta, hogy a királynő nevében kormányzó Gara nagyon visszaél a hatalommal. A naponkint nyilvánosabb elégtelenségre támaszkodva néhány főúr, kik a nádor által személyesen is megbántva hitték magokat, pártütést támasztott Horvátországban, annnyival inkább, mert erre ösztönözte őket Károly nápolyi király is, ki magyar királylyá akart lenni. E mozgalom csillapítására országgyűlést tartott Mária 1384-ben, s most megerősítette az arany bullát. De minthogy ezután sem alkalmazkodott a bulla rendeleteihez, újra lobbort vetett az ingerültség tüze, s most tömegesen csatlakozott a nemesség a nápolyi Károlyhoz. Ekkor Mária új országgyűlés tartása, s a bulla újra megerősítése által akart segíteni magán, de már késő volt, mert az ország nagy része Károlyhoz állt, annnyival inkább, mert Mária jegyese Zsigmond azzal mutatta be magát a nemzetnek, hogy Magyarország egy részét elzálogosította rokonainál, épen mintha ez neki családi birtoka lett volna. A Máriával, és Zsigmonddal elégedetlen nemesség

¹⁾ E mostani főúrak reakciója, s hatalmaskodása nem egészen olyan volt, mint az Árpád korszak végén, az az nem czélozott holmi feudális herczegségekre, hanem kisebb nagyobb mértékben a törvényességnek most igazi érdekében, majd ürügye alatt bírálgatta, gáncsolgatta, s vetette meg a királyi hatalmat, sőt némelyek a törvényesség minden ürügye nélkül is megtagadták az engedelmességet. Így p. o. Mária alatt némely királyi kinevezéstől függő, de elmozdított hivatalnokok oly zokon vették letétetésüket, hogy nyílt pártütéssel állottak bosszút. Másik nyilatkozata volt a királyi hatalom elhanyaglásának; hogy midőn maga a király is sértegette a törvényeket, nem volt képes azt eszközölni, hogy hatalmas alattvalói tiszteletben tartsák azokat, s ekként inkább-inkább bomladozott a törvényes rend. De törvényesen is apadt a királyok hatalma, a mennyiben az országgyűlések, törvényesen is vítették ki a nemzetnek, s szereztek vissza oly jogokat, melyeket az Anjou királyok magok gyakoroltak. .

megkoronázta ugyan Károlyt: de az ő királysága kevés ideig tartott, mert Mária főfő hivei által orozva megöletett. De ezen orgyilkosságnak kevés hasznát látta Mária, mert a forrongás nem szűnt meg, ennek az anyakirálynő teljesen, s Mária is, nagy mértékben áldozatává lett.

Mária fogsága alatt, Zsigmond királylyá választatása előtt tartott Budán valami országgyűlés forma összejövetel, 1386-ban. E gyűlés nagy fontosságu a magyar alkotmány történetében, a mennyiben az Árpád ház kihalása óta itt történik az első lépés arra, hogy ismét legyen a nemzetnek valami törvényes befolyása a királyi főkormány hatalomra, a mitől egészen megvolt fosztva Károly és Lajos alatt. Az e tárgyban most alkotott határozat sokkal kevesebbet tartalmaz ugyan, mint III. Andrásnak 1291 és 1298. törvényei, mégis bir egy történeti mozzanat fontosságával, nevezetesen a 3-ik cikkben azt mondja, hogy „A király tanácsosai közé fölvelt főpapok, és bárók esküdjének meg, miszerint tanácskozásaikban nem csak a király, és önmagok hasznát, hanem az országét, és szent koronáét is figyelembe veszik, a királyi fölség pedig lelkiösmeretesen ígérje meg, hogy az ily jó tanácsokat fogja követni, és ha valaki rossz tanácsot adna, csufosan záras-sék ki a király tanácsából, és oda többé ne vétessék vissza.“¹⁾

Zsigmond, ki már ekkor férje volt Máriának, a helyzetet igen ügyesen fölhasználta annyiban, hogy némely befolyásos főurak megvesztegetése folytán, egy párt töredék által megválasztatta magát elébb az ország főkapitányának, azután pedig, neje mellett, királynak is. Azon föltételek, melyek alatt e töredék királyi székre emelte Zsigmondot, különös figyelmet érdemelnek annál fogva, hogy ez a legrégibb azon felavatási hitlevelek közül, a melyeknek, ha nem is teljes szövegét, legalább főbb pontozatait ösmerjük. Ezen okmányban csak rövid általánosságban kötelezi magát Zsigmond a nemzet szabadságának, jogainak megtartására, u. m. „a főpapokat, bárókat, főembereket, nemeseket, s minden rendű, rangu lakosokat megfogja őrizni minden szabadságukban“, s nagyobb figyelmet fordít a liga tagjainak érdekeire.²⁾

¹⁾ Szlemenics: Törvényeink tört. a vegyes házakbeli királyok alatt. Tud. társ. évk. VII. 233.

²⁾ Nevezetesen: Azon egyének közül, a kiket ezen ligába fölvesz, soha senkit, semmiféle szeretett, kedvezés, tanács, vagy rossz szándék folytán el nem hágy, nekik kárt nem tesz, a ligából nem zárja ki másként, csakugy, ha ebben a liga minden tagja megegyezik, s ha ezek határozzák el kizárását. Ha a nevezett örgróf ur ezen kötelezést, akár egészben, akár részben megsértené, akkor mi, azon bárók, főpapok, és mások, kiknek pecsétünk ezen oklevélre függesztvék, együtt, vagy egyenként meggátolhatjuk, és megfogjuk gátolni az örgróf urat, s minden hatalmunkban álló eszközzel kényszeríteni a mondottak teljesítésére.“ Horváth M. II. 198.

Zsigmond, mint király, nagyon sokat tett a királyi hatalom, s tekintély aláásására. Ő a Lajosénál is nagyobb, s mindenben teljesen korlátlan hatalomról ábrándozott, és, ha rajta állott volna, meg is valósította volna azt, még pedig távolról sem oly óvatossággal, s a nemzet közérzűlete iránti kimélettel, mint Lajos. Ő tisztán csak önkényének, s szeszélyeinek akart alávetni mindent. De éppen ellenkező történt. Mert miután már különben is fölébredt a nemzetben a bátorság, visszahelyezni magát régi jogai élvezetébe, természetes, hogy érvényesíteni akarta ezeket éppen Zsigmond ellenében, kinek jellemében semmi sem volt olyan, a mi tiszteletet ébreszthetett volna. Zsigmond trónját csak a nemzetnek Mária, s illetőleg a nagy Lajos iránti kegyelele, s az tartotta fenn, hogy voltak némely oly hatalmas hivei, a kik nagyszerű megvesztegetések által lekenyereztetve, sikeresen védtek. Majd, midőn neje meghalt, elenyészett az eddigi kimélet, annyira, hogy a nikápolyi csatavesztés után, midőn hosszas bujdosásából haza érkezett, trónját csaknem teljesen fölforgatva látta. Ekkor azon kívül, hogy nagyban folytatta a főurak megvesztegetését, tett egyebet is, a mi, legalább kevésidőre csillapítólag hatott, u. m. országgyűlést tartott Temesváron 1397, s megerősítette az arany bullát, még pedig egy nagyon érdekes pótlékkal, olyannal, a mely újabb bizonyosság arra, miszerint a nemzet befolyást akart magának szerezni a főkormányra, s ez által akarta megelőzni a törvénysértéseket. Nevezetesen a nádor, országbiró, és bánra is kiterjeszti a hivatalból csufos letételés büntetését, ha visszaélnének hivatalukkal.

Alkottattak itt más, a körülmények által sürgetett törvények is, melyek közül legnevezetesebbek: az idegenek kitiltatása a hivatalokból, s a király egyházfőpatronusi jogának, legalább egy részben, visszaállítása. Azonban ezen országgyűlésen tulnyomó befolyással bírtak a főurak, s részint ezeknek, részint általában a körülményeknek tulajdonítható, hogy az arany bullából ismét kihagyatott az ellenállási jog, sőt az egész 31. pont. ¹⁾ Még inkább mutatja a főurak ekkori befolyását az, hogy Zsigmond ezen törvénye botrányos előnyöket biztosít nekik. ²⁾

Zsigmond ezután is annyira rabja volt zsarnoki szeszélyeinek, hogy ezen most alkotott törvényből sem tartott meg semmit, sőt botrányt-botrányra halmozott annyira, hogy magok azon főurak is, kik eddig mellette állottak, türhetlennek találták magaviseletét, elfogták

¹⁾ Knauz Nándor: az 1397. évi országgyűlés. Tört. Tar. III. 191. s. kk. II.

²⁾ P. o. a király által ok nélkül eladományozott, vagy eladott jószágok minden kárpótlás nélkül visszavétesse, úgy azonban, hogy azok, a kik Zsigmondnak tántoríthatlan hivei, megtarthassák a nekik tett adományokat, vagy eladott jószágokat.

őt a budai palotában, s fogságra vetették. Zsigmondnak e meggyaláztatása nem csak az ő méltatlan személyére volt súlyos csapás, hanem általában a királyi hatalomra nézve is, sőt az ország egész alkotmányát mélyen érdekelte, a mennyiben ekkor, s ez által lett rendkívül nagygyá a főurak hatalma.

A fogság keserű tapasztalásai sem tanították jobbra Zsigmondot. De midőn 1403-ban (a korona eladása miatt) országos lázadás támadt ellene, s csaknem megfosztott a koronától, végre magába tért, és nagyon sokat javult. Nem önkénykedett többé úgy, mint eddig, s nagyobb tiszteletben tartotta a nemzeti jogokat. És mivel elég alkalma volt tapasztalni, mily nyomasztóvá lett a főurak hatalma mind a köznemességre, mind ő rá magára nézve, ezen tulságos hatalom ellensúlyozásáról gondoskodott. Nevezetesen, minthogy az európai államok rendszerében már ekkor a városok szerepeltek, mint a feudális nemesség ellensúlyozói: ő is a városok által akarta ellensúlyozni a főnemességet. Ezért történt, hogy az 1405. évi országgyűlésre a városokat is meghívta. Ezen politika következetes keresztül vitele, s fejlesztése két tekintetben lett volna nagyon fontos, u. m. 1. szélesebb alapra fektette volna az alkotmányos szabadságot, és 2. ellensúlyozta volna a főurak nagy hatalmát. Ugyde nálunk nem könnyen válhatott a városi elem olyan politikai tényezővé, mint más államokban; részint mert némi elvi ellentétek forogtak tenn a városi elem, és nemesség közt, részint mert a jelentékenyebb városok népessége nem magyarokból állt; részint mert maga Zsigmond sem volt oly helyzetben, hogy következetesen munkálhatott volna a városok politikai befolyásának gyarapítására. De a mit a városok nem tehettek meg, t. i. hogy a főnemesség elibe jelentékeny gátat vessenek, azt nagyobb sikerrel eszközölték a vármegyék, annnyival inkább, mert Zsigmond 1405 után nem igen tartott közönséges országgyűléseket, ellenben tágas kört engedett a megyék tevékenységének, már pedig a megyegyűlések ekkori szerkezete mellett nagyon könnyű volt a köznemesi, és népelemnek ellensúlyozni a főurakat.

Azonban ezután sem hanyagolta el Zsigmond a főnemességet, s annnyival kevésbé, mert ezután sem volt ő az alkotmányosság nagy barátja, s azon politikát követte, hogy a köznemességre a főurak által gyakorolt némi nyomást; és viszont a főurakra részint a köznemesség által (a megyéken), részint a papság által. Nevezetesen 1404-ben kiadott rendeletében visszavette a már régóta mellőzött apostoli királyi hatalmat, u. m. a főpapi hivatalokra kinevezési jogot, s ezzel egészen magától függővé tette a papságot, és minthogy a papság nagy hatalom volt, ez jelentékeny támaszt adott neki.

Ámbár nem szeretett országgyűléseket tartani, mégis nem csak

föl nem forgatta többé az alkotmányt, hanem erősítette is az által, hogy nagyon sok szegény embert megnemesített. Minthogy ezen birtoktalan — armalis — nemesek is teljes nemesi jogokat élveztek, ez által is erősödött a nemességen sarkalló közszabadság, s fontos ez még annyiban is, hogy ez által is ellensúlyoztatott a főnemesség hatalma.

Figyelmet érdemel Zsigmond korából az, hogy 1401—34-ig Zsigmond kedves embere Gara volt nádor, s a király gyakori, és hosszas távolléte alatt rendesen ez volt az ország helyettes kormányzója, s ekként megszokta a nemzet a nádornak a királyt helyettesítő hatóságát. E körülmény akkor lett nagyon fontossá, midőn nem sokára visszaszerezte a nemzet a nádorválasztás jogát.

30. §. *Oligarcha reactio Albert, Ulászló és V. László alatt.*

Albert uralkodása alatt ismét uj, és nagyon érdekes fordulat történt, midőn kezdetét vette a főnemességnek némileg leplezett, de határozott, és rendszeres támadása mind a királyság törvényes hatalma mind köznemesség jogai ellen, mely támadást hová tovább nagyobb mérvben folytatta, annyira, hogy csaknem fenekestől felforgatta az összes államrendet.

E támadás, kezdetben, nem oly szembeszökő, mint 1401 tájban volt, mert általában a helyzet sem olyan, mint akkor volt. Albert nemesjellemű férfin volt, ki nem akarta eltapodni a nemzeti szabadságot. Az ő megkoronáztatásakor netalán szerkesztett felavatási hitlevélről nem tudunk egyebet, mint azt, hogy ő vele azt ígértette meg a nemzet, miszerint a német császárságot nem fogadja el a magyar rendek megegyezése nélkül, s ezen ígérését be is váltotta. Majd midőn kijelentette a rendek előtt, azon óhaját, hogy szeretné biztosítani családja számára a magyar korona örökölhetési jogát, ezen alkalmat használta fel a főnemesség arra, hogy a királlyal, a nemzet nevében, új szerződést kössön, olyat, amely biztosítsa a főnemesség érdekeit. És kötött is. E szerződés az 1439. évi törvény. E szerződésben kettős céljok volt a főuraknak, u. m. gátakat vetni a netalán önkénykedő király elibe, és azt eszközölni, hogy az alkotmányos nemzet nevében ők intézhessék az ország közügyeit.

Ezen 1439. évi törvénynek kül alakja is nagyon érdekes annál fogva, hogy ezt, a király, és rendek kölcsönös szerződés alakjában adták ki egymásnak.

E szerződés okmányának bevezetésében azt mondja a király, hogy a rendek kérésére erősíti meg általában ugyan a régi királyok, különösen pedig Lajos törvényeit. És ennek két, igen fontos jelentősége van, egyik az, hogy mivel Lajos az arany bullát a fegyveres ellenállási joggal együtt erősítette meg: e jog most is érvényre emel-

tetik, másik az, hogy tiltakozást tartalmaz a többi törvényekben nyilvánult demokrat politika ellen. A mi pedig e mostani decretum pontozatainak tartalmát illeti: megvan ebben általánosságban, az ország minden rendü, rangu lakosai törvényes szabadságának megerősítése, továbbá, hogy ezután az országgyűlés válassza a nádort a király megegyezésével, és hogy a nádornak oly hatásköre legyen, miszerint az egymással netalán meghasonlott király és nemzet közt ő legyen bíró, és hogy az idegenek semmi hivatalt se viselhessenek Magyarorszában, de egy betűvel sem emlittetik itt, sem az arany bulla, sem III. András törvényei. Világos, hogy ezek most azért mellőztetnek hallgatással, mert ezek szerint évenként tömeges országgyűléseket kellene tartani, s ekként a nemesség tömege lenne az, a mely ellensúlyozná mind a királyt, mind a főurakat. E czéllal függ össze az is, a mit az új törvény rendel, (15. cz.) hogy a nádoron kívül minden más hivatalra kinevezés a király joga legyen, még pedig „minden tanács közbejötté nélkül;“ mert e szerint nagyon könnyű lesz vala a főnemességnek biztosítani a maga befolyását a király főkormányhatalmára. Még hatalmasabb fegyvert ad most a főurak kezébe a honvédelemről alkotott törvény (3 cz.), mely szerint a királynak kötelessége a maga királyi jövedelmeiből tartandó banderiumokkal védeni az országot, a zászlós urak tisztí dandárjait pedig, és a nemesi fölkelést csak azon esetben szabad kirendelni, ha a királyi dandárok elégteleneknek bizonyulnának be. E törvény világosan ellenkezett a királyság régi jogkörével, a mennyiben eddig mindig kirendelhette a király a nemességet a megtámadott ország védelmére. Valamivel indokolhatóbb, (mert a most elősmert trónörökösödési joggal függ össze) e törvény azon rendelkezése, hogy az ország rendéinek is szavuk legyen a király leányainak férjhezadásánál. De leginkább jellemzi ezen országgyűlés rendéinek irányát, s céljait az, hogy a szerződésnek általuk kiadott példányában arra is kötelezik magokat, hogy „Albert királynak ezen most tett engedményeivel annyira megelégesznek, miszerint, ezeken kívül, semmi új táltmányu törvényeket, szabadságot nem kérnek tőle többé, sőt joguk se legyen ilyet kérni; és ha talán lennének némelyek, a kik ezen jogállapot megváltoztatására törekednének, ők, a királylyal együtt minden erejüket fölhasználják az ilyenek ellen.“¹⁾ Alig lehet kétkedni a felől, hogy ez oda czélozott, miszerint az arany bullában, s III. András törvényeiben levő democraticus intézmények fölillesztését teljesen megakadályozza.

¹⁾ Kov. Vest. Com. 230.

Albertnek hamar bekövetkezett halála után lehetetlennek látszott, hogy a nemzet megnyugodjék a poshumus László királyságában, és pedig egyikért azért, mert a köznemesség nem tekintette saját művének az 1439. évi szerződést, melyben, a királyi örökösödés tanának előismerése árán jutott a főnemesség olyan hatalomhoz, a mely egyformán sérelmes volt a királyság, és a köznemesség jogainak. Ulászló azon világos föltétellel választatott királylyá, ha elfogadja az elibe terjesztett felavatási hitlevelet, melyben általánosságban megerősíti a nemzeti jogokat, „ugy, a mint azok a jelen időig fenn állottak“. Azonban az Ulászló megkoronáztatására felgyült nemesség utját akarta állani a főurak hatalomterjesztésének, s fel akarta ujitani II. és III. András törvényeit. És a főurak, midőn látták, hogy nem térhetnek ki e kíváнат elől, beleegyeztek ugyan ama törvények megerősítésébe, s ujra kiadásába: de oly záradékot csusztattak be, a melylyel megfosztották azokat minden erejőktől.¹⁾ Így történt, hogy megerősítették ugyan most III. András 1298. évi decretuma, s ebben a királyi tanácsról szóló cikk: de azon záradékkal, hogy „a mennyiben azok célszerűeknek látszanak“; továbbá azt is mondja Ulászló ezen törvénye, hogy különösen Lajos decretumát erősíti meg; ez pedig homlokegyenest ellenkezik III-ik Andráseával.

Ulászló királynak sajátos helyzete hozta magával, hogy a rendek, midőn most ujából kiadatják vele az arany bullát, megint kihagyják belőle a fegyveres ellenállási jogot.

Az Ulászló által 1444-ben tartott országgyűlésen alkotott határozatban nevezetes az, hogy itt mindenkitől személyes eskü, s illetőleg írott kötelezvény kívántatott az Ulászló, mint király iránti hűség, és az ő királyi tekintélye biztosítására; továbbá, hogy Magyarországon ekkor történt az első lépés egy oly ügyben, a mely azóta nagy fontosságot nyert az európai államok alkotmányos fejlődésében, u. m. ekkor különítették el a királyi, és országos jóvelmek.

Ulászló ellen nem igen lehetett a nemzetnek alapos panasza a miatt, mintha talán ő megsértené az ország alkotmányos szabadságát; ellenben mind a királynak, mind a nemesség többségének méltán lehetett panasza a főurak ellen, a kik nem akarták feláldozni a már megízlelt nagy hatalmat, sőt naponkint merészebbekké lettek a király, és törvények iránti tiszteletlenség nyilvánításában, a kik miatt foly-

¹⁾ Felmutatták előttünk II. András, és Lajos király törvényeit, és III. András törvényeiből némely kiválogatott cikkeket, esedezvén előttünk, hogy a mennyiben ezek az ország javára céloznak, méltóztatnánk azokat megerősíteni. Supplem. 1. 208.

tonosan hanyatlott mind a királyi hatalom, mind a köznemesség törvényes szabadsága. Nagyon kedvező alkalmat nyújtottak a főuraknak azon polgárháboruk, a melyek ekkor folytak Ulászló, és Erzsébet pártja közt.

Még szomorubbá lett a helyzet Ulászló halála után. Volt ugyan néhány főur, a kik az 1439. évi szerződés értelmében Albert gyermek fiját Lászlót akarták királylyá tenni; de sokkal többen voltak olyanok, a kik közül némelyek magyar királyt emlegettek, mások pedig teljesen megakarták semmisíteni a királyságot, s köztársasági kormányformát akartak behozni. Nem lehet tagadni, hogy a magyar királyt választani akarók, és a köztársaságot pártolók egyik indoka az volt, hogy, mivel Zsigmond, Albert, és Ulászló uralkodása alatt, (a kik idegenek voltak) szembetűnő hanyatlásnak indult az ország: ezen főurak azt hitették el magokkal, hogy a hanyatlás főoka a királyok idegen volta, s e tekintetben nemzeti visszahatás volt ez. De volt más ok is. T. i. azok, a kik a köztársaságot emlegették, azért akarták eltörölni a királyságot, mert azt reményltek, hogy ez esetben szabad terök nyílik a hatalmaskodásra, vagy is az ő törekvésök tulajdonképen nem az idegen király, hanem általában a királyság elleni visszahatásnak tekinthető. Némely befolyásos főurak pedig a köztársasági kormányformával sem elégedtek meg, hanem apró foederatív köztársaságokra akarták földarabolni az országot. De a nemzet becsületes többsége királyt akart, még pedig, hogy a különben bekövetkezendő polgárháborút megelőzze, épen Albert fiját Lászlót. El is választatott László, de föltételesen, u. m. ha Frigyes császár azonnal elbocsátja őt. Ekkint kivitt a nemesség annyit, hogy, legalább név szerint, megmentette a királyságot, de azt nem gátolhatta meg, hogy a főhatalom, ideiglenesen, 7 kapitány közt osztassék meg. Nagyon jellemzi e kor főurait az is, hogy most rendes gyakorlattá lesz, miszerint ők egymás közt nyílt szövetségeket kötnek, olyanokat, a melyek nem egészen egyeznek az ország érdekével, és a törvényekkel.

1446-ban még erősebb kifejezést nyert a nemzet józan többségének a királysághoz való ragaszkodása, midőn, noha nem teljesült azon föltétel, a melyhez kötve volt Lászlónak királylyá elválasztása: mégis megmaradt a nemzet László mellett, s addig, míg ő teljes kort ér, Hunyadi Jánosra ruháztatott a királyság hatalma, némi megszorításokkal.

+ A kormányzáság föllállításán kívül nevezetes tette ezen országgyűlésnek még az is, hogy ez is tett egy lépést arra nézve, hogy a nemzetnek befolyása legyen a főkormányra. Nevezetesen választott a főkormányzó mellé egy főpap, egy világi főur, és két nemes tanácsost,

de ezeknek nem adott oly nagy hatalmat, mint a melyet III. András 1298. évi törvénye adott volt; továbbá világos törvényben megtiltotta az egyesek által köttetni szokott foederatiokat.

Nagyon sok akadályja volt annak, hogy Hunyadi, mint ideiglenes kormányzó fentarthassa a királyi hatalmat. Gátolta ezt általában ugyan a főurak függetlenségi vágya, és hatalmaskodása, különösen pedig ugyanazoknak Hunyadi elleni személyes irigysége. E főurak nyíltan daczoltak a király helyettesítő Hunyadi főkormányzóságával, s minduntalan folytatták az egymás közt kötött szövetezéseket. Oly mindennapiak voltak, s oly fontosságra emelkedtek ezen szövetezések, miszerint maga a főkormányzó is, ha azt nem akarta, hogy ezen urak játéklabdájává legyen, s minden befolyását elveszítse, kénytelen volt maga is az ilyen szövetezésekhez folyamodni, a mint hogy folytatózott is. Azon szövetségek közt, a melyeket így kötött, legnevezetesebb volt az, a melyet 1450-ben Frigyes császárral oly célból kötött, hogy a gyermek király maradjon Frigyesnél még 8 évig, s addig folyvást ő legyen kormányzó. És minthogy ez az országnak e tárgyban hozott határozataiba ütközött, e tettét fegyverül használták ellene irigyei, mint szintén azt is, hogy a törvények ellenére nagy uradalmakat adományozott magának.

1452-ben kényszerítettett Frigyes elbocsátani a fiatal királyt. A következő 1453-ik évben országgyűlést tartott a király, s ezen alkalommal megerősítette az arany bullát, mégpedig a fegyveres ellenállási joggal együtt, s viszont az országos rendek is hűségesküt tettek a királynak, de koronázás nem történt, minthogy a korona Frigyesnél volt.

Ámbár ekként visszaállíttatott a királyság, legalább annyira, a mennyire a törvény betűi által visszaállítható volt: tulajdonképen most sem volt királyi hatalom. Nevezetesen, minthogy a fiatal király, kezdetben, Hunyadi tanácsát követte, ez elég ok volt a főuraknak arra, hogy tovább is nyíltan daczoljanak a Hunyadi által vezetett királylyal. Egyébiránt a főuraknak Hunyadi elleni irigysége most egy oly lépést is eredményezett, a mely nagyon fontosnak nevezhető az alkotmányosság szempontjából. T. i. 1454-ben Csehországban időzött a király, s itthon országgyűlés tartatván, helyetteseül választotta Hunyadi egy évre. Ugyanekkor választott a gyűlés Hunyadi mellé 18 tagból álló kormánytanácsot, és egy másik választmányt az állami szamadások megvizsgálására. Nem sokkal ezután Hunyadi fő ellensége, Cilleye lett a fő befolyás a királyra. Ez annyiban változtatta meg a helyzetet, hogy Cilleyvel együtt Hunyadi többi irigyei is bejutottak a király környezetébe. És ezen urak, minthogy terveik gonoszsága napfénynél világosabb volt, következésképen Hunyadi, és

a nemesség nyílt ellentétben állott velök: úgy elámitották a királyt, hogy magokat a király, és királyság igazi barátainak, Hunyadi, és a nemességet pedig a királyság ellenségeinek tüntették föl. A király pedig hitt nekik, s ennek következtése az lett, hogy valóságos szakadás állt be egyfelől a király, másfelől a nemesség, és az ennek élén álló Hunyadi közt

Ily helyzetben Hunyadi, és a vele tartó köznemesség az ország megmentésére nem látott más utat, mint a király környezete, s illetőleg a király ellenére menteni azt meg. Így p. o. Hunyadi, midőn a hatalmában volt váraknak a király (vagyis Cilley) rendelkezése alá bocsátására hivatott föl, nyíltan megtagadta az engedelmességet, annnyival inkább, mert erre ösztönözte őt a köznemesség is. E feszültség enyhült ugyan akkor, midőn Hunyadi 1455-ben formaszerű békénél fogva kiadta a várakat: de nem szűnt meg egészen, sőt nem sokára még élesebbé lett. Nevezetesen

Cilley és pártja, a Hunyadi János halála után azért tervezte Hunyadi László kivégeztetését, hogy ez által összezuzhatni vélte a Hunyadi pártot, u. m. a nemességet. Ha Cilley és társainak terve sikerült volna, ez teljesen felforgatta volna a magyar államrendet. De nem sikerült, mert Cilley végeztetett ki Hunyadi László által. Azonban itt még nem volt vége a nagy válságnak, nem sokára megint összeszedték magokat Cilley barátai, kicsalták a király megegyezését azon lépésre, melytől a Hunyadi-párt, és a nemesség végleges megtöretését reménylették, u. m. Hunyadi László kivégeztetésére, s a párt főbb embereinek befogatására. És a nemesség a helyzet roppant fontosságának tudatában, fegyverhez nyúlt. A királyt elragadta e bosszu elől véletlen halála, a főurakon pedig úgy állott bosszút a nemesség, hogy Hunyadi fiját, Mátyást emelte a királyi székbe.

31. §. *A királyság reakciója Mátyás alatt.*

A főurak most úgy próbáltak segíteni magokon, hogy, mint V. László alatt a királyság híveinek, úgy most a nemesi szabadság barátainak adták ki magokat, s mindjárt az 1458. évi országgyűlésen oly törvényeket vittek keresztül, a melyektől Mátyás végbukását várták. Ilyen volt p. o. az, hogy a király a maga jövedelméből tartható banderiumokkal védje az országot, az urak banderiumaihoz, s a nemesség fölkeléséhez csak azon esetben folyamodhassék, ha a maga csapatai elégtelenek lennének; továbbá a nemesség jobbágyaitól semmi szinalatt nem lesz szabad rendkívüli adókat kérni. Egyébiránt alkottak ekkor az urak olyan törvényt is, a mely méltán nevezhető az alkotmányos eszmék fejlesztésének, t. i. állandóan legyen a király mel-

lett egy tanács, (6 tagból) melynek véleménye szerint járjon el mind a kormányzatban, mind a bíraskodásban.

Azonban minden másként ütött ki, mint a hogy az oligarchák kiszámították. Mátyás megmaradt a királyi széken, sőt oly hatalommal uralkodott, a mely teljesen meghiusította az ő terveiket. Nevezetesen mindjárt az 145⁸ szegedi országgyűlésen adatott magának oly hatalmat, mely szerint, „mikor jónak látja, mind a maga trónja, mind az ország védelmére kirendelheti az ország főurait, és nemességét fegyveres jobbágyaikkal együtt.”

Mátyás nem elégedett meg azzal, hogy a kártékony oligarchiát megtörte, s a királyság törvényes teljhatalmát visszaállította, hanem, helyzete előnyeiben elbizakodva, tulment a törvények, és méltányosság határán, midőn az ártatlan köznemesség jogainak is sérelmével, korlátlanná szeretne volna tenni a királyi hatalmát Nevezetesen:

Mátyásnak roppant népszerűséget kölcsönözött egyéb is ugyan, de kivált az a körülmény, hogy a nemesség őt ugy tekintette, mint az egész államrendet felforgatni akaró oligarchák született és természetes ellenségét, s e tekintetben a nemesség szövetségessét. Jól tudta Mátyás, hogy ez a nemesség, neki, ha nem is mindent, de nagyon sokat megfog bocsátani csak azért, mert az oligarchia ellensége. Másik fontos tényezője Mátyás politikájának az, hogy már ekkor Európa szerte nagyot emelkedett a királyi hatalom; némely államokban pedig már biztosítva volt a korlátlan hatalmu királyság. Ilyet szeretett volna Mátyás is, annyival inkább, mert tagadhatlanul igaz, hogy Magyarországon ekkor legégetőbb szükség volt a királyi hatalmat felemelni azon eltapodottságából, a melybe juttatta az oligarchia. Ugyde a nemesség, noha néhány évig nyugodtan tűrte Mátyás kisebb-nagyobb visszaéléseit azon hatalommal, melynek az oligarchia ártalmatlanuá tevését köszönhetette: végre sem érzett kedvet arra, hogy lemondjon alkotmányos szabadságáról a királyi hatalom érdekében. Ezt is tudta Mátyás, s tisztelte is e szabadságszeretetet annyiban, miszerint egész nyíltsággal elősmerte, hogy a magyar nemzet alkotmányosan szabad nemzet; és még annyiban is, hogy mindig az alkotmányosság kül formáihoz alkalmazkodott. De ez nem gátolta őt abban, hogy az innepélyesen elősmert alkotmány törvényeit minduntalan meg ne szegje. És ezt annál bátrabban tehette, mert volt oly tekintélyes hadserege, a mely egyedül csak tőle függött, és a mely elég erős volt arra, hogy némi üdvös félelmet öntsön azokba, a kiknek talán kedvök lett volna nyíltan fölkelni ellene. Végre fontos tényezője Mátyás visszaéléseinek a cseh háborúk, melyeknek szerencsétlenségeiben alig volt egyéb választása, mint vagy nyilvános kudarcz-

czal félben hagyni, vagy — miután a törvényes jövedelemforrások kimerültek — a pénzszerzés botrányos eszközeihez folyamodni.

Mindezen körülmények összehatásának eredménye az volt, hogy Mátyás alkotmányos volt ugyan annyiban, hogy az alkotmány egyik tényezőjét a királyságot visszaállította; és hogy a nemzet alkotmányos jogait világosan elősmerte: de sokszorosan megsértette az alkotmányt, midőn tultette magát azon törvényeken, a melyeknek célja a királyság visszaéléseinek korlátozása, s a nemzeti jogok biztosítása volt.

Mátyás, midőn trónra lépett, nem koronáztatott meg, mert még most is Frigyesnél volt a korona, minélfogva akkor csak esküt tett az országalkotmányos törvényeinek megtartására. Azonban ezen eskűjét nem tartotta meg.

Első föltűnő tette volt Mátyásnak e téren az, hogy az országgyűlés által 5 évre kormányzóvá tett Szilágyit „önkéntesen“ lemondatta; majd midőn családja régi irigyei pártot ütöttek ellene, s e pártütésnek Szilágyi, és a nádor Gara is részesévé lett, amazt elfogatván, fogságra vetette, ezt megfosztotta a nádorságtól, s csak maga tette nádorrá Országh Mihályt, holott az általa is esküvel megerősített 1439. évi törvény szerint a nemzet joga volt a nádorválasztás. Majd, midőn visszaszerezett a sz korona, megkoronáztatta magát 1464-ben, s felavatási hitlevelet adott ki, melynek tartalmát az arany bulla, még pedig a Lajos alatti alakban, u. m. a fegyveres ellenállási joggal együtt, továbbá Lajos 1351. évi decretuma, és Zsigmond decretumai képezték. Ellenben Albert decretuma, melyre trónra léptekor megesküdött, mert hallgatással mellőztetik, és pedig részint azért, mert ha Albert decretuma teljes érvényben volna, most nem ülne Mátyás a magyar trónon; részint mert Albert decretumának a honvédelmet illető része világos ellentétben állt a szegedi decretummal, a mely pedig most is érvényesnek tekintetett.

Megkoronáztatása után is sokban megsértette Mátyás a törvényeket. P. o. az adományozásnál oly hirtelenkedve, s önkénykedéssel járt el, hogy ez által nem egyszer megsértette a birtokjogot. A generale judiciumokkal is követett el visszaéléseket, midőn azokat pénzszerzési eszközül használta. (Továbbá zsöldös katonái gyakran zsaroltak a néptől élelmi szereket ingyen, és akik az efélékéért zugolódni mertek, azokat törvényellenes módon elfogatta.) Mindezekért az 1468. évi országgyűlés némi keserűséggel figyelmeztette a királyt, hogy tartsa magát a fölavatási hitlevélhez. És ekkor törvény alkottatott ugyan a tárgyban, de egy nagyon ruganyos, s olyan záradékkal, amely e törvényt legalább kétértelművé tette, t. i. 1468: 16. „a milyt ésszerű e fölavatási hitlél, oly lelkiösmeretesen megtartando“ (sicu rationabiliter factum, ita inviolabiliter observandum). Sok kellemet

lenséget okozott a nemzetnek az is, hogy mivel az 1467-ben nyitott új jövedelemforrások sem voltak elegendők a cseh háborúra, a király újra meg újra rendkívüli adókat kért az országgyűlésektől, holott ezeket rendszeren azon ígérettel kérte, hogy többé nem fog kérni. Ennélfogva abba a kellemetlen helyzetbe jött, hogy néha kezeseket kellett állítania annak biztosítására, hogy ez nem fog többé történni. És ez nem növelte a királyi tekintélyt.

Az 1471. évi decretum világosan mutatja, hogy már ekkor nagy volt a rendek ingerültsége Mátyás ellen. Nevezetesen, minthogy a cseh háborúk miatt nem fordított kellő figyelmet a török ügyre; és minthogy sok önkénykedést követett el a nemesi jogok sérelmével: 1471-ben annyira ment a dolog, hogy nem csak némely főurak, hanem csaknem az egész ország megakartá fosztani Mátyást a koronától, s Kázmér lengyel herceget ültetni helyébe. Mátyás soha sem mutatta ki lángeszét oly mértékben, mint e veszély elhárításában Hirtelen Budán termett zsoldos hadai egy részével. De nem csak fegyverére támaszkodott, hanem szép szavakkal, s ígéretekkel kiengesztelte az ott talált főurakat. És a főurak, részint a király által kiengesztelve, részint a fekete seregtől féltőkben, felhagytak a pártütéssel.

Csak az eszterg. érsek Vitéz nem akart előtte többé meghajolni, a miért aztán fogságra vettetett, még pedig a törvényes formások mellőztével.

E közben, az egész nemesség kiengesztelésére, országgyűlést hívott össze Mátyás. Az ekkor alkotott decretumnak majd minden cikke megannyi szemrehányásnak tekinthető Mátyás ellen. Rendre elszámoltatnak itt az országnak már ekkorra történetileg kifejtett alkotmányos jogai, s ujlag megerősíttetnek; továbbá törvények alkottatnak az épen Mátyás által elkövetett kiáltóbb visszaélések ellen is. Így például törvényt kellett hozni arról is, hogy (20. cz.) „a király tisztjeinek ne legyen szabad a vásárok on talált holmikat fizetés, u. m. az illő ár megadása nélkül lefoglalni, elvinni.“ Az országos rendek e most alkotott törvényt a közönséges törvényeknél erősebbnek, valami új szerződésnek akarták tekinteni; ezért nevezék ezt a berekesztésben „az ország decretumának“, ¹⁾ s ezért mondja a király: „akarjuk, hogy mindenki által az ország igazi decretumaként tekintessék, s mi is annak fogjuk tekinteni.“ Továbbá, egyfelől ugyan a király törvényellenes önkénykedéseiről, másfelől a rendeknek az alkotmányos

¹⁾ II. Ulászló törvényében a király megkoronáztatása előtt alkotott, s felavatási hitlevél természetével bíró törvényekről mondatik, hogy „a melyek, az ország régi szokása szerint az ország decretumának neveztetnek“; következésképen úgy látszik, hogy a rendek most is azt akarták, hogy e decretum felavatási hitlevél erejével bírónak tekintessék.

szabadsághoz ragaszkodásáról tanuskodik e decretum 12. cz. is, mely szerint „az ország törvényeibe ütköző rendeleteink érvénytelenek legyenek.“ Azonban, hogy Mátyás ezen most alkotott decretumhoz sem alkalmazkodott, és hogy a kétértelmű 1468: 16-ra támaszkodott, megtetszik az 1472: 15-ből, mely azt rendeli, hogy „a felavatási hitlevél pontozatai föltétlenül megtartandók.“ És 1475-ben ismét törvényt kellett alkotni, mely szerint „Kivánják a rendek a királyi felségtől, hogy a megkoronáztatásakor kiadott decretumot tartsa figyelemben, s erről adjon biztosító levelet minden vármegyének, még pedig ingyen.“ Majd, midőn ezzel sem szakadt végők a király törvényellenes tetteinek, az 1478. országgyűlés úgy próbált segíteni a bajon, hogy megint tanácsosokat rendelt a király mellé, „a kiknek jelenlétében, és tekintélyével határozottassék el minden ügy, kivált a legfontosabbak.“ De ez volt az, a mi leginkább sértette Mátyás hiuságát; nem tűrhette ő azt, hogy őt bármiféle tanács korlátozza annak tevéseben, a mit ő maga jónak látott; következképen a tanácstörvény e felújítása után is attól, és akkor kért tanácsot, a kitől, és a mikor akart. Figyelmet érdemlő jelenség az is, hogy Ország h Mihály nádor halála után, a mely valószínűleg 1481-ben történt, ¹⁾ 1485-ig üresen hagyta a nádori széket.

Az 1485. évi országgyűlés nagyon fontos az alkotmány történetében annál fogva, mert ekkor alkottatott a nádorságról az a fontos törvény, melynélfogva a nádori hivatal az alkotmány egyik sarkkövévé lett. Szorosan összefügg ez Mátyásnak azon szándékával, hogy törvénytelen fiját Jánost tehesse utódjává a királyi széken. Ekkor tétette nádorrá Zápolya Imrét, kinek hűségétől igen sokat várt, s úgy alkottatott aztán a törvény, mely szerint a nádoré legyen a királyválasztásnál az első szavazat; a király kiskorúságában a nádor legyen gyám, és országkormányzó, mint szintén a királynak az országon kívül létében, vagy bármi oknál fogva akadályoztatása esetében; a nádor legyen az ország főkapitánya.

Ellenben elvesz e törvény valamit a nádornak Albert alatt adott hatóságból, midőn (nem, mint ott, bíróvá, hanem) közbenjáróvá teszi a nádort azon esetben, ha a király, és ország közt meghasonlás jönne létre.

Nagyon nevezetes e törvényben az is, hogy ebbe becsu ztatta Mátyás az abszolút királyi hatalmat. Nevezetesen e törvény 9-ik cz., midőn arról szól, milyen legyen a nádor birói hatósága, ezt mondja: a kik a nádor által elmarasztaltattak, azoknak a rájuk szabott büntetést maga a királyi felség is nem rendes, hanem a b-

¹⁾ Klein-Fessler III. 178.

solut hatalmával engedhesse el. Akárhogy csuszott e törvénybe az absolut hatalom, az kétségtelen, hogy a nemzet megbotránykozott benne, s mindjárt a következő 1486. országgyűlés alkalmával világosan tiltakozott ellene.

Azonban ámbár nagyon sok sérelmet ejtett Mátyás az alkotmányos törvényeken: mégsem forgatta föl az alkotmányt Midőn időnként megsértette a nemzetnek egyik másik jogát, utólagosan vagy jóváhagyást kért az országgyűlésektől, vagy legalább bocsánatot, ha nem is betű szerinti értelemben, s ezzel elégtételt szolgáltatott az alkotmányosságnak. Továbbá azért sem forgatta fel az alkotmányt, mert helyzete folyvást olyan volt, a melyben nem is gondolhatott arra, hogy azt eltörölhesse.

Sőt erősödött is Mátyás alatt az alkotmány. Ilyen erősödés volt p. o. a koronaórság szervezése az 1464. országgyűlésen. Ez annyiban fontos, hogy, mivel a nemzet már ekkor úgy tekintette a szent koronát, mint nemzeti kincset, mint az alkotmányos királyság symbolumát; ennek hű kezekre bízása, t. i. hogy az országgyűlés, és a király közösen válaszsák a koronaöröket, jelentékeny biztosítéknak látszott a nemzeti szabadság megőrzésére. Továbbá, midőn látta a nemzet, hogy Mátyás nagyon röviden bánt el a felségsértőkkel, törvényt alkotott 1464-ben, mely szerint a király, ezen ügyben, senkit sem tehet el csak maga, hanem az országfőpapjaival és báróival együtt. E törvénynek nagy hasznát vette a nemzet a későbbi időkben. Végre legnevezetesebb gyarapodás a nádorságról alkotott új törvény, mely szerint a nádor valóságos jóltevőjévé válhat vala a nemzetnek akkor, ha a király részéről veszély fenyegetné a közszabadságot.

Az apostoli királyi hatalmat, u. m. a szent székkal szemközt, sértetlenül fenntartotta Mátyás s nem engedett belőle semmit.¹⁾

Vége, nagy figyelmet érdemlő eredménye Mátyás uralkodásának az is, hogy ő, midőn a veszélyes oligarchákat megtörte, ezt gyakran oly feltűnő önkénykedéssel, s a királyi hatalomnak oly tulhajtásával tette, miszerint épen ennél fogva egyik tényezőjévé lett azon gyászos visszahatásnak, a mely bekövetkezett mindjárt az ő halála után.

32. §. Országgyűlések.

Az országgyűlések szerkezetében nagy fontosságu tünemény az, hogy Zsigmond alatt már kétségtelen a városok részvéte a törvény-

¹⁾ Egy alkalommal azt üzenté a pápának: Tudja meg a pápa, hogy a magyar nemzet azon kettős keresztet, mely országunk czimere, hármas keresztté változtatja inkább, mint megegyezzék abban, hogy a sz. szék osztogassa az egyházi főhivatalokat, melyeknek osztogatása a magyar királyok jogkörébe tartozik.

hozásban. A Temesváron 1397-ben tartott országgyűlésre is meghívatott ugyan néhány város: de mégsem előbb, mint 1405-ben kereshető a városok rendes képviseltetése az országgyűléseken. Nevezetesen az 1405. első országgyűlés decretumában van először szó a városokról, mint a törvényhozás részeseiről. Azonban úgy látszik, hogy a városok ezen jogának további érvényessége attól függesztett föl, hogy beleegyeznek-e a vármegyék, illetőleg a vármegyéken tulnyomó nemesség. Mert az tény, hogy ezen decretum, utólagosan, a megyék jóváhagyása, és megerősítése alá terjesztetett. És bár világosan tudjuk, hogy Pestmegye közönsége jóváhagyta mint ezen egész decretumot, úgy ennek a vásárookra vonatkozó részét is; a többi megyék ellenmondásáról pedig nincs tudomásunk, s ekként hihető, hogy azok sem mondtak ellene: ¹⁾ mégis ugylátszik, hogy az 1405. évi decretumban kifejezett democraticus elv tettelegesen megvalósulása, s kifejtése akadályokba ütközött, s huzamos ideig nagyon kicsiny adagban valósult meg.

Innen érthető, hogy az 1445. országgyűlésig nincs szó a decretumokban a városokról, mint a törvényhozás részeseiről; és hogy midőn ismét szó van, úgy látszik, hogy csak 8 város szokott meghívni, u. m. Buda, Pest, Pozsony, N.-Szombat, Sopron, Bártfa, Eperjes és Kassa. Sőt van példa arra is, hogy meghivattak ugyan, de nem úgy mint a törvényhozás tettelegesen részesei. P. o. Mátyás az 1458. országgyűlésre így hívta meg Bártfa várost: küldjenek képviselőket, a kik meghallgassák a határozatokat, s tudassák polgártársaikkal. Az 1463. országgyűlésre pedig meg sem hívta Mátyás a városokat.

A mi a nemességet illeti: Mária, Zsigmond, és Albert uralkodása alatt a nemesség nem tömegesen, hanem megyénként választott (2, 3, 4.) képviselő által jelent meg az országgyűléseken. ²⁾ Ulászló

¹⁾ Ugyanis már ekkor Európa államainak országgyűlésein rendes tagok voltak a városok küldöttei. Nálunk is meglehetősen mérvben felösmertette már a városok fontossága. Sokat tett ezen eszme érlelésére az is, hogy a királyok minden fontosabb ügyet tárgyaló királyi tanácsba meg szoktak hívni némely városok küldötteit. Végre, épen ekkor a nemesség is szükségesnek láthatta a főnemességnek ez által is ellensúlyozását.

²⁾ Fontos kérdés itt az, hogy a megyei képviselők választásában csak a nemesség vett-e részt, vagy talán a megyének nem nemes lakosai is? E kérdésre noha nem tudunk határozott feleletet adni, sok valószínűséggel állitható, hogy részt vett a nem nemes osztály is. Ugyanis tény, hogy Zsigmond alatt nagyon fontos közpolitikai ügyeket is tárgyaltak a megyegyűlések, és hogy e tárgyalásokban részt vett a megyék összes lakossága. És így valószínű, hogy az országgyűlési követek választásából sem rekesztetett ki.

Zsigmond 1435. dekrét. 2. 3. §-a mondja: Cum Nos, una cum fidelibus nostris, praelatis videlicet, baronibusque regni nostri certam Conventionem

alatt pedig megszakadt a képviselet, a mennyiben mind a királyválasztó (1440) országgyűlésre, mind az 1444. évre tömegesen hivatott meg a nemesség. Az 1445. évi országgyűlést illetőleg pedig úgy látszik, hogy erre, — talán a körülmények rendkívüli fontosságánál fogva — az ország minden rendű lakossága tömegesen meghívott. Ezt lehet következtetni abból, hogy az ekkori decretum zárszávaiban a szokott tagokon, u. m. a főpapokon, bárókon, nemeseken, és a városokon kívül az ország más lakosai is említetnek, mint a törvényhozás részesei. Az 1447 országgyűlés törvény által meghatározta, nem csak azt, hogy fejenként meghívandó az összes nemesség, hanem azt is, hogy minden nemés tartozik személyesen megjelenni, kivéve azon szegényebbeket, a kiknek nincsen 20 jobbágyuk. 1457-ben pedig ismét föltűnik a képviselet. Nevezetesen midőn Hunyadi László kivégeztetése miatt kitörő félben volt a polgárháború, V. László, a most hirdetett országgyűlésre nem fejenként, hanem képviselők által hívta meg a nemességet. Az 1458. évi (királyválasztó) országgyűlésre ismét tömegesen hívtak meg a nemesek. Mátyás pedig egész uralkodásán keresztül képviseleti gyűléseket tartott, kivéve az 1462. évit, s ezt is, mint maga mondja, azért így, mert „nincs idő képviselőket választani.“

Az 1453. országgyűlés azt is meghatározta, hogy a meghívó levelek korán küldessenek szét. 1457-ben pedig megrendelte László a pozsonyiaknak, és a főlovászmesternek, hogy a rendek számára alkalmas szállásokról gondoskodjanak, s e tárgyban ez a legrégebbi ösmere-
tes okmány.

Zsigmond alatt kezdődött az a gyakorlat, hogy a király a tanácskozás tárgyait írásban terjeszti a rendek elibe (királyi propositiók), és hogy a rendek is írásban közlik nézeteiket a királylyal.

nobilium de singulis regni Comitatibus convocari fecissemus: tandem ipsorum congregatione adunata, de corundem praelatorum, et baronum nostrorum, nec non nobilium regni, totum corpus ejusdem regni nostri repraesentantium — — — decrevimus. Az kétségtelen, hogy itt a nemesek neveztetnek az egész ország képviselőinek. Ugyde nehézséget alkot itt az, hogy a városiakról nincs szó, és így ama képviselet vonatkozhatik a nemességen kívül a városiakra is, és nem az összes lakosságra. Azonban ha tudjuk, hogy e képviselők a megyék gyűlésein választottak, a mely gyűléseken megjelenhetett az összes lakosság, semmi képtelenség nincs abban, hogy mindnyájan részt vettek a választásban. Továbbá az 1445. országgyűlésen a nemességen, papságon, és a városokon kívül az ország más lakosai is személyesen részt vettek, és határoztak, igaz, hogy nem egészen normalis viszonyok közt. Ha ez lehetséges volt 1445-ben, nincs ok azt hinni, hogy néhány évvel előbb, normalis viszonyok közt is ne lett volna az a joguk, hogy a képviselők választásában részt vehessenek.

33. §. *Rendi jogok.*

A különböző osztályok jogviszonyai kevés kivétellel ugyan azok maradtak, melyek az előbbi korszakban voltak.

A nemességnél kiváló figyelmet érdemel, hogy hovatovább nagyobb választófal emelkedett a fő, és köznemesség közt. Ugyanis Zsigmond a várkatonaságnak még meglevő csekély maradványát nemességre emelte; továbbá ugyan ő megkezdte a jószág nélküli nemesség adományozását — armalisták — s ezzel nagyon megszorította a szegény nemességet. Ámbár ezen jószágtalan nemesek teljes nemesi joggal ruháztattak föl: mégis nagy különbséget alkotott az élet ezek közt, s a vagyonosok közt.¹⁾ Másfelől ugyancsak Zsigmond alapított egy lovagrendet, u. m. a Sárkányrendet, melynek tagjait olyan forma kiváltságokkal ruházta föl, mint a milyenek voltak az arany sarkantyus rend tagjaié. Továbbá V. László király, midőn Hunyadi Jánost Besztercze örökös grófjává tette, léteelt adott az örökös grófságnak Mátyás sok családnak adott örökös grófságot, és az örökös grófoknak olyan kiváltságot, hogy csak a király bíraskodhassék felettük.

A nemesi jogok általában véve most is ugyan azok voltak, a melyek ezelőtt, azonban tétettek az arany bullán némely oly változtatások, melyek megszorították a nemesi kiváltságokat. Legfontosabb ezen megszorítások közt az, hogy Zsigmond alatt megkezdett a nemesek jobbágyainak rendkívüli adókkal (subsidiüm) terheltetése is, a mi Mátyás alatt rendes gyakorlattá lett.²⁾

Másfelől nyert a nemesség új jogokat is, p. o. Albertnek 1439. s I. Ulászlónak 1440-ben alkotott törvénye minden nemest teljesen fölment a papi tized fizetése alól; továbbá, ha a nemes felségsértés bűnébe esik, az általa zálogszímen birt jószágtól nem fosztathatik meg; végre, ha a nemes embernek Budán háza van, ez a ház adómentes legyen. (1447.)

Mátyás, midőn az 1467. évi országgyűlésen új adótörvényt alkotott, az új adó alól csak a papokat és igazi nemeseket vette ki; el-

¹⁾ Már az Anjou királyok alatt észrevehető volt, hogy a régibb nemesi családok, kivált azok, melyeknek nemessége a sz. királyoktól eredt, lenézték az újabb nemeseket, még ha vagyonosabbak voltak is. Most pedig, midőn fölállított a jószágtalan nemesség, azt mind a régibb, mind az újabb vagyonos nemesek egyformán lenézték. Ezen közhangulat a törvényben is meglátszik 1454-ben, midőn nagyobb és kisebb rangú nemesekről van szó. De jogkülönbségnek még ekkor semmi nyoma.

²⁾ Ilyen forma volt az is, hogy Zsigmond 1390-ben megrendelte, miszerint a nemest is el kell fogni törvényes idézés nélkül, ha hamis pénzverésben találtatik; Mátyásnak 1471. törvénye szerint hasonlót lehet tenni, ha a nemes gazdatiszt megszökik a számadás elől.

lenben a várnemeseket (azaz a várkatonákból lett nemeseket) jászknokat, az erdélyi nemeseket, és szászokat, sőt még a jobbágytalan — egy telkes — nemeseket is alávetette; de ezeket fölmentette e teher alól az 1468: 6.

Az idegenek megneemesítésének s részökre jószágadományozásnak most is csak az országgyűlés megegyezésével lehetett (vagy legalább így kellett volna) történni, de ehhez sem Zsigmond, sem Mátyás nem alkalmazkodott. Zsigmond kora óta megeskettetni rendeltettek az új honfiak, hogy Magyarország érdekeit is szívókön hordozzák. Az 1486. országgyűlés törvényt hozott, mely szerint velenczeiek, és lengyelek nem honosíthatók, sőt ezeknek jószágot adni el sem szabad, fölségsértési büntetés alatt.

A mi a birtokjogot illeti: ez folyvást úgy maradt, a mint Lajos alatt megállapított. Az ősi nemcsi jószágok elidegeníthetlensége oly általános és szoros törvénynyé vált, hogy az ilyen jószág birtokosának eladni sem volt szabad jószágát fiai s illetőleg testvérei megegyezése nélkül, legfőlebb csak zálogba lehetett adni. Csak nagyon kivételes esetekben engedtetett meg az eladás, mely esetek nem voltak világosan meghatározva. (Verbőczy Pars I. Tit. 40, 58.) E részben legnevezetesebb ujtítás az, hogy Mátyás alatt divatba jött a fiuvá fogadás — adoptio — is, mely, épen úgy, mint a fiusítás, csak királyi engedelem mellett történhetett; továbbá, hogy a statutiót illető törvények szigorubbakká tétettek.¹⁾

A városok polgárainak személyes jogai általában véve azon állapotban maradtak, a melyben voltak az előbbi korszakban.²⁾

A jobbágyok helyzete sulyosabbá lett, részint mert a rendes kapuadón kívül (Zsigmond kora óta) rendkívüli adók is vettettek reájok, részint mert a hatalmaskodó földes urak által is nagyon nyomattak, s költözhetési joguk nagyon megszorított. Az országgyűlések gyakran ismételték ugyan a költözési szabadság biztosítását: de épen e gyakori ismétlés azt mutatja, hogy a törvényeknek nem volt elegendő

¹⁾ Minthogy Mátyás nagyon bőkezű, sőt könnyelmű volt az adományozásban, az országgyűlések untig ismételték a statutióra vonatkozó törvényt, és azt, hogy a király ne adományozzon el olyan jószágot, a melyhez nincs joga. 1486-ban annyira ment a rendek ingerültsége, hogy törvényt hoztak, mely szerint, ha a király olyan jószágot adományoz el, a mely nem az övé, a főispán szólítsa föl az új adományost, hogy menjen ki abból a jószágból, és ha ki nem menne, a főispán ültesse föl a megye nemességét, s fegyveres erővel kergesse ki.

²⁾ A városi polgárjogok biztosítására szolgált az 1405. országgyűlés azon rendelete, mely szerint, ha a király valamely nemest, kinek a városban birtoka van, kivenne az illető adó alól, az ilyen nemesnek adóilletőségét vonja le a városi tanács a királynak fizetendő adóból.

hatályuk.¹⁾ Sokkal jobb dolguk volt Mátyás alatt, ki igazi atyáskodással védte őket, s nem engedte holt betükké válni a szabad költözési törvényt. Ő törölte el a jobbágyokon mind eddig meghagyott lakodalmi vámot. És épen a szegény néposztálynak lelkiösmeretes s hathatós pártfogolása szerzette neki az igazságos nevet.

A zsidóknak Zsigmond engedte meg, hogy visszaköltözhesse nek az országba; Albert pedig visszaadta nekik a régi királyok kiváltságlevelei által nyert jogokat, melyeket Mátyás is megerősített.²⁾

Zsigmond alatt 1417-ben egy új népfaj tűnik föl, u. m. a cigányok, kiknek Zsigmond azon szabadságot adta, (1423.) hogy „minden szabad helyen” lakhatnak, s önválasztotta vajdák alatt állhatnak.

34. §. *Kormányzat.*

A királyság főkormányhatalma most is a már ekkorra kifejlett rendszer szerint gyakoroltatott. A király főtanácsosai most is a régi hivatalok viselői, azon különbséggel, hogy Zsigmond kora óta a tárnokságtól külön hivattalá lett a kincstárnokság. De fontosabb változás ennél az, hogy a nemzetgyűlések koronként nyomatékosabb lépéseket tesznek arra, hogy a főkormányhatalomra minél nagyobb befolyást gyakorolhassanak. (I. fentebb.) Figyelmet érdemel az is, hogy a mostani körülmények közt fontos kérdéssé vált, hogy a gyakran távollevő királyt ki helyettesítse Zsigmond e tekintetben maga rendelkezett, mégpedig úgy, hogy a nádornak engedett legnagyobb befolyást Albert törvénye visszaadja a nemzetnek a nádorválasztás jogát; a többi főhivatalnokok, illetőleg tanácsosok kinevezését pedig a királynak hagyja, azon megszorítással, hogy csak magyarokat nevezhet ki. E törvényt nagyon sajátos módon alkalmazta az 1444. évi országgyűlés, midőn törvényt alkotott, (2. cz.) mely szerint, „mivel a királyt illeti az országos hivatalok osztogatása, most mindenki tegye le hivatalát, hogy a király annak adhassa, a kinek akarja.” Ulászló halála után a regensség kérdése is fölmerült. Ez

¹⁾ Az 1405. országgyűlés is ismételte ugyan a szabad költözést biztosító törvényt, de föltételképen kikötötte, hogy az elköltözni akaró jobbágy tartozik előre letisztázni minden adósságát. Ez elég volt arra, hogy e törvény haszontalanná váljék, mert a földesuraknak százféle módjuk volt abban, hogy jobbágyaikat eladósítsák. Az 1474. évi országgyűlés pedig, egy évre, fölfüggesztette a költözési szabadságot.

²⁾ Minthogy sok panasz volt a zsidók uzsoráskodása ellen, azt rendelte Mátyás, hogy ha a zsidó uzsoráért perel, a kikötött kamatnak csak felét kapja meg; továbbá a zsidónak nem szabad ingatlan zálogot fogadni el, s ha mégis elfogadná, veszítse el mind ezt, mind a kölcsönadott tőkét, s ez utóbbi a királyé legyen.

akkor tájban, az európai alkotmányok legbonyolodottabb kérdése volt. Természetes, hogy Magyarországon, ahol a királyt is a nemzet választotta, a regenség ügyében is ez rendelkezett, ez állította föl előbb a 7 kerületi kapitányságot, majd a központi főkormányzóságot, s rendelt tanácsosokat a kormányzó mellé. Sőt midőn a felségjogokat már személyesen gyakorló V. László Csehországba távozott 1454-ben, helyettes kormányzót megint az országgyűlés választott egy évre. Ugyanekkor tulajdonképen két királyi tanácsot választott az országgyűlés, melyek közül az egyik a király személye körül, másik a helytartó mellett legyen; s ez utóbbi 18 tagból állt. Vagy ezen tanács némely tagjai, vagy talán egy egészen külön választmány bizatott meg azzal, hogy ellenőrizze a közjövedelmek kezelését, (1454: 2.) s ez minden esetre fontos tünemény mint olyan, a mely világosan mutatja, hogy ezen országgyűlés valóban gyakorolta ama nagy fontosságú alkotmányos jogot.

Az 1458. országgyűlés is maga rendelt tanácsosokat a király, illetőleg a regens mellé; ugyanezt tette az 1478. országgyűlés is azon különbséggel, hogy midőn a Curia főbiráit megválasztotta, ezek hatalmát úgy terjesztette ki a főkormányzatra, hogy „ezek jelenlétében, és tekintélyével — auctoritate — határozassék el minden ügy, legalább a főbb fontosságúak.” (12. cz.)

Sokkal lényegesebb, mert maradandóbb hatású azon változás, a mely a megyék szembetűnő fejlődésében mutatkozik. Már ekkor tisztán megkülönböztetve látjuk a régi generale iudiciumokat a megyék közgyűléseitől. Amazok, mint régen, most is a nagyobb rendbontások megtorlására szolgáló, ezek pedig közkormányzati intézmények; hova tovább tisztábban felismerhető az önkormányzati szervezet is; sőt látszik a megyék befolyása az országos politikai ügyekre is. P. o. Máriának az 1385. évi országgyűlésre meghívó regálisából világos, hogy a képviselők megyegyűléseken választattak; az 1405. évi első országgyűlésnek a városokat illető határozata a megyék jóváhagyása, s megerősítése alá terjesztetett, és a megyék valósággal határoztak e tárgyban. Igaz ugyan, hogy a későbbi időkből nem ismerünk több oly esetet, miszerint a megyék az országgyűlési határozatok felülvizsgálására jogosítottak volna: mégis szembetűnően fejlődött a megyék országos politikai befolyása. P. o. Zsigmond némely törvényjavaslatait a megyék gyűlései elibe terjesztette előleges megvitatás végett ¹⁾

E közben rendes gyakorlattá lett a megyéket tekinteni a törvények végrehajtóinak; 1405. óta több példa mutatja, hogy az orszá-

¹⁾ P. o. 1433. évi indítványát a hadszerkezetről, s 1434. évi indítványát a rendkívüli adóról.

gos törvények minden megyének megküldettek. Mátyás 1471. évi decretuma pedig végzésileg is kimondja, hogy a törvények végrehajtói, s őrei a megyék, ha bár sikerült is Mátyásnak, mint e decretum más czikkeibe, úgy a megyék e hatóságáról szólóba is csusztatni egy kétértelmű záradékot. E törvény így nyilatkozik a megyék e hatóságáról: „E decretum minden megyének küldessék meg; álljon mindig a gyűlés asztalán, és a megyei tisztviselők, mint a törvények védői (communis justitiae defensores — mind magok tartásák, mind mások által tartassák meg.“¹⁾

A mily mérvben nő a megyék hatásköre, úgy emelkedik a főispánok fénye, méltósága is. P. o. Zsigmond alatt Dabizsa István bosnyák király volt Somogym. főispánja; Mátyás 1467-ben maga elnökösködött Pestm. gyűlésén.²⁾ Mátyás örökös főispánokat is tett, p. o. Vitéz János kedvéért a váradi püspököt Biharm., Zápolya Imre családját Szepes, Ernst Jánosét Turóczm. örökös főispánjává nevezte.

A megyei önkormányzat fejlődésében nevezetes az 1486: 46, melyszerint minden megye közgyűlése maga állapítsa meg a megyei kormányzat évi költségeit, s vesse ki a megye lakosságára mint háziadót.

A megyék közgyűléseinek tagjai most is ugyanazok, a kik az előbbi korszakban. A nemesség most is folytatta azon törekvését, hogy a gyűlésekből kiszoríthassa a nem nemeseket. Az armalis nemesség létrejötte után nagyon természetes volt e törekvés. De hogy a gyűléseknek még most is tagjai voltak a nem nemesek is, világosan megteszik Pest megyének 1405-ben tartott gyűléséből, a melyen a megye összes lakossága fogadta el az ezen évi országgyűlésnek a városok ügyében hozott határozatát.³⁾ Azonban, minthogy a nemességnek a

¹⁾ A kétértelműséget okozó záradék ez: „in illis rebus, in quibus ipsos tangunt.“

²⁾ Botka i. m. III. füzet. (A főispánságnak e feltűnő nagy fénye talán azon régi jogeszmének is tulajdonítható, miszerint a generale judiciumokon akár a nádor, akár más királyi biztos mint a király képe jelent meg; következőképen a főispánok is úgy tekintettek, mint a király képviselői. E jogeszmé hatásának tulajdonítható, hogy „ha a főispán meghal, hivatala a királyra vissza szállottnak tekintetik. (Botka i. m.) Ennek kifolyása az 1492: 100. t. cz., mely szerint Pest megyének nem kell főispán, mert közel van a királyi palota

³⁾ Universitatis nobilium, ac alterius Status, dignitatis, et Conditionis hominibus per Palatinum Nicolaum Gara, de literatorio mandato regis indicta congregatione, praefati nobiles, et alterius Status, et dignitatis homines, viri utpote ecclesiastici, seculares, nobiles, et ignobiles, formam, modum, et stabilitatem praemissi decreti audientes, hujusmodi decreta, et statuta, voto unanimi approbantes — — etc. (Vest Com. I. 310)

nem nemesek ellen használt főfegyvere az volt, hogy olykor-olykor kiméletlenül megvette a meg nem jelenőkön a 3 márk büntetést: ezzel ugy elidegenítette a szegényebb nemeseket és nem nemeseket a megyegyűlések intézményétől, hogy az ottani megjelenést nem jognak, hanem súlyos kötelességnek tekintették. E bajon segített Zsigmond 1435. évi törvénye annyiban, hogy ama 3 márk büntetést csak a nemeseken rendeli megvéteni, sőt a nemceket is fölmenti a megjelenéstől, ha a szegénység, vagy más fontos okoknál fogva maradnak el.) Ennek következtében észrevétlenül kimaradoztak a nem nemesek és a szegényebb nemesek, s így, ha még nem is egyedüli tényezőkké, de kétségen kívül uralkodó elemmé váltak a nemesek annyivalisinkább, mert hovatovább rendes gyakorlattá vált azon elv, hogy „a józanabb rész” döntsön. Egyébiránt Mátyás még főispánságra is emelt nem nemest, a mit világosan meg is tiltott neki az 1471. országgyűlés; az 1486. országgyűlés decretumába pedig azon ruganyos kifejezésű határozatot tétette Mátyás, hogy mind a fő, mind az alispán *notabilis* legyen.

Zsigmond korában még kényszeríteni is kellett némelyeket a rájuk ruházott szolgabírói hivatal elvállalására. Nevezetesen az 1435. 2. megszabja, hogy az elválasztottak legalább egy évig tartoznak szolgálni.

A szepesi városok kerülete mint ilyen megsemmisült. Ugyanis Zsigmond elzálogosított belőlök 13-at Ulászló lengyel királynak, s a még megmaradtak nem voltak képesek fentartani magokat. Majd midőn III. Ulászló lengyel király magyar királylyá is lett, megpróbáltatott a kétfelé szakított városok közti kapcsolat visszaállítására, de ezt meghínsította részint a királynak hamar közbejött halála, részint az ezután kifejtett kellemetlen körülmények. Így történt, hogy a megmaradt városok bekebelezettek Szepesmegyébe.

A jászkun kerület főtisztviselőjévé Zsigmond részint a tárnokot, részint a főlovászmestert tette. V. László alatt is történt ilyen, Mátyás pedig visszaadta itt a nádor régi hatóságát.

A mi a városokat illeti, Zsigmond uralkodása második felében már határozottan Buda, Pest, Pozsony, Nagy-Szombat, Sopron, Kassa, Bártfa, Eperjes voltak tárnoki városok. Ezek 1405-ben közös gyűlést tartván Budán, közös szabályzatot alkottak mind a közigazgatásra, mind a törvénykezésre nézve, mely szabályzatot a többi vá-

¹⁾ *Quandocunque nobiles — — — quicunque ad illam congregationem non venerint (nisi aegritudine, senio, viduitate, orphanitate, paupertate remorati, vel eorum arduis negotiis rationabiliter se excusare potuerint) comes parochialis, et iudex nobilium praedictas tres marcas indilate exigere possint. 1435: 7.*

rosok nagy része is elfogadott, az 1444-ik országgyűlés pedig törvény erejére emelt.

35. §. *Törvényszékek.*

Az igazságszolgáltatás rendszere lényegileg ugyanaz, a mely Lajos alatt volt; ugyanazok az organumok is, t. i. gen. judicium, megyei törvényszék, és a kir. curia.

A megyei törvényszékek, és gen. judiciumok most is úgy állottak egymás mellett, mint Lajos idejében, t. i. a gen. judiciumoknak törvényes kiegészítő része a megyei törvényszék; a bűnperek a gen. judiciumokon, a polgári perek pedig a megyei törvényszékeken tárgyalatnak.

A megyei törvényszékek most is a fő és alispánból, a szolgabírákból és esküdtekből állanak. Az 1444: 2. határozottan rendeli, hogy az esküdtek a megyei közgyűlés által választassanak, számszerint négyen. Ugyan ezen törvény szól a megyei törvényszék hatóságáról is, nevezetesen, hogy a megyei törvényszékek „minden panaszlónak törvényt tegyenek.”

Több változás történt a gen. judiciumokon. Ezeket Lajos korától fogva, rendesen a főispánok tartották 1405-ig, ekkor pedig az a törvény alkottatott, hogy mint régen, úgy ezután is a nádor vagy más főméltóságuk és a főispánok ítéljék a gonosztevőket a köztörvényszékeken; hasonlólt tehessenek mind azon nemesek, a kiket a király különös kegyelme pallosjoggal ajándékoz meg Továbbá, hogy a törvényesen megidézett és elmarasztalt, de megszökött gonoszokat bármely törvényhatóság elfogathatja és végrehajthatja rajtuk a büntetést, úgy azonban, hogy az ilyen végrehajtás jelentőség be az illető szolgabírónak. Az 1435. országgyűlés pedig ismét a főispánt teszi a gen. judicium elnökévé, rendelvén, hogy minden nagy bűnesetben gyűjtse össze a főispán a megye nemességét, puhatolja ki a tényállást, s az erőszakosan elvett jószágot adja vissza az illető törvényes tulajdonosnak, de a bűnös megbüntetésébe ne avatkozzék, bizza ezt a nádorra, s illetőleg a kir. curiára. Albert 1439. évi törvénye is megerősíti ezen intézkedést, csak az eljárás formásaiban tesz némi változtatásokat. ¹⁾ majd midőn tapasztaltatott, hogy némely gonoszok nem sokat gondolnak az idézésekkel és ítéletekkel, törvény

¹⁾ P. o. megkülönbözteti a nagyobb és kisebb hatalmaskodást, — *factum majoris, et minoris potentiae* — amazt illetőleg azt rendeli, hogy a per multhatatlanul folyjon le az első terminuson; a kisebb hatalmaskodás eseteiben pedig három egymás után következő vásár alkalmával kell kihirdetni az idézést. Ha a vádlott nem jelenik meg az első idézésre, fizessen bírságot, a másodikra kétannyit, a harmadikra négy annyit. Ha megjelent, és azt

alkottatott, (1447: 21, 22.) mely szerint az elítélt, de megszökött gonoszokat bárki elfoghatja, s minden vagyonuktól megfoszthatja, még ha nemesek is. Az 1458. országgyűlés pedig mulhatlanul szükségesnek látván a büntető eljárás gyorsítását, megszüntette a hosszadalmas idézéseket, sőt arról is intézkedett, hogy a curiánál, a rendes terminusokon kívül is minél hamarabb lássa el az ilyen ügyeket a kir. pecsétet őrző cancellár.

Mátyás alatt válságra jutott a gen. judiciumok intézménye, s teljesen megért a halálra. Ugyanis Mátyás valóságos botrányt csinált belőlök, amennyiben a szó teljes értelmében pénzcsikarási eszközzé aljasította a büntető igazságszolgáltatásnak ezen eszközét. Nevezetesen ezek tartását nem attól függesztette föl, hogy van-e rájuk szükség vagy nincs, hanem attól, hogy fizet-e a megye ennek megtarthatásaért (ha ugyan szüksége van rá), vagy eltávolíthatásaért (ha nincsen rá szükség.) Innen érthető, hogy Zalamegye 1467-ben azért folyamodott a királyhoz, hogy mentse föl a gen. judicium tartásától legalább 5 évre. 1468-ban Morvából parancsolta Mátyás Pozsonymegyének, hogy, vagy tartson gen. judiciumot, vagy váltsa meg magát a megye minden lakosa által fizetendő 75 dénárral, mint a szomszéd Nyitramegye tette.¹⁾ A királynak e téren elkövetett gyakori botrányai voltak egyik ok a nagy lázadásra. 1471-ben ígéretet tett a király az ország rendének (5. cz.), hogy ezután csak a régi szokás szerint tartatja a gen. judiciumokat, de, hogy ezen ígéretet nem tartotta meg, mutatja az 1478. évi törvény, mely „tekintetbe véve az ország szegénységét,” országsszerre fölfüggeszti a gen. judiciumokat 5 évig, minthogy azonban Szerém, Verőcze, Posega és Valpómegeyékben nagyon elhatalmazott a gonoszság, itt tartathassanak ugyan, de a királynak ezért teendő fizetés nélkül. És hogy e törvénynek sem volt hatása, megtetszik onnan, hogy az 1481. ország-

mondja, hogy védelmére oklevelet fog előmutatni, de a mely még nincs kezénél, ezen esetben várni kell az ítélettel egy évig.

¹⁾ E rendkívül érdekes rendelet így szól: Mivel elhatároztuk, hogy, mint országunk más megyéiben, ugy a tettekben is generale, vagy palatinale judiciumot tartunk: tehát hozzátok küldjük egyik hívünket Raan Miklós cancellariiai notariust, hogy általa megtudhassuk szándékotokat arra nézve, hogy a gen. judiciumot fogadjátok-e el, vagy megváltjátok magatokat annak terhéől; egyébiránt megparancsoljuk hűségötöknek, hogy vagy magát a judiciumot fogadjátok el, vagy, ha magatokat megváltani akarjátok, tüstint és minden késedelem nélkül fizessetek (mint szomszédaitok, nyitraiak cselekedtek) jelen levelünk előmutatójának megyétek minden lakosától fejekenként 75 dénárt. És mi, valamint szomszédaitokat, és más megyebelieket, a kik magokat megváltották, fölmentettük a gen. judicium terhei alól, ugy titeket is föl fogunk menteni. (Bartol i. m. III. 221.)

gyűlés megint azt rendeli, miszerint a király az egész országban sehol se tartathasson generale judiciumot egy évig.

Mátyás mind ezen, mind más ezekhez hasonló visszaéléseket gyökeresen megorvosolta az 1486. évi országgyűlésen, a hol a gen. judiciumok és proclamata congregatiók „mint valóságos botrányok” teljesen és végképpen eltöröltettek, és az általok eddig gyakorolt büntető hatóság a megyei törvényszékekre ruháztatott, de azon megszorítással, hogy ha ily büntető eljárás szüksége merül föl, a király adjon hatalmat a megyének a kebelében mutatkozó gonoszok megbüntetésére. (Itt lelhető föl a megyék büntető rendes hatóságának kezdete.) És hogy a megyei törvényszék minél inkább megfelelhessen e föladatnak, válasszon minden megye 8, 10, 12 nemes, kik mint megyei törvényszéki bírák, teljesítsék a tanuvallatásokat, végrehajtásokat stb. (Ezekben pedig a megyei törvényszéki táblabírósnak kezdete látható.) A megyei törvényszék bíráskodása alól fölmentések eltöröltettek, úgy, hogy csak a főispánok és örökös grófok pererei utasítottak közvetlenül a királyi curia elibe

A királyi curia régi szerkezetében hagyatott 1446-ig, s ekkor úgy szerveztetett a kormányzó főtörvényszéke, hogy álljon a nádoron s országbirón kívül két főpap, két zászlós ur és hat nemesből. A Mátyást elválasztó országgyűlés pedig a király mellé rendelt tanácsosokat tette a curia rendes tagjaivá is. Végre az 1486. országgyűlés a nádort, országbirót, cancellárt és királyi személyenőköt, mint „az ország rendes biráit” tette a curia rendes tagjaivá, meghagyván az ország ezen rendes biráinak, hogy mindnyájan ítélő mestert tartsanak, de ezen ítélő mesterek csak a táblánál ítélhessenek, (s itt fordul elő legelőször a kir. tábla nevezet.)

Az 1486. országgyűlés minden birónak (a megyeieknek is) elmulaszthatlan kötelességévé tette a birói esküt, és azt, hogy csak rendes ülésekben hozzanak ítéletet.

Sok baja volt ezen kornak az egyházi törvényszékekkel is. E baj onnan eredt, hogy a földes urak elhanyagolták jobbágyaik pereit, a miért aztán a jobbágyok az egyházi törvényszékekhez folyamodtak: ezek pedig szívesen ítélték, s ezzel megzavarták a törvényes rendet. Másik baj az volt, hogy a római curia gyakran kiterjesztette bíráskodását oly ügyekre, melyek a hazai egyh. törvényszékek hatásköréhez tartoztak. Mindkétnemű visszaélés ellen tiltakozott az 1405. országgyűlés, de eredménytelenül. Ulászló törvénye (1440: 6.) megengedte ugyan, hogy a hazai egyházi forumok ítéletével meg nem elégedő felek a római curiához apellálhassák ügyöket: de ebből az a visszaélés támadt, hogy sokan kezdve is Rómában kezdték peröket. Ezt is orvosolta Mátyás 1486-ban, rendelvén, hogy azon perek, me-

lyek a hazai törvényszékek mellőzésével Rómában kezdettek, azonnal megszüntessenek.

Zsigmond uralkodása vége felé (1427 tájban) jött divatba a kinzó vállalat.

A városok törvényszékei lényegökben nem változtak. Az 1405. országgyűlés minden kir. városnak pallosjogot adott.

A földesurak bíraskodásáról jobbágyaik fölött ismét rendelkezik az 1405: 10., de ebben nincs világosan szó a bűnügyekről. Ugy látszik, hogy ezeket ekkor tájban nem a földesurak ítélték. Ezt bizonyítja az a körülmény, hogy jönnek elő oly kiváltságlevelek, a melyekben kedvezményképen engedtetik meg némelyeknek a kisebb bűnügyekben bíraskodás; ¹⁾ Mátyásnak egy ilyen tárgyú kiváltságlevele pedig a bűnügyeket egészen a megyei tisztviselők elibe tartozóknak mondja. ²⁾

36. §. *Hadszerkezet.*

E korszakban is megmaradt ugyan a nemesek honvédelmi kötelezettsége: azonban mégis hovatovább feudalisabb alakot öltött a hadszerkezet. Ugyanis részint Zsigmond népszerűtlensége, részint a főuraknak a közügyek iránti hidegsége azt eredményezte, hogy a Lajos alatt oly nagy szolgálatokat tett bandériumokra nem lehetett többé számítani. És minthogy már ekkor nöttönött a török részéről fenyegető veszély, Zsigmond 1397. évi országgyűlése törvényt alkotott, mely szerint egyetemes fölkelés idején a nemesek nem csak magok menjenek, hanem minden 20 jobbágyuk után egy fölszerelt harczost vigyenek magokkal. De ezen törvény világosan kifejezte azt is, hogy ez ne tekintessék állandó, hanem csak a mostani veszély tartamára szóló kötelezettségnek. Későbbben állandó törvénynyé tette ezt Zsigmond, midőn egy ehez sokban hasonló új honvédelmi rendszer javaslatot terjesztett a megyék s az országgyűlés elébe, mely javaslatot tárgyalás alá vevén az 1435. évi országgyűlés, bár jelentékeny módosításokkal, elfogadta. Az új honvédelmi szervezet ebből állt: A király köteles ugyan a maga erejével védeni az országot, de az ország zászlósai is tartoznak kiállítani a Lajos rendszere szerinti csapatokat; továbbá, ha a nemesség fölkelésére lesz szükség, a nemesek nem csak saját személyökben tartoznak fölkelni, hanem a birtokosok minden 33 jobbágy után egy jól fölszerelt lovast tartoznak állítani a főispán zászlója alá; a jobbágytalan nemesek, a személyes fölkelés kötelezettségén kívül, többben vagy kevesebben együtt állítsanak egy lovast, azon nemesek, kik akár a király, akár valamelyik főur csapatjában

¹⁾ Albert 1439. Teleki okmt. I. 41.

²⁾ 1469. Teleki okmt. II. 402.

zsoldért szolgálnak, tartoznak mást állítani magok helyett a főispán zászlója alá. Minden megye válasszon egy nemest, a ki, a szolgabírákkal együtt írja össze, mennyire megy azon megyében a harczköteles nemesek száma, s mennyire a fölfegyverzendő jobbágyoké.¹⁾

Ettől fogva ezen alapra fektetve maradt a honvédelmi rendszer, azon különbséggel, hogy, a körülményekhez képest, főlebb emeltetett, vagy alább szállított a fölfegyverzendő jobbágyok számaránya.²⁾

Midőn ekkint a jobbágyság is tetteleges részvétre köteleztetett a honvédelemben, világosan kijelentette a nemesség, hogy a jobbágyok itt nem mint honpolgárok, hanem mint a nemesség szolgálai szerepelnek.

Ezen rendszernek az a káros következménye volt, hogy mivel ebből jelentékeny teher hárult a birtokos urakra: ezek tőlök telhetőleg mindent elkövettek, hogy megköthessék a királyok kezét, s gyakran ismételt törvényeket hoztak, melyeknél fogva a királynak csak utolsó szükség esetében lehessen elrendelni a nemesi fölkelést; ellenben védje a király az országot a maga erejével, azaz a királyi jövedelmekből tartható dandárokkal.

Mátyás alatt gyökeres változás történt. Nevezetesen ő zsoldos, mégpedig állandó zsoldos hadsereg gyűjtéséhez fogott, annyival inkább, mert az ő cseh háboruja támadó, és olyan leendett, a melyre nem kötelezheti a magyar nemességet. És ezen állandó zsoldos csapatot úgy fölszaporította, hogy több mint 30,000 főre ment. Ez volt Európában a második állandó hadsereg. Ezen állandó zsoldosokon kívül az országzászlósi dandárokból állt Mátyás katonasága. És mint-hogy a zsoldos hadsereg fennállásánál fogva ritkán vette igénybe a nemesi fölkelést: a nemességtől, illetőleg a nemesség jobbágyaitól évről-évre kért rendkívüli (tulajdonképen rendes) adók helyettesítet-

¹⁾ A Zsigmond alatti összeírásakor, Erdélyt nem számítva, 93,000-re ment a kiállítandó fegyveresek száma.

²⁾ Így p. o. az 1454: 4. szerint minden 100 jobbágy után 6 lovast és 2 gyalogot; Mátyásnak 1459. törvénye szerint minden 20 jobbágy után egy lovast, a szegényebb nemesek tizen összeállva egyet állítani rendeltettek; ugyanekkor a jászkunok, székelyek és szászokra nézve meghagyatott a régi gyakorlat; a káptalanok, prépostok emberei nem alkotnak külön zászlóaljat, hanem a főispán zászlója alatt szolgálnak. Az 1463. évi törvény szerint a birtokosok minden tíz jobbágy után egy embert adnak; Erdélyben a nemességnek $\frac{3}{4}$ -e, a székelységnek $\frac{1}{3}$ -a, a jobbágyoknak $\frac{1}{5}$ -e tartozik fegyvert fogni. Erdélyben továbbra is meghagyatott ezen arány, de a tulajdonképeni Magyarországon (1471.) leszállított a Zsigmond alatti mértékre; az 1474. évi országgyűlés pedig még tovább ment, midőn a király cseh háborúi miatti neheztlésében törvényt hozott, mely szerint az országglarosok csak a török ellen tartoznak harczolni.

ték a nemesség honvédelmi kötelességét. Azonban, minthogy Mátyás ezen adókat nem annyira a honvédelemre, mint inkább a cseh háborúra fordította; s a gyakran megtámadott ország védelme utoljára is a fenyegetett megyék nemességének terhe maradt: az országgyűlések törvényt alkottak, melyet több ízben ismételni kellett, hogy a nemesség csak azon esetben köteleztessék a fegyverfogásra, ha a török szultán vagy személyesen támadná, vagy valami nagy sereggel támadtatná meg az országot.

Mátyás zsoldos hadserege fennállásának egyik eredménye az volt, hogy a nemesség meglehetősen elszokott a fegyverforgatástól.

37. §. *Közjöveldmek, pénzügy.*

A közjöveldmek rendszerében érdekes változások történtek, p. o. a rendkívüli adók megkezdése, a rendes adók átalakítása, továbbá az országos és királyi jöveldmek elkülönítése.

Zsigmond könnyelmű pazarlása következtében gyakran jött pénz-zavarba. És midőn rendes vesztegetéseihez járult az 1394., 1395. évi török háború, úgy segített magán, hogy a rendes kapuadón kívül minden jobbágy telekre egy fél ar. forintot vetett ki, mint rendkívüli adót (subsidiium.) Majd midőn a huszita háborúra is sok pénz kellett, engedélyt kért a bázeli zsinattól, mely szerint lefoglalhassa a papi tized $\frac{1}{20}$ -át; és mivel már ekkor kevés volt a tized, fölhatalmazást nyert a zsinattól arra is, hogy az ország minden rendű lakosát megadóztathassa vagyonának $\frac{1}{50}$ -ig. És az ország főurai Budán tartott tanácskozásukban elfogadták ugyan e rendkívüli terhet, de azon kijelentéssel, hogy csak ezen egy esetre, s minden, a jövőre vonható következtetés nélkül. Utóbb magok az országgyűlések is rendelték el rendkívüli adókat,¹⁾ a melyek Mátyás alatt csaknem minden évben ismételtetvén, rendesekké váltak. De arra is vannak példák, hogy a királyok törvényellenesen, azaz az országgyűlés beleegyezése nélkül vetettek ki adókat.²⁾

A rendes kapuadón azt a változtatást tette Zsigmond, (1411.) hogy nagyobb és kisebb kapukat különböztetett meg, s amazokra 30, ezekre pedig 20 dénárt vetett. Még gyökeresebb változtatást tett e részben Mátyás. Nevezetesen, minthogy a kilátásban levő cseh há-

¹⁾ P. o. 1446-ban a jobbágytalan nemesekre, városi polgárookra és jobbágyokra minden öt kapu után egy ar. forint.

²⁾ V. László ráparancsolt Abanj, Torna, Ung. Bereg, Zemplén, Szabolcs, Borsod, Heves megyékre, hogy rendkívüli adóképen fizeszen a nemesség minden jobbágykapu után egy ar. forintot. És a nemesség, (a törvénytelen adó ellen tiltakozás mellett) fizetett 5 kaputól egy ar. forintot, világosan kijelentvén, hogy csak ezen egy esetben. Mátyás is tett ilyet 1487-ben.

borura sok pénz kellett: azon törvényt hozatta 1467-ben, hogy a kapuadó cseréltesse föl ugynevezett kincstári (fiscusi) adóval, mely kapunként 20 dénárból álljon, s a régitől abban különbözzék, hogy ezt mind az egyházi, mind a várnemesek, mind az erdélyi nemesek és szászok, mind a jászkunok s mindenféle rendek jobbágysai fizessék, úgy hogy ez alól csak a papok és igazi nemesek személye vétesse ki.

Ulászló 1444. országgyűlése világosan megkülönbözteti az országos és királyi jövedelmeket, rendelve, hogy a kapuadó, továbbá az erdélyi és slavoniai adók, mint országos jövedelmek, a honvédelemre fordíttassanak; a só-, érczbányák jövedelmei, a városok adója, a koronajóságok jövedelme a királyé legyen, úgy azonban, hogy ezen jövedelmi forrásokat sem szabad elidegeníteni.

A mi a pénzlábat illeti: Mária oly apró pénzeket veretett, (quadring) melyekből 4 tett egy dénárt; ezeket devalválta Zsigmond (1432.) oly formán, hogy belőlök 10 tegyen egy dénárt. Zsigmond egész és féldénárokat veretett s az aranyakat megnagyobbította, úgy hogy egy arany nem 90, hanem 100 dénárt tegyen. Erzsébet alatt oly apró dénárok verettek, hogy 300 egész, s illetőleg 600 fél dénár tett egy ar. forintot, Hunyadi alatt 200, s illetőleg 400; ezen arány volt Mátyás alatt is 1464-ig; ekkor pedig a rosz pénzek miatti közpanasz folytán, elhatároztatott, hogy állíttassék vissza a Zsigmond alatti pénzláb, s a névértéknél roszabb pénzek ne veressenek.

HATODIK SZAKASZ.

A JAGELLÓK KORA.

38. §. *Királyválasztás, örökösödés.*

Mátyás halála után sok alkalma volt a nemzetnek nyilatkozni a királyválasztási, illetőleg trónörökösödési jog tárgyában. Frigyes császár fija Miksa követelte a magyar koronát a Mátyás és Frigyes közt kötött béke alapján. A nemzet többsége pedig, ha nem értett is egyet abban, hogy kit válasszon, de igen abban, hogy joga van királyt választani. Ellenben azok, a kik II. Ulászlót akarták királlyul, Miksa ellen azt a kifogást tették, — s ezt érvényesítették is — az országgyűlésen, hogy ama béke nem az országos rendek, hanem csak a király, és néhány ember műve; Ulászló mellett pedig azt hozták föl, hogy Albert unokája; és így, ha nem adták is föl teljesen a választási jogot, azt tettették, mintha kötelezve éreznék magokat az 1439. évi törvény által, a mely elismerte volt Erzsébet örökösödési jogát, vagyis kötelezve lenni mondták a nemzetet, hogy Albert ivadékai közül válasszon királyt.

És mégis ugyanezen urak, miután elválasztották Ulászlót, az elibe terjesztett fölvatási hitlevélben mélyen hallgatnak az ő örökösödési jogáról; ellenben nagy gonddal kiemelik a szabad választást, midőn ezt mondatják Ulászlóval: „Királyi elődünk Mátyás törvényes örökös nélkül halván el, az ország főpapjai, bárói, és összes nemessége, a kiket illet a királyválasztás joga, az ország régi szabadsága, és szokásai szerint — több trónkövetelő közül nekünk adtak elsőséget, s Minket választottak királyukká az alább megírt fölvételek alatt.“ (1490: 1.)

Majd midőn Ulászló ellen háborút indított Miksa a maga örökösödési igényeinek biztosítására, Ulászló e háborúnak olyan békével vetett véget, (1491.) a melyben elismerte a Habsburg család örökösödési jogát azon esetre, ha ő törvényes fiutód nélkül halna el,

s a melyben arra is kötelezte magát, hogy ezt az országos rendekkel is el fogja ösmertetni.¹⁾ De midőn Ulászló ezt az országos rendek elibe terjesztette 1492-ben, nem csak el nem fogadták, hanem néme-lyek halált kiabáltak a békebiztosok fejére.²⁾

Az 1493. évi országgyűlésen újra megpróbálta a király amaz örökösödési szerződés elösmertetését, de megint eredménytelenül.³⁾ Mint egyfelől a választási joghoz szilárdan ragaszkodásnak, úgy másfelől az idegen nemzetbeli királyok iránti ellenszenvnek tulajdonítható az 1498. évi országgyűlésnek azon határozata (45. cz.), miszerint, ha, bár mikor, királyválasztásról lesz szó, magok elibe se bocsássák a rendek az idegen királyok küldötteit. Másfelől ugyan ezen t. cz. világosan elősmeri a dynastia örökösödési jogát is, midőn a választás körüli ilyes eljárást csak azon esetre állapítja meg, ha a királynak nincs örököse. Nevezetesen: „Ha, a magyar királynak örökösök nélkül elhalása esetében megürülne a királyi szék, s valahányszor ennél fogva új király választásra kellene összejönni, egy külföldi fejedelem követe se bocsáttassék a rendek gyűlése elibe.“ Sőt még a minden idegent kizáratni, s csak magyar királyt választatni rendelő 1505. évi rákosi végzés is elősmeri az örökösödés elvét, midőn így szól: „Valahányszor ezen ország király nélkül leend, és semmi férfi ivadék nem marad, csak magyart, és csak a Rákos mezején válasszanak a rendek királylyá.“

¹⁾ Benne van e békeokmányban az is, hogy az ország főhivatalnokai, kivált a nádor, a koronaőrök, püspökök, és várparancsnokok, hivatalba lépések alkalmával, egyenként, esküvel kötelezzék magokat az itt megállapított örökösödési jog érvényének elősmerésére. Akadtak is néhányan, (számszerint 15-en) kik ezt elősmerték, s erről kötelezvényt adtak.

²⁾ Látván a király a közhangulatot, megígérte a rendeknek, hogy e békepontokon változtatást fog eszközölni. Majd, midőn a gyűlés folyamában, s illetőleg végén a törvény szerkesztésére került a sor, a törvény úgy szerkesztetett, hogy e szerkezetből nagyon meglátszik a közhangulat. Nevezetesen a törvény csak mellékesen érinti e békét. T. i. „miután a király bizonyos föltételek alatt békét kötött a római királylyal, összehívta az országgyűlést a rendeknek, és az ország más lakosainak jövő nyugalomára nézve szükséges dolgokról tanácskozás végett.“

Egyébiránt van 1492. márt. 7-ről egy okmány, melyben 72 főur, a magok és Magyarország, s Erdély főurai és nemesei nevében elősmerik, hogy ama békét, és az abba foglalt örökösödést elfogadják, s kötelezőnek ösmerik. (Pray: Annales IV: 247.)

³⁾ Ezen ismételt kísérlet után Kanizsai horvát bán, Drágfi erdélyi vajda, és Czobor belgrádi kapitány elősmerték ugyan ama szerződést, de oly föltétel alatt, hogy ezen ő elősmerések titok maradjon.

Ugyde e határozatot nem erősítette meg Ulászló király, és így nem válhatott érvényes törvénynyé.

Majd, midőn Miksa, épen e végzés miatt, háborut indított Magyarország ellen, és e háboru folyamában fíja született Ulászlónak, fölslegessé válván a háboru, uj békét kötött Ulászló Miksával, s ujra elösmerte a Habsburg dynastia örökösödését azon esetre, ha ő fiörökös nélkül találna elhalni. És bár e szerződést, e tárgyban kiadott okmányban elösmerte néhány olyan főur, a kiknek neve a mult évi rákosi végzés homlokán állt: de az 1507. évi országgyűlés elvetette, és így ez sem válhatott érvényes törvénynyé.

1515-ben családi conferentiát tartott a Habsburg és Jagelló dynastia Bécsben a szándékolt kettős házasság, és az örökösödés tárgyában; és bár az erről kiállított okmányuak nyilvánosságra bocsátott példányában nincs benne az örökösödés: mégis bizonyos, hogy a titkos példányokban benne volt. Minélfogva az akkori nádor Perényi, a nemzet nevében, innepélyes tiltakozást hirdetett ki Pozsony utczáin a nemzet választási jogának ilyes megsértése ellen. Azonban nem sokára maga Perényi is aláírta azt „mint magános ember.“

39. §. *Királyihatalom, és alkotmányosság.*

A királyi hatalomnak Mátyás alatti tulcsapongásait nyomban követte az oligarchia hatalmaskodása, a mely nem sokára féktelenséggé vált, s nagyobb mérvet öltött, mint Mátyás trónra lépte előtt; és ez mint általában az államnak, ugy az alkotmánynak is több kárt tett, mint Mátyás önkénykedései.

Azon főurak, kik Mátyásban nem csak az önkénykedő, hanem az erélyes királyt is meggyűlölték, az ő halála után ugy akarták magokat kárpótolni, hogy nem csak az önkénytől, hanem általában minden törvényes függéstől meg akartak szabadulni. E czél felé az volt első sikeres lépésök, hogy kierőszakolták azon Ulászló megválasztását, a kinek köztudomásu tehetetlensége biztos kezességet nyújtott a felől, hogy mellette mindent megtehetnek, a mi nekik tetszik. És midőn a tapasztalásból is meggyőződtek arról, hogy II. Ulászló valóban olyan ember, a milyen nekik kell, évről-évre növekedő vakmerőséggel törekedtek egyfelől arra, hogy minél nagyobb mértékben magokévá tegyék a nemzetnek mind törvényhozó jogát, mind a királyságra gyakorolható befolyását; másfelől arra, hogy a király törvényes hatalmát minél szűkebb korlátok közé szorítsák, és a mi még megmarad belöle, azzal is kényök kedvök szerint daczollhassanak.

A jó gondolkozásu köznemesség is vett ugyan részt a királyi hatalom korlátozásában: de csak a törvények határai, közt, s csak annyiban, amennyiben ez szükségesnek látszott az alkotmányos jogok

biztosítására. Mert a Mátyás alatt szerzett tapasztalás után nem volt fölösleges ilyes gondoskodás. Így jöttek létre olyan közjogi törvények, a melyek, a királysággal szemközt, kifejtették, s biztosították a nemzet alkotmányos jogait, a mennyiben ez lehetséges volt, papiroson. És minthogy Ulászlónak nem volt szándéka önkénykedni, s nem gátolta ezen alkotmányos törvényeknek sem megalkotását, sem végrehajtását: e tekintetben bátran lehet e korszakot az alkotmányosság egyik virágzó korának nevezni. És még sem volt az. Mert

A törvények minden lépten-nyomon megszegették, sőt felforgattak, csak hogy nem a király, hanem a főurak által. E főuraknak sikerült a maguk kezébe keríteni a király főkormánytanácsát, és ha némely dolgokban még így sem értek czélt, akkor a nyílt engedetlenséghez folyamodtak, s ekként az alkotmány egyik tényezőjét a királyságot teljesen eltapodták; a másik tényezőt pedig, u. m. a nemesi jogokat nagyon megrongálták.

II. Ulászló, trónra léptekor, oly felavatási hitlevelet irt alá, melyben kötelezte magát általában az ország és rendek minden törvényes jogának fentartására, Mátyás ujitásainak eltörlésére, s arra, hogy a nemesség jobbágyaitól semmi szín alatt nem fog rendkívüli adókat kérni, hogy a magyar ügyeket magyar tanácsosok által intézteti; Morvát, Siléziát nem a cseh, hanem a magyar korona birtokának tekinti, és hogy előre — láthatlanul — megerősíti mindazt, a mit a rendek határozni fognak a koronázásig. (Ország decretuma, lásd fentebb.)

Nagy figyelmet érdemel ezen felavatási hitlevélnek azon saját-sága is, hogy a mennyiben a királyi hatalom korlátolásáról van szó, az ország összes rendei helyett mindig csak a főpapok, és bárók említetnek, vagyis ezeknek adatik hatalom a király korlátozására.

Noha nem lehet Ulászlót azzal vádolni, mintha ő a nemzet alkotmányos szabadságát nem tisztelte, vagy önkénykedni szeretett volna: mégis, mindjárt uralkodása elejétől fogva forgott fenn két eset, a melyekben nyílt ellentétbe tette magát a nemzet közvéleményével. Egyik a Habsburg dynastia örökösödési jogának nagy pártolása volt, (l. fentebb) a másik pedig a morva-siléz kérdés. Nevezetesen sokáig nem teljesítette a felavatási hitlevél azon pontját, mely e tartományokat a magyar korona birtokainak vallja. A király e vonakodása a hirtelen elhatalmasodott oligarchiától való alapos félelem kifolyása volt. És minthogy e vonakodás végre is törvényellenes volt: ez, a király iránt különben jól érző nemességet is elkeserítette annyira, hogy ez tekinthető az 1505. évi rákosi (kirekesztő) végzés egyik indokának.

Az 1492. országgyűlésnek, az alkotmányt illetőleg, fontos hatá-

rozata a 33-ik cz., a mely (nem, mint Mátyás törvénye, közbenjáróvá, hanem) ismét bíróvá teszi a nádort a király, és nemzet közt fölmerülhető viszályokban, és megszabja, hogy a nádor az országgyűlés színe előtt tegye le a hivatali esküt. De ugyan ezen gyűlésen vittek keresztül a főurak olyan törvényt is, a mely világosan ártott a királyi hatalomnak, a nélkül, hogy használt volna valakinek ő rajtok kívül. Így p. o. „a király csak 100 telket adományozhat a főurak megegyezése nélkül.” Ez, és általában a főuraknak másban is mutatkozó nagy hatalma annyira megdöbbenetete a királyt, hogy még ezen év folyamában szövetséget kötött testvérével a lengyel királylyal királyi hatalmának védelmére. Az 1493. évi országgyűlésen pedig maga a nádor Zápolya István mutatott példát a király nyílt bántalmazásában. Ugyan ekkor történt, hogy a nádor, és Bakacs Tamás egri püspök, mint koronaörök, arra eskették meg várnagyukat, hogy a rájuk bízott koronát sem a királynak, sem az országgyűlésnek nem fogják kiadni az ő megegyezésök nélkül. Igaz ugyan, hogy ekkor a nemzet királyválasztási jogáról volt szó (az 1491. béke értelmében) azonban, midőn a koronaörök az országgyűlésnek is megtagadják az engedelmisséget, ez kétségtelenül hatalmaskodás. Ujlaki Lőrincz herczeg pedig másképen sértette meg a királyt, midőn nagy gyűlekezet előtt ökörnek nevezte. Majd ismét a nádor, önbiráskodásból, háborut indított Corvin János ellen, és midőn a király háborut indított Ujlaki megbüntetésére, ugyancsak a nádor fenyegetve szólította fel a királyt az Ujlaki iránti kiméletre.

A király tanácsát, s környezetét alkotó főuraknak, és érdektársaiknak hatalmaskodása abban is nyilvánult, hogy elsikkasztották a király és ország jövedelmeit annyira, hogy a király, háztartása legfőbb szükségeiben is hiányt szenvedett, a török elleni háborúkra pedig gondolni sem lehetett. E helyzetnek az alkotmányra is nagy hatása volt. Nevezetesen a főurak rávették a királyt 1494-ben, hogy a pénzhiány pótlására vessen ki rendkívüli adót, mégpedig országgyűlés nélkül, csak királyi hatalmával, de úgy, hogy az ő jobbágyságokat vegye ki e teher alól. Ugy is történt. Ennek az a fontos következése lett, hogy az 1495. évi országgyűlés nyíltan panaszt emelt e kétszeres jogtalanság ellen; és mivel tudta, hogy a baj főoka nem a király, hanem a főtisztviselők, különösen pedig a hűtlen kezelés: módokról gondoskodott, mint lehessen a nemzetnek a főkormányra olyan befolyást gyakorolni, a mely megelőzze az ilyes visszaéléseket. Innen van, hogy ettől fogva arra törekednek az országgyűlések, hogy a főkormánytanácsnak oly szervezetet adhassanak, a mely e czéluk megfelelően, vagyis hogy korlátolva legyen a baj mostani okainak, a főuraknak mind a királyságra, mind a köznemesség jogaira nézve

ártalmas hatalma. Ehez képest mindjárt ezen 1495. országgyűlésen törvényt alkottatott a főtisztviselők megszámloltatásáról. De e törvény most oly szerkezetet nyert, a mely papiroson sem sokat ért, t. i. „a király évenként számloltassa meg minden tisztviselőjét.“ Az 1496. évi országgyűlés pedig egyenesen maga számloltatta meg a kincstárnokot, és midőn meggyőződött a sikkasztásokról, fogságra vetette a kincstárnokot. (Hasonló történt 1509-ben is). Másfelől már 1495-ben gondoskodni akart az országgyűlés arról is, hogy a király tanácsa nem csak főurakból álljon, hanem köznemesekből is; de e tárgyban még ekkor igen kevésre ment. Majd, midőn a tapasztalás évről-évre botrányosabbaknak mutatta a tanács visszaéléseit, 1498-ban komolyabban fogott a nemzet a tanács reformálásához. Nevezetesen maga választott tanácsosokat, mégpedig tulnyomó számmal a köznemesi rendből; de a tanács hatásköréről csak általánosságban mondott annyit, hogy (7. cz.): „ez intézze az ország fontosabb ügyeit.“ Hogy ezen országgyűlés, mint a maga jogait, úgy a királyság hatalmát is biztosítani akarta a főurak ellen: megtetszik onnan, hogy törvényt alkotott, (26. cz.) mely „illetlennek, s megengedhetlennek találja, hogy a király, a főurak megegyezése nélkül ne adományozhasson többet száz teleknél; e tekintetben nem akarja megsemmisíteni a király tekintélyét, és hatalmát, csak az idegeneknek adományozást nem engedi meg.“ Továbbá (18. cz.) sem a banderiumos urak, sem mások nem mozgósíthatják fegyvereseiket a király engedelme, és akarata nélkül.

Azonban a nemességnek a főurak korlátozására irányzott jóakaratú törekvése sikertelen volt. Sok mindenféle uton módon ki tudták ezek játszani a törvényt, s folytatták, mint másféle garázdaságaikat, úgy a közpénzek elsikkasztását is, annyira, hogy 1503-ban ismét kénytelen volt a király úgy szerezni valami kevés pénzt, hogy az egyes megyékre vetett ki rendkívüli adót. E tagadhatlanul törvénytelen lépés adott aztán alkalmat arra, hogy az 1504. évi országgyűlés oly határozott és erős törvényt alkosson az ország önadóztatási jogáról, a milyen erős törvényben még eddig soha sem volt e jog kifejezve. T. i. (1. cz.): „Ha a király valamely megyétől olyan adót kérne, vagy vetne ki rá, a melyet nem az országgyűlés határozott el; és a megye ennek engedelmeskednék, s ezen adót behajtaná: az ilyen megye nemessége becsületvesztettnek tekintessék. Ezóta e törvényre szokott az ország hivatkozni az önadóztatási jog védelmében. Fontos ezen országgyűlés más tekintetben is. Nevezetesen bármily szelíd ember volt Ulászló király; bár mennyire nem akarta sértegetni a nemzet alkotmányos szabadságát: mégis volt ekkor ő közte, s az országos rendek közt más viszály is, u. m. a Morva, Silezia ügye.

(l. fentebb.) Most ismét törvény alkottatott e tárgyban, és a király, (a fentebb mondott oknál fogva) most sem hajtotta végre. A nemzetnek e miatti méltó ingerültsége fontos tényező volt arra, hogy a nemzet, mely néhány év óta mindenben csak hanyatlást, sőt pusztulást látott, hitelt adjon azok csábító szavainak, a kik szerint minden baj oka az, hogy a király nem magyar, hanem idegen. Ez könnyítette meg a főuraknak, hogy az 1505. évi országgyűlésen színre hozhassák ama kizáró végzést, mint nemzeti demonstratiót az idegen királyok ellen, a mely végzés Ulászlót ha nem is nyílt viszályba, de nagyon feszes viszonyba hozta a nemzettel a Habsburg örökösödés, és a gyámság kérdésében. T. i.:

Ulászló király, a Miksával 1506-ban kötött béke alkalmával, abban is megegyezett, hogy, ha az ő fija Lajos kiskorúságban jutna árvaságra, a gyermek gyámja Miksa császár legyen. Nagyon valószínű, hogy Ulászló király tanácsosai, mint az örökösödésben, ugy ebben is megegyeztek, holott jól tudták, mit rendel e tárgyban az 1485. évi törvény. És a midőn a békekötés kapcsában a gyámság ügye is szóba jött az 1507. évi országgyűlésen, a tanácsosok eltagadták, a mit e tárgyban tettek, s az egészet a király akaratának vallották. Ily körülmények közt alkottatott az 1507. országgyűlésen a tanácsról olyan törvény, a melynek lelkiösmeretes megtartása mellett semmi kívánni valót fen nem hagyó, teljes befolyása lehet vala a nemzetnek a főkormányhatalomra, vagyis biztosítva lenne az alkotmány a király önkénye ellen. Továbbá, minthogy az akkori körülmények közt lehetetlen volt nem látni, hogy a tanácsosok ellenében is biztosítani kell a közszabadságot: e tekintetben is megtett a törvény minden megtehetőt. Nevezetesen a király korlátozására határoztatott: (5. cz.) hogy „a király mindent a tanácsosok jóváhagyásával tegyen, és a mit e nélkül tenne, az érvénytelen.” Továbbá (a 7. cz.) felelősekké teszi a tanácsosokat; nevezetesen: „Ha valaki az urak, vagy nemesek közül, a királyi felség tanácsában, nyilvánosan és vakmerően tenni merészelne valamit az ország szabadsága, közjáva, és törvényei ellen, az illet a többi tanácsosok jelentsék föl, és nevezék meg a legközelebb tartandó országgyűlésnek, kit aztán, mint az ország szabadságának árulóját, s a közrend megzavaróját, ott mindjárt, mind személyében, mind vagyonában, vétke nagyságához képest megbüntetni szabadságukban álljon az ország rendjeinek.

Azonban csakhamar megmutatta a tapasztalás, hogy e törvény nem csak el nem háritotta, hanem növelte a veszélyt, mert nem volt a ki e törvényt kellően végrehajtassa. Végrehajtatott e törvénye anynyiban, a mennyiben a király semmit sem tehetett a tanácsosok nél-

kül, sőt a szó teljes értelmében ezek bábjává lett: de a mi ennek a tanácsosok felelősségéről szóló részét illeti, ennek végrehajtására nem csak a tehetetlen Ulászlónak, hanem az összes nemességnek sem volt elég ereje. És így e törvény, jó helyett, rosszat eredményezett, a mennyiben szabadtért nyitott a tanácsosoknak minden roszra.

1508-ban megkoronáztatta Ulászló gyermek fiját Lajost, s ennek nevében maga adott ki felavatási hitlevelet. Nevezetes e hitlevélben az, hogy Ulászló kötelezi gyermek fiját, miszerint, ha nagykorúvá lesz, s személyesen veszi át az uralkodást, akkor maga is tartozik személyesen ismételni az esküt a nemzet alkotmányos jogaira; és a nemzet csak akkor tekintse őt törvényes királynak, midőn letette ezen esküt. Ugyanezen okmányban biztosítja Ulászló a nemzetet a felől is, hogy ha ő kiskorúságban hagyná árván Lajost, ennek gyámjává semmi esetre sem teszi sem Miksát, sem semmi más idegent, hanem csak magyart.

A tanácstörvény káros gyümölcsei korán megértek. Mert bár 1509-ben még volt példa a sikkasztó kincstárnok megbüntetésére: hovatovább inkább kibuytak a tanácsosok a felelősség alól, lopták a közpénzt, és féktelenkedtek.

1514-ben már kétségbeejtő helyzetet felelt panaszkodik a törvény bevezetése, a mely helyzetet a törvények megvetése, különösen pedig a királyság hatalmának alapul szolgáló jövedelmek elsikkasztása okozott. Minélfogva most szigorú törvény alkottatott e jövedelmi források haladéktalan visszaadatása tárgyában, azon megjegyzéssel, hogy mivel már ekkor nagyon népszerű volt a vajda a közelebbi pórlázadás elnyomásáért, az ő nála volt királyi jövedelmeket illetőleg jelentékeny kivétel tétel. Fontos ezen országgyűlés még azért is hogy ekkor mutattatott be, s illetőleg fogadtatott el Verbóczy Hármaskönyve.¹⁾

¹⁾ Régóta érzett szükség volt már az ország köz- és magánjogi, írott, és szokásos törvényeinek összeállítása, s összeállítására. Az 1498., 1504. országgyűlések határoztak is e tárgyban valamit, az 1507. évben pedig Verbóczy István bizatott meg e fontos munkával. És ő el is járt megbízatásában, s 7 év alatt elkészítette „Jus Tripartitum consuetudinarium regni Hungariae” cz. művét, s elfogadás végett betérjesztette az 1514. évi országgyűléshez. Az országgyűlés pedig kiadta a dolgozatot egy választmányának megbirálás végett, a mely kedvező jelentést tett felőle, minek következtében el is fogadta a gyűlés; határozván: (63. cz.) „Az ország törvényei már most igazítottassanak ki, állítottassanak össze, és ő felsége az ország írott törvényeit most mindjárt — Statim — olvastassa föl, felolvastatván erősítse meg, megerősítvén, pecsételje meg és küldje el a vármegyékhez.” E szerint tehát csak a végleges felolvasás, — mint ma mondjuk, hitelesítés, és innepélyes megerősítés bizatott a királyra. Ugyde e hitelesítés elmaradt; a megerősítés pedig, hogy megtörtént-e? erre nézve ellenkezők

Ulászló király, élte véguapjaiban, megszegte azon innepélyes fogadást, a melyet 1508-ban tett az országuak; nevezetesen fíja gyámjaivá idegeneket nevezett ki, u. m. testvérét Zsigmond lengyel királyt, a pápát, és Miksa császárt; ezek helyetteseivé rendelt két magyart, és egy idegent, u. m. Bakacs Tamás érseket, Bornemissza Jánost, és György brandenburgi örgrófot.

II. Lajos alatt még nagyobb válságoknak volt kitéve az alkotmány. A népszerű, és nagyravágyó vajda azon ingerültséget, a mely az idegen gyámok ellen nyilvánult, arra akarta fölhasználni, hogy ama gyámság mellőztével, regens-gubernatorrá tétesse magát. De ez több oknál fogva kivihetetlen volt, s a nádor elnöklete alatt, a kormánytanácsra ruháztatott a hatalom a király felnötteig, s ekként lényeges eltérés történt az 1485. évi törvény rendelkezésétől. Nagyon feltűnő sajátsága e mostani főkormánytanácsnak az, hogy ámbár a király kiskoru, gyámság alatt áll: mégis a kormánytanács, mikor a maga érdekében jönak látja, e gyermekkirálylyal is személyesen gyakoroltatja a fölségi jogokat.

E kormánytanács csakhamar nagyon szembetűnő módon visszaélt hatalmával. Nevezetesen az 1518. évi (budai) országgyűlésen, a tanács által kért rendkívüli adó tárgyában oly ingerültségbe jött a nemesség, hogy tömegesen elhagyta a gyűlést. Ekkor a tanács, az ott maradt főurakkal együtt alkotott egy törvényt, melynek az alkotmányt illető legfontosabb része az, hogy egyedül főurakból állítja össze a kormányzótanácsot, e tanácsnak mindenben roppant nagy hatalmat ad, s teljesen hallgatással mellőzi az 1507. évi tanácstörvénynek a felelősségről szóló részét.

E merény csaknem nyílt forrodalomba hajtotta a nemességet. A nemesség, bosszuhevében, mindjárt ezután gyűlést tartott Tólnán, olyat, a melyet nem a király, s nem a nádor, és kormánytanács hívott össze. E gyűlés határozatai közt legnevezetesebb az, hogy még ezen évben tartassék Báacson olyan tömeges országgyűlés, a melyen minden fő- és köznemes személyesen megjelenni tartozzék, mégpedig fegyveres szolgálival együtt. E gyűlésre meghívást, utólagosan, megerősítette a kormánytanács is, meg is tartatott a bácsi gyűlés azon különbséggel, hogy a főurak tömegesen demonstráltak ellene — elmaradásukkal.

A bácsi gyűlés megpróbálta gyökeresen orvosolni a bajt. E célból egészen ujra szervezte a főkormánytanácsot, maga választotta meg annak tagjait, mégpedig tulnyomó számmal a köznemesi

a nézetek; egyébiránt az igaz, hogy ekkor mindjárt használatba vétetett, s az idők folyama által szentesítettett.

rendből. A tanács hatáskörét illetőleg pedig némi módosítást tett az 1507. évi törvényen, midőn most nem azt mondja, hogy a király semmit se tehessen a tanács nélkül, hanem azt, hogy „mind a királynak, mind az országnak minden fontos ügye e tanács kezében legyen, a hivatalok osztogatásában, s elvételében a királyi felségével egyenlő hatalommal birjanak“ (39. cz.). Továbbá, minthogy a közbajok egyik fő oka a közvagyon eltékozlottatása, az e tárgyban most újra hozott törvény végrehajtása módjáról is intézkedik ezen országgyűlés. Nevezetesen a kincstárnokok mellé két köznemes tanácsost rendel, kik nélkül semmit se tehessenek; a kincstárnokokat pedig akként teszi felelősekké, hogy hivatali hűtlenség esetében, a legközelebbi országgyűlés által fejvesztéssel büntetessenek.

Az új kormánytanács köznemes tagjai meglehetősen erélylyel fogtak a bajok orvoslásához, a mi aztán új merényre ösztönözte a főurak pártját. Nevezetesen 1519-ben meghalt a nádor, s e méltóságra nagyon vágyott Báthori István, és Zápolya János. A főuri párt Báthorit akarta, a nemesség pedig a népszerű Zápolyát. Ekkor a vajda Zápolya titkos egyességre lépett a főuri párttal, miszerint ha kieszközli a király megegyezését az ő nádorságában, ő viszont nem bánja, ha kitiltatnak is a tanácsból a köznemesi tagok, s ez meg is történt. De a főuri párt épen úgy megcsalta a vajdát, mint ez a nemességet. Nevezetesen a nádorválasztást nem bocsátotta a teljes országgyűlés elibe, hanem egy népes kormánytanácsban hajtatta azt végre, ahol a vajda mellőzésével, Báthori tétetett nádorrá. Ettől fogva engesztelhetlenné lett a szakadás a vajda által vezetett köznemesség, és a főuri párt közt.

Az 1521. évi országgyűlés nagykorúvá nyilvánította a királyt, s átadta neki a felségjogokat, miután — apja fogadása értelmében — személyesen is letette az esküt a törvények megtartására. Az ekkor alkotott törvények végrehajtásáról ekként intézkedett az országgyűlés, (a 28-ik cikkben) „maga ő felsége is külön, mind szóval, u. m. királyi szavára, mind írásban kötelezze magát e törvények megtartására; a főurak, és főpapok pedig keresztyéni becsületökre, illetőleg papi hitökre kötelezzék erre magokat.“ Ellenben ugyanezen gyűlés elnézi, hogy a kormánytanács most is olyan, amilyenné 1519-ben alakult, u. m. tisztán csak főurakból áll. Ezen elnézés oka valószínűleg az, hogy, mivel különben is a királyi hatalom emelése egyik cél, nem akarta a nemesség megkötni a király kezét a tanácsosok megválasztásában.

Lajos ezután is csak olyan király volt, mint eddig, u. m. báb, környezetének kezében, és a főurak végletekig mentek megszokott féktelenségekben. Napi rendre jöttek a foederatiók „a király javára.“

Noha Lajost sem lehet azzal vádolni, mintha szerette volna sértegetni az alkotmányos szabadságot: mégis történt mindjárt ekkor annyi, hogy nejeinek, a Habsburg Máriának kíséretében nagy számu németek telepedtek meg a királyi udvarban, s itt meglehetősen befolyásra emelkedtek.

1524-ben már lehetetlen volt meggátolni a válság kitörését. Az ezen évi országgyűlésen egész keserűséggel fakadt ki a vajda által is izgatott nemesség a bajok fő okai, u. m. a főurak, és kivált a kormánytanács, mint szintén az udvarnál megtelepedett idegenek ellen. Kivánta, hogy tartassék minélhamarabb olyan tömeges gyűlés, a melyen az egész nemesség tartozzék megjelenni, mégpedig fegyveresen. A kormánytanács megértette e kívánság jelentőségét, s rávette a királyt, hogy a következő 1525. évben nem fegyveres, és nem is tömeges, hanem képviseleti gyűlést hívott a Rákosra. De a nemesség nem hajtott többé a meghívás e módozatára, s tömegesen jött el meglehetősen számban. Most is a vajda s illetőleg ennek fő hive, Verböczi volt a nemesség szónokája, most is mennydörgöttek a kormánytanács, s az idegenek ellen, most is kivánták a fegyveres gyűlés megtartását, a főbb tanácsosok, s kivált a nádor elmozdítását, s az idegenek kiutasítását. És most olyan forma alakot öltöttek az ügyek, mint V. László korában. Nevezetesen a kormánytanács telebeszélte a király fejét, hogy a nemesség kívánatai a királyi tekintély megtapodása. És a király ellenmondott egyébnek is ugyan, de kivált a Hatvanban megtartatni tervezett fegyveres gyűlésnek. A nemesség pedig, azonkívül, hogy az idegenek eltávolítását megrendelte, a király tiltakozása dacára végzésileg kimondta, hogy megfogja tartani a hatvani gyűlést. Ugyanezen rákosi gyűlés másfelől világos jelét adta a királyi hatalom emelésére czélzó jóakarátának, midőn törvényt alkotott, mely jó részben feloldozhatja vala a királyt a tanács nagy hatalma alól. Nevezetesen, (1. t. cz.) szabadon választhat maga mellé tanácsosokat, a kik a király megegyezésével tartoznak intézni a király, és ország ügyeit.

Ámbár a király, újra határozottan tiltakozott a hatvani gyűlés megtartása ellen: mégis megtartatott az. A királyi hatalom őszinte tisztelői váltak most, — legalább látszatva — annak megtapodóivá; ellenben annak elszánt ellenségei a főurak mutatták magokat annak védőikül. A végső percekben jónak látta a király a forradalomba átesapó közingerültséget mérsékelni, a mennyire lehetséges; ehhez képest maga is elment a hatvani gyűlésre. E gyűlés művei közül legnevezetesebb az, hogy a nádort, Báthorit, megfosztotta méltóságától, s a vajda hívét, Verböczi Istvánt választotta helyébe; továbbá, hogy itt meg nem állapodva, a királyi hatalom jogkörébe is átesapott, mi-

dön országbirót, tárnokot, s cancellárt is választott. A király megerősítette ugyan a most történt nádorválasztást, de a másik három választás, mint királyi jogait sértők ellen tiltakozott. És a nemesség hirtelen annyira magához tért, hogy tisztelettel meghajlott a királynak e jogos tiltakozása előtt. Ezzel függ össze, hogy a tanácsról most alkotott törvény is olyan, a mely lehetőleg kevésbé akarja megkötni a király kezeit. Nevezetesen: szabadon választhat magának tanácsosokat, csak hogy a köznemesi rendből is válasszon 8-at; és ha a főuri tanácsosok ezekkel meghasonlanának, ezek tanácsa szerint ossza a hivatalokat. (És a király, kevés kivétellel, meghagyta mostani tanácsosait.)

A nemesség ezen forradalmi kitörésének célja nem éretett el. Mert a vajdának, ki ezt szinre hozta. célja, ezuttal, csak az volt, hogy Báthorin bosszút állhasson, és hogy az udvarra, (s a kormány tanácsra) oly nyomást gyakorolhasson, a melynél fogva megkaphassa a kihalt Ujlaki család roppant jószágait. És midőn e céljait elérte, cserben hagyta a nemességet épen úgy, mint 1519-ben. Ellenben lett e kitörésnek más eredménye. Nevezetesen:

Valamint a vajda a főuri tanácsosok visszaéléseinek emlegetésével használta föl a nemességet a maga önző céljaira: úgy a hatalomban megmaradt kormánytanácsosok is „a királyság törvényes hatalmának érdekében“ takargathatták a vajda elleni bosszutervöket. E célra szervezték a Kalandosok foederatióját, a mely kevés idő alatt, oly hódítást tett, miszerint az imént még a vajda mellett állott nemesség nagy részét is magához vonta. A terv végre is hajtatott az 1526. országgyűlésen. Ezen országgyűlés rendkívül fontos a magyar alkotmány történetében, annál fogva, hogy midőn Verböczit, mint „a királyi tekintély megtapodására támasztott mozgalom főfő indítóját“ felségsértésben marasztalta el, és száműzte, Bathorit pedig visszahelyezte a nádorságba, a Báthori kedvéért, alkotott a nádorságról egy olyan törvényt, a mely a későbbi időkben, véghetetlenül fontossá lett. T. i. (22. cikk) „Ezután a nádori hivatal az elválasztottnak halálaig tartson, s csak oly bűnért legyen elvehető, a mely halálos büntetést érdemel, s ez esetben is nem önkényesen, hanem csak törvényesen.“ Nem kisebb fontosságu a most alkotott tanács törvény is. Nevezetesen ezen 1526. évi országgyűlés alkalmával már látható volt a mohácsi csatának előre vetett árnyéka. És minthogy tudva volt, miszerint a tanács, a nagy hatalommal felruházott tanács juttatta az országot a mostani rémitő veszélybe: az országgyűlés, a helyett, hogy a felelősséget iparkodott volna valamiképen megvalósítani, megfosztotta a tanácsot a hatalomtól, visszaadta a királynak a régi teljhatalmat, s nem tartott

fenn magának a főkormányra egyéb befolyást, csak annyit, hogy 8 köznemes tagja is legyen a kormánytanácsnak. Nevezetesen: „Az ország főpapjai, bárói, és nemesei egyhangulag kéri a királyi felséget, hogy méltóztassék élni a maga királyi hatalmával, s mindent, ami az ország kormányzatára tartozik, tetszése szerint tenni, érett megfontolás után; úgy azokat, a melyek királyi jövedelmeinek beszedésére, elköltésére, mint azokat, a melyek általában az ország kormányzatára, és szabadságaira vonatkoznak. (1. cz.)

E törvény volt a királyok főkormányzati hatalmának alapja a mohácsi nap után.

40. §. Országgyűlések.

Azon kérdés, hogy az országgyűlések tömegesek legyenek-e, vagy képviselőiek, soha sem volt fontosabb, mint ekkor. Az oligarchia érdeke azt kívánta, hogy ha már nem lehet a nemességet megfosztani törvényhozói jogától, a lehetőségig gátoltassék meg ennek gyakorlati érvényesítése; a köznemesség, s az ország érdeke pedig éppen ellenkezőt.

Az 1490. évi (királyválasztó) országgyűlésre meg volt hívva az összes nemesség. De a főurak kijátszották a nemességet oly formán, hogy húzták, halasztották a határozathozását annyira, hogy a nemesség meguntván a rá nézve sok tekintetben terhes várakozást, széteszlott; és hogy mégse maradjon épen minden részvét nélkül, választott 60 képviselőt, kik az urakkal együtt határozzanak. Az 1495. évi országgyűlésre 10—10 képviselőt küldött minden megye; de már ekkor nagyon aggasztotta a köznemességet az oligarchák önzése és nagy befolyása; innen érthető, hogy ekkor ismét törvényt alkottatott, mely szerint fejenként hívassék meg a nemesség; és (hogy a szegény nemesség ne legyen kénytelen széteszolni a nélkül, hogy valamit tehetett volna) a tárgyalások gyorsításáról is tétetett intézkedés oly formán, hogy a király, az ország elibe terjesztendő tárgyakat előlegesen vitassa meg a tanácsosokkal, s készítettessen törvényjavaslatokat. Azonban az 1496. évi országgyűlésre megint nem fejenként, hanem megyénként két-két képviselő által hivatott meg a nemesség. 1498-ban új törvényt alkottatott, mely szerint mindig meghívandó az összes nemesség. De ez már nem volt elég, gyökeresen orvosolni kellett azon visszaélést is, melyet a tárgyalások halogatása által üztek az urak. Innen érthető az a határozat, hogy mindenki tartozik megjelenni a gyűlés első napjára; a ki elkésik, ha köznemes 400, ha ur, 800 a. frtra büntetessék; a tárgyalások mulhatlanul megkezdendők a gyűlés megnyitására kitűzött napon, s a gyűlés nem tarthat tovább 15 napnál. E törvényt úgy játszották ki a főurak, hogy a kormány-

tanács némelyeken megvétette a 400 a. frt büntetést, s ezzel elvette a nemesség kedvét az országgyűlésektől annyira, hogy nem bánta, ha képviselet szerint hivatnak össze a gyűlések.

Midőn II. Lajos alatt nagyon szenvedélyessé vált a harcz a fő- és köznemesség közt, előbb a főurak tették azt a merész lépést, hogy az 1518. (budai) gyűlés alkalmával a nemesség tömeges szétozlása után hoztak igen fontos törvényeket, illetőleg csak magok tartottak országgyűlést. Nem sokkal ezután a köznemesség is ugyanezen fegyverhez nyúlt, midőn a főurak, sőt a főtisztviselők nélkül is megtartotta (1518.) a tolnai, és bácsi országgyűléseket. 1525-ben pedig a világos törvények ellenére képviseleti alapon hivatott össze az országgyűlés; és a nemesség, a meghívás e módját megvetve, tömegesen gyűlt föl, s határozta el egyebek közt a hatvani fegyveres gyűlést, melyet meg is tartott.

A mi a városokat, mint törvényhozási constituenseket illeti, ugy látszik, hogy e korban csak a tárnoki 8 város birt ilyen joggyakorlattal. Ezt lehet következtetni onnan, hogy az 1500: 41, és az 1514: 3 bár nem mondják is, hogy csak ezek hivandók meg, csak ezeket nevezik királyi városoknak. Továbbá később az országgyűléseket szervező 1608. k. u. 1. t. cikk is, ama törvényekre hivatkozva, csak ezen városoknak ad ülési, és szavazati jogot.

41. §. Rendíjogok.

Mintán a fő-, és köznemesség közti különbség Mátyás alatt valóságos jogkülönbséggé változott, a főnemesség nem csak földadni nem akarták már meglevő kiváltságaikat, hanem újakat is akartak szerezni. Midőn az 1495. évben a főkormánytanács rendkívüli adót vetetett ki a király által, kivitték a főurak, hogy ők, a jobbágyaikra eső illetőséget magok vehessék föl az országgyűlési költségek pótlására. Ugyde a köznemesség e részben is elszánt harczot folytatott a főurak ellen, s 1504-ben törvényt alkotott, mely szerint eltöröltetik a fő-, és köznemesség közt minden jogkülönbség; az 1507. évi törvény pedig felelősekké tette a királyi tanács tagjait azon esetre is, ha a nemesek jogain sérelmet ejtenének.

E közben feltűnt az is, hogy a főpapok sok jószágot összevásárolnak családjuk tagjai számára. E miatt törvényt alkottatott 1498-ban, mely szerint papok, s általában egyháziak nem vehetnek nemesi jószágot.

A jászkunok nemesi szabadságát eltörölte az 1514. országgyűlés a Dózsa féle pórlázadásban némi részvételért, s mindnyájokat a korona jobbágyaivá tette.

A városi polgárok egyéni jogain is ejtett némi csorbát az 1498.

országgyűlés, rendelve, hogy ha a polgárnak földesuri telken van szőlője, s itt időzése alkalmával követ el valami kihágást, ezen esetben az uriszék ítéljen felette.

A jobbágyság sorsa is nagyon szomorú fordulatot vett Mátyás halála után. Most e tekintetben is visszahatás támadt, s a földesurak hatalmaskodása nagyon terhessé vált a jobbágyságra nézve. Ez idézte elő a nagy pórlázadást, a mely midőn elnyomatott, az 1514. évi országgyűlés rettentő bosszút állott az egész jobbágyságon. Nevezetesen, eltörölte az eddigi törvényekben biztosított minden szabadságát, megszüntette a szabad költözést, földhöz lánczolt szolgaságot léptetett helyébe. Továbbá a már fennálló papi tizeden, földesuri kilenczeden kívül új és nagy terheket rovatott rá; t. i. minden egész telkes jobbágyságon földesurának évenként egy aranyforintot, 12 tyukot, 10 jobbágyságon 1 kövér sertést, s a mi ennél is terhesebb volt, a jobbágyságon annyi napszámot tartozott szolgálni, a mennyit a földesur kívánt, noha még e törvény is hetenként egy napi robotot rendelt; jobbágyság nem emeltethetik magasabb papi hivatalra, a jobbágynak semmi féle fegyvert tartani nem szabad, s ha nála mégis fegyver találtatnék, jobb keze elvágatásával fog büntettetni.

A reformatio létrejövetelére egy új, és naponként növekedő fontosságú kérdést hozott létre az egyéni jogok mezején, t. i. a lelkiismereti, vagy vallásszabadság kérdését. Mint Európa más nemzetei, úgy a magyar nemzet sem ösmerte fel mindjárt ekkor e kérdés egész fontosságát, s ennek tulajdonítható, hogy a midőn először hozzá szolt a törvényhozás 1523-ban, akként akarta megoldani, a hogy a papság kívánta, t. i. törvényt hozott, mely szerint a lutheránusok fej- és jószágvesztésre büntetessenek; az 1525. évi országgyűlés pedig még nagyobb buzgalommal hódolt a papság érdekének, midőn megégetetést diktált a lutheránusokra.

42. §. *Kormányzat.*

E korszakban a király legfőbb kormánytanácsát illetőleg nevezetes változások történtek, olyanok, a melyek oda irányultak, hogy a nemzetnek tettelegesen befolyása legyen a főkormányra, különösen pedig, hogy e befolyás nem (mint Ulászló első éveiben nyilván volt) csak a főurak, hanem igazán a nemzet befolyása legyen. E czélból néhány éven át elszánt, sőt ingerült harczot folytatott egymás ellen a fő- és köznemesség. De az eredmény nem felelt meg a várakozásnak, mert a köznemesség, tudván, s akaratan kívül, eszközül adta magát két, egymás megbuktatására törekvő főurnak.

A főkormánytanácsnak a nemzet érdekében szervezését, vagyis

ujra szervezését az 1495. országgyűlés kezdte meg. Nevezetesen a királyi fő törvényszéket 3 főpap, 3 világi főúr, és 14 nemesből szervezte. Itt ugyan csak a fő törvényszékről van szó: de részint a mult idők szokásaiból, részint az 1498. országgyűlésnek ezzel rokon intézkedéséből világos, hogy az 1495. országgyűlés is ezeket akarta a fő kormánytanács tagjaivá is tenni. Ugyanis az 1498. országgyűlés, midőn ama főpapok, és főúrak számát 2—2-re, a köznemesekét pedig 16-ra határozza, és ezeket maga választja meg: egyttal azt mondja, hogy a király, ezekből, úgy „reformálja“ a tanácsot (7. cz.), miszerint „a királyi felség, azon főhivatalnokokon kívül, a kik, hivatalos állásuknál fogva rendes tagjai a tanácsnak, u. m. eszterg. érsek, nádor, országbíró, tárnok, cancellár, személynök, bán, vajda, az ország fontosabb ügyeinek tárgyalásakor a fent nevezett 16 nemes közül 8-at mindig hívjon meg a tanácsba, s ezek szigorú esküvel kötelezzék magokat, hogy a tanácsban mindent hiven, titoktartással, és az ország javára tesznek.“

A tanács ezen szerkezetét a főúrak érdekében módosította az 1500. évi országgyűlés. Nevezetesen (a 8 főhivatalnokkal egytt) 24-ben állapította meg a tanácstagok számát, mégpedig úgy, hogy a 4 főpapot, és 4 főurat a király nevezze ki, a 8 nemből az országgyűlés válassza; a főúri tanácsosok megbízatása — a király tetszéséhez képest — állandó, a köznemesek pedig 3 évenként választandók. E 24 tanácsosnak fele, félevenként, mindig Budán lakjék, s rendesen járjanak el a tanácsülésekbe; egyébiránt mindig elmehetnek azok is, a kiknek nincsen a sor, s ott helylyel, és szavazattal bírnak. (10. cz.)

Az 1507. évi országgyűlés nem rendelkezett a tanácstagok számáról, s a különböző rendi tagok számarányáról, hanem csak hatáskörüket, illetőleg felelősségüket szabályozta. (l. fentebb.) Ettől fogva nem történt lényeges változás 1518-ig

Az 1518. (budai) országgyűlés, midőn (a köznemesség tömeges eloszlása után) már csak főúrakból állott, gyökeres változtatást tett a fő kormánytanácsnak mind tagjain, mind hatáskörén. Nevezetesen (a főhivatalnokokon kívül) álljon 4 főpap, és 4 főúrból, kiknek fele mindig jelen legyen a tanácsban. A hatáskört az 1507-ben megszabottnál is megszűbb terjesztette, p. o. a király, (a ki pedig személyesen is gyakorolja a felségjogokat) cselédet se fogadhasson e tanács megegyezése nélkül; és a mi legfőbb, a felelősségről mélyen hallgat. Ezen intézkedést halomra döntötte a bácsi gyűlés, midőn maga választott tanácstagokat, u. m. 4 főpapot, 5 világi főurat, és 16 köznemből, a kik „mindig a király körül tartózkodjanak, neki mind a tanácsban, mind a fő törvényszéken segélyre legyenek, a királyi felség jó, és dicséretes oktattatásáról gondoskodjanak, a király udvarát jó rendben

tartsák; a hivatalok osztogatásában a kir. fölségével egyenlő tekintélyök legyen; általában mind a királynak, mind az országnak minden fontos ügye az ő kezökben legyen. (40. cz.) Ugyan ezen decretum 7. 20. czikkei, legalább betű szerinti értelemben, csak a kincstárnok személyes felelősségéről szólnak, midőn ezt, hűtlenség esetében, halállal büntettetni rendelik, a többiek felelősségét pedig önként értendőnek tekintik.

E szerkezeten megint lényeges változás történt 1519-ben, midőn a főurak, a köznemesi tanácsosokat tetteleg kizárták a tanácsból. (I. fentebb); és a tanácsnak ekként tisztán aristocraticussá vált szerkezetét (hallgatásával) elősmeri az 1521. országgyűlés, azon különbséggel, hogy a most kivetett rendkívüli adó kezelését nem a kincstárnokra, hanem e végre újonnan választandott hivatalnokokra bizza.

Az 1524, 1525. (rákosi) országgyűlések pedig öntudatosan elősmerik, hogy a főkormánytanács csak főurakból áll, midőn rendelik: „Válasszon a király a főpapok és bárók közül néhány egyént, tartsa ezeket maga körül, s a hatvani gyűlésig ezeknek legyen teljes hatalmuk; a praelatus, és báró urak is, méltóságukhoz képest, lehessenek jelen a tanácsban, úgy azonban, hogy a rendelkezési hatalom a fentebbi módon választott egyéneknél legyen. (1., 2. cz.) Ezt a hatvani gyűlés úgy módosítja, hogy a király az országos rendek által választott 8 nemes is alkalmazzon a tanácsban; és ha ezek, meghasonlanának e főurakkal, nem a főuraknak, hanem ezeknek adja a rendelkezési hatalmat.

Vége az 1526. tavaszán tartott országgyűlés a kétségbeesés szülte ingerültség pillanatában megsemmisített mindent, a mit III-dik András kora óta tett a nemzet arra nézve, hogy a főkormánytanácsra befolyása legyen, s a főkormány egész hatalmát visszaadta a királynak, csak annyit kötven ki, hogy a tanácsnak 8 köznemes tagja is legyen. (I. fentebb.)

A mi a megyéket, s különösen ezek hatáskörét illeti: miután a nemzet már teljesen kétségbeesett a királyi főkormánytanács becsületessége fölül a törvények végrehajtásában, az 1518. (bácsi) decretum 43-ik cikkében csaknem kizárólag a megyékre bizza a mostani határozatok végrehajtásáról intézkedést, midőn rendeli, hogy mindjárt az országgyűlés eloszlása után tartandó megyegyűlések eskessék meg a megye minden nemesét az e határozatok iránti engedelmességre, s az ezt tenni vonakodók javait bocsássá prédára a megesküdtek közt.

A főispáni méltóságot illetőleg figyelmet érdemel, hogy, mivel a világiak nagyon megsokalták a papság politikai befolyását, az 1498. országgyűlés azon törvényt hozta, hogy csak azon püspökök

viselhessenek főispánságot, kiknek megyéjéhez a szent királyok kapcsolták e hivatalt; az 1504. országgyűlés pedig teljesen eltörölt minden örökös főispánságot.

Az alispánokat még most is a főispánok nevezték ugyan ki, de a gyakorlat rendesen nemeseket emeltetett e hivatalra. Ugocsa megyének nem-nemes alispánja volt 1504-ben, és a megye rendei le akarták tenni, a főkormány pedig védelmezte, de nem tudta másként megvédeni, mint úgy, hogy megnemesítette. Az ilyen viszályoknak egy időre véget vetett az 1504. országgyűlés azon határozata, hogy a főispán a megyei nemesség részvételével, s meg egyezésével emeljen az alispánságra valamely azon megyebeli birtokos nemes.

A Jász-kun kerület municipális hatóságát eltörölte az 1514. országgyűlés, s ezt ismételte az 1518. bácsi gyűlés is.

A városok municipalis hatóságán csorbát ejtett az 1498. országgyűlés azon határozata, miszerint, ha a város hatalmaskodást követ el nemes ember ellen, tartozik mint alperes megjelenni a főispán, és megye törvényszéke előtt.

43. §. Törvényszékek.

Az 1492: 35, 36 midőn egyfelől csaknem szórul-szóra ismétlik az 1486. decretumnak a gen. judiciumok, és proclamata congregatiók eltörlésére vonatkozó határozatát: másfelől a megyék bünyítő hatóságáról akként intézkednek, hogy ha valamely megyét elárasztanak a gonosztevők, azon esetben, a megye kérésére, küldje ki a király a nádort, vagy az országbirót a gonoszok kiirtására. Ugyan ezen 1492. 53. cz. eltörli az 1486-ban szervezett megyei esküdt biróságot, mint a mely fárasztó a nemességre nézve, mihez képest csak a fő-, alispán és szolgabirákból áll a megyei törvényszék.

→ Az 1514: 43. a pórlázadásérti bosszu hevében visszaállítja a gen. judiciumot. Nevezetesen: „Ha a főispán kívánandja, engedélyezzen ő felsége a gonosztevők, u m. nemések, parasztok, s a parasztokkal tartott nemések kinyomozása, és megbüntetése végett generale, vagy palatinale judiciumot, úgy, a mint a decretumban meg van szabva. Ezt módosítja a bácsi decretum 36. czikk: „Minthogy a gonosztevők nagyon elszaporodtak, ha valamely megye akarná, a főispán pedig ellenezné, a megye kérjen ő felségétől egy assessort, a ki a gonoszok kiirtására vonatkozó határozatot hajtsa végre a közönséges (1492.) decretum értelmében.

A mi a curiát illeti: az 1492: 42 szerint a curia rendes birái a nádor, országbiró, s a titkos cancellár, illetőleg ezek protonotariusai, továbbá a tárnok, bán, és vajda, de e 3 utóbbi csak a király különös

meghívására tartozik megjelenni. A fentebb nevezett 3 bíró, s illetőleg azok protonotariusai megegyezése nélkül senkit mást nem lehet meghívni. A protonotariusok is ítélnének, mint curia.

A későbbi években azon változáson ment át curia, hogy 1495-től fogva a gyakran változó szervezetű kormánytanács tagjai voltak egyzersmind a curia bírái is.

E közben mindjárt 1492-ben szükségesnek látta az országgyűlés törvény által is biztosítani a bírák, s törvényszékek függetlenségét mind a király, mind a hatalmas urak ellenében, rendelvén, hogy sem a király, sem más, egy bírót se kényszeríthessen a törvénykezés rendjének megzavarására.¹⁾

Az 1507. országgyűlés azon törvényt hozta, hogy mind a kir. curia, mind az egyházi, mind a megyei törvényszékek szüneteljenek országgyűlés alatt.

44. §. *Hadszerkezet.*

II. Ulászló király megakartá ugyan tartani Mátyás fekete seregét, de, mert nem volt pénze, nem tudta fizetni; e miatt az előbb kitűnően fegyelmezett had, megtagadta az engedelmességet, s részint magától feloszlott, részint fegyveres erővel veretett szét. Ekként nem lévén többé zsoldos hadsereg, vissza kellett térni a nemzetnek a régi rendszerhez. Vissza is állíttatott az 1492-ben, midőn elhatározottat, hogy a birtokosok, a személyes fölkelésen kívül minden 20 jobbágy után adjanak egy lovas; a szegények tizen össze állva egyet; továbbá hogy csak az országzászlósoknak, örökös grófoknak, és püspököknek legyenek bandériumaik, mások pedig a megyei zászlóaljban szolgálnak. Az 1518 (tolnai) gyűlés is ezen arányban állapította meg a fölfegyverzendő jobbágyok számát.

Azonban megmutatta a tapasztalás, hogy nincs többé nemzeti haderő, mert a főurak vagy igen hanyagul, vagy épen nem tartottak zászlóaljakat, nem akarván erre költekezni. Azzal mentegetődztek, hogy a király nem adja ki nekik azon pénzsegélyt, mely I. Lajos kora óta fizettetni szokott. A köznemesség is kapott a példán, mert neki is költséges volt az illetőség kiállítása. A király sem tarthatott dandárokat, mert nem volt erre való pénze. Fontos körülmény volt az is, hogy a nemesség meglehetősen elszokott a fegyverforgatástól, s kedve sem volt többé a katonáskodáshoz. Belgrád eleste után, az

¹⁾ A törvénykezés rendje megzavarásának legszokottabb módja volt az ugy nevezett bírói parancsok (mandatum) által fölfüggeszteni az ítéletek végrehajtását. Ilyen bírói parancsok az ország rendes bírói által szoktak kiadatni. Az 1500. évi országgyűlés korlátok közé szorította az ilyen bírói parancsok kiadását.

1521. országgyűlés, mely pedig épen a honvédelemről akart intézkedni, nem rendelt fölkelést, hanem óriás mérvű adót vetett ki, még pedig oly indokolással, hogy „mivel ezen adó az ország minden főpapjának, bárójának, nemesének, más birtokos emberének, férfi, és nő szerzeteseinek javairól gyűjtendő össze: ennél fogva egy ur, egy nemes, és birtokos ember sem tartozik ezen hadjáratban személyesen részt venni (kivéve a banderiumos főpapokat és tisztviselőket); hanem, mivel itt közügyről van szó, a közkincstárból kell elegendő számu zsoldosokat fogadni. Majd midőn kivilágosodott, hogy nincs pénz, miből fogadtassék zsoldos sereg, az 1523. országgyűlés ismét fölkelést rendelt, még pedig oly mérvűt, hogy a birtokos nemesek minden 10-ik jobbágyukat fegyverezzék föl. De itt is nagy baj volt, hogy mint mindenben, úgy ebben is engedetlenkedtek az urak; a köznemesség hasonlóképen nem mozdult, ha az urak nem mennek. Az 1526. évi nagy veszély idején egyetemes fölkelés hirdettetett ugyan, de az első határnapra egy lélek sem jelent meg. Egy újabb fölhívásra gyűlt ugyan össze valami kis sereg, de nem olyan, a melyet a helyzet kívánt, és a milyen ki is telt volna az ország népességéből.

45. §. *Közjövödelmek.*

Az Ulászló, és II. Lajos korabeli zavarok közt legnagyobb volt a közkincstár zavara. Megvoltak ugyan a királyság rendes jövedelmi forrásai, de ezeknek jövedelmét a szó teljes értelmében elkezelték a fő hivatalnokok. És midőn e miatt nem volt a kincstárban csak annyi pénz sem, a mennyiből avagy csak a legszükségesebb kiadásokat is fedezni lehessen: a kormánynál befolyásosabb tóurak kölcsönözgettek a királynak holmi jelentéktelen összegeket, de úgy, hogy nagy jövedelmi forrásokat adattak magoknak zálogba 10, 20, vagy több esztendőre. Ily gazdálkodás mellett évről-érre nyomasztóbbá lett a királyi, s országos kincstár helyzete. Az országgyűlések hiában rendelték számadás alá vétetni a pénzkezelőket, semmit sem javult az állapot. Az 1514. országgyűlés megrendelte az elzálogosított jövedelmi források visszavételét, de eredmény nélkül. Az 1518. bácsi országgyűlés minden, de minden jövedelmi forrást elzálogosítva talált a rendes kapuadón kívül, a fölvelt kölcsönöket pedig az utolsó fillérig elvesztegetve. A még meglevő kapuadó alig volt országos jövedelemnek nevezhető azon rendszer mellett, hogy a földesurak rendszeren eltagadták jobbágyaik nagy részét. Ily helyzetben ismét elrendelte az országgyűlés, hogy minden elzálogosított jövedelem rögtön vétessék vissza, a zálogösszeg majd kifizettetvén, ha lesz miből.

Nyitott ezen országgyűlés — ideiglenesen — egy rendkívüli

jövedelemforrást is, midőn egész határozatlansággal hatalmazta fel a királyt, hogy a főpapi javadalmakból u. m. a zsirosabbakból — *ex pingvioribus* — tartson magának annyit, és addig, a mennyiből, és a mig kifizetheti adósságait. Az 1521. o. gy. pedig igazán rendkívüli adókat vetett ki, u. m. minden pap, fő- és köznemes összes jövedelmének felét, minden nem nemes családfőre 1 frt; a mesteremberekre amaz 1 frton felül másik frt; a kereskedőkre boltjuk értékének $\frac{1}{20}$ -át; a molnárokra minden malomkötől 1 frt; a zsidókra családjuk minden tagjától külön 1 frt; ezenkívül a nem nemesekre minden hordó bortól 25—50 dénárt, egy hordó sertől 10 d.; minden darab nagy marhától 5 d.; a juh, kecske, disznótól 2 d. Az 1525. rákosi gyűlés pedig, azon kívül, hogy, ideiglenesen lefoglalta a papi tizedet, egyszerűen eltörölt minden államadósságot. Nevzetesen (5. cz.) „Azon kötelezvények, s mindennemű adóssági levelek, melyeket a királyi jövedelmek tárgyában, akár a király, akár a kincstárnok, bárkinek adott, érvénytelenek legyenek.“

A közjövedelmek kezelését illetőleg érdekesek az 1518. és 1521. decretumok, a mennyiben a főtisztviselők iránt alapos bizalmatlanság folytán jóformán kiveszik a pénzkezelést a kincstárnok kezéből. P. o. az 1518: 7. rendeli, hogy „a kincstárnok mellé választassék a köznemesi rendből egy királyi tanácsos, (*assessor*), a ki nélkül semmit se legyen szabad bevennie, vagy kiadnia, ezen tanácsos vigyen pontos számadást mindenről.“ Az 1521: 23 még radikalisabb. „Mínthogy e most begyülemdő pénzt nem merik a rendek a kincstárnokra bizni, választassék két báró, és nemes, a kik tisztükben akként járjanak el, hogy tartsák a kincset egy biztos várban, s esküdjenek meg egymásnak is, hogy ezen várban egyforma számu fegyvereseket fognak tartani, s e fegyvereseket teljessen megbízható nemesek közül válasszák.“

46. §. Erdély.

Erdély az Árpádok utáni időkben is Magyarország kiegészítő része volt, de azért folyvást birt tartományi autonomiával is.

Hogy folyvást Magyarország természetes része volt, megtetszik részint onnan, hogy most sem emlittetik a királyok czimében mint ország; részint onnan, hogy folyvást részt vett a magyar országgyűléseken.

Azonban Erdély részvéte a magyar országgyűléseken rendesen nem a magyarföldi megyék nemességének, s illetőleg a székeleknek és szászoknak tömeges, sőt nem is ezeknek megyénként vagy székenként választott, hanem mind a három nemzetnek külön tartott gyűlésében választott, s az illető nemzetet képviselő követek által (oratórok) történt. Azonban e tekintetben ösmerünk kivételeket is, p. o.

Károly király 1318. évi regalisa, (qui se membra regni nostri existimant) Erdélyre is szólott; továbbá I. Ulászló 1441-ben mint municipiumot hívta meg Brassót, és a Bárczaságot.¹⁾

A mi az oratorok számát illeti ez néha megszatott a királyi meghívó levélben, néha pedig az illető nemzetekre volt bizva.

Azon körülmény, hogy mindenik nép mint nemzet küldött követeket az országgyűlésre, magában is mutatja ugyan ezen népeknek s illetőleg az összes Erdélynek autonómiáját: de még világosabban mutatja az, hogy e korban is folyvást tartattak a király rendeletéből vagy engedelmeivel erdélyi összes (a három nemzetnek közös) országgyűlések is.

Azonban a három nemzetnek egymáshoz, s illetőleg a három nemzet összeségének az anyaállamhoz való viszonyában érdekes változás kezdődik 1437-ben. T. i. ezen évben nagy pörlázadás volt, mely mind a három nép társadalmi állását komoly veszélylyel fenyegette. E közös veszély szülte az erdélyi három alkotmányos nemzet unióját 1437. Eddig, ha érülközött e három nép egymással országgyűlésen kívül, ezen érülködés nem annyira a közös érdek szülte barátságos közeledésben, mint inkább a saját jogaikra féltékenykedésből származott bizalmatlanságban nyilatkozott. Ettől fogva pedig a bármelyik nemzet jogait fenyegető veszély közös erővel elhárítására törekvés lesz fő irányadó. Ettől fogva gyakoribbak a közös gyűlések, melyeknél már az is föltűnő, hogy királyi rendelet, sőt előre kikért engedelem nélkül is tartatnak.

Az unio följutására alkalmat adott az a körülmény, hogy V. László király Besztercze örökös grófjává tette a Hunyadi családot. E tettelvel kiszakította a király Beszterczét a szász universitásból (a magyarföldi megyékkel egyforma municipiummá tette) következésképpen megsértette a szászok jogait. Még nagyobbá lett e jogsérelem, midőn Hunyadi Mátyás várnagyjai úgy bántak Besztercze népével, mint családi jobbágyokkal. Végre midőn Mátyás mint király, a Kolozs, és Doboka megyékben fekvő uradalmakkal együtt, és egyformán adta Szilágyi Mihálynak Beszterczét, ekkor fegyveres fölkelésben tört ki a beszterczeiek elkeseredése. Midőn ezen fölkelés fegyveres erővel leveretett, magáévá tette a dolgot mind a három nemzet, s közös gyűlést tartván Medgyesen (1459) megerősítették az 1437. évi uniót, elhatározták, hogy ha a király bármelyik nép jogait megsértené, közös erővel ellenszegenek.

Mátyás noha mélyen sértve érezte magát e határozat által; be-

¹⁾ Schuler Siebenbürg: Rechtsgesch. I. 368.

látta a beszterczeieken elkövetett igazságtalanságát, jóvá tette hibáját, s vissza kebelezte Beszterczét a szász universitásba. Azonban alig hogy kibékítették a szászok, uj és még nagyobb elkeseredésre adatott ok. Nevezetesen az 1467. évi országgyűlésen az erdélyi nemesekre, és szászokra is kiterjesztetett az uj (fiscusi) adó, holott, kivált emezeket mind az Andreanum Diploma, mind a későbbi királyok ismételt kiváltságlevelei védték minden uj teher ellen. Ennek következtében egész Erdély föllázadt Mátyás ellen, s nem kevesebbet akart, mint Magyarországtól külön válni. De fegyveres erővel elfojtatott a lázadás. Majd egyfelől a székelyeken (Mátyás és II. Ulászló alatt) ejtett sérelmek keserítették el a kedélyeket, másfelől az Erdélyt is elárasztott rendetlenségek orvoslásának szüksége hozta létre az unio fölüjitását 1505-ben. Az ezen évben Tordán s folytatólag 1506 elején Segesváron tartott közös gyűlés uj törvénykezési szervezetet adott Erdélynek. Eddig mind a vajda, mind a szász gróf, mind a székely ispán törvényszékétől, mint egymástól független bíróságoktól a kir. curia elibe apelláltattak a perek; most pedig közös fő törvényszék állíttatott föl, mely mind a három nemzet kebeléből választott 14—14 tagból, és a fehérvári káptalan egy tagjából állott.

Egyébiránt, bár a jogok, s érdekek kölcsönös védelmére több izben egyesültek Erdély nemzetei: de az anyaaállamhoz fűző törvényes kapcsolat még e korszakban megmaradt a maga épségében, kivéve a Mátyás korabeli egy esetet.

A mi az egyes népek beléletét illeti:

A magyar megyék ugy fejlődtek, mint a tulajdonképeni magyarországiak. A vajda, és a megyék közti viszony az maradt, a mi volt, azon különbséggel, hogy az 1467. évi nagy lázadás után a vajda nem volt többé b. szolnoki főispán.

A kiváltságos szász terület folyvást nagyobbodott, a mennyiben koronkint több szász város is megnyerte az Andreanum Diplomában biztosított Libertas Cibiniensis-t; p. o. Besztercze 1366, Vincz 1399. Medgyes és Selyk 1402, Kolozsvár 1409, Brassó 1422-ben. Azonban a Libertas Cibiniensis adományozása még nem tette ezen városokat a székelyi provinciával egy politikai testületté; ezeknek mindössze annyi összeköttetésük volt Szebennel, hogy pereiket a szász Comeshez appellálták; a teljes összeolvadás az unio által történt.

A szász universitás kiváltságait majd minden király megerősítette. Nyertek a szászok uj kiváltságokat is, p. o. Lajostól (1371) ezen hízegő pecsét-köriratot: *Sigillum Cibiniensis provinciae ad retinendam Coronam*. Mátyástól (midőn Beszterczét vissza kebelezte,) azt, hogy ugyan azon egyénre ruházhatják a

szebeni királybiróságot, és a szász grófságot, vagyis hogy választhatják a szász Comest; továbbá (talán ugyan ekkor) azt, hogy ha ezután eladományozná a király a szász terület valamely részét, ezen adománynak ellenszegülhetnek. Ugyancsak Mátyástól nyerték 1469-ben azt a kiváltságot, hogy a szász székek letehetik érdemetlen tisztviselőiket, kivéve a szebeni grófot.¹⁾

(A szászok egyházi autonómiájára érzékeny csapást mért Bakacs Tamás eszterg. érsek, midőn Rómában időzése alkalmával ki-
eszközölte, hogy a brassói, és szebeni prépostságok, melyek eddig minden püspökségtől függetlenek voltak, az ő hatalma alá rendeltettek. Az e miatti elkeseredés volt egyik tényező a reformationnak a szászok közt gyors terjedésében.)

A székelyek folyvást élvezték nagy szabadalmaikat. Lajos korában már láthatók némileg a primorok, lófők, és köznép közti rangfokozatok, a nélkül azonban, hogy e rangfokozatoknak a jogokra valami hatása lett volna.

Zsigmond korában javítottatott a székely nép igazságszolgáltatási szervezete. Nevezetesen az ispán tartozik minden székben évenként 14 napig törvényszéket ülni, az illető szék által választott 12 bíró élén; s ezen törvényszék mellőzésével egy székelyt sem szabad felsőbb bíróság elibe idézni. E szervezet Mátyás alatt úgy módosítottatott, hogy minden széknek legyen 12 tanácsosból álló törvényszéke, melyek elől Udvarhelyszékhez mint anyaszékhez, innen az ispánhoz, végre a királyhoz történjenek a föllebbezések.

E közben koronként élesebbé vált a primorok, lófők, és köznép közti rangfokozat. Arra is merültek föl példák, hogy a primorok elnyomták a közrendűeket, annyira, hogy itt-ott úgy bántak velök, mint jobbágyaikkal. A tisztviselők is többféleképen zaklatták a népet. Ehez járult, egyfelől, hogy a székely népnél is megvolt a nagy elégületlenség Mátyás külháborúi miatt, másfelől Kázmér izgatásai. Mindezeknél fogva felzendült a nép. Mátyás értesülvén a helyzet felől, 1473-ban megparancsolta az ekkori vajdának, és székely ispánnak, hogy, mivel minden székely szabad, vessen gátot a hatalmaskodásnak, gondosan írassa össze mind a három rendet, és az így összeállítandó osztály-laistromokon ne történhessék változás; vagy is az alsóbb rendből ne lehessen felsőbbre lépni máskint, csak úgy, hogy p. o. a közrendű az ispán engedelmével lehessen lófővé, a lófő pedig csak úgy juthasson felsőbb osztályba, ha három örökségre tesz szert. E rendelet foganatosítása által jogkülönbséggé, s nem könnyen megváltoztathatóvá válandott az a rangkülönbség, mely eddig csak szokás,

¹⁾ Gr. Teleki Jós. Huny. k. okmt. II. 394.

vagy gyakorlat eredménye volt. Ez olaj volt a még egészen ki sem aludt tüzre; az összeíráskor megint fölkelt a nép, annyival inkább, mert némely izgatók azt híresztelték, hogy a király meghalt, csak az urak titkolják halálát. Azonban részint a király életben léte felől meggyőződés, részint a vajda által alkalmazott szigor lecsillapította az ingerült népet, s végre hajtattott az összeírás, mely midőn egyfelől Kásztot csinált a primorok rendéből, másfelől azt is lehetségessé tette, hogy a nép jogaira Mátyásnál kevésbé vigyázó uralkodó alatt elnyomassanak a közrendűek.

Mátyás halála után még nagyobb veszély fenyegette a székely népet. Nevezetesen az ekkori vajda és székely ispán, Báthori 1492-ben adót vetett a székelyekre is, halállal fenyegetvén azokat, a kik ellenszegülnének. E sérelem orvosoltatott ugyan Báthori elmozdítása által: de nem sokára új bajt okozott az, hogy, mint Magyarországnak más főurai, úgy a vajda is nagyon elmerült a pártküzdelmekben, s nem gondolt a rá bízott néppel. Ily körülmények közt gyűlést tartott a székely nemzet Udvarhelyen 1505-ben, s rendezte a nép kormányzatát oly formán, hogy kormányszéket állított 4 primor, és 13 lófőből.

E közben a székelyekre is elragadt a Magyarországnak is divatos engedetlenség a törvények irányt. II. Lajos születésekor megtagadták a szokott ökör-adót, de a mely mégis megvétetett rajtok fegyveres erővel. És ekkor még ezen év folytán gyűlést tartott a nemzet Agyagfalván, hogy „kiirtsa magából a pártütés kovászát“; egyébiránt kijelentvén, hogy, a mily híven ragaszkodik a királyhoz, oly erélyesen fogja őrizni törvényes jogait is. Nem sokára meggyült a nemzet baja Zápolya János vajdával, s fegyvert fogott a vajdától szenvedett bántalmak miatt 1519., de keményen megveretett. Ekkor történt először, hogy a vajda lefoglalta a főbb pártosok javait, melyeknek, a törvények értelmében a rokonokra, vagy szomszédokra kell vala szállaniok.

Mind a székely, mind a szász föld föl volt osztva a magyarföldi megyékhez hasonló autonomicus hatóságokra, melyek szék-eknek nevezettek. A megyék fő és alispánjaihoz hasonló hivatok voltak a fő- és al királybiróságok. A székelyeknél a fő királybírákat a király nevezte ki, a többi tisztviselőket a székek választották.

47. § Horvát-Dalmátország, Slavonia.

Horvát-Dalmátországnak és Slavoniának a magyar koronához való jogviszonya most is azon alapelveken sarkall, a melyeken az Árpádok alatt. Nevezetesen Horvát Dalmátország most is a magyar

korona birtoka, Slavonia most is Magyarország része, de tartományi autonómiával bíró része. Különbséget alkot pedig az, hogy

Most a két tartománynak nem közös, hanem — kevés kivétellel — külön bánjai vannak. Még fontosabb különbség az, hogy Dalmátia 1419-ben Velence hatalma alá kerülván, megszűnt a magyar korona birtoka lenni, és midőn mégis van szó Dalmátiáról, ez csak Horvátország tengeremelléki részeire értendő. Továbbá noha Slavonia még most is Zágráb, Kőrös, Varasd és Zagoria megyékből áll: de Mátyás alatt (1486: 50.) megszűnt Zagoria megye, s ugyancsak Mátyás alatt, — honvédelmi szempontból — Magyarország Verőcze megyéje is a Slavon bán hatósága alá került.

A mi a bánok hatáskörét illeti: noha a bánok most is a királyt képviselik; és noha most is az ő kezökben van a tartományoknak mind közkormányzati és igazságszolgáltatási, mind hadügyeinek vezetése: mégis kisebb lesz hatáskörük annyiban, hogy R. Károly alatt megszűnt a báni méltóság örökösödési (Brebiriek) természete, és annyiban, hogy az előbb egy bán hatósága két bán közt oszlik meg.

Közkormányzati tekintetben: most is a bánok hívják össze Horvátországban az ország-, Slavoniában a tartományi gyűléseket, a királytól vett fölhatalmazás, illetőleg utasítás folytán; s részint e gyűléseken intézik, részint a megyék, mint alsóbb közegek által intéztetik a kormányzatot. Egyébiránt megszűnik most a bánok régebbi hatáskörének egy része; a mennyiben Zsigmond kora óta nem veretnek külön báni pénzek, ¹⁾ melyekre felügyelés régebben a bánok jogköre volt.

Igazságszolgáltatási szempontból növekedett a bánok hatásköre annyiban, hogy Károly 1325-ben megszüntetett minden mentességet a bán bíróságától, s megtiltotta a nádornak, és országbírónak a bán bírói hatáskörébe avatkozást s ezen intézkedés a későbbi királyok alatt is fentartatott. Kisebbedett pedig annyiban, hogy most, a két bánból folyólag, két báni törvényszék van, u. m Horvátországi Kúin-ben, és Slavoniáé Zágrábban. ²⁾ Továbbá, hogy Lajos, kiváltságilag megengedte e tartományok rendjeinek, hogy a báni törvényszékhez magok válasszanak egy ítélőmestert, a kinél álljon a bán hivatalos pecsétje, a mit Mátyás is megerősített 1465-ben.

A hadügyekben is megmaradt a régi hatóság azon különbséggel, hogy Mátyás 1477-ben megengedte, hogy a tartományi rendek válasszanak egy főkapitányt a bán mellé.

¹⁾ Korbuly i. m. 107—8.

²⁾ i. m. 99—100.

† A Habsburg dynastia alatt.

Általános áttekintés.

A mohácsi napnak valamint okai, úgy következményei is szoros összefüggésben vannak az alkotmány sorsával.

A Habsburg királyok, ha kezdetben talán nem is nyílt, de határozott ellenségei voltak a magyar alkotmánynak, midőn korlátlan hatalomra törekedtek. Ugyanis most már Európa szerte nagyobb mérvben ki volt fejlődve a királyság hatalma, mint Mátyás korában. A hajdan mindenható, de már ekkorra megtört feudalismus romjain abszolút királyságok emelkedtek. Így p. o. a Habsburgok széles birodalmában csak Csehországban volt még alkotmányos élet, egyébütt pedig korlátlan hatalma volt a dynastiának. Ilyenre vágyott Magyarországon is, részint mert méltóságát sértőnek találta az alkotmányos törvények által korlátoztatást; részint mert nem egy oka volt bizalmatlannak lenni a magyar nemzet iránt. Nevezetesen fájt neki, hogy a Mátyással kötött, s az országgyűlések által is elfogadott örökösödési szerződés daczára kénytelen volt a Jagellóknak engedni a magyar koronát, és hogy a nemzet a Jagellók alatt határozottan ellenezte a Habsburgok örökösödését; most is (a mohácsi nap után) a nemzet nagyobb része a vajdát választotta, s tekinti királynak. Ehez járult az a tapasztalás, hogy, miután már létrejött a kettős királyság, a főuraknál csaknem rendes szokássá lett átpártolgatni egyik királytól a másikhoz. Igaz ugyan, hogy mióta a török lett János pártfogójává, és szövetségesévé, gyakran az önfentartás kötelessége parancsolta a hatalmas török védenchez állást: de az is igaz, hogy nagyon sok esetben az önhaszonlesés volt a hűségsejzés, urcszerelés egyetlen indoka. Továbbá a Mátyás halála óta évről-évre nagyobb mérvet öltött féktelenségnek most sem szakadt vége; nagyon sokan voltak a hatalmasok közt, akik e mostani szomorn idöket úgy zsákmányolták ki, hogy a törvényekkel daczolva folytatták a rablás jö-

vedelmező mesterségét. Ezen okok évről-évre bizalmatlanabbá tették Ferdinándot, annyira, hogy a Jánospártnak Jánoshoz való ragaszkodását, a nemzet királya iránti hűtlenségének, s egyesek féktelenkedését a nemzet rakoncátlanzkodási hajlamának róvta föl, s mindketőt olyannak tekiutette, a melyeket csak úgy lehet megszüntetni, ha előbb megtöri a nemzetet, azaz megfosztja szabadságától.

De a nemzet, sőt még Ferdinand pártja is bizalmatlanná lett Ferdinand iránt. Mert látta, hogy folyvást késik azon fenn hangzó ígéretek beváltásával, melyeket trónra léptekor tett császári testvére Károly, s a német birodalom hathatós segélye felől a törökök ellen; sőt arra sem képes, hogy megzabolázza a garázdálkodó hatalmas urakat. Ellenben a nemzetnek (szóval és írásban) tett ígéretei, s koronázási esküje ellenére oda törekszik, hogy a magyar alkotmányos szabadságot minél nagyobb mértékben megnyirbálja, sőt, ha lehetne, meg is semmisítse. A nemzetnek e miatti bizalmatlansága évről-évre nőtt, s többféleképen ki is fejeztetett. Ezt látva Ferdinand, nem arra törekedett, hogy az elégtelenséget szülő okokat megszüntesse, hanem arra, hogy vegye el a nemzettől az ártási képességet, hogy ezt minél szűkebb korlátok közé szoríthassa, azaz megfoszthassa alkotmányos szabadságától; a mi viszont a nemzetnek nem a királyhoz simulását, hanem attól még inkább elidegenedését vonta maga után.

Igy jött létre egy olyan végzetteljes viszony, oly kölcsönös bizalmatlanság, a mely a későbbi királyok alatt is nem csak meg nem szűnt, hanem, a török hatalom kimaradhatlan következményei által folytonosan élesztetve, úgy elmérgesedett, hogy a király és nemzetnek egymást kölcsönösen megértése lehetetlenné vált. Ugyanis a nagyváradi béke után azt várta Ferdinand, hogy az ő kezében fog egyesülni a két Magyarország. Ugyde a János-párt 1538—41-ig annyira meggyőződött Ferdinand tehetetlenségéről a török ellenében, hogy nem merte rábízni az ország sorsát, s így megmaradt a kettős királyság, (az 1570. évi béke óta az erdélyi fejedelemség.)

A szakadás ezen állandósításának két fontos eredménye volt az alkotmányra nézve. Egyik az, hogy a dynastia nem úgy tekintette e szakadást, mint a török nagy hatalmának kikerülhetetlen eredményét, hanem mint a nemzet pártoskodási hajlamának, s törvényes királya iránti hűtlenségének élő bizonyosságát, s ennélfogva időnkint növekedő elhatározottsággal igyekezett minden körülményt fölhasználni arra, miszerint e nemzetet minél hamarabb megtörhesse. És e czélnek nagyon kedvezett az a körülmény, miszerint világos volt, hogy a magyar nemzet annyira meg van törve, hogy maga sem hiszi többé, hogy a német birodalom segélye nélkül megszabadulhasson a töröktől; s e segély reményében nem mer, és

nem merhet olyan lépést tenni, a mely meghasonlásba hozhatná a német birodalom élén álló Habsburg családdal. Másik következménye volt a szakadás állandósításának az, hogy mivel Erdély a török hatalom alatt állt; s mivel a dynastiának nem volt annyi ereje, a mennyivel e török hatalmat megtörje; és mivel ekként fennállt az erdélyi fejedelemség: ez lett a magyar alkotmánynak legerősebb garantiájává; ez tette lehetetlenné a dynastiának a végletekig menést, ez eszközölte, hogy meg kellett elégednie a fokozatos haladással a kitűzött cél felé. És ezzel meg is elégedhetett annyival inkább, mert az 1526. évi tanácstörvény oly fegyvert adott kezébe, a melylyel a végletekig menés nélkül is sokat árthatott az alkotmányoknak; és mert, miután Bécs volt a királyok lak- s a főkormány székhelye: innen meglehetett ingatni az országos önállást.¹⁾ Végre mert a nemzet, helyzete veszélyességének tiszta tudatában, sokat, nagyon sokat eltűrt a német birodalmi segély reményében.

¹⁾ Önállósági, vagy függetlenségi szempontból háromféle volt ekkor Magyarország, u. m. 1. a Jánosparti országrész, illetőleg az erdélyi fejedelemség; 2. a török hódoltságok; 3. a Habsburg királyok által birt országrész. János király viszonya a szultánhoz még nem volt egészen vasallusi függés, noha nagyon közel járt hozzá; ellenben János Zsigmondé vasallusi volt. Az erdélyi fejedelemség pedig a szó teljes értelmében a szultánok vasallus állama volt. A török hódoltságok pedig annyira bevoltak kebeleztve a török birodalomba, miszerint bátran nevezhetők a török birodalom részeinek (l. Hódoltságok). A Habsburg királyok által birt országrész pedig, noha 1547—1606 ig rendes évi adót fizetett a szultánnak: ettől mégis független, önálló állam volt. Azonban ugyanezen országrész önállósága meg volt támadva másfelől, u. m. saját királyai részéről. E körülmény szorosan összefügg a Habsburg királyok alkotmányellenes politikájával. Nevezetesen:

Ferdinánd, midőn látta, hogy nincs módja abban, miszerint az alkotmányt nyíltan megtámadja, s eltörölje, egyikkel azzal akarta megegyeztetni az absolutismus utját, hogy az ország önállóságát ingatta meg. T. i. az állami élet némely fontos tényezői, u. m. a had- és pénzügyek kormányzatát nem engedte önállóan kezeltetni, hanem az ausztriai had- és pénzügyi kormány alá rendelte. A nemzet teljesen felősmerte e lépés fontosságát, s tiltakozott ellene, mint jogsérelem ellen. Törvényeket alkotott, melyek az országos önállást e tekintetben is világosan kifejezték, és biztosították. És a király, nem térhetvén ki a nemzet jogos kívánatai elől, megerősítette e törvényeket, de nem hajtotta végre. Miksa még határozottabb lépést tett e téren. Nevezetesen az 1566. évi német birodalmi gyűlésen indítványt tétetett, miszerint a Magyarországnak eddig is adott, ezután is adandó segélyért kebeleztessék be Magyarország a német birodalomba, s ezen alkalommal nyíltan megígérte mind a maga, mind utódai nevében, hogy erre fog, és fognak törekedni. De ez tulajdonképen nem a német birodalomba olvasztás, hanem a dynastia németországi örökös tartományaival összeolvasztás akart lenni, s oda célozott, hogy így fosztassék meg Magyarország az alkotmányos szabadságtól. De ezen nagy átalakítás nem volt kivihető, mert a magyar nemzet megtörhetlen szilárdsággal ragaszkodott

A XVII. század elején megváltozott a helyzet egyfelől annyiban, hogy már ekkorra szélesen elterjedt, s nagyon megerősödött Magyarországon a prot. vallás; másfelől annyiban, hogy az alkotmánynak eddig legerősebb garantiája, az erdélyi fejedelemség elenyészettnek látszott, És a dynastia e helyzetet úgy akarta fölhasználni, hogy egy pár merész, és döntő csapással véget akart vetni mind a vallási, mind a polit. szabadságnak. De másként történt. A már régóta növekedő elégtelenség forradalomban tört ki, s a nemzet a török segélyéhez folyamodott, hogy e két féltett kincset megmenthesse a végveszélytől. És meg is mentette, kényszerítván a dynastiát oly békekötésre, a mely biztosítani látszott mind a kettőt. Azonban a dynastia a mennyire fájlalta, s szégyenlte, hogy hátrálnia kellett a törökkel szövetséget kötő nemzet ereje előtt: oly mérvben ápolta, s érlelte azon bosszútervét, mely szerint, mihelyt kedvezőbbekké válnak a viszonyok, irgalom nélkül eltörli mind a protestántismust, mind a polit. alkotmányt. Így történt, hogy, ámbár már ekkorra megszűnt egy azon okok közül, a melyek a dynastiát a nemzet ellen ingerelték, u. m. egyes nagyok botrányos féktelenkedése: mégis, épen úgy, mint eddig, törekedett az uralkodó család az abszolút királyi hatalom megvalósítására. Ebből folyt aztán, hogy a nemzet is, midőn már nagynak látta a fenyegető veszélyt, megint Erdélyben, és a töröknél keresett óltalmat. Így jött létre amaz első után még három nagy forradalom. E forradalmaknak két ellentétes eredményök volt, u. m. mindannyiszor megmentették a vallási és politikai szabadságot a bizonyos haláltól, és hogy még erősebbé tették a dynastia bosszúvágyát, oly erőssé, miszerint mihelyt a törököt, s az erre támaszkodó Erdélyt megtörheti, menthetetlenül eltörli a protestáns vallással együtt a polit. alkotmányt is. Ugy is történt, mert

A dynastia, miután a török, és Erdély erejét megtörte, nem vette figyelembe, hogy azon kellemetlenségek, melyeket eddig eltűrni kényszerült, már régóta nem a magyar nemzet bűneinek, hanem egyfelől

mint belső alkotmányos szabadságához, úgy országos önállóságához is, s ezt is számtalan, kétségbe vonhatlan jogérvényű törvény által biztosította. Tele van a magyar törvénykönyv általában a kormányzatnak, különösen a had- és pénzügyeknek az ausztriai kormánytól függetlenül intézését rendelő törvényekkel; következésképen világos, hogy a dynastia is elismerte Magyarország országos függetlenségét. Azonban az is igaz, hogy királyaink soha sem hajtották végre a függetlenségre vonatkozó ezen törvényeket. Minél fogva folyvást az volt a helyzet, hogy a törvények értelmében (kivéve az 1569: 38, és (talán) az 1649: 8 kétértelmű határozatát) jogilag teljesen önálló volt Magyarország, de minthogy e törvények végrehajtását kieszközölni nem állt hatalmában, tetteleg soha sem volt egészen önálló.

saját absolutisticus törekvéseinek, másfelől a török hatalomnak kimaradhatlan következményei voltak; nem vette figyelembe, hogy a nemzet nagy többsége, a történt nagy változást teljesen megértve, őszinte békét akar a dynastiával, mint a mitől egyedül várhat jobb jövőndöt; nem fogadta el a nemzet által őszintén nyújtott békejobbot, jobbnak látta végrehajtani bosszútervét, s az ősök büneért az ártatlan maradékot, a körülmények kikerülhetlen nyomásáért a hasonlóképen ártatlan nemzetet büntette az alkotmány felforgatásával. És most nem ugyan a török, hanem egyfelől a szabadságért élni halni kész nemzet fegyveres ereje, másfelől a spanyol örökösödési háboru kapcsában történt diplomatiai beavatkozások háritották el a végveszedelmet.

E forradalmakból végre is tanult a dynastia annyit, hogy a magyar alkotmányt megsemmisíteni ha talán nem volna is épen lehetetlen: de minden esetre nehéz, és kétes kimenetelű kísérlet lenne. Ekként, ha nem is sértetlenül, de fennállt II. Józsefig, a ki újra eltörlötte, csakhogy az eddigivel nem egészen ugyanazon okból, s az eddigiektől lényegesen különböző körülmények között. Azonban József török háborujának szerencsétlen folyama, s kevéssel utóbb a francia forradalom első sikerén fölbátorodott nemzet leplezetlen fenyegetései halomra döntötték József absolut intézkedéseit. Majd, midőn a francia forradalomnak, illetőleg az alkotmányossá lett francia nemzetnek a szabadság nevében üzött iszonyu kicsapongásai Európa csaknem minden uralkodójánál erős reactiót támasztottak, Ferencz lelkét is oly keserűséggel töltötték el az alkotmányos szabadság iránt, miszerint megragadta a kínálkozó alkalmat a magyar alkotmány eltörlésére egy újabb kísérletet tenni. De hamar meggyőződött, hogy a terv most sem kivihető, s megadta magát az alkotmányosságnak.

HETEDIK SZAKASZ.

I. FERDINÁNDTÓL I. LEOPOLDIG.

48 §. Királyválasztás, és trónörökösödés.

Ámbár II. Lajos halála után két pártra szakadt a nemzet a királyválasztás kérdésében: mindenik párt tisztában volt magával a felől, hogy választás által kell betöltenie a királyi székeknek. Azonban e kétségtelennek vallott választási jogot mindenik párt a maga céljaihoz képest magyarázta, s illetőleg irta körül. Így p. o. a János-párt az 1505. évi azon végzésre hivatkozott, mely megtiltotta idegen nemzetbelit választani; a Ferdinánd-párt pedig az 1462., 1491. és 1506. évi békeszerződésekre, melyek által kötelezve lenni mondta a nemzetet arra, hogy a Habsburg családból válasszon királyt.

E közben arra figyelmeztették Ferdinándot német tanácsosai, hogy ne választást sürgessen, hanem a szerződések értelmében örökösödést követeljen. De ő nem hajtott e tanácsra, hanem, választásra bocsátotta ügyét, s követeket küldött a Pozsonyban összegyűlt rendekhez, figyelmeztetni ezeket, hogy vegyék figyelembe az ő jogait a koronához, s őt válasszák királylyá. És a pozsonyi rendek érvényt adtak ugyan e követek azon állításának, hogy „a fiág kihaltával különben is a leányágot illeti az örökösödés”: de még is választás által tették királylyá Ferdinándot.¹⁾ Hogy Fer-

¹⁾ Ferdinánd, nem sokkal a választás megtörténte után, megbánta, hogy a választásra bocsátás által kockáztatta örökösödési jogát; és hogy e hibáját jóvá tegye, 1527. január 19-én egy német nyelvű körlevelet bocsátott ki, melyben tudokra adja Magyarország rendeine, hogy a tudvalevő szerződések értelmében följogosítottnak érzi magát, hogy birtokába vegye a rá szállott magyar királyságot. De midőn figyelmeztetve lett e nyilatkozatnak rá nézve kedvezőtlen hatására, visszavette oly formán, hogy ugyan ezen évi június 29-én kelt másik nyilatkozatában elősmerte, miszerint a nemzet szabad választásának köszöni a magyar koronát.

dinánd csakugyan választás által lett királylyá, azt, bár mellékesen, kifejezi az 1527: 2. is, mondván: „Ő felsége első elválasztása alkalmával megigérte“. Jánosnak, ezt megelőzőtt elválasztásánál pedig szóba sem jött más elv, mint a szabadválasztási jog. És így mindenik párt választás által töltötte be a királyi széket, sőt ezutánra is mindenik fenn akarta tartani a választási jogot, s egyik sem költötte le magát egész határozottsággal az elválasztott király maradékaihoz.

Azonban nem sokára megint történt olyan, a mi korlátolta, sőt kérdésessé tenni látszott a választási jogot. Ilyen volt p. o. a nagyváradi békéről¹⁾ nem is szólva, az 1547: 5. E törvénycikk tulajdonképen arról szól, hogy a király lakjék az országban, vagy ha maga nem tehetné, legalább a fia; az örökösödést pedig csak mellékesen érinti, mondván: „annyival inkább, mert az ország rendei nem csak ő felsége, hanem örökösei uralmának is alávetették magokat.“²⁾ Azonban Ferdinánd, ki, mint sok más jogától, úgy a királyválasztási jogtól is megakarta fosztani a nemzetet, bár érezte is e törvény elégtelen voltát,³⁾ annyira ragaszkodott az örökösödési joghoz, hogy tudni sem akart többé választásról, s fiját Miksát csak „királyul ösmertetni, s nyilváníttatni“ kívánta. Sőt még e formaságot sem akarta az országgyűlésre bízni.⁴⁾ Majd midőn átlátta, hogy e tekintetben nem

¹⁾ A nagyváradi béke oly körülmények közt kötöttet, midőn mindenik királynak ugyan, de kivált Jánosnak nagyon sürgetős volt a kiegyezés. Innen érthető, hogy e békének egyik pontja Ferdinánd, és testvére Károly császár örökségévé teszi a magyar koronát, s csak, ha mind kettőnek magva szakadna férfi ágon, akkor szálljon a korona János ivadékaire, ilyenek nem léteben nyerve vissza a nemzet a választási jogot. Ugyde e békét soha egy országgyűlés sem tette törvényé. De, hogy maga János sem tekintette ezt érvényesnek, megmutatta azzal, hogy élte végnapjaiban fiának királylyá tételése felől intézkedett. Ellenben Ferdinánd, kinek általában nagyon kedvezett e béke, nagy buzgalommal fáradozott ennek érvényesítésében, de eredmény nélkül.

²⁾ E törvény kétségtelenül kimond annyit, hogy a rendek Ő felsége örököseit tekintik leendő királyaik gyanánt. De sem az örökösödés rendjét meg nem határozza, sem a nő-ágra ki nem terjeszti az örökösödést, következésképen a rendek választására hagyja annak meghatározását, hogy az uralkodónak melyik fia legyen királylyá vagyis fenhagyja a választást Ferdinánd ivadékai közül.

³⁾ Hogy magának Ferdinándnak sem volt e törvénycikkhez elég bizodalma, megmutatta azzal, hogy midőn 1552-ben új törvénykönyv szerkesztéséről volt szó, a szerkesztők által, a többek közt, egy olyan cikket is akart beiktatni, melyben világosan mondatnék ki, hogy „a király fia nem választás, hanem örökösödés által lesz királylyá.“ De e törekvésében nem boldogult.

⁴⁾ Azon célját, hogy fiának „királyul ösmertetését, s nyilváníttatását“

mellőzheti az országgyűlést, ideterjesztette 1562-ben, és a rendek elválasztották ugyan Miksa főherczeget, de a király nem engedte meg, hogy a megtörtént választás választásnak neveztessek, hanem csak azt, hogy a főherczeg királyul ösmertetett, és nevezetett. Hasonló eljárást követett Miksa is, midőn fiát Rudolfot megkoronáztatta, azon különbséggel, hogy az 1572: 2. így fejezi ki a dolgot: „az országos rendek kérték ő felségét, hogy Rudolf főherczeg királylyá nyilváníttassék.” Továbbá az ugyanezen évi II. decr. 1 cz. azt mondja, hogy Rudolf „az ország régi törvényei, és intézményei szerint” koronáztatott meg.

De a mi keveset engedni kényszerült a nemzet e két koronázás alkalmával, mind azt visszavette, midőn Rudolf letételése után II-dik Mátyás lett királylyá. Ugyanis ő, bármint szabadkozott, kénytelen volt világos törvényben kifejezni, hogy a rendek választása által lett királylyá.¹⁾ Nevezetesen: — — — „jónak látták az ország rendei Minket, egyező akarattal, és szavazattal, urokká, királyukká választani, és nyilvánítani.”

Azonban ugyancsak Mátyás, midőn II. Ferdinánd megkoronáztatásáról volt szó, ezt a választási jog mellőzésével, sőt eltörlésével akarta eszközölni. T. i. az országgyűlés megnyitása előtt a spanyol udvartól kért fegyveres segítyt, a melylyel üdvös félelmet önthessen a rendekbe. És bár elmaradt e fegyveres beavatkozás: részint rábe-

se az országgyűlés tegye, úgy akarta elérni, miszerint 1561-ben Bécsbe hívott néhány főurat, s fölszólitotta őket, hogy a tudva levő törvények, és szerződések értelmében, magok, s az ország rendei nevében ösmertjék, nyilvánítsák, és hirdessék királyul Miksa főherczeget. Ezek pedig azt válaszolták, hogy: igen is úgy tekintik, mint leendő királyt, de hogy valósággal is azzá legyen, erre mulhatlanul szükséges az országgyűlés beleegyezése.

¹⁾ Mátyás sem könnyen volt erre rávehető. Ő az erről szóló törvény-cikket úgy akarta szerkeszteni, hogy: Miután felséges csász. és kir. testvérünk lemondott a magyar királyságról, Magyarország és kapcsolt részeinek rendeit azon feltétel alatt oldozta föl engedelmességi esküjök alól, melylyel neki mint törvényes, és megkoronázott királyuknak tartoztak, „hogy minket leendő királyuk gyanánt fogadhassanak, nyilváníthassanak és tisztelhessenek.” De a rendek világosan kijelentették, hogy ebben nem egyeznek meg. Többszöri üzenet váltások után, melyek közt új veszély fenyegette Mátyás királyságát, végre is engedett Mátyás, s az előbbi szakasz megtoldatott ezzel: „Miután Mi közönséges országgyűlést hirdettünk Pozsonyba, sok kölcsönös értekezés után, „jónak látták az ország rendei először is a bécsi béke pontjait részletesen átvizsgálni, megfontolni, érvényes törvény alakjába önteni, s végre Minket egyező akarattal, egyforma szavazattal urokká, királyukká választani, és nyilvánítani.” (pari voto, et unanimes consensu eligere, et proclamare.)

szélés, részint fenyegetés által rá akarta venni a rendeket, hogy ne feszegessék a választást, csak ős merjék, s hirdessék királyul a főherceget. De minthogy már ekkor közel volt a válság, mely a 30 éves háborúban fenyegette a dynastiát: végre is győzött a rendek szilárdsága, s világosan kifejeztetett a választási jog eképen: „A rendek régi jogai, s mindig megtartott szokása szerint, közegyetértéssel, s egyforma szavazattal szabályszerűen elválasztották, és kikiáltották urokká, királyukká.”

II. Ferdinánd, mint király, újra megpróbálta a választási jog kiájtását. Nevezetesen, miután Bethlen második hadjárata jóformán eredménytelenül végződött: az 1625. évi országgyűlésen csak szabályozni akarta az örökösödést, azaz kimondatni, hogy az első szülött (természetesen választás nélkül) öröklí a koronát. De a rendek nem egyeztek bele, s valóságos elválasztás után koronázták meg III. Ferdinándot. Megújította ama kísérleteket III. Ferdinánd is, midőn előbb 164⁶/₇-ben IV. Ferdinándot, majd 1655-ben Leopoldot megkoronáztatta; mindenik esetben csak királylyá kiáltást akart a törvénybe iktattatni; de a rendek most sem engedtek, s mind az 1647: 2, mind az 1655: 2 világosan mondja, hogy: „a nemzet szabad akaratából, szabályszerűen megválasztatott királylyá.”¹⁾

49. §. Alkotmányosság.

Magyarország e korszakban is alkotmányos állam volt, csakhogy az alkotmány folytonos támadásoknak, s veszélynek volt kitéve.

E veszélyt nem a királyi hatalom nagysága okozta, mert e hatalom távolról sem volt nagyon erős, sőt gyöngé volt annyira, hogy a rendetlenkedőket nem bírta megfékezni s nem egy olyan törvény maradt végrehajthatlanul, a melyeknek végrehajtása a királyoknak nem akaratán, hanem erején mult. Onnan származott e veszély, hogy a királyok korlátlan hatalomra törekedtek, s e törekvésöknek meglehetősen kedveztek a körülmények. Ilyen körülmény volt p. o. az a nagy reactio, a mely még a mohácsi nap előtt történt a főkormány szervezeténél. Nevezetesen mindenki tudta, hogy a létező nagy veszély legfőbb oka a királyságnak a Jagellók alatti eltapodtatása, következésképen most első szükség a királyi hatalmat a maga törvé-

¹⁾ Ezen utóbbi alkalommal, a koronázás után, ugy próbálta az udvar lemondani a választási jogról, hogy „egy névtelen” adott be a nádorhoz egy emlékiratot, melyben föl hívja a rendeket, hogy miután már különben is csak névben él a választási jog, mondjon le erről a nemzet önként, annyival inkább, mert különben is elveszi azt ő felsége, mihelyt módja lesz benne. És a nádor előterjesztette ezen emlékiratot, de a rendek figyelmebe sem vették.

nyes teljességében visszaállítani. Vissza is állíttatott annyiban, hogy az 1526. évi tanácstörvény értelmében Ferdinánd is a királyság régi teljhatalmával ruháztatott fel mindenben, a mi a végrehajtás és fő-kormányzat körébe tartozik; arról pedig nem történt gondoskodás, hogy a nemzet befolyást gyakorolhasson a főkormányra, ha erre ismét szükség lenne. Pedig a körülmények úgy alakultak, hogy erre nagy szükség lett volna. És a királyoknak gondjuk volt rá, hogy a nemzetnek ne legyen ilyen befolyása. Ez tette könnyűvé az alkotmányos törvények végre nem hajtását, az alkotmányt sértő kormányrendeletek kiadását, s általában a főkormányhatalomnak abszolút szellemben kezelését. Másik ilyen körülmény volt a török nagy hatalma, s a magyar nemzet képtelensége saját erejével megszabadulhatni, a mi nagyon megkönnyítette a dynastiának az abszolút hatalom felé törekedést.

Azonban ily körülmények közt is megtett a nemzet minden lehetségest alkotmánya megőrzésére, sőt, ha alkalma volt rá, fejlesztésére is. Egy törvényes jogát sem áldozta föl, s bár gyakran nem volt módja abban, hogy végrehajtsa törvényeit: folytonosan tiltakozott a végre nem hajtásból származó jogsértések ellen; továbbá a megyéken a lehetőségig ellenszegült a törvényellenes rendeletek végrehajtásának.

Ferdinánd mind elválasztatása előtt, mind azután kiadott manifestumaiban megígérte, hogy sértetlenül fenn fogja tartani a nemzet alkotmányos jogait; megkoronáztatása alkalmával pedig esküvel is kötelezte erre magát. De felavatási hitlevelet nem adott ki. (Miksa, Rudolf és II. Mátyás királyok sem adtak.) Azonban (a fentebb említett okoknál fogva) nem tartotta meg ígéreteit, és esküjét, a mennyiben határozottan törekedett az alkotmány gyöngítésére, sőt felforgatására. P. o. a középpárt törekvései miatt félelmében nem tartott országgyűlést 1528—35-ig. A nemzetnek e miatti aggodalmát nagyban növelte az, hogy a király nem fizette rendesen itt tartott zsóldos katonáit, s ezek kénytelenek voltak a nép kisebb-nagyobb mérvű zsarolása, sőt fosztogatása által tartani fenn magokat, a mi ellen aztán nagyon sok panasza volt a nemzetnek.

Azonban, noha határozott szándéka volt Ferdinándnak aláásni a nemzet alkotmányos szabadságát: csak lassan haladhatott célja felé, mert nagy akadályt gördített elibe a másik királyság, és a nádori hivatal. Amaz akadály abban állott, hogy ha ő a végletekig menne, a nemzet átpártolna a másik királyhoz, a kinek hátamögött a török szultán áll. És midőn ezen akadályt elhárítani nem állt hatalmában, a nádori hivatal ellen fordult, s elvett hatásköréből annyit, a mennyit nagy föltűnés nélkül elvehetett, u. m. a hadügyek kormányzatát, azon meggyőződésben, hogy ezt tennie kell, ha biztosítani akarja

magának e nemzet hűségét. A nádorság többi hatáskörét illetőleg pedig várt addig, midőn Báthori nádor meghalt 1535-ben, s ekkor úgy segített magán, hogy nem engedte többé betöltetni a nádori széket; ¹⁾ hanem egy egészen tőle függő helytartót állított a nádor helyére.

1535 után tartott ugyan országgyűléseket, mint a melyek nélkül lehetetlennek látta az adók, és más hadisegélyek szedetését: de az ezen országgyűléseken alkotott törvényekkel nem sokat gondolt, minélfogva évről-évre szaporította a nemzet panaszai, sérelmei számát. Így p. o. noha 1535-ben világos törvényt alkottatott, mely szerint az ellenkirálylyal csak magyar tanácsosai véleménye szerint kössön békét: mégis a nagyváradai békét csak idegen tanácsosok által hozta létre; Perényinek törvényellenes módon befogatása által megsértette mind a nemességnek az arany bullában biztosított személyes jogait, mind az 1535-ik évben ismételt, s általa is megerősített törvényt. Az ilyes bajokon úgy próbáltak segíteni az országgyűlések hogy Mátyás és II. Ulászló törvényei értelmében magok bíraskodtak a felségsértési perekben. (P. o. 1542, 1545.) Horvátországgal folyvást úgy bánt, mintha az nem Magyarország része, hanem Ausztria provinciája lenne; a főhadi tisztségeket — a magyarok iránti bizalmatlanságában — idegenekkel töltötte be.

Minthogy ezen, s más kisebb-nagyobb fontosságú sérelmek ellen folytonosan panaszkodtak az országgyűlések: magoktól az országgyűlésektől is szeretett volna Ferdinánd könnyű szerrel megszabadulni, a mi ha megtörténhetnék, meg lehetne alapítani az abszolút hatalmat. Ezért történt, hogy az 1546. évi országgyűléstől egyszermindenkorra megállapított állandó adót kért, s ezt utóbb is nem egyszer ismételte. De a rendek kijelentették, hogy ezt nem teljesítik, mert félnek, hogy majd nem tartana többé országgyűlést. 1551-ben új sérelmet okozott a nemzetnek azzal, hogy midőn most, a másik országrészszel együtt, a korona is hatalmába került, a koronát ettől fogva állandóan Bécsben tartotta; továbbá, ámbár a nádorválasztást azon ürügy

¹⁾ Mindjárt a nádor halála után Bécsbe hívott néhány főurat, ezek beleegyezését kérte, hogy hagyassék üresen a nádori szék, s pótolja a nádor helyét egy német helytartó. De bár ezen urak határozott tiltakozása folytán elállt a német helytartótól: mégsem hagyott nádort választani. E föltűnő törvénytelenységnek akadt utóbb némi mentségi ürügye. Nevezetesen, a nagyváradai békének egyik pontjában az volt, hogy (a két országrész némi összekötőjeül) közös nádor választassék. Ugye ez kivihetetlen volt, mert Ferdinánd mindig azzal mentegetődzött, hogy míg nem egyesül a megszakadt ország, addig nem lehet nádort választani; és mert egyik király sem engedte meg a maga híveinek a másik király által összehívott országgyűlésre menetelt.

alatt ellenezte, hogy kétfelé van szakadva az ország, a mely akadály pedig már most el volt hárítva: még sem engedett nádorválasztást, s az 1552. országgyűlésnek minden kérélmé daczára hajthatatlan maradt. Sőt csaknem nyílt lépést tett arra is, hogy az abszolút hatalmat törvényesen is megalapíthassa. Nevezetesen, törvényt akart alkottatni, melyben mondatnék ki, hogy a király fölött semmi tekintetben sem ítélhet az országgyűlés; a király annyi zsóldost tarthat az országban, a mennyi neki tetszik; a király fia nem választás, hanem örökösödési jogánál fogva lesz királylyá.¹⁾

1554-ben betöltetett a már régóta üres nádori szék, és ez jobb fordulatot adott a dolognak. Mert a nádor, bár nem lehetett figyelmen kívül hagynia az ország szomorú helyzetét: minden lehető megtevést a nemzet jogai védelmére. De ezen előnyt nem sokára ellensúlyozta részint az, hogy az 1556-ban ismét előállt országos szakadás újra élesztette a királyban a bizalmatlanságot; részint az, hogy Ferdinánd császár lett, s most még kevésbé volt hajlandó tűrni az alkotmányos törvények által korlátoztatást. 1558-ban életbe akarta léptetni az önkényes adóztatást; és bár ezt megakadályozta a nádor erélyes közbe lépése: más tekintetekben annyit önkénykedett, hogy az 1559. országgyűlés keserves panaszokban fakadt ki ellene. És e panaszokra olyan választ adott, a mely inkább nevezhető gunynak, mint megnyugtatósnak.

Egyébiránt Ferdinánd csak annyi kiméletet sem tanusított volna az alkotmány iránt, a mennyit tanusított, ha ott nem lett volna a másik Magyarország. Igaz ugyan, hogy a két országot alkotó két nagy párt kezdetben gyűlölte egymást: de e gyűlöletet nem sokára enyhítették, sőt el is enyészttették az események, s a gyűlöletet rokonszenv váltotta fel. Az erdélyi rész hovatovább nagyobb mérvben tekintette

¹⁾ Erre az adott alkalmat, hogy néhány év alatt meggyőződött a nemzet a felől, miszerint Verbőczy Jus Tripartituma sok részben hiányos, és hibás; minél fogva az 1527. évi országgyűlés egy országos választmányra bízta egy új törvénykönyv szerkesztését, de a miből semmi sem lett a közbejött nagy bajok miatt. Az 1548. országgyűlésen megint szóba jött a törvénykönyv, s most a király bizatott meg az intézkedéssel. És Ferdinánd megbízott 7 törvénytudóst, a kik aztán dolgoztak is, s dolgozatukat, melyet Jus Quadrupartitum-nak neveztek, 1552-ben bemutatták a királynak az országgyűlés elibe terjesztés végett. A király pedig, mielőtt ide terjesztette volna, kiadta német minisztereinek megbírálás végett, s ezek véleménye nyomán kívánta a szerzőktől, hogy iktassák ama három pontot az ország alaptörvényei közé. De ezt megtagadták a szerzők, valamint a magyar királyi tanács is, a min úgy felingerült a király, hogy elvetette az egész munkálatot. Az 1608. országgyűlés megint nevezett ki ama célra egy bizottmányt, de a melynek munkálata sem jött a rendek elibe.

magát úgy, mint a melynek hivatása az alkotmányt a másik rész számára is megmenteni. Világos tények mutatják, hogy a dynastia a Bocskai forradalom előtt is felösmerte a másik országrész ezen fontosságát. ¹⁾

Miksa, és Rudolf is megesküdt arra, a mire Ferdinánd, mégis mindketten folytatták az alkotmány bántalmazását, sőt ujjakkal is szaporították a régiebb sérelmeket. Így p. o. Miksa az 1566. országgyűlésen egész nyíltsággal indítványozott olyat, a mi kevés idő alatt megsemmisítette volna a nemességnek minden birtokjogát. Az 1567. évi országgyűlést pedig német nyelven nyitotta meg, mintegy előkészületül arra, hogy Magyarországot beolvaszthassa a német birodalomba, illetőleg összeolvaszthassa német örökös tartományaival. Nagyon bántotta az országot az is, hogy a király idegen katonatisztjei a nemesek birtokai fölött biráskodást is magokhoz ragadták, sőt az egyházi jószágokhoz is hozzá nyultak. És midőn ugyanezen országgyűlési rendek egy indokolt fölterjesztésben kérték a királyt az alkotmányellenes intézkedések megszüntetésére, e fölterjesztésre adott válaszában kerekén kimondta, hogy a mik történtek, fontos okokból történtek, s a rendek e tárgyban ne is irogassanak többé hozzá, mert határozatát nem változtatja meg. És ettől csak akkor állott el, midőn látta, hogy a rendek ingerültsége olyan mérvet kezd ölteni, a milyenre nem gondolt. És ámbár ezen alkalommal megnyugtatta a rendeket annak kijelentésével, hogy koronázási esküjét meg fogja tartani: még határozottabb ellenségévé lett az alkotmánynak akkor, midőn megtudta, hogy János Zsigmond ügynökei fel akarták lázítani ellene az országot. Igaz, hogy e terv a nemesség higgadtságán tört meg: mégis újabb ösztönül szolgált ez neki és családjának arra, hogy ne nyugodjanak addig, míg a nemzetet végkép meg nem törlik, a mi által csak egyedül biztosíthatják magoknak a magyar koronát.

Az 1570-ik évi béke, a mely befejezte az erdélyi fejedelemség alakulását, fontossá lett volna a magyar alkotmányra nézve még akkor is, ha az erdélyi fejedelmek, mint a békében megállapított, kegyeleti hűséget tanusítottak volna a magyar királyok iránt. Mert ez nyújthatott volna a királyoknak némi biztosítékot arra nézve, hogy ezután kevesebb okuk lesz, mint eddig volt, félni a másik Ma-

¹⁾ P. o. Ferdinánd nagyon megijedt, midőn György barát, János Zsigmond érdekében, közös országgyűlést hirdetett Debreczenbe 1545; és midőn Bebek Ferenc Ferdinánd országában is kitűzte Izabella zászlóját 1556-ban; Szolimán 1566-ban egész Magyarországot János Zsigmondnak ígérte; Bocskai György a nemzetnek Miksával elégedetlenségére támaszkodva akart Magyarországon forradalmat támasztani János Zsigmond érdekében stb.

gyarországtól. De másképen történt, mert az erdélyi fejedelmek nem a királytól, hanem a szultántól függöttek, s Erdélynek a magyar királyoktól függetlensége tette lehetővé, hogy Erdély a magyar alkotmány védpaizsává legyen, s meg is védte ezt, legalább a megsemmisüléstől. De csak is ettől, mert azt nem gátolhatta meg, hogy a királyok következetesen és rendszeresen ne törekedjenek az alkotmány aláásására, és hogy e törekvésökben sokra ne menjenek. Így p. o.

Rudolf jelleme és politikája nagyban ellensúlyozta Erdély hatását. Rudolf II. Filep spanyol király jesuitáinak hü növendéke volt, kik engesztelhetetlen gyűlöletet öltöttek bele minden szabadság iránt. Ő egészen idegen, magyar- és alkotmányellenes tanácsosokkal vette körül magát, és midőn a magyar ügyeket egészen ilyen tanácsosok intézték, nem lehetett jobb az ország sorsa, mint a milyen volt. Rudolf a koronát Magyarországtól még messzebb, Prágába vitette. Tartott ugyan országgyűléseket, de csak adó, és más hadi segélyek ajánlata végett, s maga rendesen nem jelent meg e gyűléseken. Még Ferdinánd alatt szokássá lett, hogy az országgyűlésen, mint legsürgősebb ügyeket, legelőbb tárgyalták az adó-féléket. Ezt annyira vitte Rudolf, hogy midőn az adók megajánlottak, s a rendek alkotmányi sérelmei jöttek szóba, biztosai kijelentették, hogy ezek orvoslására nincsenek felhatalmazva, s feloszlatták az országgyűléseket. Ennél fogva évről-évre nőtt az ingerültség, annyira, hogy az 1580. országgy. kijelentette, miszerint addig nem tárgyalja az adóügyet, míg a király orvoslást nem ad az égető sérelmekre, s ingerültségében széteszlott a nélkül, hogy valamit határozott volna. Az 1582. országgyűlés pedig csak úgy volt rávehető az adóajánlásra, hogy némely főurak kezességet vállaltak a király mellett, miszerint a jövő országgyűlésen megtörténik az orvoslás; és az 1582. országgyűlésen ismételni kellett a kezességet.

Még rosszabb fordulatot vett az alkotmányosság ügye 1595, illetőleg 1597. óta. Nevezetesen Báthori Zsigmond fejedelem szakított a törökökkel, s előbb ugyan közvetve a király főhatalma alá, majd közvetlenül, és teljesen átadta Erdélyt a királynak. Ekként vége lett az erdélyi fejedelemségnek, s ezzel együtt azon félelem nyomásának is, a melyet eddig gyakorolt a Habsburg királyokra a másik Magyarország létezése. Nagyon természetes, hogy a dynastia nem mulasztotta el e hön óhajtott alkalmat fölhasználni a maga céljaira. Igaz ugyan, hogy Báthori Zsigmond vizeszsége, és az erdélyi rendeknek Rudolftól nagy idegenkedése miatt nagyon ingadozott Rudolf uralma Erdély fölött: mégis szembetűnően merészebbé lett alkotmányellenes politikájában. Leginkább fájt most a nemzetnek az, hogy a most folyó nagy háborúra ajánlott tetemes összegek nem a kitűzött

czélra fordítottak, a katonaság fizetetlen maradt, minél fogva rablásai iszonyu mérvet öltöttek. És az 1602. országgyűlés világosan kijelentette, hogy ha e baj rögtön nem orvosoltatik, nem fog az ország több adót ajánlani. Az 1603. évi o. gy. pedig fenyegetve mondta, hogy ha tovább is így mennek a dolgok, kénytelen lesz a nemzet fegyvereiben keresni orvoslást. Rudolf erre is hidegen elutasító választ adott. E rideg válasza az bátorította Rudolfot, hogy éppen most értek véget Erdély birtoka fölött folytatott harcrai. Székely Mózes megbukása után úgy látszott, hogy végképen megszűnt Erdély külön állami élete, Erdély a király hatalmában van, következésképpen nincs többé mire támaszkodniok az elégtelen magyaroknak.

E helyzet arra bátorította az udvart, hogy rögtön vessen véget a magyar alkotmánynak, kezdvén a dolgot a protestantismus megsemmisítésén. Arra, hogy a protestantismuson kezdje, két ok ösztönte Rudolfot, u. m. 1. a prot. vallás, mint eretnokség elleni vallási gyűlölet, és 2. politikai tekintetek. Ugyanis már ekkortisztában állott a gondolkodó fők előtt a reformatio nagy befolyása a politikára. Nevezetesen, hogy a reformatio által predikált szabad vizsgálódás nem állapodik meg a tisztán vallási kérdéseknél, hanem bonczkés alá veszi a politikát is; és ha nem is tette, de legalább elvileg ellensége minden elnyomásnak. A holland szabadságharcz példája világosan mutatta, hogy a protestantismus a fejedelmi hatalom megtörésétől sem irtózik, ha ezt szükségesnek látja a vallási szabadság biztosítására. Sőt terjedni kezdett már az a nézet is, hogy valamint a pápaság abszolút egyházi hatalma megtámadtatott: úgy meg kell támadni a királyság korlátatlanságát is. Innen érthető, hogy Rudolf kormánya a protestantismust éppen oly veszélyesnek tekintette, mint az alkotmányt, s mindkettőt eltörölni szándékozott, mégpedig előbb am azt, mert azt hitte, hogy csak annak eltörlése után fog sikerülni az alkotmány megsemmisítése. És midőn a nemzet ekként kényszerítettett a kettőt együtt védelmezni, a protestantismus a magyar alkotmány egyik fontos tényezőjévé vált, s a kettő annyira összeforrt, hogy mindegyiknek élete, vagy halála, sokáig, a másiktól függött.

A magyar protestantismus üldöztetése, s ebből kifejtett alkotmánytörténeti fontossága 1603-ban kezdődik. Ezen üldöztetés mint sérelem hozatott szóba az 1604. országgyűlésen. E kérdés akként oldatott meg, hogy az o. gy. szétoszlása után töldött a király az ekkor alkotott törvényczikkekhez egyet (22-ik), melyben nyíltan mondja, hogy ő ezt csak maga, királyi teljhatalmával, alkotta, s a melyben felujítja a Sz. István, és más cath. királyok által a cath. vallás érdekében alkotott törvényeket, (a melyeken pedig az 1523., és 1525. végzéseket érti.)

E törvénytőlásban két súlyos csapás volt; u. m. hogy maga a király, az országgyűlés nélkül alkot törvényt, és hogy e törvény megsemmisíti a protestantismust akkor, mikor a nemzet nagy része már protestans. A király ezen tettének jelentőségét teljesen megértette a nemzet. A köz megdöbbenés első nyilatkozata volt a felső megyék gálszécsi gyűlésének a kassai generalishoz (a kire bízott ama törvény végrehajtása) intézett azon nyilatkozata, hogy e pótczikket törvénytelennek tekinti. De még nagyobbá lett a megdöbbenés, midőn a generalistól azon választ kapta, hogy „a király megbizta őt, miszerint a rendek minden szabadságának vessen véget, még akkor is, ha ez az ország elpusztulásával történne.” Ekkor kitört a forradalom Bocskai vezérlete alatt.

E forradalom magában véve is fontos volt ugyan, mert világosan mutatta, hogy a nemzet a fegyveres ellenállási jogot is érvényesíti vallási, és polit. szabadsága védelmében: még fontosabbá lett pedig az által, hogy a nemzet, midőn a töröktől kért segílyt, ezzel megmutatta, hogy készebb szövetkezni a törökkel, mint megválni szabadságától; legfontosabbá lett pedig az által, hogy visszaállította az erdélyi fejedelemséget, és ebben az alkotmánynak oly biztosítékot szerzett, a mely kétségtelenül legerősebb volt a létező biztosítékok közt. Az a physical, és moralis erő, a melyet a fejedelemségre választatás adott Bocskainak, nem csak az abszolút szellemű kormányrendszer merev fenntartását tette lehetetlenné, hanem a Habsburgok magyar királyságát is kérdésessé tette. A dynastia magyar királysága attól függött, kielégíti-e a nemzet méltányos kívánatait? És Rudolf még most sem akart engedni, de saját családja is föllázadt ellene, s Mátyást, ki ekkor magyar királyi helytartó volt, tette a család fejévé. A király, e nyomásnak engedve, teljhatalmat adott Mátyás főherczegnek a békekötésre.

Mátyás, ámbár jól tudta, mi okozta a forradalmat: a békét oly feltételek alatt szerette volna megkötni, a melyek mellett tovább is folytatni lehessen az udvar alkotmányellenes politikáját; a nemzet pedig oly feltételek alatt, a melyek teljesen biztosítanak a közszabadságot. P. o. vallás-szabadság; a nádorság visszaállítása, az idegen katonaság kivitele, a koronának az országban tartása; a kamara megszüntetése; a jesuiták kitiltása, a főpapság polit. befolyásának korlátozása. Mátyás mind ezekre vagy egyenesen tagadó, vagy olyan kitérő választ adott, a mely egyjelentésű volt a megtagadással. Második fölterjesztésekben pedig kívánták a rendek azt is, hogy a kötendő béke kül garancia alá helyeztessék, s Bocskai illő kárpótlásban ré-

szeltezzék. ¹⁾ Majd midőn a körülmények kényszerítették Mátyást az engedékenységre, megkötötték a bécsi béke (1606 ik. június 23.) melynek főbb pontjai ezek: a prot. vallás szabadsága, (a rom. kath. vallás sérelme nélkül), a nádori hivatal visszaállítása, a régi törvényes hatáskörrel; a főpapság polit. hatáskörének némi korlátozása; Magyarországnak magyarok által kormányoztatása; az erdélyi fejedelemség visszaállítása, sőt megnagyobbítása Bocskai és egyenes fiutódai életére.

Volt e békének egy oly lényeges hiánya, a melyet az egész közvélemény olyannak tekintett, a mely kockáztatja a kivivott eredményeket, t. i. a fejedelmválasztási jognak, sőt magának a fejedelemségnek bizonytalan sorsa Bocskai halála után. De ezen hiáhyon még ezen évben segítve lett Rudolfnak utólagosan kiadott engedménye által.

A dolog természete kívánta, hogy e béke pontozatai országos törvényt legyenek. Ugyde Rudolf, ki e közben megbánta a Mátyásnak adott felhatalmazást, s az engedményeket, makacsul ellenezte a békepontok végrehajtását, sőt elösmerését is. Azonban fontos események jöttek közbe. Nevzetesen, nőtön-nőtt a bizalmatlanság Rudolf és Mátyás közt, s Mátyás maga is forradalmi utra tért; bátyja világos tilalma ellenére országgyűlést tartott 1608 elején, magát örökös királyi helytartóvá választatta, továbbá véd- és dacszövetséget hozott létre egyfelől Magyarország, másfelől Austria, Morva, s Csehország közt a vallás-szabadság, s a béke biztosítására; s a rendek megbíztatták Mátyást, hogy érdemeit, s jó szolgálatait meg fogják jutalmazni (királylyá fogják tenni). Majd miután fegyveres erővel lemondatta bátyját a magyar koronáról, másik országgyűlést tartott 1608-ban, hogy magát királylyá koronáztassa. De a rendek világosan kijelentették, hogy e kívánatát csak akkor teljesítik, ha előbb mindent megtesz, a mi szükségesnek látszik arra nézve, hogy az eddigi alkotmány sértések nem fognak többé megújulni. Mátyás, míg csak ígérni kellett, nem volt fősvény, de midőn sor került azon törvények alkotására, a melyek a jövőben biztosítsák az alkotmányt, s a melyeknek előleges elfogadása nélkül nem fog megkoronáztatni, mindent elkövetett, hogy e törvények olyanok legyenek, a melyek neki kibuvó ajtókat biztosítsanak. Ellenben a nemzet, a tapasztaláson okulva, arra törekedett, hogy befolyást biztosíthasson magának a főkormányra, s vissza akarta állítani a tanácsosok felelősségéről szóló régi törvényt. De némely komoly aggodalommal fenyegető körülmények miatt nem vihette ki e szándékát; ellenben azt nem bánta Mátyás, hogy olyan

¹⁾ Sinai: Sylloge actorum publ. Pacif: Vienn: 1—6.

törvényczikkek alkottassanak (2, 16.), a melyek a hadüzenésben és törvényhozásban a királyi hatalom világos korlátolásával növelnék a nemzet jogait. Sokkal jobban félt a dynastia a (régi) törvények végrehajtásától, mint bármily nagy jogokat adó új törvényeknek papírra irásától. Így történt, hogy a koronázás előtti törvényczikkek úgy alkottattak, mint a hogy alkottattak. E törvényczikkek közül nevezetesebbek: 1. A prot. vallás gyakorlásának teljes szabadsága, (a záradék eltöröltetik). 2. A király, az országos rendek tudta, és megegyezése nélkül nem kezdhet háborút, s nem hozhat be idegen katonaságot. 3. A nádori szék nem állhat üresen egy évnél tovább, és ha a király nem hívna össze nádorválasztó országgyűlést, hívjon az országbíró, vagy a tárnok m.; a választás akként történjék, hogy a király jelöljön ki két catholicust, és két protestánst, kik közül a rendek válasszanak. 5. Idegen nem viselhet Magyarországon közhivaltat. 8. A jezsuiták nem birhatnak fekvő jóságot. 10. A magyar cancelliának, és tanácsnak, az ország összes kormányzatában teljhatalma tettleg állíttassék vissza. 12. A német, és más idegen katonaság minél hamarabb vitessék ki az országból. 16. A mit az országgyűlés, mint törvényt megállapít, s törvényczikk alakba önt, azt tartozik a király megerősíteni. 18. A király lakjék az országban, s ha ez talán nem történhetnék, a nádor királyi teljhatalommal kormányozza az országot.

A forradalom ezen eredményei jó részben megnyugtatták az alkotmány miatt aggódott nemzetet Mátyásnak lehetetlen volt nem tanulnia bátyja példájából. Tanult is legalább annyit, hogy sokkal kiméletesebben, s tapintatosabban bánt a nemzettel, mint elődei. Azonban mégsem tagadta meg ősei hagyományos politikáját. Ő sem engedett a nemzetnek a királyi főkormányra csak olyan befolyást sem, a melyet a mostani törvények szerint engednie kellett volna; nem hagyta valósággá lenni a had- és pénzügyeknek önálló kezelését; a nádor törvényes hatóságát, mint szintén a horvát bánét sem; ámbár a múlt évben ő eszközölte a népek szövetségét a vallásszabadság biztosítására: határozottan ellenezte, hogy a magyar nemzet teljesítse kötelességét az austriai protestansok védelmében. Mindezeknél fogva ő ellene is sok panaszkodott az 1609. és 1613. országgyűléseknek. ¹⁾

¹⁾ Hogy Mátyás is föl akarta forgatni az alkotmányt, világos nem csak abból, hogy az erdélyi fejedelemség megszüntetésére, vagy legalább czéljainak ártalmatlanná tevésére törekedett: hanem kivül abból, hogy midőn 1615-ben a béke felől alkudozott Bécsben a török követtel, nagyon kedvesen fogadta ennek azon nyilatkozatát, miszerint jó lesz továbbra is német katonasággal tartani léken a magyar urakat; s azon ígérte, hogy a szultán nem

A Mátyás alatt is szerzett tapasztalás meggyőzte a nemzetet a felől, hogy a főkormányhatalom törvényellenességeit az 1608. évi törvények sem képesek megakadályozni, s ezeknél is erősebb biztosításra van szükség. Ennek megszerzésére jó alkalmat nyújtott az a körülmény, hogy a gyermektelen Mátyás a steyer ágbeli Ferdinánd főherceget akarta utódjává tenni. Mind maga Mátyás, mind az egész uralkodó család alkotmányellenes módon, u. m. spanyol katonai segítséggel akarta volna ezt kivinni, s egyuttal eltörölni a nádori hivatalt, mint a királyi abszolutizmus fő akadályát. Majd, midőn meggyőződött, hogy ezt így tenni sem nem tanácsos, sem nem szükséges, országgyűlés elébe terjesztette a főherceg királyságát 1618-ban. És az országgyűlés készen nyilatkozott ugyan a főhercegnek — választás után — megkoronázására, de csak azon feltétel alatt, ha koronázási hitlevelet ad ki. Ekkor, és így jött létre a mohácsi nap óta első felavatási hitlevél, melybe beiktatták a rendek mind azt, a mit szükségesnek láttak az alkotmány biztosítására. E diploma *conditio*-inak száma 17, főbbjei ezek: 1. Az ország minden jogát, szabadságát és törvényét megtartja, különösen a bécsi békét, és az 1608. évi decretumot. 2. Uralkodása kezdetétől számítandó hat hónap alatt orvosol minden sérelmet. 3. A magyar ügyeket csak magyarok tanácsában tárgyalatja. 4. A hivatalokat a törvények értelmében osztogatja. 5. Az igazságszolgáltatást a törvények szerint intézteti. 6. A bécsi békének, és az 1608. decretumnak a vallásszabadságra vonatkozó részeit nem sérti meg. 7. A nádorválasztást illető törvényeket végrehajtja. 8. A városokat törvényes jogaikban nem sérti meg. 9. A városokat törvényes jogaikban nem sérti meg. 10. A koronát nem viteti ki az országból, hanem itt, az országgyűlés által, mindkét vallásfelekezetiek közül választandó világi koronaőrök által őrizteti. 11. Az ország részeit el nem idegeníti. 12. Az Erdélyvel, és más tartományokkal kötött szövetséget erejében hagyja. Ettől fogva rendes gyakorlat volt, hogy a királyok, a koronázási eskün kívül, felavatási hitlevelet is adtak ki; így p. o. III. IV. Ferdinánd, és I. Leopold épen ezt.

Azonban ez sem volt képes megóvni az alkotmányt újabb sérelmekről. II. Ferdinánd, midőn uralkodása elején veszélyes támadást intézett a prot. vallás ellen, midőn a szövetséget Csehország vallásszabadsága ellen fordította Magyarország fegyveres erejét. Minden jelenség azt mutatta, hogy a mint megtámadja most a vallásszabad-

fogja többé pártolni a magyarokat, ha ezek ismét fegyvert fognának szabadságuk védelmére. És az erre épített reményeit, s terveit tüzetesen kifejtette Albert főherceghez írott levelében. (Brüsseli Okmt. Közli Horváth Mihály. IV. 125 — 9.)

ságot, úgy meg fogja támadni a polit. alkotmányt is. Növelte ezen féltelmet az, hogy az 1619. országgyűlésen világossá lett, miszerint a magyar alkotmányos rendek leghatalmasabbjának, a főpapságnak érdeke teljesen azonos az udvarával egy fontos dologban, u. m. az alkotmány kiegészítő részévé vált vallásszabadság felforgatásában. Nagyon valószínű volt, hogy a főpapság, mely a királylyal közösen fogott e fontos jogsértéshez, szemet fog hunyni oly törvénysértések előtt is, a melyek éppen a király érdekében fognak történni.

E fenyegető veszélyt, legalább egy időre, elhárította Erdély ekkori fejedelme Bethlen, ki részint a prot. vallás, és polit. alkotmány iránti érdekeltségből, részint személyes nagyravágyásának kielégíthetése végett, a foederationra támaszkodva, szövetségelt a Ferdinánd ellen harczban álló csehekkel, s fegyvert fogott a király ellen, fegyverfogását „Querela Hungaria“ című kiáltványában indokolván. És a nemzet nagy részét zászlói alá vitte a vallási és polit. szabadságot fenyegető veszély, különösen az, hogy a király gondolni sem látszott arra, hogy felavatási hitlevele értelmében orvosolni akarná a sérelmeket. A forradalmi háboru kedvezett a fejedelemnek és nemzetnek. A fejedelem által Kassán, 1619-ben tartott gyűlés őt a nemzet védőjének nyilvánítván, fejévé választotta; a nádor által Pozsonyba hívott országgyűlés pedig, noha nem vágta el a királylyal kibékülés útját, Magyarország fejedelmévé választotta, s ideiglenesen ráruházta a királyság hatalmát oly formán, hogy a nádorral, és a mellé veendő magyar tanácsosokkal egyetértőleg vigye az ország kormányát; száműzte azokat, a kik a nemzet e fölkeléséből kivonták magukat. De a királylyal kiegyezés nem jöhetett létre; az 1620-ban Beszterczében tartott országgyűlésen pedig teljessé lett a szakadás, az országos rendek megfosztották Ferdinándot a királyságtól, s Bethlent választották helyébe, némely oly föltételek alatt, melyek által biztosítani hitték az alkotmányt. P. o. míg meg nem szünteti az elibe terjesztendett sérelmeket, addig nem tárgyalják a kir. propositiókat; a hivatalokat a nádor jóváhagyásával osztogatja; mind a nádor, mind általában a tanács tagjai, és a kapitányok, nem csak a királynak, hanem az országnak is esküdjének hűséget.

Az ezen gyűlés folyamában alkotott törvényczikkek közül nevezetese az 5. és 8-ik, melyek szerint a cath. püspökségek száma 4-re szállítatik le, ezek is pénzfizetést kapnak, a püspöki jószágok pedig lefoglaltatnak a határvárak erősítésére, továbbá, hogy Bethlen nem akarta elvágni a Ferdinánddal köthető béke útját, s ezen gyűléssel is biztosokat neveztetett ki az alkudozások folytatására. (15. cz.) E béke főakadálya nem Bethlen királysága volt, (neki magának sem volt reménye a korona megtarthatásához, s ezért nem koronáztatta

meg magát), hanem a foederatio, miszerint Bethlen nem akart békültni a csehek befoglalása nélkül; Ferdinándnak pedig nem kellett ilyen béke. Majd, midőn mindkét félt kényszerítették a harcz eseményei, létrejött a béke, (Nikolsburg 1622.) melyben a fejedelem lemondott a királyi czimről, a király pedig Bethlennek engedte a sileziai Oppeln, és Ratibor herczegségeket; Erdélyt tetemesen megnagyobbította; kötelezte magát, hogy teljes épségben tartja a vallási, és politikai szabadságot biztosító törvényeket.

Ferdinánd hamar megszegte e béke némely pontjait, s egyikért ezért történt, hogy Bethlen újra fegyvert fogott 1623—4, de e második hadjárata határozottan kedvezőtlen volt. És Ferdinánd, midőn ekként meglehetősen meggyöngülve látta Erdélyt, s a német harczterén is jól folytak dolgai, határozott lépést akart tenni a magyar alkotmány ellen. Nevezetesen, az 1625. országgyűlésen (a melyen fiját megkoronáztatta), fiját nemcsak választatni, de megkoronáztatni sem akarta, nehogy el kelljen fogadnia azon conditiókat, a melyek „nagyon ártalmasak a cath. egyháznak, és a királyi hatalomnak.“ Továbbá az adót „a következő országgyűlésig“ akarta megajánlatni. De a rendek, ismervén a király czélzatait, nem engedtek. És Ferdinánd nem erősödött, mert ügyei ismét zavarodni kezdtek a német harczterén.

E közben szembetűnővé lett a török hatalom gyöngülése. És minthogy a különvált Erdély támasza a török hatalom volt, Bethlen aggódni kezdett úgy Erdély, és a maga, mint a magyar alkotmány jövődjé felől. Ezen aggodalmában arra határozta magát, hogy megpróbálja a törökkel szakítani, s Ferdinánddal kötendő szoros szövetség által biztosítani az általa féltett érdekeket; u. m. családi kapcsolatba lépni a császárral; megnyerni ezt a prot. vallás iránti türelemnek; egyesült erővel megtörni a törököt, s az országnak visszahódítandott részéből megnagyobbítani Erdélyt annyira, hogy mind az ő hűségének, mind az országos érdekeknek elég biztosítékot nyujthasson. E terv arról győzte meg a bécsi udvart, hogy ha már Bethlen bizalma is ennyire megrendült a török iránt, semmit sem kell engedni, hanem haladni az eddigi uton. Ugy is történt; évről-évre növekedő merészséggel tette tul Ferdinánd magát a felavatási hitlevél s a törvények azon pontjain, a melyek magyar tanácsosok által intéztetni rendelik a magyar ügyeket, — minél fogva aggasztó mérvet öltöttek a törvényellenes kormányrendeletek által eszközölt alkotmány-sértések. Egyébiránt még így is volt Bethlennek a bécsi udvarra annyi hatása, hogy nem mert valami nagyon szembeszökő nyílt támadást intézni az alkotmány ellen.

Bethlen halálát megérezte a magyaralkotmány. Rákóczi, mint fejedelmet, meg akarta buktatni a nádor Eszterházi, részint szemé-

lyes gyűlölségből, részint politikai indokokból. Ellenben Pázmány védelmezte, részint a nádor elleni személyes gyűlölségből, részint azon meggyőződésből, hogy a magyar alkotmánynak — az akkori viszonyok közt — mulhatlanul szüksége van Erdélyben oly fejedelemre, mint Rákóczi Ekként elhárult az a veszély, a mely érhetne volna Magyarországot Erdély helyzetének megváltozása miatt. De az érsek, és nádor személyes torzsalkodása nem kis kárt okozott. Nevezetesen, a király a német harcztéren (1634.) nyert fényes győzelem után országgyűlést tartott 163⁴/₅-ben. Ezen alkalommal az érsek, hogy bosszút állhasson a nádornak Rákóczi ellen tett hadikészületeiért, oly törvény alkotását eszközölte, a mely jóformán lerontotta az 1608: 2. cikket, s csaknem egészen a király kezébe adta vissza a hadügyek fölötti rendelkezést; ¹⁾ s egy másik oly törvényét, (18. cz.) a melyben mesterileg van vegyítve a törvényellenes kormányrendeletek tilalmazása, és ugyanazok kiadása módjának szabályozása. (I. kormányzat.) Figyelmet érdemel ezen országgyűlés történetében még az is, hogy itt, és ekkor emelnek az országos rendek először nyílt panaszt az ugy nevezett k ö z b e n s ő v á m o k ellen, a melyek nem sokára roppant terhévé váltak az országnak.

III. Ferdinánd alatt még rosszabbá lett a helyzet annál fogva, hogy Pázmány utódai ennek csak az eretnokség elleni gyűlöletét örökölték, s nem egyszersmind mély belátását, és nagy hazafiságát. 1637-ben országgyűlést tartott a király, s ekkor törvénybe iktattatta fölavatási hitlevelét. De ugyanekkor nagyon mostohán bánt a prot. vallásszabadsággal, s alig volt rávehető, hogy újra megerősítse az 1608. vallástörvényt. És midőn a királynak a polit. szabadságot illető törvények végrehajtásában tanusított eljárása nem sokkal jobb volt, válságossá kezdett lenni a helyzet. Ugyanis a nádor, noha ő is gyűlölte a prot. vallást, s egyébben is nagyon kereste a király kegyét: mégis érzékeny panaszt tenni volt kénytelen nádori hivatala törvényes hatáskörének megsértése miatt. Igaz ugyan, hogy e nyílt fölszólasalás oka nagy részben a nádor magánérdeke volt: (Thurzó per) de az is igaz, hogy csakugyan sok sérelem történt már a nádorság jogkörén. Annaira ment a nádor elkeseredése, hogy letette hivatalát, s csak a király kérelmére, s némi lekenyerező ígéretek folytán vállalta fel újra. A nádor kiengesztelése után megint elmerült az udvar a tör-

¹⁾ „Vannak némelyek, a kik a közelebbi években, a felség parancsa nélkül is katonákat toborzottak, s táboroztak; minélfogva határoztatik, hogy ezután csak a király világos parancsára történhessék ilyen, és pedig ugy, hogy azon kapitányok, a kik sereggyűjtéssel fognak megbízatni ő Felsége által, mutassák meg ezen rendeletet a nádornak, s azon megyéknek, a melyekben katonákat akarnak fogadni“ stb. (10. cz.)

vényellenes kormányzatban, annyira, hogy nyíltan hiesztelte, miszerint különbséget kell tenni az önként elfogadott, és kicsikart törvények közt, önként értetvén, hogy ezen utóbbiak végrehajtására nem is gondol. A német tanácsosok nyíltan mondogatták, hogy „Magyarország kormányzatának oly módját akarják megalapítani, a mely egyszerűbb, könnyebb, és olcsóbb legyen, mint a milyen az országgyűlések tartása mellett lehetséges.“¹⁾ A közelgető válságot nagyon siettette az is, hogy a Habsburg dynastia ellen még most is fegyverben álló államok folytonosan sürgették Rákóczit a fegyverfogásra. Ezt látván a nádor, minden kedvkereső természetec daczára sem maradt néma; több rendbeli emlékiratban figyelmeztette, kérte a királyt, hogy tegyen a nemzet megnyugtatóására legalább valamit; hajtsa végre legalább azon törvényeket, a melyek legbecsesebbek a nemzet előtt. És a király országgyűlést hirdetett ugyan 1642-re: de visszavonta ezen rendeletet, minthogy éppen ekkor nagyon rosszul álltak ügyei a német harcztéren, s félt, hogy a rendek majd nagyon komolyan találnák sürgetni azon törvények végrehajtását, a melyeket ő kicsikartaknak tekint. Különösen a vallástörvények voltak azok, a melyeknek végrehajtását legkevésbé akarta.

E közben a svéd, és francia udvarok véd- és dacszövetségre birták Rákóczit III. Ferdinánd ellen. És Rákóczi, részint e szövetségben ígért magán előnyökért, részint a Magyarországon fenyegetett vallási és polit. szabadság védelmére fegyvert fogott, s ismét forradalmi harczra hívta föl a nemzetet. E forradalmi harcz folyamában, noha a fegyver szerencséje inkább kedvezett Rákóczinak, és a nemzetnek, mint a királynak: nem forgott fenn olyan elszakadási szándék, mint Bethlen korában. A fejedelem által Kassán tartott gyűlés békekötés által akarta biztosítani a megbántott szabadságot. Ellenben a király csak fegyverrel akarta megoldani a kérdést, azon reményben, hogy a porta meg fogja tiltani Rákóczinak a háboru folytatását. Majd, midőn megtörtént Rákóczi egyesülése a Svédekkel, hajlandóvá lett a király a béke gyors megkötésére; a fejedelmet is erre ösztönözte a svédekre neheztelés, és a szultán határozott tilalma a háboru folytatása ellen. Ily körülmények közt jöven létre a linzi béke: (1645.) nem felelt meg a nemzet várakozásának. Mert noha a prot. vallás-szabadságot minden részletében biztosította (1 – 6 pont), s a fölkelőknek teljes borsánatot adott: de a polit. sérelmek tárgyában csak annyit tett, hogy azokat egy, most mindjárt tartandó országgyűlés elibe utasította, hogy „bennök valami biztos, és állandó határozat hozathassék, vagy a melyek már el vannak határozva, azok rögtön

¹⁾ Toldi: Eszterházi M. élete LIII.

végrehajtottassanak." Egyébiránt az is kikötöttetett, hogy e béke pontozatai a legközelebbi országgyűlésen megerősíttessenek, s törvénybe iktattassanak.

A király 1646-ban tartotta meg a békében kikötött országgyűlést. E gyűlés folyában, midőn a béke pontozatainak törvénybe iktatásáról volt szó, ennek határozottan ellene szegült a főpapság. Ellenben a király, minthogy éppen ekkor nagyon rosszul folytak ügyei a német földön, nem tartotta tanácsosnak föltépni a hegedő sebeket, és a nemzet kívánata szerint oldta meg a békeokmány kérdését; sőt megerősítette az e tárgyban alkotott azon törvényt is, mely szerint „a papság ellenmondása, most, és mind örökké érvénytelen.” A válástörvény megszegőire büntetés szabott, de e büntetés kapcsában az is meghatározott, hogy a vallási sérelmek ezután nem az országgyűlés, hanem a megyék gyűlése elibe tartozzanak. (E törvény nem sokára sok baj forrásává lett.) A politikai sérelmeket úgy orvosolta ezen országgyűlés, hogy felújította az ide vonatkozó régiebb törvényeket, p. o. a nádor, és bán törvényes hatóságáról, az idegen katonaságról, a törvényellenes kormányrendeletek érvénytelenségéről, az országgyűlés tartásának 3 évnél tovább nem halasztásáról.

1649-ben megint tartatott országgyűlés, egyéb okok közt a megürült nádori szék betöltése végett. A király szerette volna ezuttal elferdíteni a nádorválasztás módosztatára vonatkozó 1608. törvényt; de végre is meghajolt e törvény előtt. Ezen országgyűlésnek a közjogot illetőleg két nevezetes határozata van. Egyik az, a mely egy kétértelmű t. cikkben féligmeddig lemond a hadügyek önálló kormányzatáról (8. cz. I. kormányzat); a másik az, a mely az országgyűlés tagjainak függetlenné tévése által akarja biztosítani az alkotmányt. Ez a 44. cz., a mely azon kívül, hogy az ügyvédek, és harminczadosokat kizárja az országgyűlésből, határozza: „az országgyűlések tartama alatt sem a főrendeknek, sem a rendeknek ne legyen szabad hivatalt, (vagy ajándékot? — munera —) adni, illetőleg elfogadni; és a ki ilyet vagy ajánlana, vagy elfogadna, becstelenségben marasztaltassék el.”

Ezen évben megújította a király a törökkel való békét újabb 22 évre, a mely békében most az is kikötöttetett, hogy az erdélyi fejedelem békében tartozzék élni a császárkirálylyal. Ebből (és a westphaliai békéből) újabb bátorságot meritett Ferdinánd arra, hogy az eddiginél is kevesebbet adjon a magyar alkotmányra. A három-év eltelte után még akkor sem hívta össze az országgyűlést, midőn a 4-ik évben meghalt a nádor; a nádor helyére királyi helytartót állított. Nyílt titok volt, hogy nem is szándékozik betölteni a nádori széket. De a már megkoronázott IV. Ferdinánd véletlen halála, s Leopold

megkoronáztatásának szükségessége némi tartózkodást parancsolt, s 1655-ben összehívott az országgyűlés. De még ily körülmények közt is el akarta a király „halasztani a nádorválasztást, a következő országgyűlésig.“ Azonban a rendek, tudván azt, hogy ezen esetben mind az országgyűlés, mind a nádorválasztás nagyon sokáig váratna magára, nem engedtek, s így megtörtént a nádorválasztás. A politikai sérelmek sorsa pedig az volt most, hogy midőn fölterjesztették azokat a rendek, eloszlatta a király az országgyűlést.

Nem sokkal ezután más eszköz kínálkozott Ferdinándnak az alkotmány felforgatására. Nevezetesen, Erdély ekkori fejedelme II. Rákóczi György, hajlandónak mutatkozott a királylyal oly egybekötésbe lépni, a mely lehetetlenné tegye a magyarországi elégtelenségnek az Erdélyre támaszkodást. De az e tárgyban kezdett fontos alkudozások útját bevágta a fejedelem lengyel hadjárata.

50. §. Országgyűlések.

Nem sokkal a mohácsi nap után megszűnt az a régi gyakorlat, mely szerint nyílt mezőn is (a Rákoson) tartattak az országgyűlések, s a Rákos terét termek váltották föl. Ezenkívül két nevezetes változás történt, egyik az, hogy megint elmaradtak a tömeges gyűlések, s képviseletnek adtak helyet¹⁾; másik az, hogy az országgyűlésnek eddig egy testülete lassanként kettővé vált, u. m. a Főrendek és a Rendek táblájára²⁾; és e gyakorlat 1608-ban törvényessé is vált, a mennyiben ekkor mint már bevégzett tény fogadtatott el a kétfelé válás, sőt törvény által meghatározottatott (1608. kor. u. 1. cz.), hogy kik legyenek egyik vagy másik táblának tagjai.

Nevezetesen, a főrendi táblánál üljenek az érsekek, megyés püs-

¹⁾ Ha Ferdinánd uralkodása kezdetén még talán tömegesek voltak is a gyűlések: de a későbbi évekből csak egyet ismerünk ilyet, u. m. az 1541. évit, melyre hogy tömegesen hivatott meg a nemesség. mutatják a meghívó levél ezen szavai: *Singulis Reverendissimis Spectabilibus Dominis, ceterisque Statibus et Ordinibus Regni, — — — cui Dietae cum universos et singulos, qui patriae salutis studiosi et peramantes sunt — — interesse vel maxime volumus et cupimus — — — cumulatim venire non de trectetis etc.* (Kov. Vestigia Com. 658.)

²⁾ E különválás jelenségei már 1527-ben láthatók, midőn a főurak a pozsonyi várban, a köznemesség pedig a vártéren erősítette meg Ferdinánddal a mult évben történt elválasztatását. Világosabban látszik a két tábla megkülönböztetése az 1542-iki országgyűlésen; nevezetesen az itt alkotott t. czikkeket a főrendek részéről Battyáni Kristóf, a rendek részéről pedig Turócz m. követe Rakovszki György terjesztették a király elibe, mint oratorok (Kov. Supplementa ad Vest. Com. III: 170.). Egyébiránt ha ekkor, vagy ezután kevésbé rendessé vált is a két testületben tanácskozás, e rendszer nem előbb, mint 1608-ban lett törvényessé.

pökök, a független prépostok, a paulinus szerzet főnöke, az ország zászlósa, főispánok és született mánások (bárok, grófok); a rendek táblájánál a megyék, kir. városok, káptalanok küldöttei, a királyi tábla tagjai és a távol levő főurak helyettesei (absentium ablegati). A főrendi tábla elnöke a nádor vagy az országbíró, a rendi tábláé pedig a kir. személynök vagy az al-országbíró.

Az országgyűlések szervezete lényegileg így maradt ugyan 1848-ig; mégis történtek rajta némi változások. Így p. o. 1625-ben Szlavonia követének és a zágrábi prépostnak szavazat adatott a főrendi táblánál. De fontosabb ennél az, hogy nem volt meghatározva, mennyire mehet a főrendi táblánál a mánások s a rendi táblánál a képviselt városok száma. Amott az indigenatus osztogatásával, itt pedig a városok szaporításával, szokott a kormány a maga érdekében dolgozni. Ami különösen a városokat illeti, nem tudjuk bizonyosan, hogy e korszakban mely városok szoktak meghívni országgyűlésekre. Így p. o. K.-Szeben és Lőcse meghivattak az 1535-iki országgyűlésre ¹⁾, az 1608. (k. u.) 1. cz. pedig csak Buda, Pest, Pozsony, N.-Szombat, Sopron, Kassa, Bártfa, Eperjesnek ad képviselőt és szavazatot. Ugyanis már ekkor nagyon világos volt, hogy a városok autonómiája annyira el van nyomva, miszerint azoktól nem lehet várni független szavazatot, s ezért történhetett, hogy ezen országgyűlés a többi városok szavazatát fölfüggesztetni rendelte a városok belső szervezetének átvizsgálásáig, de ezen átvizsgálás elmaradt. Ellenben a királyok épen ezért a lehetőségig szaporítani akarták és szaporították a városokat. Az sem volt törvény által megszabva, hogy a megyék hány képviselőt küldjenek; következésképpen a szaporodó városok szavazata aggodtatta a nemeséget annyira, hogy gyakran sürgette, miszerint szabályozni kell a szavazatokat, de e törekvésében nem ért célzt. Innét érthető, hogy a linczi békében az is megállapított, hogy a következő országgyűlésen törvény alkottassék, miként kelljen a szavazatokat számítani és mérlegelni, de ez nem teljesült.

Hozattak törvények a képességről is. Nevezetesen, az 1625: 62. szerint mind a megyei követe, mind a főurak helyettesei jó családbeli, birtokos nemesek legyenek, s ezt még az 1715: 7. is ismétli. 1649-ben pedig az a törvény alkottatott (44. cz.), hogy ügyvédek, és harminczadosok nem lehetnek az országgyűlés tagjai; továbbá sem a főrendi, sem a rendi tábla bármely tagja nem fogadhat el a főkormánytól semmi kitüntetést vagy javadalmat országgyűlés alatt.

A mi a tárgyalások módját illeti: mind a királynak, mind a

¹⁾ Kovachich Vestigia Com. 652. l.

rendeknek volt indítványozási joguk, de 1543. óta az lett szokássá, hogy a kir. propositiók tárgyalassanak először. Majd midőn tapasztaltatott, hogy a kir. propositiók elintézése után hamar föloszlattatik az országgyűlés, 1618-ban törvény alkottatott, mely szerint a sérelemek először tárgyalassanak, s csak ha ezek kellően elintéztettek, kerüljön a sor a propositiókra. De ez nem teljesült. Fontos körülmény a tárgyalásoknál az is, hogy a megyei és városi követek az illető hatóságtól vett utasítás szerint szóltak és szavaztak. E rendszer, midőn egyfelől nagy részt adott a hatóságoknak a törvényhozásban, másfelől nagyon késleltette a tárgyalásokat.

II. Mátyás alatt kezdődik az a szokás, miszerint a decretumok végén elszámoltatnak az akkori főpapok és országzászlósok.

51. §. *Kormányzat.*

Az alkotmányon e korban ejtett sok sérelemnek egyik főoka az volt, hogy a főkormányzat rendszere olyan volt, mely nagyon megkönnyítette a királyoknak a kitűzött célt, u. m. az absolutismus felé törekvést. Nevezetesen: a nemzetnek nem volt a király kormányára olyan befolyása, melylyel elejét vehette volna a törvénysértéseknek.

Még a mohácsi nap előtt, u. m. az 1526-iki országgyűlésen történt, hogy a nemzet, látván a nagy veszélyt, melybe sodortatott az oligarchák féktelensége s a király hatalmának ez által történt eltapodtatása miatt, s tudva azt is, hogy e nagy veszélynek egyik tényezője a mindenható tanácsosok visszaélése a nagy hatalommal; nem e visszaélést törölte el, hanem a kétségbeesés és ingerültség pillanatában megsemmisítette a királyi tanácsnak az 1507. évi törvények által adott hatalmat (és felelősséget is), melyet pedig csak rendre utasítani (s illetőleg valósítani) kellett volna, s visszaadta a királynak a régi teljhatalmat.

A mohácsi nap után még nagyobbá lett a visszahatás a mindenható tanács ellen, s Ferdinándnak is teljhatalom adatott, annyival inkább, mert az ő pártja a János-pártot tekintette ama rendszer alkotójának, és mert most valóban szükség volt a királyi hatalomra, és mert a nemzet nem is sejtette, hogy mily kevésbé őszinték Ferdinandnak az ország önállóságát és szabadságát illetőleg tett nyilatkozatai. Majd midőn átlátta a nemzet, hogy csalódott, szerette volna kellőleg megkötni a király kezeit, de ezt nem tehette többé, meg kellett elégednie a főkormányra annyi befolyással, a meunyi a régibb törvényekben és gyakorlatban gyökerezett, ez pedig kevés volt az új viszonyok közt; sőt, megfordítva, a főkormány gyakorolt a nemzetre

igen nagy és olyan befolyást, mely nem sokára valóságos nyomássá változott.

A kormányzat mezején kifejtett nagy bajok egyik főoka az volt, hogy a királyok mindnyájan Bécsben laktak, minélfogva ha csak Magyarországot rögtön és teljesen megfosztani nem akarták önálló kormányzatától, valami helyettes vagy helytartó kormányra volt szükség.

Ferdinánd 1528-ban a nemzet meglegedésére szervezte Budán a helytartó kormányt; nevezetesen úgy, hogy itt volt a cancellária, s itt egyesült az országnak mind tisztán politikai, mind pénz-, mind hadügyi kormányzata a nádor elnöksége alatt; szóval még ez teljesen önálló és alkotmányos kormány volt. Azonban mindjárt 1529-ben nagy változás történt; nevezetesen a tanács Budáról — a török elől — Pozsonyba menekült, a cancelláriát pedig Bécsbe szállította a király.

A cancelláriának Bécsbe költöztetésével kezdődnek a kormányzat mezején elkövetett törvénytelenések. Ugyanis Bécsben két cancellaria volt, u. m. az ausztriai és a magyar. Ámbár Magyarország törvényes függetlensége természetesen azt kívánta, hogy a király a magyar cancellaria által közölje akaratát s rendeleteit a nádorral, s általában a magyar kormányrendszer organumaival: mindjárt ekkor megkezdődött azon visszaélés, hogy azon királyi rendeletek, melyek nem tisztán a politikai kormányzatra, hanem a had- és pénzügyekre vonatkoztak, az ausztriai cancellariából adattak ki a király nevében, és pedig a magyar alkotmányos függetlenség rovására. Midőn e miatt veszély fenyegette a nádornak a törvényekben gyökerező hatóságát, s az ország önállóságát, gyakran felszólalt a nádor, de eredménytelenül, mert az udvarnál komolyan el volt határozva, a kormányzat mezején eszközlendő hódítások által egyengetni az absolutismus útját Magyarországon is.

Néhány évi tapasztalásból meggyőződött Ferdinánd a felől, hogy a nádori hivatal oly fontos akadály, mely nagyon megnehezíti a kitűzött cél felé haladást. Innen érthető, hogy midőn a nádor (Bátori István) meghalt 1535-ben, meg akarta szüntetni e fontos hivatalt, és (minthogy egy német kormányzónak ide ültetését még ekkor kivihetetlennek találta) akként intézkedett, hogy a nádorságból 3 hivatalt csinált, u. m. királyi helytartóságot (közpolitikai főkormányzó), főkapitányságot és nádori helyettségét (propalatinus t. i. a nádor, mint egyik főbíró teendőinek vitelére). Továbbá rendelt e három mellé még két egyházi, és két világi tanácsost, s ezen összesen 7 tagból álló tanácsra ruházta a helytartó kormányhatalmat. Lényeges különbség van a nádorság, és az ebből csinált három hivatal közt, t. i. ezek nem a nemzet által választatnak, továbbá a király tetszése szerint minden órán elmozdíthatók, követ-

kezésképen sokkal inkább az udvar, mint a nemzet hivatalnokai, s érdekeinek képviselői. Ezen intézkedést, mint már bevégezett tényt terjesztette Ferdinánd az 1536 országgyűlés elébe, és az országgyűlés hiában akart nádort választani, nem birt a királylyal, s végre is megnyugodott az új kormánytanácsban, csak annyi változást tett rajta, miszerint egy pótlékcikkben meghatározta, hogy e tanácsnak, ha a király jónak látja, tagjai lehetnek a curiához választott bírák is¹⁾.

Nem sokára nagyon világos volt, hogy e helytartó kormánytanács vagy nem akarja, vagy nem tudja megőrizni az ország kormányzatának függetlenségét és alkotmányosságát, s az 1542-iki országgyűlés úgy próbált segíteni a bajon, hogy szaporíttatni kérte a tanácsosok számát, a mi meg is történt.²⁾ De ez sem segített a bajon. Köztudomású volt, hogy a baj főoka abban rejlik, hogy a cancelláriától a király nevében jönnek a törvénybe ütköző kormányrendeletek. Ennélfogva az 1543-iki országgyűlés megkísérlette gyökerén orvosolni a bajt, s törvényt hozott, mely szerint: ne engedje a király, hogy az ő cancelláriájából törvénytelenégeket parancsoló rendeletek adassanak ki.³⁾ És midőn ennek sem volt semmi eredménye, tovább ment az 1545. évi országgyűlés, törvényt alkotván, mely szerint: a municipiumok ne engedelmeskedjenek sem a király, sem a helytartó oly rendeleteinek, a melyek törvénybe ütköznek⁴⁾; és a király megerősítette ugyan e törvényt,

¹⁾ 1536: 16. Ő felsége helytartót állított az országban a szokott hatalommal (authoritate solita), s választott mindenik rendből 7 tanácsost, a kik közt vannak: a helytartó, a palatinus és a kapitány. 1536: 48. Az igazságszolgáltatás szempontjából a nemesek közül is választatott hat bíró, a kik, ha a királynak úgy tetszik (arbitrio Regiae Majestatis), a tanácsba is bocsáttassanak be.

²⁾ 1542: 30. Méltóztassék ő felsége mind a főpapi, mind a világi főuri rendből 4—4 tanácsost adni a helytartó mellé, a kiknek tanácsával éljen a helytartó minden kormányzati ügyben, s a kiknek fele mindig a helytartó mellett maradjon; a helytartó székhelye Pozsony legyen.

³⁾ 1543: 31. A mennyiben szükséges, hogy a királyi felség által megerősített törvények és határozatok épen és sértetlenül fentartassanak, gondoskodjék ő felsége, hogy az ő cancelláriájából ne adassanak ki olyan rendeletek, a melyek a köztörvényekkel ellenkeznek.

⁴⁾ 1554: 33. „A kapitányok, fő- és alispánok ne engedelmeskedjenek ő felsége és helytartója oly rendeleteinek, a melyek az ország köztörvényeibe ütköznek, s ezen rendeletek figyelembevétel nélkül hajtsák végre azt, a mi a fenálló köztörvényekhez képest köteleességök.”

Ezt így erősíti meg a király: „Valamint eddig figyelemben tartotta, úgy ezután is figyelemben tartandja cancellariai kiadványaiban azt a rendet, a mit a törvény és a királyi tekintély megkíván. Ha valakinek ebből sérelme

de olyan pótló megjegyzésekkel s módosításokkal, melyeknél fogva épen úgy ki lehetett belőle magyarázni azt, hogy nem kell engedelmeskedni, mint azt, hogy engedelmeskedni kell. Tehát ez sem használt semmit. Sőt annyira rosszabbá lett az állapot, hogy a magyarországi had- és pénzügyi hatóságok semmibe sem vették a magyar cancellaria rendeletét, s mindenben az austriai cancellaria rendeleteit hajtották végre. Minélfogva azt rendeli az 1546: 15., hogy ő felsége a magyar ügyekben a magyar cancellaria által rendelkezék, s parancsolja meg magyarországi tisztviselőinek, hogy engedelmeskedjenek a magyar cancellariának.

1554-ben sikerült a rendeknek valahára nádort választhatni, és most törvény alkottatott (1554: 6.), mely szerint: a nádornak ugyanazon tekintélye és hatásköre legyen, a milyen volt a régibb nádoroké, az ország szabadsága és törvényes szokásai szerint. Ugyde most is megmaradt a magyar cancellaria jelentéktelensége, s az austriaiak hatalmaskodása, következésképen nem javult a helyzet, minélfogva mindjárt 1555-ben ismételtetik a nádor hatásköréről szóló törvény, azon kiszélesítéssel, hogy mind az igazságszolgáltatási, mind a hadügyekben, a király személyében és tekintélyével gyakorolja hivatalát (1555: 1.) És hogy mind ez mennyit javított a helyzeten, megtetszik onnan, hogy az 1559. évi országgyűlés az ellen panaszodik, miszerint a magyar cancellariái rendeletek (az austriai mellett) semmibe sem vétetnek, s kéri a királyt, hogy segítsen ezen; a király pedig ígér annyit (1559: 9.), hogy úgy fog intézkedni, a mint a fölmerülendő ügyek minősége, vagy természete kívánandja.

1562-ben meghalt a nádor Nádasdi, és többé nem tölthetett be a nádori szék, ismét életbe lépett a „helytartóság,” melynek viszonya a cancellariákhoz egészen úgy maradt, a mint volt. Miksa alatt 1569-ben más orvosságot keresett a nemzet; törvényt alkotott, 38. cz., melyben megígértette a királylyal, hogy állandóan tartani fog udvarában két magyar tanácsost, egy egyházit és egy világit; s ezek munkásságával fog élni mind azon ügyekben, a melyek az ország

történik, ám folyamodjék a törvény oltalmához. Rendeletei kiadásában ezután is azt a módot fogja követni, hogy sem illendő, sem szabad ne legyen azoktól az engedelmességet megtagadni. Akarja tehát, hogy mind az ő, mind helytartója rendeletei kész engedelmességgel fogadtassanak, annyival inkább, mert ő felsége nem fog sem szóval, sem írásban olyat rendelni, a mi akár az ő méltányosságával (aequitas), akár a köz alkotmányynyal, s a RR. határozataival ellenkezik, hanem csak olyat, a mi méltányos, illendő, és a mit az idők s körülmények kívánnak.“

jogait, szabadságát, és az igazságszolgáltatást illetik; „a pénz- és hadügyeket pedig továbbra is a kamaránál és a hadi tanácsnál fogja tárgyaltatni.“¹⁾

Rudolf alatt annyiban változott a helyzet, hogy ő Erneszt főherceget tette helytartóvá. Most már reménylte az ország, hogy a főherczeg helytartó némi függetlenséget fog kivívni a helytartó kormányzók részére. Ezért rendelte az 1587: 3., 8., hogy a helytartó kormányzók mindenben teljes hatalommal birjon; továbbá, hogy a helytartó tartson minden évnegyedben kormánytanács-üléseket, melyekre minél számosabban hívja meg a tanácsosokat, s ezen tanács-ülésekben tárgyalassanak, s végérvényesen határoztassanak el az ország fontosabb ügyei. De ezután is csak úgy maradt minden, mint eddig volt, s csak a helytartó változott, a mennyiben Erneszt főherceget Mátyás váltotta fel a helytartóságban.

Mátyás helytartóságában tört ki a forradalom, és midőn e forradalom folyamában meggyőződött Mátyás a békekötés halaszthatatlan voltáról, másfelől látta a királynak egy ilyen lépéstől nagy idegenkedését: 1606. tavaszán oly teljhatalmat adatott magának, miszerint minden tette épen olyan olyan érvényes legyen, mintha magától a királytól származnék.

És most megragadta a nemzet a forradalom által nyújtott jó alkalmat, minden lehető megtenni arra nézve, hogy szűnjenek meg a fenforgó visszaélések. Czélta is ért annyiban, hogy a bécsi békében általánosságban megállapított, hogy a nádori hivatal állíttassék vissza, s a magyar ügyek magyarok által a törvények értelmében intéztessenek. Az 1608. k. e. decretumban pedig részletesen meghatározta a nemzet azt a módot, mely által az austriai cancellariától függetlenné, s alkotmányosan törvényessé tehetni vélte az ország kormányzását. Nevezetesen két törvényczikket alkotott, egyiket a magyar cancellaria és tanács önállóságáról és hatóságáról, másikat a nádor hatásköréről. Amaz (1608: 10. k. e.) azt mondja: „A magyar cancellaria és tanács hatósága tetteleg állíttassék helyre, a cancellárság adassék a tanács egy alkalmas tagjának, idegenek ne avatkozzanak a magyar ügyekbe; ő felsége a magyar ügyekben csak a magyar tanácsot hallgassa meg, t. i. azt, a melyet még ezen országgyűlés alatt az ország minden vidékének főuraiból és nemeseiből össze fog állítani az 1498: 7, és az 1518: 39. szerint, minden magyar

¹⁾ Hogy itt az austriai kamaráról és hadi tanácsról van szó, világos egyfelől a törvényczikk ezen szavaiból: *more hactenus observato*, másfelől ugyanezen törvény azon intézkedéséből, hogy tartson a király tolmácsokat, a kik a németül nem értő feleknek szolgálatot tehessenek.

ügyben ezen tanács rendelkezék, s minden oly rendelet, mely nem innen adatik ki, érvénytelen legyen.“¹⁾

A nádorságról a 18. cz. rendelkezik. Nevezetesen: „Kivánja a nemzet, hogy a király ezután az országban lakjék, s személyesen kormányozza az országot; ha pedig valami fontos oknál fogva több időre kinn kellene maradnia, akkor adjon a nádornak teljes hatalmat (plenarium et omnimodam potestatem attribuat), melynél fogva a magyar tanácscsal együtt épen oly teljhatalommal igazgassa az országot, mintha ő maga volna itt.“

Azonban e törvények sem feleltek meg a várakozásnak, és pedig nem csak azért, mert ezek szerint nem a nemzet választja a cancellárt és tanácsosokat, és mert ezekben nincsenek úgy megköthető a király és tanácsosok kezei, mint az 1507-iki törvényekben voltak (a király semmit sem tehet a tanácsosok nélkül, és a tanácsosok felelősek), hanem főként azért, mert ellenmondás van az 1608-iki törvény 10-ik és 18-ik czikkei közt. Nevezetesen ezen törvény azon biztos föltevésből indulván ki, miszerint a király az országban fog lakni, teljhatalmat ad a cancellariának, és a tanácsnak, de azt nem szabja meg, hogy ha a király csakugyan nem laknék az országban, hanem Bécsben, akkor a cancellaria és tanács Bécsben lakjék-é, vagy Pozsonyban; Továbbá, ha a király távolléte esetére a nádor lesz az ország teljhatalmu kormányzójává, megszűnjék-é a cancellaria teljhatalma, vagy nem? E törvények szerint mind a cancellaria (és a tanács), mind a nádor teljhatalmunak tekinthette magát.

Kétségtelen, hogy ezen o. gy. nem így akarta szervezni a főkormányt. hanem úgy, hogy vissza akarta állítani a tanácsosok felelősségét az országgyűlésnek.²⁾ De a körülmények nem voltak kedvezők ily nagy vívmánynak. És az udvar kijátszotta a rendeket eme kétértelmű törvénnyel, melynél fogva nem a nádornak, hanem a cancellariának adta a hatalmat, mert ez egészen tőle függött, s így könnyebben kivihető volt, hogy a magyar cancellaria mellett ismét nagyobb befolyást nyerjen az austriai, a mi meg is történt igen hamar, úgy, hogy az 1613. évi országgyűlésnek megint törvényt kellett alkotni e tárgyban. És az udvarnak gondja volt rá, hogy amaz ellenmondás továbbra is fentartassék. Az 1613-iki országgyűlésen

¹⁾ Az itt hivatolt 1518: 39. úgy határozza meg a tanács hatáskörét, hogy nincs ugyan benne sem az, hogy a tanács beleegyezése nélkül kiadott rendelet érvénytelen, sem a tanács tagjainak felelőssége, mint a hogy az 1507: 7-ben meghatározottat; de benne van az; hogy „Summa omnia rerum tam Regis, quam regni apud eos maneat,“ = mind a királynak, mind az országnak minden fontos ügye általuk intéztessék.

²⁾ Battyáni Leges eccl. I. 664.

megint két külön törvénycikk alkottatott e kérdésben, mégpedig úgy, hogy már most nagyon világossá lett az ellenmondás. Nevezetesen az 1613: 7. ismétli a nádornak az 1608: 18-en alapuló teljhatalmát, az 1613: 25. pedig a cancellariaét, azon különbséggel, hogy ezen 1613: 25. már világosan elismeri, miszerint Bécsben van a cancellaria. T. i. „maradjon épségben az a törvény, mely a királyi udvarnál a cancellár mellett magyar tanácsosok tartását rendeli, s ezek intézzék a magyar ügyeket teljhatalommal.“

Ezután is folyvást enyészett a magyar cancellaria és tanács hatósága, minélfogva mind az 1618: 8., mind az 1622: 17. ismétlik az idevonatkozó határozatokat, de a melyek daczára tetteleg az austriai cancellaria kezében volt a kormányzó hatalom, kivált a pénz- és hadügyekben. Sőt II. Ferdinánd korában nem is kellettek már az udvarnál és cancellariánál a magyar tanácsosok, mirenézve azt rendeli az 1630: 29, hogy állandóan legyen az udvarnál a cancellár mellett két magyar tanácsos. Ez elég nagy visszaélést mutat, de még nagyobbat mutat az 1635: 18, melyből az látszik, hogy már ekkor az is kérdésessé vált: van-e a királynak, vagy más az ő nevében rendelkezőknek joga törvény erejével bíró rendeletek kibocsátására. E kérdést úgy oldta meg az 1635-iki országgyűlés, hogy: törvényt a király és rendek együtt alkothatnak. De midőn egyuttal arról is rendelkezni akart, hogy a hatóságok ne engedelmeskedjenek a törvényellenes rendeleteknek, az e tárgyban alkotott törvény épen úgy ütött ki, mint az 1545. évi. Nevezetesen: „Minthogy a törvény és határozatok alkotása a király és nemzet szabad joga; és a némely emberek által magánosan koholttak (privatim per nonnullos adinventae) az ország egy lakosát sem kötelezik: az olyan törvények, articulusok és statutumok, melyek törvényellenesen adattak ki, ne tartassanak kötelezőknek, hanem ha a király beleegyezése és megerősítése hozzájuk nem járul, hiábanvalóknak és semmiseknek tekintessenek“ (ipso facto, quod consensu, et confirmatione regia sint destitutae, vanae, et frivolae habentur).

Épen ily kétértelmű az 1637: 16. is, melyszerint „Ő felsége kegyelmesen beleegyezik, hogy a cancellaria tekintélye az 1608: 10. és a 3-ik conditio szerint épségben maradjon. Ennélfogva határoztatik, hogy a cancellaria által kiadatni szokott okmányokat Ő felségének is mutassa be a cancellár elhatározás végett.“ Az 1649: 8. épen ilyen kétértelműséggel szól a hadügyi kormányzatról, miszerint ki lehet belőle olvasni azt is, hogy a magyar hadügy beolvad az

austriaiba ; azt is, hogy épségben maradnak a magyar hadügy önállóságát biztosító régi törvények.¹⁾

A nemzet és a főkormány közti viszony ezen állapotban maradt Leopold koráig.

Azonban a főkormány által előidézett veszélyeknek magában a kormányzat rendszerében volt olyan orvossága, mely a fenforgó körülményekhez képest, elég sikeres volt, u. m. a megyéknél.

Az ország ekkori viszonyainak természetes következménye volt a megyék hatáskörének szembetűnő fejlődése. A török pusztítások miatt gyakran hirtelen fölmerült veszélyekben nem volt idő országos intézkedéseket, fölkeléseket várni, hanem a fenyegetett megyék vagy egyenkint, vagy több szomszéd megye együtt intézkedni volt kénytelen ; a megyegyűléseknek, sőt mikor erre sem volt idő, az alispánnak kellett helyi, vagy részletes fölkeléseket elrendelni, következésképen a megyéknek önvédelmi intézményekké kellett lenni. Továbbá a politikai zavarok alatt buján tenyészett sokféle rendetlenség is erélyes gyors intézkedést kívánt a személy- és vagyonbátorság biztosítására. Továbbá a legfőbb országos érdekek kívánták, hogy az országos honvédelmi, adózási stb. törvények a lehetőségig gyorsan és pontosan végrehajtsanak. Mindez természetesen a megyék föladata volt. Ugyancsak az ország érdeke kívánta, hogy a megyék, midőn az országos terhekre vonatkozó törvényeket végrehajtják, egyuttal az ország jogait érdeklő törvények végrehajtására is gondot fordítsanak, vagyis a mindinkább veszélyeztetett alkotmány fentartására minden törvényes hatalmukat fölhasználják.

És a megyék nagy buzgalommal, szívos kitartással, sőt megtörhetlen erélylyel igyekeztek megfelelni föladatuknak. Erre két eszköz volt a megyék kezében, egyik a törvényhozásra gyakorolt befolyás, másik a főkormányshoz ellenőrzése. A törvényhozásra úgy gyakoroltak befolyást, hogy gyűléseiken nem csak országgyűlési követeket választottak, hanem rendesen meg is vitatták a főbb politikai kérdéseket, s utasítást adtak a követeknek. A főkormányshoz úgy ellenőrizték, hogy ha törvényellenes rendelet jött hozzájuk végrehajtás végett, fölirtak, kifejtették annak törvényellenességét, s kérték visszavételét, a végrehajtást pedig fölfüggesztették ; az országgyűlési követeknek utasításul adták, hogy ezen sérelem ellen panaszt emeljenek ;

¹⁾ Elhatároztatik, hogy maradjon épségben az 1622: 23, és hogy a kapitányoknak adott utasítások ne ellenkezzenek a törvényekkel ; és hogy ő felsége hadi tanácsában mindig alkalmaztassék legalább két magyar tanácsos, a Magyarországot, és kívált a határváratokat érdeklő ügyekben. Egyéb- ben is maradjon érvényben a diploma 3-ik conditioja ; s tartassék fenn a nádor és bán törvényes hatósága.

sőt azt is megtették, hogy az 1545, és 1635. évi kétértelmű törvény-czikkekre támaszkodva, egyszerűen félretették a törvénytelen rendeletet. Igaz ugyan, hogy nem mindig, és nem minden megye tette ezt így, és a melyek tették, azok is gyakran kénytelenek voltak engedni a nagy erő nyomásának; hanem általában véve mégis igaz, hogy a megyék ezen passiv ellenállása végre is jó részben kitörte a törvényellenes kormányrendeletek életét, és hogy ez által nem kisebb szolgálattal tett az alkotmány gyakorlati védelmére, mint az erdélyi fejedelmek fegyverrekelése, s a békekötések tettek annak elméletileg, vagy jogilag megmentése körül.

A megyei önkormányzat új erőt s illetőleg gyarapodást nyert részint az által, hogy a bünyefitő hatáság a megyék rendes jogává tétetett, részint az által, hogy az 1550: 62. megrendeli, hogy a király adjon minden megyének pecsétet, mely csak a közgyűlésből kelt okmányokra nyomassék.

A megyék belső szervezetében nevezetes változás, hogy most már határozottan aristocraticusokká válnak a gyűlések. Ez nem a törvényhozás világos rendeletének, hanem a korábbi fejlődési iránynak, és kivált a mostani helyzetnek következménye volt. Nevezetesen, általánosan fölismeretvén a megyegyűlések roppant fontossága, másfelől az a szomorú igazság, hogy most kevés embernek van ideje és költsége a gyűléskezésre (kivált a megye határain kívül), a vagyonosabb nemesség nem is zaklatta a szegény nemességet a megjelenésre, s még kevésbé a nem-nemeseket, hanem megjelent maga, és intézkedett maga. Azonban a nem-nemesek sem voltak kizárva, és ha tetszett, megjelenhettek, sőt némely megyékben rendszeren, másokban pedig körülményszerűleg meg is hívtak. Így p. o. Pestmegye nagyobb hódoltsági községei rendszeren meghivattak; Szepesmegye a királyi városok minden polgárát meghivta.¹⁾ Sőt még a törvényben is van róluk szó, nevezetesen az 1550: 24. megengedi, hogy a hódoltsági községek az adókivetés ellenőrzésére követeket küldjenek a rovó székekre. Egyébiránt föltéve, hogy számosan jelentek volna meg a köznemesek és nem nemesek közül, rendes gyakorlat volt, hogy az ugynevezett „Sanior Pars“ döntött, kivált 1613 óta, midőn hosszas ingadozás után végre is állandóvá lett a törvényszéki táblabíróság. A rendes tisztviselőkön kívül e törvényszéki táblabírák voltak a gyűlés legbefolyásosabb tagjai, annyira, hogy p. o. az 1618: 41. az egész közgyűlés egész hatóságát ezekre ruházta azon esetben, ha az adókulcsul szolgáló porták számának meghatározása körül meghasonlás támadna a királyi adószedő (dicator) és a megye között.

¹⁾ Botka Tivadar i. m.

Másik figyelmet érdemlő változás az, a mely történt a főispán és az alispán, s illetőleg a megvegyülés közti viszonyokban.

Régi törvényes gyakorlat volt, hogy a főispán a király kezébe tette le a hivatali esküt; most pedig a közrendetlenség árjában az a visszaélés kapott lábra, hogy a főispánok nem tették le a hivatali esküt. E mulasztásnak két fontos oka volt; egyik az, hogy így szabaddabban fölhasználhatni reménylették a körülményeket saját érdekeikben mind a királylyal, mind a megye népével szemközt; másik az, hogy már I. Ferdinánd megkezdte e téren is előkészíteni az abszolút szellemű kormányzatot; nevezetesen vagy a kinevezési oklevélben, vagy hivatali esküben föltétlen engedelmességet kívánt a főispánoktól; melyszerint minden királyi rendeletet minden különbség nélkül végrehajtanak a megyékben. Ily körülmények közt azt kívánták a megyék, hogy a főispánok a gyűlés előtt tegyék le a hivatali esküt, melyben kötelezzék magukat a megye érdekeinek védelmezésére. A főispánok pedig azon ürügy alatt, hogy egyik félt sem akarják megsérteni, egyiknek sem esküdtek meg. Az innen származott visszaéléseket, u. m. a megyéken elkövetett hatalmaskodást, úgy akarták orvosolni az országgyűlések, hogy több ízben ismételt törvényekben elrendelték a hivatali esküt. Ezen törvények közt az a különbség van, hogy p. o. az 1542: 30. szerint még meg nem esküdött főispánok a király, vagy a helytartó előtt tegyék le az esküt; ha pedig valami akadály miatt nem mehetnének Bécsbe, vagy Pozsonyba, akkor a megyegyűlés előtt; az 1552: 38. pedig azt rendeli, hogy a megyei gyűlés előtt esküdjenek, vagy ha talán már megesküdtek volna a király előtt, erről bizonyítványt hozzanak, különben ne fogadja el őket a megye. E két ellentétes törvélynél fogva folyvást vitás kérdés volt, hogy hol történjék hát az esküvés? Egyébiránt, midőn évről-évre világosabbá lett az alkotmányt fenyegető veszély, végre is engedtek a főispánok a közszellemnek, s a rendek előtt is letették a kívánt esküt.

Az 1498. évi törvény daczára megint sok példa volt, hogy főpapok is viselnek főispánságot. Ez ellen világosan nyilatkozott ugyan a közvélemény, de határozott törvény nem alkottatott.')

A fő- és alispán közti viszony is ismét vita tárgyává lett. Ámbar az 1504. évi törvény világosan megszabta, hogy a főispán a megyei nemesség megegyezésével nevezze ki az alispánt; e törvényt

')

1) A bécsi béke 5-ik pontjában megállapított, hogy e tárgyban is törvény alkottassék a legközelebbi országgyűlésen. Az 1609-iki országgyűlésen szóba jöven e tárgy, az határozatott, hogy a főpapok a legközelebbi országgyűlésen mutassák elő igényeiket a főispánsághoz, de sem az 1613, sem az 1618-iki országgyűlés decretumaiban nincs szó róla.

most úgy magyarázta a kormány, s az általa utasított főispánok, hogy (mivel nincs meghatározva az arány, mely szerint befolyjon a nemesség az alispán kinevezésébe) nevezzék ki a főispánok, a megyei nemességek pedig egyezzenek bele. És ez meg is történt igen sok esetben. De e visszaélésnek véget vetett az 1548: 70, világosan rendelve, hogy a megyei nemesség választsza. Másik fontos változás a fő- és alispán közti viszonyban az, hogy ettől fogva csak anyai hatósága volt a főispánnak a megyében, hogy a királyt személyesítette, s a tisztujtásoknál elnökölt; ellenben minden egyéb hatóság, a mi a megye kormányzására vonatkozott, a kormány ellenzése daczára, az alispán kezébe ment át.

Ámbár e fontos változás főtényezője a nemességnek azon meggyőződése volt, hogy a létező viszonyok közt rendkívül fontos a megyei kormányzatnak alkotmányos szellemben vitele; továbbá a nemzeti jogok védelmében tanusított szívós kitartása és erélye: de volt erre befolyása azon körülménynek is, hogy az 1504-ben eltörölt örökös főispánságok ismét föléledtek 1595 óta.¹⁾ A fény és méltóság, mely a főispánsághoz még mindig kötve volt,²⁾ azt eszközölte, hogy a főcsaládok a lehetőségig elkéreggették a királytól egyik másik megyében az örökös főispánságot. És midőn e rendszer szerint gyakran kis-korú gyermekre is szállott a főispánság, vagy (mint az udvar akarta) főispáni helytartóknak, vagy (mint a rendek kívánták) az alispánoknak kellett a megyét kormányozni. E kérdést az alispánság javára oldta meg a megyék erélye.

A megyei hivatalok általában véve most is ugyanazok, a melyek az előbbi korszakban. De vannak némi változások is; ilyen p. o. az, hogy az esküdt bíróságok (melyek 1492-ben eltöröltettek), előbb mint rendkívüliek állíttatnak vissza, 1613. óta pedig rendszerezésekké és állandókká változnak. Továbbá, hogy a török hódoltságokban fekvő megyékben nem mindig lehetvén elegendő számu tisztviselőket állítani, némely szomszéd megyék összeolvasztattak, s egy tisztviselőkarral láttattak el. A szabad földön fekvő némely megyékben pedig ellenkező történt. Nevezetesen, annyira ragaszkodtak a megyék a járások 4 számához, hogy ha a 4 szolgabíró történetesen nem győzte ellátni a hivatalos teendőket, inkább magát a megyét tették

¹⁾ Gr. Pálfi Miklósnak a török háboruban tanusított nagy szolgálatai jutalmául kérte az országgyűlés az ő részére a Pozsony megyei örökös főispánságot 1595-ben.

²⁾ II. Lajos király özvegye Mária Mozsony megye főispánja volt; I. Ferdinánd fia Miksa, mint már cseh király hasonlóképen; és pedig nem csak a czímet viselte, hanem tette is főispánkodott. (Botka T. i. m. Budap. Sz. 1865. III. Füzet)

két osztályuvá, s illetőleg két megyét csináltak az egyből, mint a járáások számát szaporították volna.¹⁾ Jegyzője van már ekkor minden megyének, s a jegyzői hivatal oly fontosnak látszik, hogy az 1550: 62. azt rendeli, miszerint a gyűlés nevében, a gyűlés pecsétjével kiadott okmányokat az alispánnal és szolgabírákkal együtt a jegyző is írja alá. A királyi (országos adó szedésére ugynevezett dicátorok vannak, kiket néhol a király (főispán) nevez ki, néhol a rendek is befolyanak választásába; a házi adót pedig a szolgabírák szedik be, s a beszedett adót az alispán kezeli. Rendes tisztí ügyészek még nincsenek; ezeknek tisztét részint az alispán, részint a főispán teljesíti, ugyanban, hogy ők csak a nevet viselik, a mennyiben ők örködnék a gyűlés méltósága és a rend fölött, s ha tettelegesen föllépésre, vagy közvádra van szükség, ezt vagy a jegyző, vagy valamely ügyvéd teljesíti.²⁾

Ezen kornak nevezetes szüleménye a paraszt megyék. T. i. részint általában a szerencsétlen politikai viszonyok, részint a török uralom, részint a törökkösség-ről származott fogalmak (l. alább) azt eredményezték, hogy a rendes organumok elégtelenek voltak a személy- és vagyonbátorság fentartására, s így nagyon elhatalmazott a tolvajság és rablás. Ezen úgy segített a nép, hogy ugynevezett paraszt vármegyéket alkotott néhány szomszédos falu bíráiból s más megbízottjaiból, a kik aztán magok elibe idézték a nem nemes gonosztevőket, és ha meg nem jelentek, egy paraszt kapitány alatt rögtönzött fegyveres erővel kézre kerítették s elítélték, ha kellett, halálra is. Ha pedig nemes gonosztevő került kezökbe, ezt általadták az „urak vármegyéjének.“ Ezen paraszt megyék gyakran tartottak gyűléseket is, melyben, ha lehetett, megszoktak jelenni a szolgabírák is.

A Jász-Kun kerület ezen korszakban nem létezett mint municipium, de azért most is fizették a jászkunok a nádornak, s illetőleg a propalatinusnak a 3000 aranyat.³⁾ De ugyan ekkor alakult egy új munícium, u. m. a Hajduk kerület. Nevezetesen a polgárháborúk virágzó szakában merész kalandor csapatok alakultak a nép kebeléből, mely csapatok most a török ellen harczoltak, majd az ellenség-

¹⁾ Botka T. i. m.

²⁾ Ugyanis a megyegyűléseknek e korban kifejlett nagy fontosságából következett, hogy a megyegyűlés sérthetetlennek, sőt mintegy szentnek tekintett annyira, hogy az ez ellen elkövetett bármely tiszteletlenség, mint sértés, rögtön közkeresetet (actio) vont maga után, és büntetést. (Botka i. m.)

³⁾ Így p. o. Jász-Berény város 1577-ben adózott e czélra. (L. Szilágyi Sándor Budapest. Sz. 46. füzet.)

ges pártok, s nem ritkán saját pártfeleik földjén is kiméletlenül dulakodtak, támaszkodva a nagy rendetlenségre. Ezen népet nevezték szabad hajduknak. És midőn ezek Bocskainak is nagy szolgálatot tettek, ő 1605. nov. 10. kelt kiváltságlevelében nemesi szabadalmat adott nekik, ezenkívül a H.-Böszörmény, Dorog, Hadház, Nánás, Szoboszló s V.-Pércsen lakó hajdukat egy, megyei kiváltságokkal, s hatósággal ellátott szabad kerületté tette. Az országgyűlések is megerősítették e hajduk szabadalmait, azon megjegyzéssel, hogy csak ama 6 város lakói alkossák a Hajdukerületet, a többi szabad hajduk pedig az illető megyékbe keblezett nemeseknek tekintessenek.

A szabad kir. városok autonómiaja nagy csapást szenvedett e korszakban. Nevezetesen, midőn a királyi főkormányzók mindent elkövetett hatalmának kormányzati uton gyarapítására, a városokat a pénzügyek kezelésével megbízott kamara hatósága alá vetette annyira, hogy autonómiajuk csak névben maradt meg; nem csak pénzügyi, hanem közpolitikai és kormányzati tekintetben is egészen a kamara rendelkezett velők. E tekintetben Rudolf uralkodása vált nagyon súlyossá; ¹⁾ ekkor öröködték meg a főkormánynak azon súlyos visszaélései, melyek ellen aztán hiába tiltakoztak a későbbi törvények. Egyébiránt maga a törvényhozás is tett a városok hatóságán némely oly csorbitásokat, melyeket a megváltozott körülmények folytán szükségeseeknek látott a városokban lakó nemesek érdekeinek védelmezésére.

52. §. A török hódoltságok.

Hódoltságnak neveztettek az ország azon részei, melyeket 1541. óta közvetlenül magának foglalatott a török, a melyeket a török birodalom katonai szervezetéhez képest, katonái közt osztott fel, mint jövedelmi forrást. E tekintetben az volt a török szokása, hogy midőn elfoglalt valamely magyar várat, „behódított“ a vár környékén fekvő falukból, vagy városokból annyit, a mennyit szükségesnek látott az azon várhoz szükséges katonaság zsoldjára, élelmezésére és robotokra. A behódított nép ezen várnak és katonáknak fizette a rendes adókat, melyeken kívül hovatovább több rendkívüli adó is vettetett ki a török birodalom köz szükségére. Ezen hódoltsági részek teljesen beolvastattak a török birodalomba; egészen török módon kormányoztattak, u. m. a basák, és czekek alárendelt zandsákok által. Ilyen

¹⁾ Így p. o. Kassa város az 1604. országgyűléshez fölterjesztett panaszlevelében mint eddig hallatlan tényt panaszoja be, hogy a kamara biztosa a király nevében parancsolták beadatni a város minden jövedelmének részletes kimutatását, s ezt „nova, et hucusque inaudita inquisitio“-nak nevezi. (A debreczeni főiskolai könyvtár kézirat gyűjteménye.)

basaságok voltak a budai, egri, tömösvári, kanizsai és a bosniai, melyek alatt állott mintegy 25 zandsákság.

Az olyan falukban, vagy városokban, a melyekben törökök is laktak, rendesen volt török bíró, ez ügyelt föl a község többi (magyar) tisztviselőire. Budán mindjárt a foglaláskor, magyar bíróvá tétetett Verbőczy, de az ő halála után csak török bírák voltak Budán. A hol nem laktak törökök, ott magyar volt mind a bíró, mind a többi előljáró; a török által kivetett adót ezek osztották föl, szedték be, és adták át a török hatóságnak.

Azonban bár ekkint teljesen török birtok voltak a hódoltságok: még sem szüntek meg Magyarországhoz is tartozni. A hódoltság lakóinál oly nagy volt a nemzet és haza iránti szeretet, hogy fentartották a Magyarországhoz való kapcsolatot is; hódoltak a magyar törvényeknek is; a török állam terhei mellett a magyar állam terhét is viselni kötelességüknek tekintették. És e részben méltányos volt irántuk a magyar állam annyiban, hogy több ízben ismételt törvények szerint csak felényit rovott rájuk, mint az ország más boldogabb lakóira. Sőt a jobbágyok a lehetőségig teljesítették a magyar földesurak iránti tartozásaikat is.

A hódoltságoknak a magyar állammal összefüggését a megyék eszközölték. Nevezetesen midőn valamely megye területe török birtokká lett, a megyei nemesség vagyonosabbjai elmenekültek valamely szabad megye területére, magokkal vitték a megye pecsétjét és jegyzőkönyvét, s bennök központosult az illető megye. Az országgyűlésekre követeket küldtek, megyei tisztviselőket választottak, kiknek rendeleteinek szívesen engedelmeskedtek az otthon maradt behódolt lakosok. Általában nagy gonddal örködött a nemesség a megyék fennmaradása fölött, részint hazafiságból, részint a birtokviszonyokra való tekintetből. Ha a szabad földre menekült nemesekből nem telt elegendő számu tisztviselő, összeolvasztották a szomszéd megyéket, a mit a törvényhozás is szentesített, p. o. 1569: 1., 2. Azonban a XVI. század végén folyt nagy török háborúkban minden erőfeszítés dacára csaknem teljesen megszüntek a hódoltsági megyék, de nem sok időre, mert a XVII. század elején ismét fennállottak.¹⁾

A hódoltságoknak ezen kételtüségét jól tudta a porta is, bár némileg ellenezte, mégis elismerte, sőt biztosította is több ízben p. o. az 1547, 1562. és 1564. évi békekötésekben. Midőn II. Szelim lett szultánná, ő nem akarta ezt tovább tűrni, de Miksa diplomatiái ügynöke Veráncz Antal végre is kivitte, hogy Szelim is elismerte az 1568. évi békeszerződés alkalmával. A zsitva torkolati békében pedig

¹⁾ Szilágyi S.: Török uralkodás Magyarországon. (Budap. Sz. 46. füz.)

még az is kikötöttetett, hogy a török hatalom is figyelembe veszi a nemesség jogait; azaz, a hódoltságban lakó nemeseket nem kényszeríti adófizetésre; a szőnyi békében arra is kötelezte magát a porta, hogy a hódoltsági jobbágyságot nem gátolja a magyar földesurak iránti tartozások teljesítésében.¹⁾ Sőt sok példa volt arra is, hogy, ha a hódoltság lakói késlekedtek a török által rájuk vetett adó lefizetésével, a török hatóságok a magyar várak parancsnokaihoz fordultak, hogy siettessék a fizetést, nehogy majd keservesen kelljen lakolniok a késedelmezésért.²⁾ Arra is voltak szerződések, hogy a török bírák, a magyar peres feleknek minden olyan ügyét, a mi nem a török adót illeti, magyar törvények szerint ítélik. Egyébiránt e részben (u. m. a kételtőség természetes kifolyása szempontjából) méltányosabb volt a török, mint a magyar nép, és a magyar törvény. Nevezetesen, ámbár sem a magyar népnek, sem a magyar kormánynak nem állt hatalmában megszüntetni a török uralmat, s ennek egyik kifolyását, a török bírákat: mégis oly közszellem fejtett ki, mely szerint a „törökkötség“ azaz török bíróhoz folyamodás nemzeti bűnnek tekintetett, mely gyakran halállal is büntettetett. De minden tilalom daczára gyakran előfordult, sőt még a vallás dolgában is gyakran folyamodtak az egymással veszekedő rom. catholicusok és protestánsok a török bíróhoz, s rendszeren ez volt a legigazságosabb bíró.³⁾

Azonban sem a békekötések alkalmával létrejött szerződések, sem a szultánok által néha kiadott, s némi kiméletet parancsoló rendeletek nem gátolhatták meg, hogy rettentővé ne legyen a hódoltsági nép sorsa. A kezdetben még mérsékelteknek nevezhető adók és robotok iszonyu arányban növekedtek, kivált a XVII. században, midőn már szembetűnő hanyatlásnak indulván a török hatalom, hogy magán segíthessen, Magyarországon is oly iszonyu fokra csigázta a zsarolást, hogy számtalan falu népe szökött meg jobb sorsot keresni.

53. §. Rendjogok.

A kiváltságos papság és nemesség egyéni jogviszonyai általában véve most is ugyanazok, a melyek voltak a régibb korszakban; de vannak némely változások is. Nevezetesen:

az eddigi példákhoz aránylag igen sok család nyer örökös grófságot vagy báróságot, s most ezek nevezetnek *mágnásoknak*. Ez két szempontból lett fontossá, u. m. élesen elkülönítette egymástól a fő- és köznemesi rendet; továbbá, mert miután az országgyűlés két testületre szakadt, a mágnások, mint a főrendi tábla tagjai, szemé-

¹⁾ Salamon Ferencz: Török uralkodás Magyarországon.

²⁾ Szilágyi Sándor i. m.

³⁾ Erre sok példát idéz Salamon Ferencz i. m.

lyesen gyakorolták a törvényhozás jogát, a köznemesek pedig csak képviselők által. A főnemesség e nagy kiváltságával összefüggésben volt az a körülmény, hogy a királyok a lehetőségig sok idegennek adtak magyar mágnásságot, és minthogy e miatt méltán lehetett attól félni, hogy ezen idegenek, a kik a király kegyét többre becsülik a magyar alkotmánynál, személyes szavazatuk által sok kárt tehetnek az alkotmánynak, azt határozta az 1550: 77, hogy, a régi törvények szerint, az országgyűlés beleegyezésével ossza a király az indigenatust; ha pedig némely érdemes idegeneket olyankor akar ezzel jutalmazni, mikor nincsenek együtt az ország rendei, akkor magyar főpapok és világi főurak tanácsára tegye ezt, és a kit így bevesz magyar főnemesnek, az esküdjék meg a magyar alkotmányos törvények s az ország érdekei védelmére, és ezen eskü szórul-szóra iktattassék be a cancellaria jegyzőkönyvébe.

A sok részben megváltozott viszonyok közt szükségesnek látszott új törvények által is biztosítani a köznemesség érdekeit. Ezért rendeli az 1546: 41, hogy azon nemesek, a kik a török elől a királyi városokba menekülni kénytelenek, mentessenek föl a városi polgárok minden adója alól, s ne álljanak a városi tisztviselők bírósága alatt. Másfelől, midőn tapasztaltatott, hogy némely hatalmas főurak erőszakosan elnyomják, sőt jobbágyaikká teszik a szegény nemeseket: ez ellen is tiltakozott az 1546. évi országgyűlés. Továbbá az 1550: 66. ismétli azon régibb törvényeket, melyek szerint a nemesek által saját szükségökre hozatott kereskedelmi cikkek mentesek legyenek a harminczad alól. De e törvényt nagyon sokszor kellett ismételni. Az 1618: 59. a nemesek dolgában utazó jobbágyokat is fölmenti mindenféle vámfizetés alól. Másfelől arra is volt példa, hogy az egy telkes nemesek is megadóztattak olyankor, a midőn a vagyonszább nemesek mentek maradtak az adótól. P. o. az 1542: 15. szerint minden ilyen telekre 50 dénár adó vettetett.

A köznemesség száma jelentékeny gyarapodást nyert az által, hogy Bocskai fejedelem nemesi szabadalmakat adományozott a szabad hajduknak, s e szabadalmat mind az 1608., mind az 1613. és 1618. évi országgyűlés megerősítette.

Azonban sok kellemetlenséget, sőt viszályt okozott e részben az, hogy mivel Bocskai kiváltságlevelében nem volt körülményesen meghatározva, kik az egyénileg szabad hajduk: sok község, s még több egyén követelte magának a szabad hajduságot, a melyek, és a kik kivonták magokat a földesuri hatóság alól, sőt menedéket nyitottak a szökött jobbágyoknak. Innen érthető, hogy a későbbi országgyűlési törvények szinte tele vannak a nemességnak az ilyen községek, s egyének elleni panaszaival, s követeléseivel.

A mi a városi polgárokat illeti: ámbár a nemesség ellenében a lehetőségig pártolták őket a királyok; ez nem gátolta meg, hogy ők is ne érezték légyen az alkotmányellenes főkormányzat kezeinek súlyát, a mi részint a szerfölött súlyos adóztatásban, részint másféle jogsérelmekben nyilatkozott, úgyhogy nagyon sok törvényben kellett ismételni, hogy a városi polgárok szabadalmi megőriztessenek. Nagy sérelmök volt e korban a városi polgároknak az, hogy mind a király, mind a magános urak jószágain temérdek sok vámhely (száraz vámok) állíttatott, s e sok vámfizetés nagyon terhessé vált az iparra nézve, annyivalinkább, mert fölujultak ama régi visszaélések is, miszerint némelyek erőszakosan kényszerítették az utasokat, hogy az ő vámhelyükön, és nem a másén menjenek keresztül. 18 országgyűlés tiltakozott e visszaélés ellen, és hiában. Az e miatti ingerültség következménye volt általában véve az a szomorú állapot, hogy a nemesi és városi elem folyvást nagyobbodó mérvben ellenségévé lett egymásnak; és hogy a német városok polgárai, bosszúból, kizárták kebelökből a magyarokat és szlávokat, a mennyiben nem csak üzletet és házvételt, de még lakhatást sem akartak nekik engedni. Ez ellen tiltakozott az 1608-iki országgyűlés, és még 1613-ban is kemény büntetéssel kellett kényszeríteni egy némelyik várost az e törvény iránti engedelmességre. Az is növelte a zsurlódást, hogy midőn a király, némely a koronára szállott nemesi jószágokat eladott a városoknak, s ekkint nemesi jószágbirtokosokká lettek a városok, ezt határozottan betiltotta az 1542- és 1608-iki országgyűlés. Még nagyobb zsurlódást okozott az, hogy a királyok, fontos politikai okokból, minél több községnek igyekeztek városi szabadalmakat adni, a nemesség pedig, melynek fontos érdekei voltak ez által fenyegetve, tőle telhetőleg ellenszegült az országgyűlésen helylyel és szavazattal bíró városok száma szaporításának.

De legfontosabbak e korszakban a jobbágyság sorsában, s a lelkiismereti szabadság mezején történt változások.

Az 1546-iki országgyűlésen fölszólította a király a rendeket, hogy szelidítsék az 1514. évi vad törvényt, s szüntessék meg a jobbágyságnak földhöz kötött nehéz szolgaságát. A rendek pedig kitértek az indítvány elől, s a jövő országgyűlésre halasztották az ide vonatkozó törvény alkotását.¹⁾ Az 1547. évi országgyűlésen csakugyan

¹⁾ Elismerik a rendek a nagy elnyomatást, de éppen ennél fogva azon aggodalmukat jelentik ki, hogy ha fölszabadíttatik a költözés, sok földesurnak nem marad jobbágya, kivált a török hódoltságokban. Minél fogva, most rögtön, nem csak föl nem szabadítják, hanem azt is megrendelik, hogy ha valamely jobbágyság a töröktől féltében fut el, menjen a földesurnak másik jószágára (ha ugyan van más jószág); ha pedig nincs, és más földesurhoz

fölvétetett a nagyfotosságu kérdés, s az erről alkotott törvény előszavában elismerik a rendek, hogy „méltán sulytolja Isten a nemzetet egyéb bünei miatt is ugyan, de különösen ezért; és hogy kiérdemeljék az ég bocsánatát,” ezennel fölszabadítják a jobbágyságot az örökös szolgaság alól, s megengedik a szabad költözést némely föltételek alatt.¹⁾ De alig hogy megengedettett a költözés, oly aggasztóknak látszottak e szabadság következményei a földesurakra nézve, hogy mindjárt az 1548: 32. fölfüggesztette a költözési szabadságot a jövő országgyűlésig; addig pedig akként könnyítette a jobbágyok sorsát, hogy a földesurak ne vessenek rájuk szerfölötti és szokatlan terheket.²⁾ Ha pedig valamely földesur ezt tenné, s ez törvényesen rá bizonyosodnék, annak jobbágyai némely ujabbán módosított föltételek szerint elköltözhetnek. Az 1550., 1552. és 1553. országgyűléseken ismét fölhivta a király a rendeket, hogy az Isten méltó haragjának megengesztelésére szabadítsák föl a jobbágyságot, adjanak nekik föltétlen költözési jogot. A rendek elismerik ugyan a király akaratának humanus voltát: de a teljesen szabad költözést több oknál fogva válságosnak tartván, megengedhetlennek nyilvánítják, s fenntartják az 1548. évi megszorítást; egyébiránt tesznek némi intézkedéseket a jobbágyok sorsa enyhítésére.³⁾ Végre az 1556: 27-ben kimondják,

ment, ez tartozik őt illető ura megkeresésére visszaszolgáltatni. Egyébiránt ha csakugyan fél a jobbágy, ám maradjon ott, a hol bátorságban véli magát.

¹⁾ Nevezetesen az elköltözni akaró jobbágy jelentse ki szándékát mind urának, mind a szolgabíróknak; és ha a földesur 15 nap alatt le nem beszélheti az elköltözésről, vegyen maga mellé a szolgabíró egy megyei nemest; ezek előtt esküvel jelentse ki a jobbágy, hogy ő nem holmi személyes bosszúból, vagy más ehez hasonló okból, hanem azért akar elmenni, mert így reményli jobbá tehetni sorsát. Ha ez megtörtént, fizesse le minden tartozását mind urának, mind a községnek, mind a magánosoknak; házát, földjeit hagyja lakható, és jóállapotban. Ha a bíróságnak ezen kérdésekben hozott határozatával mind a két fél meg van elégedve, akkor elmehet a jobbágy; különben föllebezni kell az ügyet a megyei törvényszékhez, innen a kir. curiához, és a per lefolytáig tartozik a jobbágy helyben maradni. Ha pedig ezen előzmények nélkül, szökre távozik el, akkor büntetés alá jön. De egy-szersmind büntetés szabatik azon földes urra is, a ki ama törvényes föltételek teljesítése után is gátolná az elköltözést; sőt kiterjesztetik a büntetés azon tisztviselőre is, a ki törvényellenesen gátolná a jobbágy elköltözését.

²⁾ 1548: 32. A jobbágyok tartassanak meg szabadságaikban, s ne terheltessenek a méltányosság, illendőség és eltűrhetőség határán túl; mind a pénz, mind a természetnybeli adók a régi helyi szokások szerint fizetessenek; őszi és tavaszi szántáskor egy-egy napot, szőlő munka, kaszálás és aratás idején két napot szolgáljanak hetenként, de úgy, hogy egész évi összes robotjuk ne mehessen többre 52 napnál; a zsellérek tehetségükhöz képest szolgáljanak.

³⁾ Az 1550: 37. eltörli a kir. curia elibe apellálást; a 39. cz. megren-

hogy részint az isteni fölség megengesztelésére, részint a király atyáskodó jó akaratának engedve, visszaállítják a költözködési szabadságot úgy, a mint volt a régi időkben, a szabadság elvétele előtt. Nevezetesen (28. cz.) a szolgabíró, és egy esküdt vizsgálják meg az elköltözni akaró jobbágy, és a földesur közt fennforgó kölcsönös követeléseket, és ha a jobbágy lefizette minden adósságát, jó karban hagyja házát és földjeit, bocsássák el. Ha pedig valamelyik fél nincs megelégedve az ítélettel, fölebbezzék a megyei törvényszék elibe, a hol minden más ügy előtt, gyorsan intéztessék el.

Azonban 1556 után sem lett valósággá a jobbágyok költözködési szabadsága; folyvást gátolta ezt részint a földesurak érdeke, részint egy másik fontos körülmény. Nevezetesen: igaz ugyan, hogy a magyar földesurak épen úgy ragaszkodtak a feudális uri hatáshoz, mint a szárazföldi európai bármely állam nemessége; a török hatalom pedig kétszeresen fontossá tette e kellemetlen viszonyt: de az is igaz, hogy itt nem egyedüli tényező volt a földesurak érdeke, és ebből származott szigorúsága. Ugyanis a király, s a későbbi királyok nem tisztán a humanitas szempontjából pártfogolták a jobbágyosztályt a nemesség ellen, hanem más, éspedig nem egészen tiszta érdekekből is. P. o. meg hasonlást akartak előidézni a nemesség és a földnépe közt, azért, hogy e meg hasonlásból, mint a jobbágyság pártfogói, politikai tőkét csináljanak. Világosan megtetszik ez abból, hogy a királyi uradalmakban nemcsak befogadták a megszökött jobbágyokat, hanem biztatgatták is a szökésre. Továbbá tisztán jobbágy községeknek olyan szabadalmakat osztogattak (a földesur tudta nélkül), melyek által az együgyű nép fölszabadítottnak tekintette magát a földesuri hatóság alól, s lázongani kezdett. A földesurak pedig annál szigorubban ragaszkodtak a törvény betűi által nyújtott jogaikhoz, minél inkább sejteni kezdték a kormány czélzatait. Innen érthető, hogy a rendek sem voltak lelkiismeretesek a költözésről szóló törvények végrehajtásában, és hogy a kormánynak a jobbágyok iránti atyáskodással leplezett politikája épen úgy, mint a nemesség önzése gátolta a jobbágyság sorsának gyökeres javítását, s eszközölőjévé lett annak, hogy a rendek több rendbeli törvényt alkottak, melyekben megtiltották a

deli, hogy miután tapasztaltatott, miszerint némely földesurak igazságtalanul ítélik el jobbágyaikat súlyos büntetésekre, sőt néha halálra is, s ekkor oly feltétel alatt kegyelmezzék meg nekik, hogy magokat örökös szolgaságra kötelezzék: ezen ügyek törvényszékieleg megvizsgálandók, és ha a jobbágy részén van az igazság, az ilyen jobbágy elbocsátandó. Az 1553: 10. pedig 40 napra szállítja le a jobbágyok évenkénti robot tartozását.

királynak kiváltságokat adni a jobbágyok részére, vagy nekik nemes-séget osztogatni.¹⁾

Az egyéni szabadság másik nagy kérdése, u. m. a vallásszabadság elég kedvező megoldást nyert a bécsi, linczi békekötésekben, s az ezeket megerősítő 1608., 1622. és 1647. évi törvényekben. Nevezetesen a bécsi béke vallásszabadságot biztosított mindkét felekezeti protestánsoknak, de a rom. cath. vallás sérelme nélkül. Ezen záradékot eltörölte az 1608. k. e. törvény. A magyar törvényhozás nem csak az önálló és szabad emberekre, hanem a jobbágyszolgákra is kiterjesztette a vallásszabadságot, s e tekintetben is felülmúlja a német birodalmi vallástörvényeket. Majd úgy támadtatott meg a protestantismus, hogy nem ugyan maga a lelkiismereti szabadság tagadatott meg nyíltan, hanem az istentisztelet tartására, s az egyház fennállására szükséges eszközök. Ezen újabb kérdést is a prot. egyház javára oldta meg a linczi békekötés. És mégsem élvezhettek a protestánsok teljes vallásszabadságot a miatt, hogy ennek folyvást ellensége volt az udvar, és a főpapság. Amaz részint vallásos elfogultságból, részint magas politikai okokból üldözte, valahányszor a körülmények megengedték; emez pedig más érdekből volt esküdt ellensége.

A vallásszabadság kapcsában merült föl egy másik nagy fontosságú egyéni jogkérdés is, u. m. a sajtószabadság, a mely kérdés nálunk folyvást megoldatlan maradt. A király az 1553. évi országgyűlésen törvényt akart hozatni némely eretnek könyvek nyomtatása ellen, melyek a földesurak jószágain, s oltalma alatt látnak világot. És az országgyűlés úgy alkotta a törvényt, hogy e tárgyban nem szükséges intézkedni, mert a rendeknek nincs tudomásuk róla, hogy az ő jószágaikon eretnek könyvek nyomtatnának. Rudolf király úgy próbálta megoldani a sajtószabadság kérdését, hogy 1584-ben kelt rendeletében (melyben e tárgyban már ezelőtt

¹⁾ Így p. o. az 1608. (kor. u) 13. cikk „mert a szabad költözésből sok visszaélés származik,“ a megyékre bizza annak meg-, vagy nem engedését, rendelve, hogy a mely megyékben már élvezik a jobbágyok a szabad költözést, ott ezután is élvezhessék: „a mely megyéknek pedig ez nem tetszik, azoknak szabadságukban álljon a jobbágyok költözéséről magán szabályokat alkotni“ (privatam constitutionem de ablicentiendis colonis statuere). Az 1613: 36. szerint mindenki, a király is, adja vissza a megszöktetett jobbágyokat. 1622: 17. egy jobbágnak sem adathatik nemesség a földesur beleegyezése nélkül; többé ne adassanak a földesur érdekét sértő kiváltságok, s ha mégis adatnának, érvénytelenek legyenek. 1630: 30. egy jobbágnak sem adathatik nemesség a földesur és a megye ajánlása nélkül; 1638: 30. miután divatba jöttek holmi protectionalis levelek, ilyenek többé ne adassanak, s ha adatnának, érvénytelenek legyenek stb.

kiadott rendeleteire hivatkozik) megsemmisíttetni parancsol minden nyomdát, a mely királyi engedély nélkül állíttatott fel, kivéve a Tegledi Miklós püspökét.¹⁾

54. §. Törvényszékek.

A szerencsétlen politikai viszonyok nagyon megnehezítették az igazságszolgáltatást is.

A mi a törvényszékek szerkezetét illeti: mindjárt az 1527. országgyűlésen (53. cz.) visszaállíttattak az 1492-ben eltörölt esküdt bíróságok, s teljhatalom adatott a megyei törvényszékeknek, mely szerint az erőszakos birtokfoglalási perekben oly végérvényes ítéletet hozhassanak, melyet fölbbezni ne lehessen. Ettől fogva ismét vannak a megyékben esküdt bírák, kik az alispánnal és szolgabírákkal együtt alkotják a megyei törvényszéket. Az 1613: 24. pedig azt rendeli, hogy minden megye válasszon rendkívüli törvényszéki tanácsosokat (esküdt bírákat) is; e törvény adott lételt a megyei törvényszéki táblabíróságnak.

A kir. curia szerkezetében nagyobb változás történt. Nevezetesen, Ferdinánd mindjárt 1535-ben, midőn a kir. helytartó tanácsot szervezte, ugyan akkor a curiát is átalakította oly formán, hogy két-felé osztotta, u. m. királyi és hétszemélyes táblára,²⁾ (tabula regia; tabula septemviralis) a mit az 1536. évi országgyűlés is megerősített a 16-ik és 48-ik czikkekben. E két tábla abban különbözött egymástól, hogy a hétszemélyes tábla vált legfőbb törvényszékké. Az 1542: 28. pedig azt rendeli, hogy mivel most nem lehet nádort választani, most, és ezután válassztasson ő felsége a rendek által egy alkalmas bírót azon peres ügyek elítélése végett, a melyek a nádor előtt szoktak tárgyalatni (u. m. propalatinust), a ki tartson helyettest, és ítélő mestert.

Nagy hátrányára vált az igazságszolgáltatásnak az, hogy némely hatalmasok visszaéltek a király, vagy a cancellaria, és az ország rendes birái által kiadni szokott birói parancsokkal, a mennyiben az őket terhelő törvényszéki ítéletek végrehajtását törvény- és igazságellenesen megakasztották. Ez ellen azt rendeli az 1563: 78., 80., hogy a mely bíró nem engedelmeskedik a birói parancsnak, idéztessék a curia elibe, és ha ott nem tud alapos mentséget fölhozni, büntetessék 200 frtra, és hivatalvesztésre; a magánosok folyamodvá-

¹⁾ Pray: Hist. Reg. Not. Praev. LXI.

²⁾ Eunek az esztergomi érsek is tagja volt. Az 1536: 15. azt rendeli, hogy az esztergomi érsek (mint különben is personalis praesentia regio) mind a tanácsban, mind a törvényszéknél birjon az őt megillető tekintéllyel.

nyai következtében kiadott birói parancsokban pedig mindig ott legyen ezen záradék: „ha úgy áll a dolog, a mint a folyamodó előterjeszti.“ Ezt ismétli az 1625: 4., 5. és az 1634: 12.

E közben meggyőzte a nemzetet a tapasztalás a felől, hogy kevés Magyarországnak egy főtörvényszék, kivált ilyen viszonyok közt, midőn tömérdek a rendbontás, és erőszakoskodás. Gyakran megtörtént, hogy a curiához perlekedni menők hosszas várakozás után sem tudták ügyöket fölvetetni. E bajon úgy akart segíteni az 1548: 19., hogy a keleti megyékbeli lakosok pereit a Lukács és György, a nyugatiakéi pedig a Vizkereszt és Jakab napi terminusokon ítéltesse. Majd, midőn látszott, hogy ez sem nyújt orvosságot, az 1556: 34., 35. két osztályra szakította a királyi táblát, oly formán, hogy a nyugati megyékből apellált pereket Pozsonyban a nádor, a keletiekbelieket pedig Kassán az országbíró (mindenik mellett néhány tanácsos) ítélje.

Nagy bajt okozott az is, hogy Verbőczy Jus Tripartitumának a törvényszékek eljárására vonatkozó része sok tekintetben határozatlan, mert többféleképen magyarázható volt, és sok kifogásra, oppositiora nyitott utat az ügyvédeknek, peres feleknek és bírának, minélfogva évtizedekig elhúzódtak a perek ítélelhozás nélkül. Ezen úgy akart segíteni az 1550: 51., hogy sorozati rend legyen a megkezdett perekben, s a bírának egy perben se lehessen ítéletet hozni, míg a régebben kezdeteket el nem ítélték. De ez még nagyobbá tette a zavart, mert az ügyvédek végtelen hosszúra nyújthatván a perfolymot, az előbb megkezdett perek szenvedtek miattok. Minélfogva az 1563. évi országgyűlés eltörölte ezen törvényt. Nehezítő körülmény volt az is, hogy mivel a törvény és gyakorlat némely esetekben megengedte az oppositiot és repulsiot, vagyis az ítélet végrehajtásának tetteles megakadályozását: a hatalmasok rendszeren opponáltak minden nekik káros ítélet végrehajtásának. Nagyon sokszor ismételtetett az a törvény, hogy az ország főkapitánya adjon karhatalmat az ítélet végrehajtására, de nem volt eredménye.

55. §. *Hadszerkezet.*

Az e korbeli hadszerkezet hasonlít a közelebbi múlt időkbelihez annyiban, hogy most is a fölkelésből áll az ország rendes hadereje, mely fölkelést a veszély nagyságához mért arányban rendelték el az országgyűlések. De vannak lényeges különbségek is. Ilyen különbség p. o. az, hogy az országzászlósi dandárok csaknem teljesen elenyésznek. Ugyanis a nádorság, vajdaság fölfüggesztetése, s illetőleg megszűnése, a horvát és szlavin területek jó részének török hatalom alá jutása, s némely püspökségek javainak egyes hatalmasok által elfog-

laltatása miatt tetteleg megszűntek ezen zászlóaljok; továbbá azon főispánok, kiknek megyéje vagy jószágának nagy része a török hódoltságban volt, hasonlóképen képtelenné váltak tiszti dandárjaik kiállítására. A még meglevő tiszti dandárok, s némely egyes nagy urak által kiállíttathatott csapatok, a megváltozott körülményeknél fogva, részint saját várak vagy kastélyuk, s illetőleg birtokuk, részint a környék védelmére keltek. A hol jelentékenyebb várak nem voltak, ott kisebb erősségek (palánkok) rögtönöztek, s ezeket őrizték az urak dandárjai. Továbbá a megváltozott helyzet követelménye volt az is, hogy az általános vagy országos fölkeléseken kívül gyakran volt szükség részletes fölkelésekre is némely váratlanul megtámadott vár, vagy környék védelmére. Gondoskodott a nemzet arról is, hogy valami állandó forma hadserege legyen; 1555-ben törvényt alkotott, melyszerint minden birtokos ur minden 100 jobbágys után két vagy három fegyverest tartson mindig készen. De mint sok más törvény, úgy ez sem hajtatott végre; noha mintegy 12-szer ismételtetett.

Született e korban egy új hadi elem is, u. m. a hajduság. E nép hamar magára vonta a figyelmet, mint olyan, a mely főfő életmódnak tekinti a háborút, u. m. a zsoldot és a rablást. Mint kemény harczit népet örömet zsoldba fogadták ezt mindazok, a kik csapatot akartak szervezni. Minthogy azonban egyformán megrabolgattak ellenséget és barátot: a törvény több ízben megtiltotta e „rablók” fölfogadását. Midőn e tilalom nem használt, az 1596. évi országgyűlés fölségsértőnek nyilvánította, a ki közölők fogad zsoldosokat; az 1601. országgyűlés pedig nemesi fölkelést rendelt ellenök. Majd midőn Bocskai fejedelem által megnemesítették a neki tett nagy szolgálatért, s 6 városuk szabad hajdukerületté vált, többnyire Erdélyhez tartoztak ugyan, de a többi megyékben szétszórva élő nemes hajduk is jelentékeny erőt képviseltek.

Fontos változást eszközölt az is, hogy a királyok zsoldos csapatokat tartottak, melyeket részint honfiakból, részint és sokkal inkább idegenekből fogadtak. Ezek kevesen voltak ugyan arra, hogy a török ellen valami hasznót tegyenek, de elegendő arra, hogy az országnak éppen olyan ostromaivá legyenek, mint a török. Ugyanis, mint-hogy zsoldjuk vagy éppen nem, vagy nagyon hiányosan fizettetett, a nép sarczolására, sőt rendszeres megrablására voltak utasítva. Egyéb-iránt az volt főfő rendeltetésök, hogy a főkormány törvényellenes eljárásának támaszául szolgáljanak.

De legfontosabb változás e téren az, a mi a hadi kormány szervezetében történt. T. i. mindjárt I. Ferdinánd alatt a bécsi udvari főhaditanács kezében összpontosított az ausztriai örökös tartományok, és Magyarország hadügyeinek intézése. Hamar észrevette a nemzet e

veszélyt, s nem mulasztotta el törvényeket hozni, melyek által megőrizhetni reménylte a magyar hadügyek országosan önálló és független kormányzatát.¹⁾ De bár ezen gyakran ismételt törvények által jogilag kétségtelenül megmutatta önállóságát: ezen önállás csak papíron maradt, a gyakorlatban épen ellenkező történt, a mennyiben nem csak az idegen zsoldosok, hanem a belföldiek, sőt a felkelő nemzeti sereg főkapitánya is a bécsi központi hadi tanács, s az ez által kinevezett német tábornokok alatt állott; a magyar várparancsnokságokat kevés kivétellel, idegenek töltötték be; a magyar hadi tisztek, bár mily érdemekkel diszlettek is, mellőztettek, vagy csak nagyon alárendelt minőségben alkalmaztattak. Majd, midőn látta a nemzet, hogy a bécsi haditanács hatóságától nem szabadulhat meg, az 1649. évi országgyűlésen két magyar tanácsost rendelt alkalmaztatni a hadi tanácsban.

56. §. *Közjövödelmek pénzügy.*

Általában véve most is ugyanazok voltak a királyi és országos jövedelmek, melyek az előbbi korszakban, azon különbséggel, hogy beletelt néhány év, míg visszaszerezettek a II. Lajos és II. Ulászló alatt elzalogosított jövedelmek. De ezen hiányt kipótolta egyfelől az, hogy a király huzamos éveken át üresen hagyott némely püspöki székeket, másfelől az, hogy az országgyűlések többnyire a szokottnál nagyobb adókat vetettek ki, melyek néha igen magas fokig emeltettek, s sokszor volt példa rá, hogy a papság és nemesség személyére is súlyos adók vettettek. És ámbár minden országgyűlés vetett ki adót, mégis megengedte az 1563. országgyűlés, hogy ha a király valami

¹⁾ Azon törvényeken kívül, melyek általában az ország kormányzatának önállóságáról rendelkeznek, épen a hadügyekre vonatkozó nevezetesebb törvények a következők:

Az 1546: 25. világosan megszabja, hogy a király hány katonát fogadjon minden megyéből; a zsoldos tisztek magyarok legyenek; az 1555: 1. szerint a nádor a hadügyekben is a király személyében és hatalmával vigye hivatalát; az 1598: 16. ismétli az 1546: 25. cikket; 1559: 19. a magyar katonaság az ország szokásaival ellenkező esküre ne kényszerítettessék, mert a magyar katonának jogai vannak, melyek szerint csak magyar kapitányoktól függ; 1603: 5. a magyar katonaság magyar kapitányok által fogadtassék; 1608: (k. e.) 2, 1618: 2. idegen katonaság soha se hozassék be az ország beleegyezése nélkül; 1625: 24. A jelen idők válságos állapota miatt veszélyes volna ugyan a végvárakból kivinni a külföldi katonaságot, de mihelyt megtörténhetik, tüstént vitessék ki; addig is azonban magyar kapitányok és magyar törvények alatt álljon, s a nádortól függjön; 1655: 19. A külföldi katonaság 3 év alatt vitessék ki az országból, és soha többé ne hozassék be az országgyűlés beleegyezése nélkül.

fontos oknál fogva nem tarthatna országgyűlést, azon időben is szedethessen (egy évig) minden kaputól 20 dénárt.

I. Ferdinánd alatt is vettettek zálogba némely közjöveldmi források, de az 1550. országgyűlés világosan megtiltotta ezt a bányákra nézve, az 1608. országgyűlés pedig minden jöveldmi forrásra kiterjesztette e tilalmat.

Sokkal fontosabbak a pénzlábon és a pénzkezelési rendszerben történt változások.

Mindjárt Ferdinánd uralkodása elsőbb éveiben folyvást nagybodó mérvben jöttek forgalomba az ausztriai és német birodalmi pénzek, úgy hogy már-már kiszorították a magyar pénzeket. Ezért rendeli az 1536: 19., hogy Mátyás, II. Ulászló és II. Lajos pénzei mindenütt fogadtassanak el. Nem sokkal ezután megszüntette Ferdinánd a magyar pénzláb szerinti pénzek veretését, s az újakat a német pénzláb szerint verette, u. m. krajczárokat, rajnai forintokat és tallérokat. És az 1550. országgyűlés megnyugodt ugyan a német pénzlábban, de azt kikötötte, hogy az új pénzfajok is Magyarország régi törvényes szokásai szerint, u. m. Mária képével és a magyar czimmerrel veressenek. Hasonlót rendel az 1567: 45.

A mi a pénzügyi kormányzatot illeti: ennek sorsa épen olyan volt, mint a hadügyé, u. m. az írott törvények szerint önálló, de tetteleg nem. Ferdinánd 1531-ben magyar királyi udvari kamarát állított a magyar országos pénzügyek kezelésére. De e kamara sem volt önálló hatóság, mert az ausztriai (bécsi) kamara rendelkezett vele. Rendes szokássá vált, hogy a kamara beszedte az országos jövedelmeket, s felküldte a bécsi ausztriai kamarának, még pedig gyakran a nélkül, hogy az itteni országos szükségeket teljesítette volna. Midőn e baj orvoslatára sikeretleneknek találtattak azon törvények, melyek általában a kormányzatnak a törvények és alkotmány szellemében kezelését rendelik, más orvossághoz nyult az 1547: 9., 10.; nevezetesen, választott az ország két kincstárnokot, kik a magok részéről minden megyébe küldjenek megbizottakat a királyi adószedők mellé, szedjék be a pénzt, és magok fordítsák a kellő szükségekre, különösen pedig a katonaság fizetésére. De ez nem használt, s az 1593. országgyűlés úgy választott ismét kincstárnokot, hogy világosan meghagyta nekik, miszerint a jövedelmet ne adják át a kamarának, hanem magok fordítsák a határszéli várak erősítésére.

Utóbb, u. m. a Bocskai forradalom után, más orvossághoz nyult a nemzet. T. i. midőn látta, hogy nem a kamarai hivatalnokok okozák a bajt, hanem a kamarának az ausztriaiától függési viszonya, elhatározta az 1608 (k. e.): 5 cikkben, hogy ezután a külföldiek Magyarországnak és kapesolt részeinek semmi jövedelmi ügyébe ne avat-

kozzanak, és a magyar pénzügyek semmi tekintetben se függjenek az udvari vagy ausztriai kamarától. Ugyanezt ismétli az 1613: 7., 1618: 4. A magyar pénzügyeknek itt biztosított önállóságát úgy magyarázza meg az 1622: 18, és az 1647: 146., hogy a magyar kamara mint független, és mint magához teljesen hasonlóval értekezze az ausztriai kamarával.¹⁾

57. §. *A különvált Erdély alkotmánya.*

Erdély fejedelmei, és rendei nem szakítottak ugyan véglegesen Magyarországgal, és ennek királyaival, a mennyiben a köztük időnkint létrejött szerződésekbe több ízben ment olyan, a mi a magyar királyság főhatalmának kisebb, vagy nagyobb mérvű elismerését jelentette: de ezen elismerés vagy csak névszerű, vagy, ha valóság, akkor nagyon kivételes volt.²⁾ Mert a magyar királyok főhatósága csak papíron létezett, tetteleg a szultánok voltak Erdély főurai, s az erdélyi fejedelmek a szultán vasallusai. A szultán hűbéruri joga úgy fejeztetett ki, hogy (a mennyiben a szultánok megengedték a fejedelmek választását), a megtörtént választás bejelentetett a szultánnak megerősítés végett, és a szultán rendesen megerősítette³⁾ a válasz-

¹⁾ Hogy Magyarország törvényhozása mint önálló és független rendelkezett a magyar pénzügyekről: ezt mutatják nem csak a magyar kamara önállóságát kétségen kívül helyező törvények, hanem más olyanok is, melyek a pénzverésről, pénzlábról stb. rendelkeznek. P. o. a fentebb említett 1536: 19-en kívül ilyen az 1554: 17., mely rendeli, hogy a tallérok 93 dénárban járjanak, és hogy az esztergomi érsek pisetariusának törvényes tekintélye megmaradjon a körmöczyi pénzverésben (e hatóság Miksa alatt szűnt meg); az 1557: 14. nagy és kis garasok veretéséről rendelkezik; az 1567: 45. azt mondja: veressen ugyan a király pénzeket a német pénzláb szerint, de a Magyarországon divatos képekkel és fölíratokkal; az 1622: 77. szabályozza a garasoknak a dénárokhöz való viszonyát stb.

²⁾ Így p. o. János Zsigmond kegyeleti hűséget fogadott, Báthori István pedig ennél többet, u. m. vasallusi függést ajánlott, (Szilágyi S. Erdély történelme I. 394.) s a király által is megerősítette magát a fejedelemségben. De minthogy Miksa ezzel nem elégedett meg, hanem véget akart vetni a fejedelemségnek, s visszaállítani a vajdaságot: az innen támadt háboru tetteleg függetlenné tette Erdélyt a magyar királytól. Báthori Zsigmond 1595-ben a király főhatalmával cserélte föl a szultánét. A bécsi békében, azon kívül, hogy az erdélyi fejedelemség csak Bocskai fmaradékai életére ösmeretett el, az is kikötöttet, hogy a fejedelmet a király biztosai vezessék be Erdély, s a hozzá kapcsolt részek birtokába, és hogy Bocskai igyekezni fog alattvalóit „a helyes utra visszatéríteni.” Báthori Gábor szerződésileg elősmerte, hogy Erdélyt a magyar korona birtokterülete kiegészítő részének tekinti, következésképen a magyar király föhatalmát is elősmerte.

³⁾ De volt kivétel is, p. o. Bocskai utódját Rákóczi Zsigmondot nem akarta megerősíteni.

tást; s elküldte a fejedelemnek a megerősítési okmányt (athname) a hatalom külső jelvényeivel együtt.

Erdély belső alkotmányosságának sorsa egészen más, mint a tulajdonképeni Magyarországé. A szultánok — sokáig — fentartották ezen ország belső szabadságát; a fejedelmek és a rendek közti viszony sem olyan volt, a melylyel megférhetett volna a fejedelmek absolutisticus törekvése, vagy a mennyiben létezett ily törekvése, ez célzott érhetett volna.

Erdély alkotmányának alaptörvényei ugyanazok voltak, a melyek a tulajdonképeni Magyarországé, n. m. az arany bulla, Albert, Mátyás, II. Ulászló törvényei. Az erdélyi alkotmány szerint is a fejedelem, és az ország közös joga a törvényhozás, a fejedelemé a végrehajtás, s a municipiumoké az alsóbb kormányzat. De vannak némi különbségek is

Erdély alkotmányosságának biztosítékai Szolimán szultánnak 1566-ban kiadott okmánya, melyben innepélyesen megígérte, hogy a király- (fejedelem) választási jogot meghagyja az országnak, s ennek minden belügyében teljes alkotmányos szabadságot enged, a mit a későbbi szultánok is megerősítettek; továbbá a fejedelmi hitlevelek; az országnak a fejedelmi főkormányra gyakorolt befolyása, és a szövetségi, vagy polgári eskü.

A mi a fejedelmválasztási jogot illeti, noha ezt mint a szultánok, úgy a magyar királyokkal kötött szerződések is biztosították: mégis mind a két részről szenvedett némi sérelmet. Így p. o. a bécsi béke okmányának ide vonatkozó pontja csak Bocskai fimaradékaik életére ösmeri el a fejedelemséget, a mi más szókkal azt teszi, hogy a választási jog legalább is kétes addig, míg élni fognak Bocskainak netalán lehető fimaradékaik. Egyébiránt e nehézséget még 1606-ban eloszlatta Rudolf.

A választási jognak a szultánok által megsértetésére Erdélynek egyes nagyraavagyó fiai nyújtottak alkalmat, midőn kérték a portát, hogy őket nevezze ki fejedelemmé. Így tett p. o. Báthori Gábor korában előbb Géczi András, utóbb Bethlen Gábor. Ez utóbbi, mint már kinevezett, sőt tetteleg fejedelem, utólagosan választatta el magát az országgyűlés által. Továbbá a Bethlent megerősítő oklevélbe azon záradékot tette a porta, miszerint a szultán előleges engedelmek nélkül nem lehet megejteni a választást.¹⁾ De ennek kevés gyakorlati értéke volt. I. Rákóczi György ellenében is kinevezés útján akart fejedelemmé lenni Bethlen István, s már meg is történt a kinevezés.

A bécsi béke fölött folyt alkudozásoknak azon eredménye, mi-

¹⁾ Szilágyi S. i. m. II. 122.

szerint kérdéssé lett a választási jog, birta Erdély rendeit arra, hogy a Bocskai utáni fejedelmek hitlevelébe beiktatták azon kötelezést is hogy sem a békealkudozásokban, sem másképen semmit sem tesznek a választási jog megrövidítésére. E pont Báthori Gábor hitlevelében úgy szélesített ki, hogy a szabad hajdu vitézeket is hittel kötelezi arra, hogy e választási jog ellen semmit sem tesznek.

A fölavatási hitlevelek — fejedelmi conditiók — 1598-ban kezdődnek. Nevezetesen, midőn Báthori Zsigmond visszavette a mult évben letett fejedelemséget, az ország, az ő zsarnoki eljárásából meritett tapasztalás után, csak úgy fogadta őt el ismét fejedelmül, ha szerződészerű fölavatási hitlevélben kötelezi magát az ország érdekeinek s alkotmányos szabadságának fentartására. Az ettől fogva készült fölavatási hitlevelekben, azon kívül, hogy az ország alkotmányának, s az egyes nemzetek és rendek törvényes jogainak megtartására általánosságban kötelezte az ország a fejedelmet, kiváló gondot fordított a fejedelemválasztási jog, a vallásszabadság, a törökkel való jó viszony fentartására, és arra, hogy a fejedelem az országos ügyeket ne a maga oktából, hanem mind a három nemzetből választott tanácsosok jóváhagyásával intézze. Így p. o. Báthori Gábort arra kötelezték, hogy nem lesz hűtlen a törökkel kötött frigyhez, mely pont Bethlen fölavatási hitlevelében erősebb kifejezést nyert, t. i. engedelmes lesz a porta iránt. Bethlen arra is köteleztetett, hogy a fejedelmi czimet nem változtatja meg az országos rendek beleegyezése nélkül, és hogy a császárral való jó szomszédságot sem bontja föl. A fejedelmi tanácsot illetőleg pedig arra kötelezte magát, hogy az országnak sem külső, sem belső fontos ügyeiben (p. o. a szomszéd császárokkal s más államokkal szövetségkötésben, nagyobb hivatalok vagy adományok osztogatásában) semmit sem tesz a tanács nélkül. Katalin kezei még jobban megkötöttek, t. i. az összes kormányzat a választott gubernator Bethlen István és a tanács kezében legyen. kiknek beleegyezése nélkül semmit se tegyen az országos ügyekben. I. Rákóczi György a tanácsosok választásában is korlátoltatott anynyiban, hogy kötelezte magát, miszerint azon tanácsosokat, a kik az ő fejedelemségre lépésekor tetteleg alkotják a tanácsot, ha meg akarnak maradni hivatalukban, nem mozditja el.

Igaz ugyan, hogy Báthori Zsigmond (még a hitlevél kiadása után is) visszaélt a fejedelmi hatalommal, s ezt Báthori Gábor is megtette; de épen ezen visszaélések adtak alkalmat arra, hogy Erdély népei egy sajátságos, és a fejedelmek esküjénél nem kisebb fontosságú biztosítékot keressenek a politikai és vallásszabadságnak, s ezt föl is találták a polgári esküben. Nevezetesen, 1613. óta minden egyes állampolgár, mihelyt törvényes kort ért, tartozott megesküdni illető

megyéje, széke, vagy városa hatósága előtt, hogy „a szabad vallás-gyakorlatot nem csak nem háborgatja, hanem tehetsége szerint mindent megtesz annak fentartására; továbbá a mennyire törvényes hatásköre engedi, örködni fog az ország fejedelmválasztási joga, és a fölött, hogy az egyes nemzetek bármelyik tagja szabadon és háborítatlanul élvezhesse alkotmányos polgári jogait; minden állampolgárnak alkotmányos jogán ejtett bármely sérelmet magáévá tesz; a fejedelem iránt törhetlen hűséget tanusít mindaddig, míg maga a fejedelem is megőrzi a törvényt.“ Apafi Mihály fölavatási hitlevelébe az beiktattatott, hogy gondja lesz rá, miszerint minden állampolgár letegye ezen esküt; továbbá, hogy a miben a három nemzet országgyűlésileg megállapodik, azt tartozik megerősíteni, s ha talán meg nem erősítené, akkor is törvénybe iktattatik, s törvény erejére emeltetik.

Országgyűlést 1622-ig évenként kétszer, azóta egyszer volt köteles összehívni a fejedelem; egyébiránt ha a körülmények kívánták, tartatott évenként kettőnél több országgyűlés is. Az országgyűlések nem két, hanem egy kamara rendszere szerint tartattak; tagjai voltak az ország főtisztviselői, a megyék, székely és szász székek főkormányzói, továbbá ugyan ezen megyék és székek, mint szintén a régiebb idők óta ugynevezett királyi városok, és más, kifejezett municipalis étellel bíró városok képviselői. A közhivatalt nem viselő főnemesekre nézve az volt a gyakorlat, hogy ezek közül csak azok vettek részt a törvényhozásban, a kiket a fejedelem személyesen meghívott (regalisták). A papok, mint ilyenek, nem voltak tagjai az országgyűlésnek.

Az egyes nemzetek régi jogviszonyai megmaradtak annyiban, a mennyiben a megváltozott viszonyok kívánalmaival nem ellenkeztek. Így p. o. Báthori István megerősítette a szászok kiváltságait 1583-ban. Majd miután Báthori Gábor éles összeütközésbe jött a szászokkal, azt határozta a szász universitas (1613.), hogy ha közülük valaki nemességre vágnék, vagy ezt csak el is fogadná, rekesztessék ki minden hivatalból.

A székelyek adómentességi kiváltsága megszűnt. A szervező országgyűléseken ő rájuk is kiterjesztetett az adófizetés kötelezettsége, azon különbséggel, hogy a főbb osztálynak az országgyűlési költségeket viselték, a plebejusok pedig az országos pénztárba adóztak.¹⁾ Még nagyobb csorbát ejtett a székelyek kiváltságain az, hogy 1562-ben föllázadt a nép János Zsigmond ellen, és miután e lázadás elnyomtatott, elhatározta a segesvári országgyűlés, hogy ezután a székelyföldön is örökösdik a kir. fiscus; a plebejus székelyek az adón kívül

¹⁾ Benkő Transsilvania I. 410.

tizedet is fizessenek, és hogy a királynak hatalmában áll a plebejus székelyeket, mint jobbágyokat eladományozni. Mindjárt 1562-ben meg is kezdték az adományozások, s a nép nagy része szolgaságra jutott. Báthori Zsigmond fejedelem pedig, bár meghagyta is rajtok az adózás terhét, de a jobbágyságot eltörölte 1595-ben. Ugyde, mint-hogy ezt csak a maga hatalmából, országgyűlés nélkül tette, még ezen évben megsemmisítette az országgyűlés ezen intézkedést. Mihály vajda újra fölszabadította a székely jobbágyságot 1599, de az ő bukásakor megint eltöröltetett e szabadság. Básta (1602-ben) ismét helyreállította mind a személyes szabadságot, mind a tized alóli mentességet. Végre, midőn lecsilapodtak a nagy belzavarok, az országgyűlés is megnyugodt e fölszabadításban, s ettől fogva a plebejus székelyek is csak rendkívüli szükség idején adóztak.

Másfelől, minthogy a székelyek folyvást kötelezve voltak a személyes hadi szolgálatra; nehogy az elszegényedés miatt erre képtelenekké váljanak, törvény által megtiltatott földbirtokukat elidegeníteni. Sőt a székely földről elköltözés is megnehezítettett.

A nemesség ugyan azon kiváltságokat élvezte, melyeket a tulajdonképeni magyarországiak.

A szolgáljobbágyok sorsa általában véve súlyosabb volt itt, mint Magyarországbán.

Erdélynek, mint külön államnak, törvénykönyve az *Approbatæ Constitutiones*, és *Compilatae Constitutiones*. Amaz tartalmazza az 1540—1653-ig, emez pedig az 1653 után alkotott törvényeket.

NYOLCZADIK SZAKASZ.

I. LEOPOLDTÓL II. LEOPOLDIG.

58. §. *Királyválasztás.*

Azon fényes diadalok után, melyeket 1682. óta aratott Leopold a törökök fölött, nem volt többé miért félni sem magától a töröktől, sem az erre támaszkodott Erdélytől, s ez utóbbitól annyival kevésbé, mert már épen utban voltak a német seregek Erdély végleges megszállása végett. Ily körülmények közt eljöttnek látta Leopold az időt, megvalósítani valahára azt, a mi sem elődeinek, sem neki nem sikerült 1672—81-ig tett kísérlete alkalmával, u. m. végett vetni a magyar alkotmánynak. Errenézve legelső teendőnek tekintette Magyarországot is „örökös országgá“ tenni, azaz kétségbe nem vonhatólag megalapítani a választás nélküli örökösödést. És ámbár kétségen kívül hálát érzett a nemzet a király iránt azért, hogy valahára széttörte a másfél százados török igát: nem volt a királynak elég bizodalma e hálához, s nyomás által, kényszerítőleg is hatni akart a közvéleményre. Meg is tette e hatást részint az a diadalkoszoruzott sereg, mely már épen utban volt Erdély 10—12 várának megszállása végett, részint az a vértörvénytörvény, melyet Caraffa állított Eperjesen.

Midőn 1687. aug. 22-ről országgyűlést hirdetett a király Pozsonyba okt. 18-ra, s a meghívó levélben azt mondta, hogy az ország nyugalmanak biztosítása szempontjából, első szülött fijának örökös királylyá koronáztatása végett hívja össze a rendeket. Az országgyűlés megnyitása alkalmával pedig úgy nyilatkozott, hogy „első szülött fiját Józsefet, mint természetes, és törvényes örökösét, mint Magyarország örökös királyát“ mutatja be a rendeknek, s mint ilyet koronáztatja meg a szokott módon. Továbbá szükségesnek látja, hogy ezen országgyűlésen, e végre alkotandó törvény cikkben is biztosittassék azon örökösödési jog, a mely innepé-

lyes szerződéseknél fogva illeti az ausztriai házat, mely jog az első szülöttek tetteles, és meg nem szakított örökösödése folyamában sértetlenül fennállott, de ezen század kezdetén, némely rossz emberek által elmagyaráztatás folytán, meggyöngyített, és kétségbe vonatott. " És az országos rendek, néhány napi halogató vonakodás után nov. 7-én elfogadták Leopold egyenes fiutódainak választás nélküli örökösödését, 14-én pedig kiterjesztették azt a Spanyolországban uralkodó Habsburg II. Károly fimaradékaira is. Nevezetesen:

(2. cz.) A királyi felség nagy jótetteinek örök emlékeül, s a nemzet hálaérzetének örök bizonyságául kijelentik az ország rendei, hogy ezután soha, és senkit mást nem fognak királyuknak tekinteni, és koronázni, hanem csak ő felsége fiörökösei közül az első szülöttet, annyivalinkább, mert ezt rendeli az 1547: 5., és más, e tárgyban alkotott törvény is. Következésképen mindig ő felsége fiutódait fogják megkoronázni a fölavatási hitlevél előleges elfogadása, királyi megerősítés által biztosítása, s azon eskü letévése után, melyet le szoktak tenni ő felsége elődei is. (3. cz.) Hogy ha pedig kihalnának ő felsége fimaradékai, szálljon a magyar korona öröklésének joga Spanyolország mostani királyára II. Károlyra, s ennek fimaradékaira. — — És ha végre mind ő cs. kir. felségének, mind a spanyol királynak magva szakadna fiágon, akkor ismét legyen helye a karok és rendek ősi jogainak s szokásainak a királyok választásában, és koronázásában.

A Rákóczi forradalom, mint ezen országgyűlésnek némely más határozatait, úgy az örökösödést is kérdésessé tette, azon indoklással, hogy ez erőszakolva volt, s egy teljesen szabadon tartandó új országgyűlés jóváhagyásától akarta függővé tenni ennek érvényét. De a király erre határozottan tagadólag felelt. A forradalom megbukásával pedig teljesen elesett e kérdés.

Az első örökös király József fiörökösök nélkül halt el 1711-ben, testvérének és utódjának III. Károlynak sem volt reménye fiörököshöz, minél fogva attól félt, hogy ha csakugyan fiörökös nélkül fog elhalni, és az ő birodalmának is nő ágra kell szállani, itt is oly válságos örökösödési háboru fog kitörni, mint a spanyolországi, melyben valószínűleg föl fog daraboltatni a Habsburg birodalom. Hogy ennek elejét vegye, biztosítani akarta leánya Mária Terézia számára az örökösödési jogot, mégpedig úgy, hogy az ő leányára megosztatlan egységben szálljanak a birodalom országai, következésképen a magyar korona országaiban még eddig csak a fiágra szóló örökösödési jogot a nőágra is ki akarta terjeszteni. Ehez képest mindjárt azon az országgyűlésen, a melyen megkoronáztatta magát (1712.), tett bizalmas emberei által némi tapogatózást, hogy nem volnának-é

a rendek hajlandók elfogadni a nőág örökösödési jogát is? de az eredmény nem felelt meg várakozásának. Előzékenyebb volt az ugyanezen évben tartott horvát-szlavon országgyűlés, mely elhatározta, hogy az ő országukat mindig az bírja, a ki Ausztriát, Steiermarkot és Karinthiát.

1713. ápr. 19-én adott ki Károly egy Pragmatica Sanctio cz. rendeletet, melyben birodalmát megoszthatatlannak, azaz egy ugyanazon egyén által birtoklandónak nyilvánítja, az örökösödés módjáról s rendjéről pedig akként intézkedik, hogy ha ő fiörökös nélkül halna el, első helyen az ő leányára Mária Teréziára s ennek törvényes utódaira, ezen ág kihaltával bátyjának Józsefnek leányaira, ezen ágnak is kihaltával Leopold leányaira szálljon az örökösödési jog az első szülöttség rendje szerint. Ugyde jól tudta azt Károly, hogy ezen rendelkezése Magyarországot csak azon esetben kötelezheti, ha az országgyűlés elfogadja, s illetőleg a nőágra is kiterjeszti azon örökösödési jogot, mely az 1687. országgyűlésen csak a fiágra nézve állapított meg. Ehezképest föl is szólította az 1714. országgyűlést, hogy fogadja el a Pragm. Sanctioba foglalt megoszthatatlanságot és örökösödési rendet. Azonban még ekkor sokkal elevenebb volt azon nehéz szenvedések emléke, melyeket Leopold okozott az által, hogy az örökös királyságot egy jelentésűnek tekintette az abszolút királyi hatalommal, minélfogva az országos rendek határozottan megtagadták a király kívánsága teljesítését; törvényt alkottak, melyben maga Károly is ünnepélyesen elismerte, hogy „ha férfi utódaink nem lennének, a rendeknek királyválasztási és koronázási joga előbbi állapotjába és érvényére jut, s továbbra is sértetlenül megmaradezen országnál és kapcsolt részeinél.“¹⁾

Az országgyűlés után más fordulatot vett a dolog. Nevezetesen, az 1716 — 18-ig folytatott török háboruban oly szerencsés volt a király, hogy a török hatalomnak Magyarországból végső maradványát is megsemmisítette. Továbbá az 1714. országgyűlésből (a politikai és törvénykezési reformok tárgyában) kiküldött bizottmányok nagy buzgalommal fáradoztak a közvéleménynek a király részére hangolásában. Azzal is hatott az udvar Magyarország közvéleményére, hogy az 1722. év elején országgyűlést tartott Erdélyben, s itt elfogadtatta a Pragmatica Sanctiót. Ezen előzmények után tartotta a ki-

¹⁾ Az 1714/5. országgyűlésen Horvátország és Szlavonia is képviselve volt, és sem a törvényben, sem a jegyzőkönyvekben nincs semmi nyoma, hogy a horvát-szlavon követek ragaszkodtak volna az 1712. évi országgyűlésükön hozott határozathoz; következésképpen az 1714. országgyűlésnek e tárgyban hozott határozatában újra biztosított választási jog az övék is volt, mint Magyarország kapcsolt részei.

rály az 1722. évi magyar országgyűlést; és ezen országgyűlés rendei oly előzékenyek voltak a király iránt, miszerint meg sem várták a kir. propositiók előterjesztését; hanem magok kérték a királyt, engedje meg, hogy legyen Magyarországon is törvénynyé a birodalom megoszthatatlansága, s a nőág örökösödésének azon rendje, a melyet a király már megállapított a többi örökös országok számára. Így jött létre az 1723: 2., mely szerint törvényesen megállapittatik, hogy: „az ország rendei, Magyarország, és ennek koronája, az ország kapcsolt részei, s Isten segedelmével már visszafoglalt, s ezután visszafoglalandó tartományaihoz való örökösödési jogot, az uralkodást, és kormányzást kiterjesztik ő felsége nőági ivadékaire is, mégpedig első helyen ő felségének, azután Józsefnek, végre Leopoldnak nőági ivadékaire, u. m. azoknak mind két nemű, törvényes, rom. cath. vallásu utódaira, azon első szülöttségi rend szerint, melyet ő felsége más, Németországban, és azon kívül fekvő örökös, Magyarországgal, és ennek kapcsolt részeivel és tartományaival megoszthatatlanul, és elválaszthatatlanul együtt birtoklandó országaiban és tartományaiban megállapított, és csak azon esetre tartják fenn magoknak a királyok választásánál, és koronázásánál ősi, régi jogait, és jóváhagyott szokásaikat, ha a fent nevezett ágak kihalnának.“

Azonban, ámbár e törvény a nőág örökösödését épen úgy fogadja el, mint a hogy azt Károly megállapította az 1713-ban kiadott Pragmatica Sanctioban: mégis lényeges különbség van e törvény és a Pragmatica Sanctio közt annál fogva, hogy a Pragmatica Sanctio végrendelkezési jogot ad az utolsó ivadéknak, a magyar örökösödési törvény pedig fentartja a nemzet választási jogát azon esetre, ha az itt említett ágak kihalnának. Sőt figyelmet érdemel azon körülmény is, hogy a magyar örökösödési törvényben elő sem fordul a Pragmatica Sanctio nevezet.

59. §. Alkotmányosság.

Leopold uralkodása első 6 évében az alkotmány kül formájához tartotta magát. Sőt, midőn a porta, II. Rákóczy György engedetlen-sége miatt eltapodta az Erdélylyel eddig fennállott jogviszonyt, s e miatt kérdésessé vált, hogy megmaradjon-e Erdély továbbra is a porta hatalma alatt, vagy a király szárnyai alá meneküljön, azt is megtette a király, hogy 1662-ben az országgyűlési rendektől kért tanácsot, indítson-e háborút a török ellen, vagy nem. De sokkal fontosabb ezen országgyűlés történetében az, hogy midőn már ekkorra ismét nagy halommá nőttek a főkormány, és főpapság által a protestánsokon ejtett vallási sérelmek; és a protestánsok az országgyűléstől kértek orvosságot: azon választ nyerték, hogy a vallási sérelmek,

az 1647. törvény értelmében a megyék elibe tartoznak. Ekkor mint evangelicus rendek tettek többször ismételt panaszt a királynál, és midőn így sem nyertek semmi vigasztalást, ingerülten elhagyták a gyűlést, előre tiltakozván a nélkülok alkotandó határozatok ellen. A vallásügy ily elmérgesedése lett a későbbi szomorú események egyik tényezőjévé. A most alkotott törvények közül figyelmet érdemel a 49-ik cz., a mely utólagosan megerősíti ugyan a király által, időközben kinevezett koronaöröket, de újra megrendeli, hogy ezután az országgyűlés által választassanak.

Leopoldnak az erdélyi ügyekbe tetteges beavatkozása miatt háborút indított a török 1663-ban. A fejedelemnek Apafinak is részt kellett venni az erdélyi hadakkal a Magyarország elleni háboruban. Ezen alkalommal, a török nagyvezér parancsára, bocsátott ki Apafi a magyar nemzethez egy kiáltványt, melyben fölhevítte a királytól elpártolásra, s ő hozzá, illetőleg a törökhöz állásra. De a nemzet, bár mily súlyosak voltak sérelmei, hű maradt a királyhoz, annyival inkább, mert a török csak imént mutatta meg, hogy többé semmit sem gondol Erdélynek szerződés szerű jogaival. E török háború, a nemzet által a király iránt tanusított hűség daczára, nagyon válságossá lett a magyar alkotmányra nézve.

Ugyanis Leopold hathatós segílyt nyert a német birodalomtól, s fényes győzelmet aratott a törökön 1664-ben. A töröknek e megveretése teljes világosságba helyezte a porta hatalmának hanyatlását. A török nagyon kérte Leopoldot a békekötésre. És Leopold maga is kapott a békén, mégpedig nem azért, (mint maga későbbben mondta) mert az ország nagyon kimerült, hanem azért, mert a török hatalomnak már is látható gyöngeségét föl akarta használni arra, hogy ezen oldalról teljes biztonságot szerezzen a magyar alkotmány ellen intézendő újabb támadások sikerének. Így jött létre a szerencsétlen vasvári béke, melynek botrányos föltételeit csak az teszi megfoghatókká, hogy a király ezen áron biztosította magát a töröknek a magyar ügyekbe avatkozásától. Erdélytől félni nem volt ok ennek nagy kimerültsége miatt.

E kedvező helyzetben azonnal megkezdte a régi terv végrehajtását. Első lépés az volt, hogy a magyar katonaságot feloszlatta, az idegeneket pedig az ediginél nagyobb számmal szállásolta el az országban. Az udvaroncok pedig egész nyíltsággal hirdették, hogy a magyar alkotmány napjai meg vannak számlálva. E hír alaposságát mutatta egyfelől a protestantismus ellen új erővel megindult üldözés, másfelől a törvényellenes kormányrendeletek zápora. A nádor, országbíró, s más főurak, kik, állásuknál fogva, elég tisztán láthatták az udvar czélzatait, oly nagynak találták a veszélyt, a melyet csak rend-

kivüli eszköz, u. m. forradalom által lehet elhárítani. Így jött létre a nádorról Vesselényiről nevezett összeesküvés, melynek célja volt, ha másként nem lehet, erdélyi, török, vagy francia segélyvel, s a dynastia megbuktatásával menteni meg az alkotmányt, támaszkodva a fegyveres ellenállási jogra. Ezen alkalommal jónak látta volna Vesselényi Magyarországnak a német birodalom kapcsába lépését, hogy így a már különben is csak papíron létező önállóság árán lehessen biztosítani a belső szabadságot, az alkotmányt. De e nézetnek még a forradalom tervezőit sem tudta megnyerni.

Mint hogy e most tervezett forradalom, egy részben, XIV. Lajos francia király segélyére volt alapítva: itt is így kezdődik Lajosnak azon szerepe, melyet ettől fogva sokáig játszott a magyar alkotmány történetében, a mely abból állott, hogy valahányszor tervezett valamit a Habsburg dynastia ellen, mindannyiszor felhasználva a magyarokat, válságos helyzetbe csalogatta, s itt magokra hagyta.

Vesselényinek 1667-ben történt halála után megváltozott az összeesküvők iránya, s eljárása annyira, hogy az ország érdekei mellett önző terveiket léptették előtérbe, mégpedig a nemzet jó lelkű barátjának, s pártfogójának Apafinak megcsalásával, minek következtében magok fosztották meg magokat legtermészetesebb szövetségesöktől Erdélytől.

E közben az udvar elég korán nyomába jött a forradalmi tervnek, és a tervezőket nem csak föl nem tartóztatta, hanem engedte vesztökbe rohanni, sőt mintegy maga tolta előre, azon számítással, hogy készen tartja a kitörés elnyomására kellő hadi erőt, és mivel a fölkelők sem a töröktől, sem Erdélytől nem kaphatnak segélyt, bizonyosan elnyomja a lázadást, s ekkor az óhajtott célnál lesz, azaz úgy bánhatik az országgal, mint fegyverrel meghódítottal. Mind a fölkelés, mind annak elnyomtatása megtörtént 1670-ben.

Most jó alkalma volt Leopoldnak néhány ember büneért az egész országot lakoltatni. Nem is késett a bosszúterv végrehajtásával. Az üres nádori szék betöltésére nem is gondolva, királyi helytartóvá nevezte Szelepcsényi érseket, „királyi tetszése tartamára”; 1671. márt. 21-én pedig adott ki egy rendeletet, melylyel elvette az alapot az alkotmány alól. Nevezetesen, eltörölte az ország önadóztatási jogát, megadóztatta a nemességet, mégpedig azon indokolással, hogy ezzel akarja büntetni a pártütést, és hogy az itt tartandó katonaság élelmezése a nemzet kötelessége, és a mi legfőbb, hogy a diadalmas fegyver teljhatalmat adott neki tetszése szerint rendelkezni a pártos nemzet fölött. A nemzet e miatti elkeseredése új lázadási kísérletet szült 1672-ben, és midőn ez is teljesen elnyomottnak látszott, 1673. febr. 27-én adott ki egy másik rendeletet, a melyben teljesen

eltörli az alkotmányt, midőn mondja, hogy a Magyarorszáiban eddig is fennállott kir. helytartóságot akként szervezi, hogy ez „a mi nevünkben mindenben korlátlan hatalommal birjon“, u. m. az országnak mind politikai, mind katonai ügyeiben. A korlátlan királyi hatalom kezelőjévé, ezuttal, a német lovagrend nagymesterét Ambringent nevezte ki.

Az alkotmány elvesztése miatti fájdalmat kétszeressé tette a protestánsoknál az, hogy vallásuk kiirtására is tétettek lépések. Nevezetesen, azon szin alatt, mintha a forradalom tervezői, s főfő indítói a protestánsok lettek volna, fölállított a Pozsonyban egy Delegatum judicium, melynek föladata volt a prot. papok, és tanítók tömeges befogatása, s elmarasztalása által tenni lehetetlenné a prot. egyház fennállását.

Leopold — mint mondá — „Magyarország megnyugtatóására“ tette ezen intézkedéseket. De ezek nemcsak meg nem nyugtatták az országot, hanem forrongást idéztek elő olyat, a mely ismét fegyveres fölkelésben tört ki, annyivalisinkább, mert a francia politika által izgatott török, s az ez által fölhatalmazott erdélyi fejedelem tettleges segílyt adott az elégületleneknek. Kezdetét vette a Kurucz világ, a mely eleinte csak olyas fölkelésekben mutatkozott, a milyeneket ma guerilla harczoknak nevezünk, de évről-évre nagyobb mérvet öltött, s mint egyfelől a királyi absolutismus, másfelől — a protestánsok részéről — az elnyomó cath. papság elleni bosszuvágy kielégítésére fordított. Majd, midőn a francia, és erdélyi segíly nagyobb nyomtatékot adott a fölkelésnek, s Tököli állt a fölkelők élére, rendszeres háborúvá lett.

A Tököli által aratott fényes diadalok megdöbbsentették a királyt, s reményt öntöttek a nemzethe az alkotmánynak, békekötés utján, visszaállítása felől. De e reményeket sokáig nem engedte megvalósulni részint az, hogy a király, fegyverei sorsának jobbra fordulásában bizva, nem akarta visszaállítani az alkotmányt, s még kevésbé akarta a protestánsoknak visszaadni a vallásszabadságot; részint az, hogy Tököli, szerencséjében elbizakodva, oly vágyakat ápol, (Felső-Magyarország fejedelme akart lenni) a melyek mellett gondolni sem lehetett komolyan békére a király és a felkelők közt. Azonban a külügyek megint aggasztókká váltak a királyra nézve, annyira, hogy fegyveres győzelmet nem is reménylhetett a forradalom fölött. Ekkor azon közép-utat választotta, hogy kijelentette, miszerint visszaállítja az eltörölt alkotmányt, s összehívta az országgyűlést Sopronba 1681., de Tökölinek a fejedelemséget illető kívánata teljesítését határozottan megtagadta. És ez azt eredményezte, hogy a nemzet nagy része megjelent az országgyűlésen; a fölkelők pedig, Tököli sorsához füz-

vén a magokét, attól függesztették föl a békét, ha az országgyűlés magáévá teszi, és Tökölinek a fejedelemséget, s általában a fölkelőknek a politikai- és vallásszabadság teljes biztosítását illető kívánatait. De ez nem történt, mert:

Az országgyűlésen visszaállított ugyan az alkotmány — papiroson — s betöltetett az 1667. óta üres nádori szék, s törvény alkottatott mind a nádor törvényes hatáskörének visszaállításáról, mind arról, hogy soha se legyen többé olyas helytartóság, mint a legközelebbi volt: de Tököli és fegyveres társai kívánatai nem teljesültek nemcsak a felső-magyarországi fejedelemség, hanem a vallástörvények tárgyában sem. A most alkotott vallástörvény kivette a protestánsok lábai alól azon alapot, a melyet adott az 1608. törvény, a linczi béke, és az 1647. törvény; megszorította a prot. templomok számát s „a földesuri jogok sérelme nélkül” adott vallásszabadságot a jobbágyosztálynak. Tököli, és hívei nem tették le a fegyvert, hanem a háboru további folyamára apelláltak. E háboru meg is indult, s eredménye fölszámíthatlan fontosságu az alkotmányra nézve. Ugyanis

A török, francia befolyás által is izgatva, tetemes segílyt adott Tökölinek, s ez jelentékeny diadalokat aratván 1682-ben, a szultán által kineveztetett Felső-Magyarország királyává. De Tököli a királyi czímet el nem fogadva, fejedelemnek nevezte magát. 1683-ban közvetlenül maga a porta indított háborut Leopold ellen, mégpedig nagy mérvűt, melyben a német birodalom, s Lengyelország egyesült ereje által megtörténvén, néhány rövid év alatt vége lett a porta hatalmának Magyarország fölött. És ez teljesen megváltoztatta a helyzetet. Maga a bécsi győzelem oly közel hozta a válságot, hogy Erdély államférfiai már most szükségesnek látták megtenni a kellő lépéseket arra, hogy, mihelyt megtörtetik a török ereje, kibékülhessenek a királylyal. Tököli hívei is megértették a bécsi győzelem nagy fontosságát, s nagy részök azonnal meghódolt a királynak. De megértette e fontosságot a bécsi udvar is, s a mily mértékben nőtt reménye a vég diadal felől, oly mértékben sietett megkezdeni régóta ápolott bosszúvágya kielégítését. Mindjárt 1683. végén, illetőleg 1684. elején küldött ki egy vegyesen magyarokból, s németekből álló bizottmányt, azon utasítással, hogy a király nevében, fogadja el a megtérők hódolatnyilatkozatát, hallgassa meg a megyék sérelmeit, s magyarázza meg a királyok felavatási hitlevelét.

Igaz ugyan, hogy ezuttal elmaradt a hitlevel megmagyarázása: de miután az 1685., 1686. évben a törökön aratott újabb diadalok lehetetlenné tették Erdélynek, az eddigi minőségben tovább is fennállását, hozzá fogott a király ama magyarázathoz, illetőleg az alkotmány eltörléséhez. De most nem oly módon akarta ezt eltörlölni, mint

1673-ban, hanem úgy, hogy az országgyűlés által akart elfogadtatni egy olyan alapot, vagy kiindulási pontot, a honnan biztosan el lehessen jutni a célhoz. Ezen alap az „örökös királyság” felállítása, a fegyveres ellenállási jog eltörlése, s a fölavatási hitlevél megváltoztatása leendett. És hogy ezen alapot minél biztosabban letehesse, nem mulasztotta el alkalmazni oly eszközöket is, a melyek üdvös félelmet öntsenek azokba, a kik talán ellenszegülni akarnának.

Ily előzmények után, s ily körülmények közt tartotta Leopold az 1687-ik évi országgyűlést. E gyűlés megnyitása alkalmával azt mondta, hogy ámbár jogában, s hatalmában állana Magyarországgal úgy bánni, mint fegyverrel hódított tartománnyal: ezt nem teszi, csak azt akarja, hogy a rendek minden kétséget kizáró törvényben ösmerjék el a dynastia választás nélküli örökösödését, töröljék el a fegyveres ellenállási jogot, s változtassák meg azon alaptörvényeket, a melyek ellenkeznek a józan észszel, s a királyi hatalommal, s ennél fogva végrehajthatlanok; lássanak a rendek csak ezen tárgyak elintézéséhez, és a mely ügyek most el nem intéztethetnek, azok majd el fognak intéztetni vagy egy későbbben talán tartandó országgyűlés, vagy valami bizottmány által.

Az országos rendek teljesítették a király kívánságát annyiban, hogy elfogadták a választás nélküli örökösödést, s az első örökös király részére új fölavatási hitlevelet szerkesztettek. Megvan ugyan e hitlevélben, általánosságban, az ország, és rendek minden törvényes jogának biztosítása (a királyválasztási, s a fegyveres ellenállási jogon kívül): de az eltörölt záradék helyett új záradék alkottatott, olyan, a mely legalább is kérdésessé teszi az egész alkotmányt. Nevezetesen: 1. Az ország minden törvényét, s az ország lakosok minden törvényes jogát fentartja, úgy, a mint azok értelme fölött a király, és az országos rendek kölcsönösen meg fognak egyezni. (E záradéknak oly értelmet adott a király, hogy ennek erejével új vita, s alku tárgyává lehet tenni az egész alkotmányt.) 2. Magyarországbán, vagy a mennyiben ez nem történhetnék, hozzá közel fog lakni. 3. A koronát Magyarországbán, a törvényesen választott koronaörök által őrizteti. 4. Az ország egykori részeit visszafoglalja, s Magyarországba visszakebelezi. 5. Elősméri a nemzet királyválasztási jogát azon esetre, ha mind Leopold, mind II. Károly spanyol király fiavadékai kihalnának. 6. Minden örökös király, midőn trónra lép, tartozik magát megkoronáztatni, s az ország szabadságára esküt tenni. (E pontozatok nem — mint eddig — conditióknak, hanem articulusoknak nevezetnek.) Az új záradék a koronázási eskübe is beiktattatott.

Az új hitlevél különbözik a II. Ferdinandétól az új záradékon

kivül még annyiban is, hogy a réginek némely lényeges pontjai nincsenek benne, p. o. a vallásszabadságot biztosító bécsi, és linzi békekötés; a magyar ügyeknek csak magyar tanácsosok által tárgyaltatása; a nádor, és bán törvényes hatóságának fentartása; az országgyűlések hozzászólhatása a hadüzenés, és békekötéshez; az idegen katonaság be nem hozása; s az igazságszolgáltatásnak a törvények szerint intézése

A most alkotott közjogi törvények közül nevezetesebbek az örökösödést megállapító 1., 2. cz.; az arany bulla záradékát eltörlő 4. cz.; az általános amnestiát biztosító 5. cz.; az eperjesi vérpádot eltörlő 6. cz.

Alig hogy létrejött az egység azon törvények fölött, a melyekben ekként biztosított az alkotmány, indítványt tétetett a király az iránt, hogy neveztesék ki egy bizottmány „az ország törvényhozásának, és kormányzatának az örökös királyság szellemében módosítása végett.” De a rendek, jól ismervén ezen indítvány horderejét, kitértek előle, és a király jónak látta nem erőszakolni a dolgot most, hanem várni az időtől, és körülményektől, annyivalinkább, mert a Rajna mellett új háboru kitörése fenyegette. Azonban nem hagyott föl tervével, csak a kivitelt halasztotta el. Nevezetesen:

Ámbár 1688-ban csakugyan kitört a Rajnánál a francia háboru: de minthogy e közben még jobban összetöretett a török hatalom, s Erdélyben már teljesen biztosítva volt a király uralma, 1689-ben hozzáfogott a végrehajtás megkezdéséhez, megbizván több államférfiut, hogy adjanak javaslatot a kívánt átalakításra. A nádor Eszterházi is dolgozott egy tervet, de magyar, és alkotmányos szellemben, minélfogva ezt semmibe sem vették. Egészen más szelleműt dolgozott a király gyóntatója (Angelo Gabrielle franciscanus szerzetes); de bár mely szép volt e terv, most rögtön kivihetetlennek látszott, s azon német bizottság terve fogadtatott el, a melynek egy magyar tagja is volt, u. m. Kolonics Leopold győri püspök. E javaslat fő elvei voltak: „Magyarországot megnyugtadni; a királyra nézve jóvedelmezőbbé tenni, s az eretnekségtől megszabadítani.” Nevezetesen: az országgyűlés, egyszermindenkorra, ajánljon meg egy tisztességes adómennyiséget, a melynek fizetésében a nemesség is közvetlen részt vegyen, az adómentességi kiváltságért fénynyel, és czimekkel fogván kárpótoltatni; a töröktől visszafoglalt területeken fekvő földbirtokok nyilvánittassanak koronajóságoknak, s ezekből a főpapságnak teljes joggal, a nemességnek pedig úgy adassanak vissza földbirtokai, hogy állittassék föl egy ujraszzerzési bizottmány — commissio nesaquistica —, mely előtt bizonyítsák be az illetők jogait a kérdéses birtokhoz, s ha megtörtént a bebizonyítás, e bizottmány szabja

meg, mennyi váltságpénzt fizesse nek érte a királynak, önként értetvén, hogy tartoznak elősmerni, miszerint ezt a király kegyelméből kapják, s kötelezni magokat adófizetésre, s a király minden rendelete iránt engedelmességre.

Ugyde e terv kivitelének megkezdésében halasztást tanácsolt az a kedvezőtlen fordulat, a mely 1690-ben történt a török, s az erdélyi ügyekben, továbbá a rajnai franczia háborúnak bizonytalan sorsa. Egyébiránt, ámbár ezen új rendszer még nem lépett életbe: de a régi alkotmány sem tekintetett többé érvényesnek. Törvénytelenül vettek ki az adók, mégpedig iszonyu mérvben, sőt, a királyi adón kívül, egyes katonai parancsnokok is szedettek külön adókat csapatjuk eltarthatására. Országgyűlés nem tartatott 1688. óta, sőt az új rendszer tervén is az a változás tétetett, hogy már nem az országgyűlés, hanem csak néhány bizalmi férfiú által fogadtassék el a nemzet nevében. 1696-ban Bécsbe hívott a király néhány egyházi és világi főurat, s az átalakítási tervezetet elibök terjesztette elfogadás végett. Ámbár e tervről szivárogtak ki némi hírek a közönség közé: mégis rendkívül meg voltak lepve a bizalmi férfiak, midőn Kolonics, mint a király biztosa, elibök terjesztette a czélzott változtatást. E meglepetést, és fájdalmat egész nyíltsággal kifejezte Szécsényi Pál kalocsai érsek, kérvén a királyt, hogy ne lépjen e veszélyes utra. És Leopold azt felelte, hogy ő csak kísérletet akart tenni, hogy kivihető-e?; de midőn látja, mily ellenszenvet költ, nem fogja a dolgot erőltetni.

1696-ban Bécsbe vitette a király az ifju Apafit, s így a lehetsége is teljesen elenyészni látszott annak, hogy Erdély ismét kezdessen valamit. Továbbá 1697-ben megkötöttetett a ryswicki béke, s másfelől ujra nagy csapást szenvedett a török a zentai csatában. E körülmények azt eredményezték, hogy a király nem halogatta tovább a régen ápoltt terv végrehajtását. 1698-ban Bécsbe hívott sok egyházi és világi főurat, s ezeken kívül a megyék és városok képviselőit, ezek elibe terjesztette átalakítási tervét, a melyet most nem a fegyver hatalmán alapuló hódítási joggal indokolt, hanem nagy fontosságu államtani jogelvekkel. Nevezetesen: „Miután a honvédelem a magyar állam fennállása óta mindig a nemesség kötelessége volt; és miután a hadrendszer mostani fejlettsége mellett begyakorolt katonaságra van szükség, s ekkint a nemesség nem teljesíthet többé honvédelmi szolgálatot: szükség, hogy a nemesség ama tartozást adózás által rója le, annyivalinkább, mert az osztó igazság kívánja, hogy mindenki, erejéhez képest vegyen részt az állam terheiben, ehez képest viselje a nemesség az ország összes adójának körülbelül $\frac{1}{3}$ -át.“ A fölhívott rendek pedig innepélyesen tiltakoztak ezen adó ellen, részint mert a tanácskozás ezen módozata törvénytelen, s

ezutánra nagyon veszélyes precedens; részint mert teljességgel nem voltak még megérve a közös teherviselés eszméjére; részint mert tudták, hogy a bécsi kormány az így nyerendő pénzt, illetőleg az ebből tartandó hadsereget az alkotmány ellen fogná fordítani. Ekkor feloszlatta a király a gyűlést, s ezen évi dec. 24-én adott ki egy terjedelmes manifestumot, melyben nagyon hangsúlyozta egyfelől azt, hogy ő ezzel nem a szabadságot megrontani, hanem az ország védelmét lehetővé tenni szándékozik; másfelől azt, hogy a nemesség ki akar bujni minden teher alól, s ezt a nép nyakába akarja vetni; ő pedig nem tűri a nép ilyes elnyomatását, s ezennel elrendeli a közös adózást. Ekként tette életbe léptette a fentebb vázolt tervet.

E rendelet nem csak a nemesség adómentességi kiváltságát törölte el, hanem a birtokjogot is megsemmisítette, s az alkotmánynak is véget vetett, midőn eltörölte az ország önadóztatási jogát, s oly rendszert hozott be, a mely ha megszilárdulhat, nem lesz többé szükség országgyűlésre. Annál nagyobb volt a veszély, mert nyílt titok volt, hogy a király soha sem szándékozik többé országgyűlést tartani.

Azonban ezen rendszer oly kiáltó ellentétben állt a nemesség jogfogalmaival, s egész lelkületével, miszerint nem lehetett neki más alapja, mint a fegyver hatalma. Következésképen csak addig állhatott fenn, míg meg nem töretik e fegyveres hatalom. Erre pedig kedvező kilátást nyújtott a spanyol örökösödési háború. Alig hogy megindult e háború, kitört a forradalom Rákóczi Ferencz vezérlete alatt.

E forradalom kitörésének két indoka volt. Egyik a nemzet ropont többségének mély elkeseredése az alkotmánytól megfosztatás, és a miatt, hogy a király katonaságának féktelenkedése, s rendszeresen üzött rablásai csaknem hihetetlen nyomorba döntötték a népet. Másik a francia politika. Rákóczi Ferenczet Lajos bátorította arra, hogy az erdélyi fejedelemség visszaállításáról, s ehez képest forradalomról gondolkodjék. Majd midőn a francia királylyal történt levélváltásainak fölfedeztetése után fogságra vettetett, s innen megszökve Lengyelországba menekült, maga a vőrig ingerelt nép, vezér nélkül, készülődött a türhetlennek talált járom lerázására kísérletet tenni, s maga e már forradalmi uton levő nép szolította fel Rákóczit, hogy álljon a mozgalom élére. És ő a francia pártfogás, és segély reményében engedett ezen fölhívásnak; a francia segély tette őt oly helyzetbe, miszerint a siker reményével indithatta meg a forradalmi harczot. Innen van, hogy ezen forradalom elválhatlanul szoros kapcsolatba jött a spanyol örökösödési háborúval, s Lajos politikájával.

Rákóczi e forradalmat Magyarország teljes felszabadítására akarta fölhasználni. Abban egyezett meg a francia királylyal, hogy detronizálja a Habsburg dynastiát, helyébe emeli a bajor választót, s

visszaállítja az erdélyi fejedelemséget, mint a magyar alkotmánynak — a közel mult idők bizonyága szerint — főgarantiáját, mégpedig a maga fejedelemsége alatt; Lajos beleegyezése nélkül semmi szin alatt nem köt békét a dynastiáival; ha pedig a körülmények úgy kívánnák, hogy Lajos békét kössön a császárral, ezt nem teszi más-ként, csak Rákóczi tudtával, s úgy, hogy kellően biztosítja Magyarország az alkotmányos szabadságot, Rákóczinak az erdélyi fejedelemséget. Ennélfogva e mostani forradalomnak nem lehetett, a régibb forradalmak módjára, olyan a milyen sikerű békekötés által vetni véget mind addig, míg Lajosnak érdekében állandó e forradalmi harc folytatása; pedig a körülmények úgy alakultak, hogy Lajosnak évről-évre nagyobb szüksége volt e forradalomra. A nemzet pedig nem is sejtette, hogy Rákóczi ennyire el van kötelezve a francia királynak, és hogy a békekötés, előre, csaknem egészen lehetetlenné van téve.

A forradalmi háború nagyon kedvezőleg folyt Rákóczira, s a fölkelőkre nézve, minthogy a király katonasága a spanyol örökösödési háborúban volt elfoglalva. 1703-ban a fölkelők hatalmába került az ország keleti fele — egy két váron kívül, — 1704-ben pedig csaknem az egész ország.

Leopold, midőn látta a fölkelők hatalmának nagy gyarapodását, előbb kétértelmű ígéretekkel próbálta rávenni őket, hogy tegyék le a fegyvert; majd, midőn ez nem használt, formaszerű békekötéssel kínálta meg a népszerű Szécsenyi érsek közbenjárásával, s most többet ígért, t. i. azt, hogy, mihelyt vége lesz a fölkelésnek, országgyűlést tart, s ott visszaállítja az alkotmányt. Így kezdődtek meg a béke fölötti tanácskozások. De ezeknek nem volt, és nem is lehetett eredményök, mert sem a király, sem Rákóczi nem akarta a békét őszintén. A király nem akarta, mert a spanyol örökösödési háborúban mellette állt Hollandia, és Angolország, s reménylette, hogy ezen államok nagy ereje mellett fordíthat e forradalom ellen annyi erőt, a mennyivel ezt végre is leveri, s ekként nem kell letérnie a már életbe léptetett absolutismus ösvényéről. Másfelől Rákóczi sem akarta őszintén a békét, mert őt a francia királylyal kötött szerződése eltiltotta az ennek beleegyezése nélkül kötendő békétől; és mert a Habsburg dynastiának előlegesen megállapított detronizálása, s az erdélyi fejedelemség visszaállítása oly föltételek, a melyeknek a dynastia által elfogadtatására gondolni sem lehetett addig, míg a dynastia ereje véglegesen meg nem töretett. És hogy mégis mind két fél mutatott hajlamot a békülésre, ennek oka az, mert az angol, és holland kormányok komolyan akarták a békét, mégpedig a magyar alkotmány, s a prot. vallásszabadság alapján; és mert sem a dynastia, sem Rá-

kóczi nem merte a közvélemény előtt kimondani, hogy nem akar békülni. Rákóczi annál kevésbé merte ezt, mert 1704-től fogva a fölkelőknél is naponkint nagyobbodó mérvben nyilvánult a vágy a békékötésre

Ily körülmények közt, midőn a béke előleges föltételeinek megállapítására rendezett conferentia megnyittatott Gyöngyösön, Rákóczi, mint előleges föltételt kötötte ki, hogy az 1687-ben törvénynyé tett örökösödés, és új záradék fölött, minthogy ezek erőszakolva vitettek keresztül, egy új országgyűlés határozzon; továbbá, hogy némely kül államok vállaljanak kezességet Leopold mellett arra nézve, hogy meg fogja tartani, a mire most kötelezni fogja magát. Jól tudta Rákóczi valamint azt, hogy a fölkelők előtt nagyon kedvező ezen pontok: úgy azt is, hogy a dynastia nem fogja ezeket elfogadni, s ezeken meg fog törni minden békealku. Sokat tett a béke lehetetlenné tevésére az is, hogy 1704. elején közönségessé lett Rákóczi nagy manifestuma (a Reerudescund), mely úgy tekinthető, mint a később bekövetkezett függetlenségi nyilatkozat bevezetése; azon körülmény pedig, hogy Rákóczi 1704-ben megválasztatott erdélyi fejedelemmé, és hogy ő ezen méltóságot elfogadta, lehetetlenné tette a békét. De a másik oldalon is történt ilyen. T. i. Leopold, a höchstádti nagy győzelem után még biztosabban reménylette, hogy leverheti a forradalmat, s nem akart olyan békét, a mely őt az alkotmány visszaállítására kényszerítené.

Midőn a meghalt Leopold helyét József foglalta el, noha József sem igen mondott többet apja határozatlan ígéreteinél: mégis, részint a höchstádti csatának a fölkelőkre gyakorolt hatása, részint a magyar harctéren is történt kellemetlenségek, s az ország nagy kimerültsége a fölkelők békülni vágyát oly általánossá, és erőssé tették, hogy Rákóczi (a ki még folyvást nem világosította föl a nemzetet a francia udvar irányában vállalt kötelezettsége felől), nem térhetett ki e vágy elől, s közönséges gyűlésre hívta a rendeket Szécsenybe, nyilatkozni, és határozni a béke tárgyában. (1705.)

A szécsenyi gyűlésnek a béke tárgyában hozott határozatára nagy befolyással volt az a körülmény, hogy Rákóczi sürgetve kérte a francia királyt, miszerint a köztük történt megállapodást erősítse meg formaszertű véd- és dacszövetségben, mert „csak ez fogja a már lankadó, s béke után vágyó nemzetet újabb erőfeszítésre ösztönözni, és ha e szövetség megkötetik, könnyű lesz a nemzettel azt határoztatni, a mit kíván; a király válasza megérkeztéig ki fogja nyújtani a gyűlést, s halasztani az elhatározást.” De bár mennyire nyújtotta Rákóczi a gyűlést, a várt válasz nem érkezett meg, mert Lajos esze már ekkor azon járt, hogy ha tűrhető békét köthetne a császárral,

megkötné, a nélkül, hogy gondolna Rákóczival, és a magyarokkal, s ennél fogva, nem akarta lekötni magát Rákóczinak. Így történt, hogy a szécsényi gyűlés azt tette, a mit tett. Nevezetesen a nemzet szövetséget kötött Rákóczival, mint vezérlő fejedelemmel a szabadság kivívására; fölhatalmazta Rákóczit és tanácsosait, hogy, a körülmények kívánalmai szerint békealkut kezdhessen, s folytathasson, úgy azonban, hogy a béke elfogadása, vagy elvetése a szövetséget rendek joga lesz. Ugyanezen gyűlésnek más határozatai közül nevezetesebbek ezek: a nemzet minden tagja esküvel kötelezze magát a haza szabadságának visszaszerzésére alakult ezen szövetség iránti hűségre, a vezérlő fejedelem mellett legyen egy tanács, 24 tagból, kiket maga választ; a municipiumok tartoznak engedelmeskedni a vezérlő fejedelem, és tanácsa rendeleteinek; a jezsuiták, ha ki nem vonják magokat ausztriai főnökük alól, s alá nem írják a szövetség okmányát, száműzessenek, az eperjesi vérpádon kimultak árvái kárpótoltassanak; Tököli, s a többi még élő bujdosók javai adasanak vissza; a szövetségi esküt letenni vonakodókra hűtlenségi büntetés szabatik; a vallási viszályok, különösen a templomokat illetők, méltányosan egyenlítettessenek ki egy e végre kinevezett bizottmány által; a vezérlő fejedelem fölhatalmaztatik a fiscusra szállt jószágokat eladományozni, vagy a honvédelem számára megtartani.

Rákóczi, a békekötést illetőleg, neki itt adott hatalmat úgy használta föl, hogy a francia királyt több ízben sürgette ama véd- és dacszövetség megkötésére, s ezen sürgetések sikerétől függesztette föl a békealku folytatását. És midőn látta, hogy a király folyvást halogatja e kívánság teljesítését; másfelől, hogy a holland, és angol kormányok nagyon komolyan akarják a békét; rá akart ijeszteni Lajosra, s így nyitott meg a békeconferentia N.-Szombaton 1706. De most sem volt komoly békülési szándéka sem a királynak, sem Rákóczinak. A királynak nem, mert éppen ezen évben újra nagy győzelmet nyert a francziák fölött, olyat, a mely után Lajos aligha seghetheti többé a magyarokat; Rákóczinak sem, mert még most is bizott Lajoshoz, s várta a sürgetett szövetség megkötését. Így történt, hogy a conferentián a fölkelők az alkotmány visszaállítását illető részletes kívánataik mellett különösen kiemelték a kezességet, és Erdélynek a Habsburg dynastiától független fejedelemséggé alakítását; a király pedig az alkotmány részleteit illető kívánatokra azon kitérő választ adta, hogy ezek a fegyverletétel után tartandó országgyűlésen intéztethetnek el czélszerűen; a kezességet, és Erdélyt illetőleg pedig határozottan tagadólag felelt. Következésképen semmi sem lett a békekötésből.

Hosszas halogatás után végre kijelentette Lajos Rákóczinak,

hogy a kívánt szerződést nem kötheti meg addig; míg Rákóczi tetteleg be nem helyezi magát erdélyi fejedelemsége birtokába; és míg a magyar szövethozott rendek innepélyesen. s véglegesen el nem szakadnak a Habsburg dynastiától. És Rákóczi, miután tetteleg behelyezte magát a fejedelemségbe, országgyűlést tartott Ónodon 1707-ben a Lajos által adott válasz fölött tanácskozás, illetőleg a dynastiától elszakadás kimondása végett.

Midőn kihirdettetett az ónodi gyűlés, s előre tudni lehetett, mit fog ez határozni, a király iránti hűségben megmaradt főurak megpróbálták a veszély megelőzésére kísérletet tenni. Nevezetesen, kérték a királyt, hogy tegye meg a békeért azt az áldozatot, miszerint fogadja el a kezességet, s állítson fel Erdélyben valami fejedelemségfélét, s tegyen valami határozott nyilatkozatot az alkotmányon ejtett súlyos sérelmek orvoslása felől. De József király semmit sem engedett a fobb kérdésekben. Másfelől Turóczmegye, a többi megyékhez intézett körlevelében nagyon hangsúlyozta a már régóta folyó belháboru terheit, a békekötés szükségességei, s egyuttal oly gyanusítást fejezett ki, mintha e háboru csak egyesek (Rákóczit, Bercsényit érti) önző nagyravágyása miatt folytattatnék. Az ónodi gyűlés innepélyes megnyitása május 31-én történt. Rákóczi megnyitó beszédének veleje ez volt: „Mivel a dynastia nem akar elfogadni oly békefeltételeket, a melyek biztonságot nyújthatnának a nemzetnek a felől, hogy a most kötendő béke pontozatai, az eddigiektől különbözőleg, tetteleg meg fognak tartatni, és végrehajtatni: nem tehet a nemzet egyebet, mint folytatni a harczot addig, míg kivivhatja a szabadságot: annyival inkább, mert erre kötelezi a rendeket a szécsenyi szövetség; kövessék a rendek a helveták, hollandok, és portugallok példáját, a kik fegyverrel szabadították föl magokat a Habsburg dynastia zsarnok uralma alól; és mivel az eddigi eszközök nem vezettek célhoz, válasszon a nemzet oly utat, a melyen leginkább el lehet jutni az óhajtott célhoz.“ Ezen más ut a francia szövetség megkötése leendett, és most felvilágosította Rákóczi a rendeket, hogy e szövetség csak a dynastiától elszakadás árán reménylhető.“ Azonban, midőn junius 6-án megtörtént a turóczi követek lemeszáróztatása, e szerencsétlenség megingatta Rákóczi elhatározását, s kérdésbe tette a tanácsnál, nem volna-e célszerű ezuttal elhalasztani az elszakadást. De a tanács véleménye az volt, hogy ez egygyel több ok a fizetésre. Ki is mondatott az elszakadás junius 14-én azon indokolással, hogy: a Habsburg dynastia, mióta a magyar trónon ül, ezen országnak nem csak hasznára nem, hanem egyenesen kárára, elpusztítására törekedett. Másfelől a király hűségében megmaradt főurak, és néhány (13) város adtak ki aug. 20-án egy manifestumot, melyben a fölkelők ónodi conventusát in se,

et per se törvénytelennek, határozata indokait a tények elferdítésének, magát pedig a határozatot semmisnek nyilvánítván, törhetlen hűséget ígérnek a királynak, s kifejezik azon biztos reményöket, hogy viszont ő felsége is szentül megtartandja az országot, s a rendeket alkotmánya, és szabadságaik birtokában. Aug. 25-én pedig a király adott ki egy rendeletet, melyben proscribálta az ónodi határozatnak nem csak intézőit, hanem részeseit is.

Az elszakadás után teljesen világossá lett Lajos jellemtelensége; most sem kötötte meg a kívánt szerződést. A szövetkezett rendeknek e miatti nagy levertsége okozta, hogy most már a forradalmi kormány is komolyan gondolt a békére, a király kormánya pedig nem.

József király, noha mindent összevéve nem volt oka aggódni az ónodi határozat miatt: mégis lehetetlennek látta nyíltan bevallani, hogy semmi engesztelő lépést sem akar tenni, s 1707. decz. összehívta az országgyűlést 1708. februárra Pozsonyba. A pozsonyi rendek, az alkotmány visszaállítása szempontjából ugyanazt kérték, amit a n.-szombati magyar békebiztosok, kivéve a dynastia életkérdéseit. A király pedig azzal felelt kérelmekre, hogy feloszlatta az országgyűlést. Ezután történt a trencsényi csata, a mely csaknem teljesen kivette a fegyvert a fölkelők kezéből. És a forradalmi kormány, noha ezután is tett még lépéseket arra, hogy a diplomácia közbenjárásával biztosítsa a nemzetnek a szabadságot, Rákóczinak Erdélyt: közgyűlést hirdetett Patakra a béke föltételei fölött tanácskozás végett. A pataki gyűlés békét ajánlott a királynak ily föltételek alatt: Angolország és Hollandia kezessége; Erdély fejedelemsválasztási joga; a neoacquistica commissio eltörlése; az idegen katonaság haladéktalan kivitele; a vallásszabadságnak az 1681. előtti törvényes alapra visszahelyezése; az ország minden szabadságának fentartása; közbecsánat. És minthogy e pontokat a közbenjárók is elfogadhatóknak találták, kivéve a 2-ikat: megint tett József király annyit, hogy 1709-ben új országgyűlést tartott, s most válaszolt a múlt gyűlés fölterjesztésére. E válaszban, noha igéri az alkotmányos törvények megtartását: de mondja azt is, hogy: ha sürgetős körülmények kívánják, az országos rendek közül összehívandó választmány is kivetheti az országos adót, és hogy a pénzügyeket úgy kezelheti, miszerint az austriai és magyar pénzügy kezelése közt összhangzat legyen.

A fölkelőket a harcz további folyamában ért kellemetlenségek azt eszközölték, hogy Rákóczi 1709. júliusban oly békeföltételeket ajánlott a királynak, a melyek közt már nem volt sem a kezesség, sem a fejedelemség, következésképen a közbenjárók előtt nagyon méltányosoknak látszottak. A király pedig, látva a felkelők teljes kimerültségét, nem akart velök békét kötni, csak föltétlen hódolatot

kivánt, ő maga pedig csak kegyelmet ígért. Ugyde az európai politikában nem sokára oly nevezetes fordulat történt, a mely sürgetve parancsolta a bécsi udvarnak, hogy kössön békét, különben félni lehetett, hogy majd Hallandia, és Angolország fogják a békét megkötni. Így történt, hogy gr. Pálfi János bizatott meg a fővezérséggel, s teljhatalom adatott neki a békekötésre is. Ujra megindultak a békealkudozások, melyeknek folyamában Rákóczi is személyesen találkozott Pálfival 1711. Azonban Rákóczi már most Péter orosz czártól reménylt segílyt, s Lengyelországba ment a czárral értekezni, a Pálfival alkudozás folytatásával pedig Károlyi Sándort bizta meg. Ezen alkudozás gyors bevégezését sürgette két fontos körülmény, u. m. 1. Pálfi engedett ugyan az alkudozásra fegyverszünetet, de nem akarta ezt apr. 27-nél tovább, s oly hosszúra nyújtani, míg Rákóczi tisztába jöhet az orosz czárral; uj csatára pedig már gondolni sem lehetett a fölkelők erejének parányiséga miatt. 2. mert József király hirtelen halála kérdésessé tenni látszott Pálfi teljhatalmát, következésképen a békének az alkotmány visszaállítása alapján megköthetőségét is. Mind Károlyi, mind Pálfi sietni akart, a békével, míg el nem vétetik Pálfitól a teljhatalom. Rákóczi pedig nem vett többé részt a béke művében, reménylén valami külsegeilyt, a mit végre is hiában reménylt. A szövetkezett rendek pedig n.-károlyi gyűlésökből apr. 7-én kelt végzésökből kimondták, hogy elfogadják a békét, s követekeket küldtek Rákóczihoz, hogy oldozza fel őket a hűség alól. Rákóczi pedig apr. 18-ról egy kiáltványt küldött Károlyi, és a békekötők ellen, de ennek nem volt eredménye, s néhány nap mulva (máj. 1.) kihirdettetett a szathmári béke okmánya. Ezen okmány tartalmának nagy része az amnestiát részletezi; a politikai alkotmányról a 9. 10. pontok szólnak, u. m. „Ő felsége szentül megtartja Magyarország, és Erdély minden törvényes jogát, s szabadságát; s nem fogja megengedni, hogy ezen kegyelem ellenére bárkin, bármi bántalom éjtessék; fenhagyatik a teljes szabadság arranéze, hogy a rendék a közelebbi országgyűlésen nem csak sérelmeiket előterjeszthessék, hanem teljes szabadsággal előadhassák azokat is, a miket a nemzet jóllétére, s dicsőségére hasznosaknak gondolnak, s mind ezt kérhessék ő felsége kegyelmétől; hogy senki se kételkedhessék többé a felől, miszerint ő felsége Magyarország és Erdély minden törvényének megtartása s a hivataloknak hazafiakra ruházása által egész világ előtt bebizonyítani szándékozik, hogy Magyarország, és Erdély iránti atyai hajlama semmi kívánni valót nem hágy feun.” A vallásszabadságról így szól a 3-ik pont: „A vallásszabadság abban az állapotban fog maradni, a melyet a törvények megszabnak.”

A békealkudozások folyamában meghalt József királyt testvére

Károly váltotta föl. Károly is elfogadta, s megerősítette a szathmári békét, annnyival inkább, mert most még aggasztóbbá lett a spanyol háboru, és mert szándékozott a nemzetet megnyerni a nőági örökösödés elfogadására.

A most lezajlott forradalomnak volt általában véve annyi hatása, hogy újabb bizonyosságot nyújtott a felől, miszerint a magyar nemzet, ha a törökre nem támaszkodhatik is, mégsem hagyja magát megfosztatni alkotmányos szabadságától. Sem Károly, sem Mária Terézia nem intézett az alkotmány ellen oly nyílt támadást, mint Leopold, s megelégedtek azzal, ha a régi gyakorlat szerint, kormányzati uton, de óvatosan gyöngítgetik a lehetőséig.

1712 ben országgyűlést tartott Károly a maga megkoronázata, s a szathm. békének törvénybe iktatása végett. A koronázás meg is történt, de a békeokmány becikkelyezése, s a sérelmeknek abban megígért orvoslása elmaradt, és pedig főként azért, mert némely nagy befolyású főurak, a fölkelők főbbjeinek jószágaira áhítozva, föl akarták forgatni az amnestiát. De a király, az övéknél nagyobb tapintatossággal, érvényben hagyta azt. Egyébiránt, minthogy még most is folyt a háboru, s némi dögvésztől is lehetett tartani, felosztatta a király az országgyűlést előbb, mint végleges megállapodásra juthattak, s megerősíthettek volna a most alkotott törvénycikkek. El is halasztatott a megerősítés a következő országgyűlésre, a mely 1715-ben tartatott meg.

Az 1715. országgyűlésen törvénybe iktattatott Károlynak (a Józseféhez hasonló) felavatási hitlevele, s ekként megerősítettek az ország alkotmányos jogai, törvényei (az eshetőleges királyválasztási joggal együtt.) A 3-ik cikkben kimondatott, hogy a felavatási hitlevél, és koronázási eskü új záradéka nem értelmezhető úgy, mintha az országot el lehetne darabolni, vagy a német örökös tartományok módjára kormányozni. De a szathm. béke becikkelyezése — a fentebb említett oknál fogva — most is elmaradt, sőt a főurak reactiója folytán, törvény alkottatott, (7-ik cz.) a mely az arany bulla 2-ik pontját úgy módosította, miszerint a király törvényes idézés nélkül is elfogadhatja, s az ország határain kívül is elítéltheti a felségsértőket, csakhogy magyar tanácsosok, s bírák által. E törvénynek az a következménye lett, hogy ezután rendes szokássá vált a felségsértés gyanújába esetteknek az országon kívül elzáratása, s idegen bírák elibe állíttatása. És ez annál aggasztóbb volt, minthogy Károly alatt a kémkedés, és titkos feladások rendszere is megkezdett, a mit az 1741-ben alkotott tiltó törvény sem szüntetett meg.

Az alkotmány helyreállításán kívül fontos körülmény Károly uralkodása alatt még az is, hogy már ekkor érkezettnek látta a

nemzet az időt, a melyben tenni kellene valamit a másfél százados török iga alatt nagyon elmaradt országnak politikai, socialis, s köz-műveltségi tekintetben reformálására. Igaz ugyan, hogy a reformnak csak megkezdésére is mulhatlanul szükséges eszközök legfőbbjének, u. m. a közös teherviselésnek elfogadásától még nagyon messze volt e kor nemessége: mégis figyelmet érdemel az a történeti mozzanat, hogy már ekkor látható, ha több nem is, legalább a reformok szükségességéről meggyőződés. Az 1715. országgyűlés e tárgyban csak annyit tett, hogy választmányt nevezett ki, a mely a következő országgyűlés elibe javaslatot terjesszen a politikai közkormányzati, igazságszolgáltatási, államgazdászati reformok tárgyában, továbbá egy kérdést, úgy a hogy meg is oldott, midőn felállította az állandó zsoldos hadsereget. Felállította pedig úgy, hogy a hatalomnak ezen nagy fontosságu eszközét teljesen átadta a király kezébe, s a nemzetnek csak annyit tartott meg, hogy a mennyiben e katonaság tartására pénz kell, ennek, mint országos adónak megajánlása, az országgyűlés joga legyen. (8. cz.)

Nagy fontosságu eseménye a magyar alkotmánynak Károly korában a *pragmatica Sanctio*, vagyis, a nőág örökösödése elfogadásának kapcsában, a *dynastia*, és nemzet közt kötött kölcsönös szerződés arról, hogy Magyarország, és a *dynastia* más országai, a kölcsönös védelem szempontjából, mindig egy ugyanazon uralkodó alatt álljanak, megoszthatatlanul, és elválaszthatatlanul, úgy azonban, hogy ezen együtt birtoklás soha se váljék politikai összeolvasztássá, hanem ezutánra is mindig maradjon meg Magyarországnak mind országos önállása, mind belső alkotmányos szabadsága. Nevezetesen:

(1723. 3.) Ő cs. és kir. felsége az ország és kapcsolt részei minden lakosának és rendjének mind diplomatikai, mind más jogait, és szabadságait, kiváltságait, előjogait, törvényeit, és jóváhagyott szokásait ujlag megerősíti, és meg fogja tartani; ő felsége utódai, az ezután megkoronázandó magyar királyok hasonlóképen meg fogják tartani mind ezen jogokat; és mind ő felsége, mind a későbbben leendő királyok mások által is meg fogják tartatni.“

Mint az 1715, úgy az 172^{3/4}. országgyűlés is kiterjeszkedett a kormányzat alkotmányos módon kezelését rendelő törvények ismétlésére, azon különbséggel, hogy ezen utóbbi megpróbálta a fő, és megyei kormányzat reformjának kérdését megoldani; és a megyéknél eszközölt is némi javításokat, a főkormányzatot reformáló törvény pedig úgy ütött ki, hogy teljességgel nem felelt meg a nemzet céljának. (l. alább.)

Ámbár nem intézett Károly nyílt támadást az alkotmány ellen: de nem mulasztotta el fölhasználni minden alkalmat, hogy azt a lehe-

tőségig gyöngitse. 1715—1722-ig; 1729—1740-ig nem tartott országgyűlést, még akkor sem, midőn 1735-ben megürült a nádori szék, s folyvást üresen hagyta azt; a passaroviczi békét magyar tanácsosok nélkül hozta létre; az országnak a töröktől visszafoglalt részeit nem kebelezte vissza Magyarországba. Azonban ezen egyes, különben lényeges törvények végre nem hajtásánál fontosabb, s az alkotmányra nézve ártalmasabb volt az a körülmény, hogy, ámbár az 1722: 3. világosan kötelezte a királyt az ország önállása, s alkotmánya tiszteletben tartására: ez nem, hanem ezzel ellenkező történt. Nevezetesen, az uralkodó két ország csoportozatának megoszthatlanul, és elválaszthatlanul együtt birtoklásáról alkotott törvényt úgy fogta föl az udvar, mint Leopold korában az örökös királyságról szólót, vagyis az együtt birtoklásból politikai összeolvasztást akartak csinálni; mégpedig, minthogy az austriai országok korlátlan hatalommal kormányoztattak: Magyarországnak is ily módon átalakítására törekedtek. E törekvésből folyt most mindjárt az, hogy a főkormányzszék olyanná lett, mint a milyenné lett.

A vallásszabadság sorsa még szomorubb volt, mint a politikai alkotmányé. Az 1681. évi vallástörvény sovány engedményét is elvette Károlynak 1731-ben kiadott Resolutioja, melyben ama törvényt ugy elmagyarázta, hogy alig hagyott meg belőle valamit.

Mária Terézia alatt sem volt jobb az alkotmány helyzete. III. Károly alatt újra eléggé meggyőződhetett a nemzet a felől, hogy az alkotmánynak a létezőknél erősebb biztosítékokra van szüksége. És ezen biztosítékokat részint a főkormányzszéknek alkotmányos szellemben átalakítása, részint a fölavatási hitlevél módosítása által vélte megszerzendőknek. A mi különösen a fölavatási hitlevelet illeti: noha az 1715: 3. némi megnyugtatót tartalmazott az 1687. felavatási hitlevél új záradéka iránt: mégis aggasztotta a rendeket maga a záradék. Ezért akarták a hitlevelet módosítani, s bele iktatni, hogy: a töröktől visszafoglalt részek az országba való sággal visszakebelezendők; Magyarország nem a többi örökös tartományok módjára, hanem saját alkotmányos törvényei szerint kormányzandó; a magyar ügyek csak magyarok által intézendők; különösen a magyar hadügyek magyarokból álló hadi tanácsra bizandók; ismerje el a király, hogy Erdélyt a magyar korona jogczimén birja; hogy a nádori szék nem maradhat üresen egy évnél tovább; az országgyűléseken személyesen fogja meghallgatni a sérelmeket. Sőt be akarták iktatni azt is, hogy az adó nem a földet, hanem a nem nemesek személyét illeti.

Azonban, bár mily aggasztó volt a királynő helyzete: mégsem engedett, mivel a rendek nem voltak hajlandók az ő férjét uralkodó társsá választani, s a királynő, ezuttal, nem ment többre, minthogy

kijelentette, miszerint nem bánja, alkossanak a rendek közönséges törvénycikkeket Erdélyről, a nádorságról, s a hivataloknak, és jószágoknak csak magyarok részére adományoztatásáról. És a rendek, midőn ekként közönséges t. cikkek alkotására voltak utasítva, alkotni akartak ilyeneket nem csak ama 4 tárgyról, hanem egyébről is, p. o. az összes kormányzat, különösen pedig a helytartótanács reformálásáról, a magyar hadügyek önálló intézésének módozatáról; (a hadi tanácsban állandóan legyen 2 magyar; a hadi tisztek magyarok legyenek; a magyar ezredek itt benn szállásoljanak) továbbá a kincstár kezelésének teljes függetlenségéről, a vámrendszernek Magyarország érdekében átalakításáról. De, minthogy a rendek még most sem voltak hajlandók a herceget uralkodótárssá választani: a királynő tagadó választ adott. A rendek által e tárgyban tett második fölterjesztés után történt, hogy midőn már nagyon aggasztóvá lett a királynő trónját fenyegető veszély, fölfedezte a királynő a rendek előtt szomorú helyzetét, s ezeket ama nagy lelkesedésre hevitette. E lelkesedés napjaiban történt az is, hogy a rendek elválasztották a királynő férjét uralkodótárssá. És most egész bizalommal néztek a királynőhöz fölterjesztett cikkekre adandó válasz elibe. De nagy volt meglepetésök, midőn ugyanazon szept. hónapban tagadó leiratot kaptak. És ez oly ingerültséget szült, miszerint rögtön elhatározottak, hogy a már megígért fölkelés szervezéséhez mindaddig nem fognak, míg kedvezőbb választ nem ad a királynő. Ekkor igen válságossá lett a helyzet; nevezetesen azt tanácsolták a királynőnek a legbefolyásosabb német miniszterek, hogy ne engedjen, hanem karddal vágja ketté a csomót. De némely magyar főuraknak sikerült kiragadni a királynőt e veszélyes utról, s kieszközölni, hogy néhány nap mulva, u. m. okt. 7-kén kelt új leiratban, legalább a nagyjából kielégítette a nemzet kívánatait. Ekként helyreállott az egyetértés a királynő és a nemzet között, s megalkottattak a törvények a királynak az országban lakásáról (mit Mária Terézia maga ajánlott föl); a nádornak, mint királyi helytartónak alkotmányos teljhatalmáról, a magyar cancellaria és pénzügyi kamara önállóságáról, a magyar ügyeknek magyarok által tárgyaltatásáról stb.

Az ekként helyreállott egyetértést meg is őrizte a királynő néhány éven által, annyival inkább, mert az örökösödési háború folyamában nagy szüksége volt a nemzet jóakarátára. De alig hogy elhárult a veszély, mindjárt változni kezdtek a körülmények. Ugyanis az udvar nem volt képes megválni a hagyományos politikától, sőt hovatovább természetesebbnek találta, hogy az együtt birtoklásnak közös kormányzattá kell alakulnia, vagyis, minthogy szó sem lehetett arról, hogy a többi örökös országok a magyarországihoz hasonló alkot-

mánynyal megajándékozassanak, a magyar alkotmányt kell idomítani az ott uralkodó abszolút rendszerhez. De lehetetlen volt ezt az alkotmány ellen nyílt és erőszakos támadás által vinni véghez, mert egész világ tudta azon nagy szolgálatokat, melyeket a trón megmentése körül tett a magyar nemzet, a melyek hálát követeltek; továbbá a józanész mondta, hogy nem volna tanácsos nagyon elkeseríteni azon magyar nemességet, mely meg tudta védeni a királynőt fél Európa ellen. Ennélfogva közép utat választott az alkotmány nyílt megtámadása s az őszinte hála közt. Nevezetesen, törekedett ugyan megfosztani az alkotmányt minden erejétől: de ezt nem erőszakosan, hanem oly tapintattal akarta keresztül vinni, hogy a nemesség észre se vegye; vagy ha észreveszi, maga nyújtson neki segédkezet. Ide czélozott a főnemességnek az udvarhoz édesgetése, sok mindenféle kegygyel halmozása, a magasabb műveltség tetszetős színe alatt nemzeti jelleméből kivetkőztetése. Hitte, hogy a nemesség kiméletes lesz iránta még oly dolgokban is, melyek legföltettebb kincsét, szabadságát érdeklik, kivált ha látni fogja, hogy ő nem bántja erőszakosan az alkotmányt. Ehez járult, hogy minden lehető alkalommal hangsúlyozta a nemzet iránti hálakötelezettségét, s tagadhatatlanul tett sok olyat, a mi részint a nemzeti hiúságnak hizelkedett, részint a közművelődést mozditotta elő. És ezekkel annyira megnyerte a nemzetet, hogy legkisebb jótettei is hálaival, sőt lelkesedéssel fogadtattak, és ámbár nem egy okot adott komoly aggodalomra: csak ritkán, és csak a fontos kérdéseknél találkozott ellenszegüléssel.

A nemesség lovagiasságába s kiméletességébe vetett bizodalom oly bátorrá tette a királynőt, hogy az alkotmányosság külszínének megtartása mellett mindent lehetségesnek és szabadnak talált, a mi a kitűzött cél eszközeül szolgál; másfelől olyan érzékenynyé, hogy az országgyűlések részéről a legkisebb ellenszegülés is vérig ingerelte. Így p. o. 1751-ben szükségesnek látta országgyűlést tartani részint azért, hogy Ausztria államadosságainak, melyek a közelebbi háboru alatt is sokkal szaporodtak, kamatai fizetésének könnyítése végett, emeltesse az országos adót; részint azért, hogy becikkelyeztessen néhány várost, melyeket ő már előre felruházott a királyi városi jogokkal. Továbbá midőn a rendek nem voltak hajlandók sem a kérdéses városok becikkelyezésére, sem az adónak oly mérvben emelésére, mint ő kívánta volna, oly ingerültségbe jött, hogy azonnal feloszlatta az országgyűlést, s alig lehetett rávenni, hogy egy pár napot engedjen, míg elkészülhetnek a törvényczikkek, a mikor aztán végre is megtették a rendek, a mit kívánt. És még így is nem csak szóval fejezte ki rosszaságát, hanem azzal is, hogy 13 évig nem tartott több országgyűlést. 1751. óta nagyobb ellenszenvet érzett, s ke-

vesebb kiméletet mutatott az alkotmány iránt. Teljesen félre tette azon kevés tartózkodást, a mit még eddig tanusított a magyarországi főkormányzéseknek legalább névszerű önállósága érdekében. Azonban, minthogy a még ezután jött 7 éves háboru megint nagyon kiűritette a kincstárt, s sokkal szaporította Ausztria államadósságát: a háboru bevégeztével új országgyűlésre hívta a rendeket 1764-ben.

Az 1764. évi országgyűlést nagyon nevezetessé akarta tenni a királynő. Nem kevesebbet akart itt kivinni, mint a nemességnek közvetlen megadóztatását; ekként az egyenlőségnek, ha nem is teljesen a jogokban, legalább a terhekben életbeléptetését, s ezzel kapcsolatban a jobbágság sorsának enyhítését. Azonban, minthogy maga sem reménylette, hogy ezt minden előkészület nélkül keresztül viheti: meglehetősen óvatossággal s kimélettel fogott a dologhoz. Nevezetesen, az országgyűlés megnyitása előtt fejtegette némely bizalmas emberei által (kik közt legkitűnőbb volt e nemben Kollár Ádám) azon eszmét, melyet már Leopold szőnyegre hozott, t. i. hogy a nemesség adómentessége indokolt volt hajdan, midőn még vérrel adózott a hazának; az újabb viszonyok közt pedig, midőn már állandó sereg van, nem teljesít többé a nemesség honvédelmi szolgálatot, s így azt hozza magával az osztó igazság, hogy másképen adózzék; annyival inkább, mert köztudomásu, hogy az ország sok tekintetben hátra maradt, s sok olyan intézkedésre van szüksége, a melyekre pénz kell; az eddig adózott nem nemes osztályra pedig nem lehet rakni új terheket. Továbbá mind a szoros igazság, mind a méltányosság azt kívánja, hogy azok, a kik legfőbb jogot élveznek, ne vonják ki magokat az állam terheinek viselése alól. Ezen eszmék fejtegetése figyelmet ébresztett ugyan, de egyuttal nagy ingerültséget is szült. Ugyanis a magyar nemesség még távolról sem volt arra megérve, hogy a közös teherviselés igazságos és méltányos voltát átlátta volna; még ekkor a nem adózást a szabadsággal, az adózást a szolgasággal egyjelentésűnek tekintette. Másfelől az is igaz, hogy a nemesség sokkal jobban ismerte az udvar politikai céljait, sem hogy ne tudta volna, miszerint a nemesség által fizetendő adó, a fennforgó körülmények közt, nem az ország fölvirágoztatására fordíthatnák, hanem fegyverül használtatnék a nemesség által képviselt alkotmány fölforgatására.

Midőn megnyitott az országgyűlés, a királynő nem merte (a propositiókban) nyíltan kimondani a rendek előtt a mit akart, s úgy fejezte ki akaratát, hogy „szabályoztassék a nemesi fölkelés,” Ellenben világosan kijelentette másik akaratát, u. m. a rendes adó főlebb emeltetését. Jól tudták a rendek, hogy a királynő azt érti ezen szabályozás alatt, miszerint a nemesség pénzzel, azaz állandó adóval váltsa meg magát a fölkelés terhétől, de minthogy

ők ezt épen nem akarták, úgy vetették félre az indítványt, hogy „nem értették meg a királynő akaratát.” Az adó fölemeléséről szóló propositiót tárgyalás alá vették ugyan, de kevesebb engedékenységgel, mint a mennyit a királynő óhajtott. Nevezetesen, 250 pontból álló sérelmi laistromot terjesztettek föl, melyeknek orvoslását kérték, másfelől nehézségeket támasztottak az adó fölemelése ellen. Elmondták, hogy épen a királynő által is pártolt adózó néposztály érdeke tiltja az adó fölebbemelését, mert részint a két nagy háborúra adott rendkívüli segélyek, részint a nyomasztó vámrendszer miatt általános az elszegényedés minélfogva kérték a királynőt, hogy a meglevő adók alább szállítását is engedje meg. És most épen oly ingerültségbe jött a királynő, mint 1751-ben, s alig lehetett rávenni, hogy rögtön föl ne oszlassa az országgyűlést. Ettőlfogva halálaig (15 éven át) nem tartott több országgyűlést, mert a most tapasztalt vonakodás folyvást nagyobbodó ellenszenvet költött benne a „nyakas” országgyűlés iránt, s még szilárdabbá tette elhatározását az abszolút kormányzat keresztülvitelére. Az 1765-ben megürült nádori szék folyvást üresen hagyatott.

II. József uralkodása sok tekintetben fontos Magyarország alkotmányára nézve. Ő gyökeres politikai és társadalmi reformokat akart életbe léptetni. Még anyja életében szerette volna megkezdeni az átalakítást, de ezt nem tehette, mert anyja nem akarta vele megosztani az uralkodás dicsőségét és hatalmát, egyedül csak a hadügyek intézését, és a katonaság fölötti hatalmat engedte át neki. Mária Terézia e féltékenykedésének két fontos következménye volt, egyik az, hogy József, a mily türelmetlenséggel s fájdalommal látta kedvencz terveinek elhalasztatását, oly mohón fogott azok valószínűségéhez, midőn anyja halála után rá szállott a hatalom; másik az, hogy neki 15 éven át csak a katonaság fölött levén hatalma, megszokta a föltétlen parancsolást, s az alárendeltek föltétlen engedelmességét.

József reformtervei oda irányultak, hogy egész birodalmában oly központosítást hozzon létre, mely azt a szó teljes értelmében egy államtestté forraszsza, közös törvények, közös kormányzat alá vegye; továbbá, hogy lerombolja azon választó falakat, melyek az állam különböző osztályu polgárait elkülönítik egymástól jogi tekintetben; egyenlőséget léptessen életbe mind a jogokban, mind a közterhekben, hogy népeit fölszabadítsa a papságnak a fölvilágosodást gátló befolyása alól, s terjessze az általános fölvilágosodást.

Jól tudta József, hogy az általa tervezett politikai reformok homlokegyenest ellenkeznek Magyarországnak számtalan törvényben biztosított önállóságával, a társadalmiak pedig a kiváltságos papság és nemesség érdekével; tudta, hogy Magyarországnak minden ilyes

ujtást csak az országgyűlésen lehet törvényesen eszközölni. De tudta, s különösen az 176¹/₃. országgyűlésen szerzett tapasztalataiból tudta azt is, hogy mind általában az alkotmányos rendek, mind különösen a papság és nemesség annyira ragaszkodnak az alkotmányhoz és kiváltságaikhoz, hogy nem egy hamar fognak ilyen reformokra ráállani; és így neki egész életén át hiában kellene várakozni, míg a nemességet meggyerhetné a közreműködésre; következésképen vagy teljesen le kell mondania kedvencz terveiről, vagy egyszerűen meg kell semmisítenie az ezeket gátló rendi kiváltságokat, és alkotmányt. Ugyde ő annyira szerelmes volt terveibe, s oly égetőnek látta a sietés szükségét, hogy teljességgel nincs idő a várakozásra. Ehez járult, hogy határozott ellensége volt nem csak a rendi előjogoknak, hanem az alkotmányos szabadságnak is, s úgy volt meggyőződve, hogy az uralkodók kizárólagos joga és kötelessége az állam és nép java fölött határozni, a népeknek pedig csak engedelmeskedniök kell. Mindezeknél fogva tisztában volt a felől, hogy el kell törölnie, s el fogja törölni a rendi előjogokat, és az egész alkotmányt.

És midőn ekként szakított az alkotmánynyal, abban különbözött elődeitől, hogy nem koronáztatta meg magát, mert mint monda, nem akar esküszegő lenni, nem akar megesküdni azon törvényekre, melyeknek megsemmisítését élte főfeladatának tekinti. Nem is volt alkotmányos magyar király, hanem a szó teljes értelmében abszolút uralkodó.

Igaz ugyan, hogy József reformjainak nagy részére már ekkor nagy szükség lett volna; és hogy ő Magyarországnak jóltevőjévé lehet vala, ha alkalmazta volna magát a dolgok fejlődésének természetes rendjéhez, ha a közvéleményt czélszerűen előkészítette volna, s annak idejében alkotmányos uton foganatosította volna reformjait; de az nem történt, sőt ellenkező eredményt hozott létre. Ugyanis azon mód által, a melyet követett, t. i. az elhamarkodás és önkénykedés által még inkább elidegenítette a nemességet ezen reformoktól, s hátrább vetette ezeknek megvalósulását.

Noha nem lehet tagadni, hogy a nemesség már ekkor átlátta a reformok szükségességét; s azt is tudta, hogy József reformjainak nagy része a közjó érdekében történik: de az alkotmányt, és a kiváltságokat fenyegető veszélyek oly elfoglaltá tették, hogy Józsefnek minden, de minden ujtásában rémképet látott. ¹⁾

¹⁾ Így p. o. Nyitra megye „nem csak a újabb, de halálos csapást” látott a conscriptio-ra vonatkozó rendeletben. Mégpedig nem csak azért, mert a császár rendelete szerint a katonai hatóság közbejöttével kellett történni az összeírásnak, s ekként ut nyitott a katonai hatóságnak a kormányzati ügyekbe avatkozásra; hanem ezért is, „mert felséged maga

József, bár nem csinált titkot terveiből: mégsem volt egészen őszinte. Trónra léptekor egy manifestumot adott ki, melyben egész általánosságban ígérte, hogy fentartja az ország szabadságát és jogait; a megyékhez intézett köriratában pedig azt mondta, hogy megerősíti a megyei tisztviselőket, s eleve biztosítja a nemesség kiváltságait. Azonban a rendek hamar átlátták célzatait, s nem mulasztották el a megyegyűlésekből figyelmeztetni őt a dynastia és a nemzet közt fennálló kétoldalu kötés természetére, és kérni, hogy tartson országgyűlést, koronáztassa meg magát, igérvén, hogy szívesen közreműködne minden czélszerű reform valóztatásában. De József nem hitt ezen ígéret őszinteségében.

Józsefnek, uralkodása elején kiadott nevezetesebb rendeletei többnyire közműveltségi s egyházi ügyekkel foglalkoztak. Ilyenek voltak p. o. a sajtó fölszabeditása, a birodalmabeli papság és a római curia közvetlen összeköttetésének megszüntetése, a vallásos türelmi rendelet, és a kolostorok eltörlése, a melyek nagyon elkeserítették a papságot. A mit kezdetben tett a politikai kormányzat körül, abból még nem lehetett látni, mily messze szándékozik menni, következésképen még nem riasztotta föl a nemességet. De 1784. óta egymást érték a meglepetések, s még magához sem jött a nemzet valamely rendelet fölötti csudálkozásából, s már újabb és veszélyesebb vonta magára a figyelmet. *

Általános lett a megdöbbenés, és elkeseredés. Egymást érték a megyei gyűléseknek noha tiszteletteljes, de erélyes fölterjesztései, melyekben figyelmeztették a dynastia, s a nemzet közt fennálló kétoldalu kötés természetére, s kérték, ne térjen le a törvényes utról, tartson országgyűlést, koronáztassa meg magát, igérvén a magok ré-

mondja, hogy Ausztriában is így van; már pedig minket nem szabad a többi örökösartományok módjára kormányozni.“ (Collectio ordinationum Josephi II. et repraesentationum regni Hungariae Comitatum 117-29.) Temesmegye ugyanezen rendeletet ellentétben látja az arany bulla 3-dik pontjával: „A nemeselek házaiban, falvaiban meg nem szállunk, hanem a meghivatunk.“ „Ime! — mondja — már a katonák is hozzánk jönnek hivatalul. 1785. január 31-kén kelt rendeletében megállapítja József, hogy a gymnasiumokban 6 frt, a bölcsészeti akademiákban 9 frt, a jogiakban 15 frt tandíjt kell fizetni évenként, a mely pénz a szegény tanulók segélyezésére fordíttassék. Biharmegye ez ellen tett fölterjesztésében nem csak azt mondja, hogy a fundus studiorum fedezhetné az ilyes szükségeket, hanem azt is, hogy e rendelet ellenkezik mind az ország szabadságával, mind a jó erkölcsű népek példájával. Mi lehetne az államra nézve veszélyesebb, mint a szüléket adó alá vetni azért, hogy gyermeiket taníttatni akarják. Bizonyára halálos sebb ez, a mely nem csak az egyes polgárok szívét szaggatja, hanem a közhitét is felforgatja, s megszentésteleníti. (i. m. 211—2.)

széről, hogy szívesen közreműködnek minden czélszerű reform behozatalában. Ugyde József sokkal jobban ösmerte a nemesség közhangulatát, sem hogy hihetett volna ezen ígéret őszinteségében, s majd minden rendeletének végére oda tette, hogy ez megváltozhatlan akarat, a melytől semmitféle feliratok nem fogják eltántorítani. Viszont a megyék, midőn látták, hogy József kifogyhatatlan a meglepő rendeletekből, részint erélyesebb feliratok, részint egymásnak körlevelek segélyével buzditása, s ekként egy compact közvélemény szavának a mérlegbe vetése által akarták őt megállítani, s a törvény útjára visszatéríteni. József pedig a közvélemény nyilatkozásának útját is bevágta, midőn mindjárt 1784. aug. 30-án betiltotta a megyék körleveleit, utóbb az országos politikai ügyek fölött vitatkozást, végre a megyegyűléseket is.

1784. apr. 13-án kelt rendeletében megparancsolta, hogy a korona a pozsonyi várból, a hol a törvények értelmében őriztetett, vitessék Bécsbe, a csász. család magánkincstárába. Tette pedig ezt azon indokolással, hogy „a pozsonyi várat seminariummá alakítani szándékozik, és mivel ekként nincs hely a korona számára, Bécsbe viteti addig, míg más alkalmas hely fog találtatni.“¹⁾

Egyuttal megparancsolta azt is, hogy a koronaörök, és az országbiró személyes felügyelete alatt és jelenlétében eszközöltessék az elszállítás, kétségtelen volt, hogy a korona elvitelének a mondottnál sokkal fontosabb indoka, és nagyobb jelentősége van. T. i. hogy a koronának a drága ócskaságok lomtárába tevése azt jelenti, hogy ne is számítson a nemzet többé azon alkotmányra, a melynek symboluma a szent korona. És noha a megyéknek e törvénytelenység ellen tett fölterjesztéseiből tisztán láthatta, mily nagy a rendek ragaszkodása az ő alkotmányhoz, s ennek egyes intézményeihez: ugyanezen évben bocsátott ki egy másik rendeletet, a melynek tartalma még meglepőbb volt. Nevezetesen, máj. 18-án megparancsolta, hogy az eddig használt latin helyett a német legyen az ország hivatalos nyelvén. Az volt ebben József célja, hogy ez által is előbbre vigye birodalma különböző országainak egy államtestté forrasztását. De ennek indokolásában sem volt egészen őszinte. E rendeletet így indokolta: A mely nemzet holt nyelven intézi ügyeit, vagy azt bizonyítja, hogy neki magának nincs nyelve; vagy azt, hogy saját nyelvén olvasni és írni nem tud. Képtelenség valamely államot holt nyelven kormányozni. Más államok már régen félretették a latin, mint hivatalos nyelvet. Magyarországon oly sokféle nyelv van, hogy a magyart teljességgel nem lehet a többség nyelvének tekinteni. Tehát németnek kell lenni

¹⁾ Collectio stb. 46—7.

a kormányzás nyelvének, annyivalinkább, mert az egész monarchia ügyei ezen intéztetnek; ez összeforrasztandja a különböző tartományok népeit. Nagy hasznára lesz a közjónak, ha csak egy hivatalos nyelv lesz, mert Magyarország népeinek nem kellend sokféle nyelvet tanulni, csak egyet, n. m. a németet. Ezeknél fogva rendeli, hogy: a folyó 1784. nov. 1-től fogva az egyesült magyar-erdélyi cancellaria németül intézzen minden ügyet, kivéve az igazságszolgáltatásiakat; a helyt. tanácshoz németül írjon, a municipiumokhoz intézendő leirataiban pedig még egy évig (1785. nov. 1-ig) használhatja a latin nyelvet, azontul pedig csak a németet. A folyó 1784. nov. 1-től kezdve a helyt. tanács is németül tárgyalja ügyeit. A következő 1785. nov. 1-től kezdve a municipiumok nyelve is a német legyen a kormányzati ügyekben; három év múlva pedig az igazságszolgáltatásban is, kiterjesztetvén ez az ügyvédekre is. Ezután senki sem léphet hivatalra, ha németül nem tud; 1785. nov. 1-től kezdve candidálni sem lehet olyat. Az országgyűlések tárgyalási nyelve is német lesz. A most folyó 1784. nov. 1-től kezdve csak olyan tanulókat lehet fölvenni a gymnasiumokba, akik tudnak olvasni és írni német nyelven. Azonban épen e pontot illetőleg ez nem utolsó szava ő felségének; majd fog, körülményszerűleg kiadni pótrendeleket. Ő felsége ezeket érett megfontolás után és nem a magyar nyelv elnyomása végett rendeli; előre kijelenti tehát, hogy e rendeletétől semmiféle feliratok által nem fogja magát eltántoríttatni.¹⁾

Leirhatlan volt e rendelet hatása. Mert bár ez nem a magyar, hanem a holt latin nyelv kiszorítására volt czélozva; és bár József azt mondta, hogy nem szándékozik a magyar nyelvet elnyomni: mégis kétségtelen volt, hogy ez sokkal több a holt latin nyelv kiszorításánál, s nem kevesebbet jelent, mint Magyarország germanisálását.²⁾

Ugyanezen évben tette az első lépést a megyék hatóságának megszüntetésére, s ezen első lépést nem sokára követték a többiek, úgy hogy 1786-ban teljesen megsemmisítette a megyéket. E tárgyban 1786-ban kiadott rendelete különösen érdekes. Nevezetesen, noha neki határozott akarata volt nem tartani országgyűlést, legalább addig nem, míg biztos reménye nem lehet, hogy az országgyűlés kész-

¹⁾ Collectio stb. 54—61.

²⁾ Hogy József csakugyan nem volt barátja a magyar nyelvnek, mint nemzetiségi tényezőnek, megmutatta azzal, hogy midőn Révai Miklós magyar nyelvemivel társulatot akart fölállítani, s erre engedélyt kért, ezen engedélyt határozottan megtagadta, s e megtagadást azzal indokolta, hogy: „én a német birodalom császára vagyok, s azon országok, a melyek birto-
komban vannak, csak részei az államszövetségnek.” (Horváth M. V. 329.)

séggel elfogadja az ő reformjait; és noha még 1786-ig egyet sem tartott: mégis azt mondja ezen rendeletben, hogy: „az ezután gyakrabban tartandó országgyűléseken“ szabad lesz a rendeknek panaszt tenni a megyei tisztviselők ellen.¹⁾

A közös teherviselés eszméjének megvalósítására is megtette az első lépést 1784. aug. 16-án, midőn megrendelte az összes lakosság megszámlálását, s a házak megszámozását, a melyek nélkül — mint írta — lehetetlen tudni általában ugyan az ország erejét, különösen pedig, hogy mennyi katonát képes kiállítani az ország; és mert az adókiivetésnél gyakori visszaéléseknek is csak így lehet elejét venni. E rendelet végrehajtásának módozatát illetőleg azt parancsolta, hogy a megyei tisztviselők a katonai hatóságokkal egyetértésben eszközöljék az összeírást.

Jól tudta József, hogy a nemesség az adómentességi kiváltságot tekinti oly sarkalatos jognak, a melyről nem könnyen mond le önkéntesen. Ennélfogva igyekezett e tárgyban fel is világosítani a nemességet, s meggyőzni a felől, hogy ez elengedhetlen életszükség; és hogy ő lehetőleg igazságos, s méltányos módon akarja ezt keresztül vinni. Nevezetesen, a földbirtokot akarja az adó alapjává tenni; és hogy pontosan tudni lehessen, mennyi földbirtoka van valakinek, az egész országban minden földbirtokot föl fog mérteni; és ha majd megtörtént a fölmérés, országgyűlést fog tartani, s ki fog egyezni a nemességgel az adórendszer módozata fölött. Azonban előre is megmondta általánosságban, hogy Magyarország évenkénti adóját 12 millio forintra akarja emelni, s ezen összegnek $\frac{3}{4}$ -ét a nemesség által akarja fizettetni. És ha ekként tetteleg életbe lép a nemesség adózása, mint fölöslegest meg fogja szüntetni a mostani közvetett adózást, u. m. a köz benső vámokat; továbbá elengedi a fiscalitást, és nemesi fölkelést.

E terv kivitelének tetteleges megkezdésével késett 1786-ig; ezen év február 10-én adta ki a földek fölmérését illető rendeletet, melynek indokolásában tisztán megmondta, mit akar. T. i. a földbirtok mennyiségének biztos tudása nélkül lehetetlen igazságosan vetni ki akár a házi, akár az országos adót, mert a porták nagy önkénykedéssel vannak felosztva az egyes hatóságok közt. De szükséges a fölmérés a nemességre nézve is, mert e nélkül nem lehet igazságosan felosztani sem a fölkelés terhét, sem ennek a jelenkor által követelt átalakítását, azaz pénzzel megváltását.²⁾

E közben minden fontosabb rendelet ellen fájdalmas panaszra

¹⁾ Collectio stb. 285.

²⁾ Collectio stb. 263.

fakadtak a megyék. És József 1786. június 20-án kelt rendeletében végképen betiltotta a megyegyűléseket, mégpedig azon laconicus indokolással, „hogy a politikai ügyek minél alkalmasabb, s a czéljuk minél megfelelőbb módon intéztethessenek.“¹⁾ — József sem eddig, sem ezután nem adott ki olyan rendeletet, a melyben egyenesen, és világosan kimondta volna (mint Leopold tette 1673-ban), hogy teljesen eltörli az alkotmányt. És mégis eltörölte, egyfelől ugyan a koronázás mellőzésével; másfelől pedig egyes rendeleteivel, a melyek az országnak most egyik, majd másik törvényes jogát döntötték meg, a melyek közt talán épen a megyei gyűlések végleges eltörlésére vonatkozót lehetne olyannak tekinteni, a mely a legnagyobb csapás volt az alkotmányra.

A megyék elnémulása után nem volt többé alkalma a nemzetnek törvényesen nyilatkozni az absolut uralom ellen; erőszakos nyilatkozat pedig nem látszott lehetségesnek az országban szállásoló nagy katonai erőtől való félelem miatt. E kényszerített hallgatást arra magyarázta József, hogy a nemzet akarva, nem akarva, végre is megnyugszik az új állapotban, s nincs miért késni az épület betetőzésével, meg lehet szüntetni az alkotmányos élet végmaradványát is, u. m. a nemesség adómentességét. Sőt sürgetősnek is látszott a munka befejezése annál fogva, mert a török háborúra sok pénz kellett. Így történt, hogy 1788-ban megrendelte a nemesség megadóztatását, a nélkül, hogy az e tárgyban ígért országgyűlést megtartotta volna. Azonban, minthogy világos volt, hogy a földek fölmérése nagyon hevenyészve történt, s ennél fogva nagyon tökéletlen: nem látta igazságosnak ezt fogadni el az adókulcsául, hanem azt rendelte, hogy most kivételesen, tartson minden megye egy rendkívüli közgyűlést, s itt történjék a minden megyére kivetett adóösszegnek az egyes birtokok közt felosztása. Az így tartatni engedett, sőt rendelt megyegyűlések voltak a dolgok megfordulásának egyik tényezője. Nevezetesen:

A megyék, bár kezdetben megelégedtek azzal, hogy tiszteletteljesen ugyan, de erélyesen kérték az uralkodót, hogy állítsa vissza az eltörölt alkotmányt, sőt itt-ott, ki is vetették a kívánt adókat: de hirtelen fölbátorították a megyéket a külesemények. Ilyen volt először is a török háborúnak a királyra nézve szerencsétlen folyama, a mely magában véve is hathatós ok volt arra, hogy a vérig bántott nemesség daczolni merjen az uralkodónak — mint mondták — tisztán csak katonai erőn épült hatalmával. Ehez járult, hogy az Ausztria, és Poroszország közt ekkor létezett nagy feszültségnél fogva, a porosz kormány, nyíltan és határozottan izgatott a József elleni nyílt

¹⁾ i. m. 284.

fölkelésre; minélfogva annyira nőtt az ellenszegülés, hogy a megyék megtagadták a törvénytelen adót. Majd, midőn a francia forradalom is kitört 1789-ben, s ennek szelleme az ausztriai Belgiumban nyílt fölkelést szült, sőt ennél is sokkal többet, u. m. a Habsburg Lothringeni dynastia detronizálását: Magyarországon is oly erőt vett az ellenszegülés, hogy a vármegyék érvényteleneknek nyilvánították, s teljesen eltörölték Józsefnek minden rendeletét. Általánossá kezdett lenni az a nézet, hogy ha vissza nem tér a törvény, és alkotmány útjára, nem kell többé uralkodónak tekinteni. Szóval, oly általánossá, és erőssé lett a dacz, és nyílt ellenszegülés, hogy naponkint lehetett várni a fegyveres kitörést, a melyet vagy fegyverrel, vagy a nemzet jogos kívánatának teljesítésével lehet legyőzni. Amazt teljesen lehetetlennek mutatták a körülmények. És így, ha Magyarország birtokát is kockára tenni nem akarta, engednie kellett. És engedett. 1789. decz. 18-án kelt körlevelében tudokra adta a megyéknek, hogy rövid időn országgyűlést fog tartani. Majd, midőn látta, hogy ez sem képes lecsilapítani az ingerültséget, tovább ment, s 1790. január 28-kán kelt manifestumában kijelentette, hogy egészen az alkotmány útjára tér, országgyűlést tart, s megkoronáztatja magát; addig is, míg ezt mostani betegsége miatt tehetné, ezennel visszveszi minden rendeletét, kivéve hármát, u. m. a kolostorok eltörlésére, a vallási türelemre, és az örökös jobbágyság eltörlésére vonatkozókat. Azonban, a rög-tönzésből származható veszélyek megelőzése végett, hagyjanak a megyék mindent a mostani állapotban a f. é. május 1-ig; addig ő maga fogja megszabni azon módokat, a melyek szerint történjék a mostani helyzetből a visszamenetel a törvényes állapotra. Végre elvárja, hogy a megyék találni fognak módot, hogy az országgyűlésig is élelmez-hessék, s ujonczokkal szaporithassák az ellenség előtt álló katonaságot.¹⁾

E manifestum, illetőleg az alkotmány visszaállítása sem volt képes lecsilapítani a már nagyon fölhevült kedélyeket. A megyék nagyobb része, noha tiszteletteljes hangon nyilvánította háláját az alkotmány visszaállításáért: mégsem mulasztotta el kifejezni elégedetlenségét azzal, hogy a király az országgyűlés idejét oly bizonytalanul tűzte ki, hogy az még másfél évig is elhúzódhatik, s sürgette a haladéktalan összehívást; továbbá tiltakozott a törvénytelen adónak az országgyűlés megnyitásaig szedetése ellen. Némely megyék pedig, a hálakifejezéseket mellőzve, szenvedélyes hangon fakadtak ki a fölött,

¹⁾ Collectio repraesentationum Regni Hungariae de die. 28. Januarii 1790. I. 2—4.

hogy a király még most sem tért egészen a törvényesség útjára, s tagadták meg a subsidiumok tovább szedetését.¹⁾

60. §. Országgyűlések.

Az országgyűlések szerkezete, lényegében, most is folyvást az volt, a mi 1608. óta, csak némi kevésbé jelentékeny változások történtek. Ilyen volt az, hogy szaporodott mind a két tábla tagjainak száma. P. o. a rendi tábla tagjaié némely városoknak királyi városokká tévése által; a főrendi tábla tagjaié pedig részint annál fogva, hogy 1715-ben hely és szavazat adatott a jezsuitarend két küldöttjének, részint annál fogva, hogy Mária Terézia 7 új püspökséget alapított, részint végre az indigenatusnak bőven osztogatásánál fogva.

A főrendi táblát illetőleg némi érdekléssel bir az 1687: 10., mely megszabja, hogy annak tagjai mily rendben üljenek.

A mi a rendek tábláját illeti: rendes gyakorlat volt már, hogy a király minden megyében két-két követet választatott. Az 1681. évi országgyűlés sérelemképen akarta ezt fölterjeszteni, de a főrendi tábla nem tette magáévá ezen ügyet. Fontosabb az, hogy a politikai viszonyoknál fogva az alsó táblán nőttön nőtt a feszültség a megyék és a városok közt, ezen utóbbi elemnek folyvást nagyobbodó száma és ereje miatt. Innen érthető, hogy az 1687: 17. megszabja, miszerint, mivel a városok politikai súlya már-már egyenlő a nemességével, nem kell a városokat szaporítani fontos okok nélkül. Egyébiránt, bár nem volt törvény, mely a szavazatokat szabályozta volna: mégis tudtak a megyék követei oly nyomatékot szerezni magoknak, miszerint, a mire az ő többségök hajlott, az a rendi tábla határozatának tekintetett.²⁾

Figyelmet érdemel az is, hogy az 1723: 7., midőn az országgyűlés tagjairól s ennek teendőiről szól, csak a főpapokat, főurakat, megyéket, Horvát-, Dalmát- és Tótországot említi, a városokról pedig hallgat.

A mi a tanácskozások menetelét illeti: már ekkor kifejlődve látjuk

¹⁾ Így p. o. Gömörmegye a még életben lenni bitt Józsefnek írta márt. 2-án: „Bámulni fog a világ, midőn hallani fogja, hogy a magyarok urok gyöngédségére engedetlen, daczos választ adnak. De megszűnik bámulata, ha a magyar nemzet érveit figyelembe veszi. — — — Kénytelen megtagadni a subsidiumokat, midőn látja, hogy nem csak az egészséges, hanem még a haldokló fejedelem is sebeket üt törvényes jogain. — — — Szent törvényök van a magyaroknak, hogy csak azt tekintsek igazán fejedelmöknek, a ki megesküdt, megkoronáztatott, és esküjét meg is tartja“ stb. (i. m. I. 71—2)

²⁾ Pauler Tivadar. Magyar Encyklopaedia „Alsó tábla.“

a kerületi üléseket. Nevezetesen a rendi tábla tagjai kerületenként összejövén, előre megvitatták a fontosabb tárgyakat, s még a szavazatokkal is tisztába jöttek, mielőtt az országos ülésben fölvetetett volna. 1741 óta az a változás történt a kerületi ülések tartásában, hogy nem mind a négy kerület tagjai külön, hanem két testületben, u. m. a két dunai, és két tiszai kerületbeli megyék követei együtt tartották üléseiket. Sőt volt példa arra is, hogy mind a négy kerület együtt ülésezett. A kerületi ülésekben nem vett részt a királyi tábla.

Az 1655: 61. eltörli azon törvényt, mely szerint ügyvédek nem lehettek országgyűlési követekké; az 1715: 50. pedig a harminczadosokra is kiterjeszti ezen fölmentő engedélyt.

61. §. *Kormányzat.*

A kormányzat rendszere olyan volt, mint az előbbi korszakban (kivéve az 1673—81. éveket, melyek alatt el volt törölve az alkotmány). Most is a cancellaria és nádor lettek volna a legfőbb kormányzati organumok, ha ugyancsak a régibb szokás szerint az ausztriai cancellariánál nem lett volna a kormányzó hatalom. Vesselényi Ferencz nádornak 1667-ben történt halála után üresen hagyatott a nádori szék, s az esztergomi érsek Szelepcsényi bizatott meg a helytartósággal. Az összeesküvésből származott lázadás elnyomtatása után pedig új alaku kormányhatóság jött létre, nevezetesen teljhatalmu polgári és katonai kormányzóvá tétetett a német lovagrend nagy mestere Ambringen János, rendeltetett mellé egy magyarokból és külföldiekből vegyesen összeállított tanács. Ugyanekkor felosztatott az ország 10 kormánykerületre, s mindenik ilyen kerület élére állítottott egy kerületi főnök (Kreishauptmann) ki a főkormányzótól vett rendeletek s utasítások szerint vitte a kormányzást.

1681-ben az alkotmánynyal együtt visszaállítottak a törvényes kormányorganumok is, u. m. a cancellaria és nádorság, s a szokás szerint törvényben kimondatott, hogy mind a cancellariának, mind a nádornak visszadatik a régi törvényeken alapuló teljes hatóság. — Azonban most épen úgy nem voltak önállók ezen kormányzések, mint ezelőtt, és az 1687. évi országgyűlés úgy próbált segíteni a bajon, hogy két magyart rendelt nevezetni a cancelláriához.

Az 1715. évi országgyűlés úgy vélte megszerezhetni a magyar cancellaria önállóságát, hogy törvényt alkotott, mely szerint „a magyar cancellaria ne függjön semmi más udvari dicasteriumtól, s nem alárendelt minőségben, hanem, mint ugyanazon fejedelem önálló dicasteriuma érintkezzék a többivel.” Ugyanezen országgyűlés gyökeresebb orvosságot is látott szükségesnek, s ennél fogva a kormányzat

mezején eszközlendő reformtervek készítésével is bizott meg egy országos választmányt. Ezen javaslatok tüzetes tárgyalás alá kerültek az 172 $\frac{2}{3}$. országgyűlésen.

Midőn az 1722. országgyűlés tárgyalás alá vette a kormányzat reformját, azt hitte a nemzet, hogy valahára jobb idők kezdődnek. Az 1723: 98., 101., 102. szervezett a nádor, mint királyi helytartó mellé egy „Magyar királyi helytartó tanácsot“ (*consilium regium locumtenentiale hungaricum*), és pedig úgy, hogy válaszszon a király az ország minden vidékének főurai és nemesei közül 22 helytartósági tanácsost, kiknek rendes elnökük a nádor legyen; e helyt. tanács, egyedül a magyar királytól függve, minden más hatóságtól teljesen függetlenül kormányozza a magyar királyságot; törvényellenest semmit se tegyen, sőt hajtsa, s illetőleg hajtassa végre a törvényeket a municipiumok által. Ezen helyt. tanácsnak a cancellariához való viszonya úgy szabályoztatott, hogy a cancellaria igazgatóját és két titkárt a helyt. tanács tagjai közül nevezze ki a király, a többi tisztviselőket illetőleg a helyt. tanács tegyen előterjesztést.

Ezen ujlag szervezett helyt. tanács teljességgel nem felelt, de nem is felelhetett meg a nemzet várakozásának. És pedig nem csak azért, mert teljesen nélkülözi az országgyűlés befolyását, s a tanácsosok felelősségét, hanem azért is, mert oly szerkezetet nyert, mely-nélfogva épen semmit sem tehetett a függetlenség és alkotmányosság megóvására, sőt eleve megfosztatott minden tetteleges hatalomtól.

Nagyon fontos körülmény itt az, hogy a törvény csak a tisztán politikai kormányzatra terjeszti ki e helyt. tanács hatóságát, és midőn nem szól a had- és pénzügyekről, ezek kivétetteknek tekintettek a helyt. tanács hatósága alól. Továbbá, ámbár e törvény a cancellariát a helytartó tanács cancellariájának nevezi: mégsem az a viszony volt köztük, a melynek lenni kellett volna, mert a helyt. tanács alatta állott a cancellariának, (s mindkettő az ausztriai cancellaria alatt). Még nagyobb veszély rejtett abban, hogy a helyt. tanács ügykezelése akként szerveztetett, miszerint e tanács fölirotokban közlekedjék a királylyal, kitől hasonlóképen írásban kap választ. Ha pedig valamely fontosabb ügy adná elő magát, olyan, a mely személyes értesítést kíván, ezt, mint illet, jelentse föl a tanács a királynak, és ha a király megengedi a személyes értesítést, akkor küldjön a tanács a királyhoz két tagot, különben pedig elmarad a személyes értesítés. Ennél is veszélyesebb volt pedig az, hogy mihelyt megkezdte működését e helyt. tanács, azonnal rendelt a király a tanács üléseibe egy német inspectort, kinek föladata részint az volt, hogy kémkedjék, részint az, hogy minden fontosabb ügyben értesítse a tanácsot a király

szándékáról, s mindenik esetben nyomást gyakoroljon a tanács azon tagjaira, a kik elég vakmerők volnának a bécsi politikai irány ellen szólani vagy tenni valamit. Kevés idő alatt oly hatalmas egyénné vált a tanácsnál e német inspector, hogy minden fontos ügyben ez diktálta a határozatot.

Mária Terézia alatt két érdekes változás merül föl, u. m. a kormánytárs (corregens, coadministrator) és a belső titkos birodalmi tanács. Mindjárt a koronázó országgyűlésen fölhevta a királynő a rendeket, hogy válasszák kormánytárssá az ő férjét Ferencz István lothringeni herceget. A rendek pedig vonakodtak e kérést teljesíteni, mert attól féltek, hogy eszokatlan állásban, s az alkotmányos törvények által meg nem kötve, nagyon könnyen visszaélhet a herceg e hatalommal; féltek pedig annyivalisinkább, mert már eddig is nagyon károsnak ismerték a herceg befolyását a magyar ügyekre. Azonban a szept. 11-iki nagy lelkesedés befolyása alatt végre is elválasztották ugyan, de hatáskörét körülírták, ¹⁾ s az ország törvényeire megeskették, mely esküt épen úgy beiktatták a törvénybe, mint a királyok esküjét.

A mi pedig a belső titkos birodalmi tanácsot illeti: a tapasztalásból meggyőződött a nemzet a felől, hogy előbb is ugyan, de kivált a királyi örökösödés megállapítása, és különösebben a birodalom minden országának megoszthatlan egységben birtoklásának törvényben kimondása óta, kétszeresen nehézzé vált a nemzetnek megőrizni a maga országos önállását és függetlenségét a bécsi cancellaria ellenében; a helytartó tanács mostani szerkezete pedig az eddigieknél is veszélyesebb eszközt ad az udvar kezébe. Most tehát, midőn Mária Terézia nagyon rászorult a rendek segélyére, kedvezőnek látták a rendek a helyzetet arra, hogy valahára foganosithassanak olyan gyökeres reformokat, a melyek által biztosithatják a nemzet érdekeit. Nevezetesen, minthogy most maga a királynő tett a rendeknek ajánlatot, hogy ezután Magyarországbán fog lakni, elhitték a rendek,

¹⁾ A körülírás ebből állott: 1. E kormánytársi minőség sem a birodalom országai megoszthatlanságának, sem a trónöröklés megállapított rendjének ártalmára ne legyen. 2. A kormánytárs-minőség egyfelől ugyan a herceg halálaig, másfelől pedig csak addig tartson, a meddig a királynőnek tetszik. 3. Ha a királynő előbb halna meg, mint teljes kort érne az, a kire az 1723: 1., 2. szerint száll az örökösödés: ezen trónörökös kiskorúságában a herceg legyen gyámkormányzó. 4. Ha Mária Terézia törvényes örökösök nélkül halna el, épségben maradjon a család többi ágainak örökösödési joga. 5. A mennyiben a királynő jóváhagyásával be fog folyni a kormányzatba, ezt csak az ország törvényeivel egyezőleg tehesse; egyébiránt az ő kormánytársi minősége mellett is egyedül a koronás királynak hagyják fenn a kiváltságok osztogatása, s általában a fölségi jogok gyakorlata.

hogy valósággal is így lesz. E hit természetesen vezetett némelyeket azon gondolatra, hogy ha már ezután az országban lakik a király, itt fognak mellette lakni német miniszterei is (birodalmi tanács, vagy belső titkos tanács, status minisztérium); azon miniszterek, kikről közönségesen tudva volt, hogy ezek szokták intézni a magyar állam főfontosságu ügyeit is. Ennélfogva azt hitték, hogy jó lenne a régi bajoknak úgy venni elejét, hogy ezen belső titkos tanácsnak, vagy birodalmi minisztériumnak rendes tagjaivá legyenek a magyar állam főtisztviselői is, kik aztán magyar, és alkotmányos irányt adjanak neki. Ugyde ezen eszme olyan új, és olyan szokatlan volt, hogy a rendek nagy többségének nem volt iránta bizodalma, attól félvén, hogy ez majd olyan állami összeolvasztás eszközévé fog válni, a milyen ellen már két század óta küzdenek az országgyűlések. A rendek többsége, noha nem erre, hanem arra törekedett, hogy töröltessék el a gyűlöltté vált helyt. tanács, s pótolassék valami olyannal, a mi megfelel a nemzet céljának, t. i. a mi valósággal függetlenné, s alkotmányossá tegye az ország kormányzatát: mégis elfogadta ezen eszmét, s megkérte a királynőt, hogy magyarokat is nevezzen titkos tanácsába. És az udvar, bár határozottan ellenezte a magyar kormányzat teljes függetlenségét: beleegyezett abba, hogy a titkos tanácsba magyarok is neveztesse ki; tette pedig ezt azon számítással, hogy ez némi törvényes eszközt fog nyújtani az udvarnak, melylyel teljesen megsemmisíthesse a magyar országos önállást.

Innen érthető, hogy a királynő visszavetette a rendeknek azon törvényjavaslatait, melyek a kormányzat függetlenné tevésére voltak czélozva; ellenben nem gátolta oly t. cikk alkotását, mely azon ürügy alatt, mintha a magyaroknak is befolyást akarna nyújtani a birodalom más országaira, tulajdonképen csak azt czélozta, hogy e birodalmi titkos tanács kezébe menjen által a Magyarország fölött rendelkezés. Nevezetesen, az 1741: 11. cikkben, midőn egyfelől világosan kifejeztetik, hogy a magyar ügyek magyarok által intézendők, másfelől igéri a királynő, hogy a status minisztériumban is alkalmazni fog magyarokat.¹⁾

¹⁾ Az 1741: 9-ben megállapittatik, hogy a nádornak legyen meg a maga törvényes hatósága és biráskodása. A 11-ik cikkben, melynek czíme „a magyar ügyeknek magyarok által tárgyaltatásáról“ előre bocsátatik, hogy a királynő a magyar nemzetet is olyan tisztességben, becsülésben kívánja tartani, mint más országainak népeit. Ezután megállapittatik az 1-ső §-ban, hogy a magyar ügyeket mind az országon belül, mind azon kívül magyarok által tárgyaltatja; a 2. §. szerint királyi udvarában mindazon ügyekben, a melyek a neki adott legfőbb hatalomtól függenek, magyarok tanácsával fog élni. 3. §. Midőn nagyobb fontosságu ügyek me-

A státusminisztériumról alkotott eme rövid törvényhez képest nem késett a királynő kinevezni némely magyar főurakat „belső titkos tanácsosokká.” Ennek folytatása volt, hogy 1744-ben, midőn megkezdte II. Frigyes a sziléziai 2-ik háborút, ismét Magyarországra jöven a királynő, Pozsonyba idézte „magyar belső titkos tanácsosait s magyar minisztériumát „¹⁾

Azonban nem sokára megmutatta a tapasztalás, hogy ez valóságos ámitás volt, és hogy a királynő a titkos tanács, s minisztérium ezen alakját fegyverül használja Magyarország ellen. Nevezetesen azon ürügy alatt, mintha az 1741: 11-nek tenne eleget, vagyis, mintha a magyaroknak is befolyást engedne a birodalom másik felének kormányzatára, az állam-minisztérium nyíltan magához ragadt minden hatalmat a magyar ügyekben. Nagyon fontos volt e tekintetben az, hogy 1760-ban szerveztetett M. Terézia egy államtanácsot, melynek feladata az volt, hogy az uralkodó különböző országainak kormányzatába némi egységet vigyen be. Ezen államtanács küldözte a rendeleteket mint az ausztriai, cseh, úgy a magyar cancellariához, helytartó tanácshoz és kamarához is. És minthogy a kor fejlődése sok olyan fontos kérdést hozott szőnyegre, a melyekre még nem volt Magyarországon törvény: mind ezekben önhatalmulag rendelkezett az államtanács. És ez annál könnyebben ment, minthogy a megyék nem igen tettek ellene kifogást, mivel nem támaszkodhattak törvényre, és mert a megyéket csak a nemesi kiváltságok érdekelték nagyobb mértékben. Az államtanács ezen rendszere forrasztotta teljesen össze az ausztriai, és magyar hadpénz- és kereskedelmi ügyeket, s döntötte meg a magyar országos önállást, kivált 1765 után, midőn a nádori szék üresen hagyatván, a királynő veje Albert szász herczeg uralkodott a helytartó tanácsban, mint királyi helytartó, a bécsi minisztérium szellemében.

II. József is fontos változtatásokat tett, természetesen abszolút uralkodói szellemben. Nevezetesen, meghagyván, sőt megerősítvén az összes kormányzatnak abszolút irányát, egyesítette a magyarországi és erdélyi cancellariákat 1782-ben. A helytartó tanácsot Pozsonyban hagyta 1783-ig, ekkor áttette Budára, azon változtatással, hogy

rülnek föl, a primást, nádort, bánt magához fogja hivatni, velők tanácskozni 4. §. Sőt magában a Státusminisztériumban is alkalmazni fog magyarokat (Et ad ipsum etiam Status Miniszterium nationem hungaram adhibere dignabitur). 5. §. Az országon belől pedig minden polit. és az ország közjávára célzó ügyet ezután is az ország törvényei értelmében a helytartó tanács, s ennek az 1723: 101-ben megállapított hatósága szerint fog intéztetni.

¹⁾ Horváth Mihály V. köt. 163. l.

a bécsi pénzügyi kamarát megszüntetvén, az innen fölszabadult magyar kamarát, s ezen kívül a magyar hadügyeket is áttette a helyt. tanácshoz, úgy azonban, hogy e helyt. tanácsot annyira alávetette a bécsi magyar és erdélyi cancellariának, hogy nem csak magát a helyt. tanácsot, mint illet, hanem ennek egyes szakosztályait is, mint fiókokat, alárendelte a cancellaria hasonnemű szakosztályainak, önként értetvén, hogy a cancellaria egészen az ő önkényes rendeleteitől függött. Határozott szándéka volt Józsefnek az is, hogy Magyar- és Erdélyországnak az egyesült magyar-erdélyi cancellariánál központosított, de még folyvást külön kormányzatát megsemmisíti, s birodalmának minden országát egy ugyanazon központi kormány alá veti, mihelyt elegendő könnyűséggel fog mozogni az új kormánygépezet. De a központosítás ezen betetőzésére már nem ért rá. Mint Leopold, úgy ő is fölosztotta az országot 10 kormánykerületre, melyeknek főnökei némely ügyekben a helyt. tanácstól, némelyekben pedig közvetlen ő tőle magától (a cancellaria útján) vették a rendeleteket.

A mi a megyéket és más municipiumokat illeti: Midőn Leopold 1673-ban eltörölte az alkotmányt, meghagyta ugyan a megyéket, de úgy, hogy azok csak kormányzati közegek, azaz a felsőbb kormányhatóságoknak mindenben engedelmes eszközei legyenek. Sőt még megyegyűlések is tartattak, csakhogy ezek természetesen nem a régi törvényes hatósággal bíró gyűlések voltak. 1681-ben visszanyerték rendes hatáskörüket, de az 1687. utáni nehéz években nem volt hatalmuk gyakorolni a régi törvényes hatóságot.

Az 172^{2/3}. évi szervezés kiterjedt a megyékre is. Nevezetesen, az 56, 57. czikkek rendelik, hogy a főispán állandóan megyéjében lakjék, minden három évben tisztujtást tartson, az alispánságra a lelépővel együtt 4 alkalmas egyént jelöljön ki, a többi tisztviselőket is a megyei birtokos nemesekből választassa; a megyegyűlések határozatait sem a fő-, sem az alispán, sem más tisztviselő nem változtathatja meg; a megyegyűlések nyilvánosak legyenek. Azonban ezután is merültek föl nehézségek; p. o. a nagyobb megyék két alispánt óhajtottak, a mirenézve azt mondja az 1729: 15, hogy a két alispán hatóságának összeütközéséből származható viszályok megelőzése végett mindenütt csak egy alispán választassék; de ha a megye nagysága úgy kívánná, lehet választani helyettes alispánt. Ebből az a gyakorlat származott, hogy rendszeren két alispánt választott minden megye.

Általában ugyan az alkotmányosságot és kormányzatirendszert, különösen pedig a megyéket illetőleg nevezetes, hogy a mint fölszabadult az ország a török hatalom alól, az ország déli széleit, u. m. a katonai határőrvidéket, ezen kívül Verőcze, Szerém, Pozsega, Bács,

Csongrád, Arad és Zaránd megyéket, s utóbb a temesi bánságot nem kebelezték vissza az országba, hanem katonai határőrvidékekké szervezték, s mint ilyeneket, minden megyei municipalis hatóságtól megfosztván, egészen katonai módon kormányozták. Az országgyűlések több ízben sürgették, hogy ezen területek kebeleztessenek vissza az országba, s az itt fekvő megyéknek adassék vissza a törvényes önkormányzati hatóság. De Károly alatt nem eszközölhettek egyebet, minthogy a törvényben kimondatott (1715: 92, 1723: 20), miszerint ezek ugyan visszakapcsolandók volnának: de minthogy itt sok körülményt kell figyelembe venni, majd ő felsége fogja a dolgot elintézni. Többre ment az 1741-iki országgyűlés, mely törvényt alkotott, miszerint: a katonai határőrvidéknek nevezett azon helyek, melyek Bács, Csongrád, Csanád, Arad és Zarándmegyékben fekszenek, rögtön szabadittassanak föl: a tömösi, szerémi és alsó-szlavóniai kerületek pedig, mihelyt a dolgok nyugalmas állapotra jutnak. Ugyan ekkor törvényes intézkedés tétetett a határőrvidékek szervezésére, elhatároztatván hogy a nádor, és a bán biztosokat fognak kiküldeni, kik a tömösi, szerémi és alsó-szlavóniai kerületekben, mint szintén „a többi véghelyeken“ a határőrségnek alkalmas földtért fognak kijelölni; a fenmaradandó részek pedig megyei törvényes hatóság alá fognak rendeltetni. Nem sokára meg is történt a rendezés, csakhogy nem egészen úgy, mint a törvény rendelte, mert csak a bán küldött biztosokat, kik aztán a munka befejezése után azt jelentették a királynak, hogy ők „Szerém, Verőcze és Pozsega megyéket visszakebelezték Horvátországba.“ Továbbá, minthogy a közelebbi évtizedekben sok rendetlenség csuszott be a horvát és szlavón megyék kormányzatába, ezek is újra a magyar megyék módjára szerveztettek 1756-ban. Végre, midőn Mária Terézia a Bánságot is visszakebelezte az országba (1778), ebből három megye szerveztetett, u. m. Temes, Torontál és Krassó.

A Hajdukerület sok viszontagságot szenvedett. Nevezetesen, minthogy a forradalmak fő tényezői voltak a hajduk: Leopold csaknem végképen megsemmisítette kiváltságait. Ezért történt, hogy I. József alatt 1708-ban tartott rövid országgyűlés által fölterjesztett főfő sérelmek közt a Hajdukerületéi is szerepelnek. Azonban volt a Hajdukerületnek egy olyan kérdése, mely mind neki, mind Szabolcsmegyének, sőt még az országgyűléseknek is nem kevés bajt okozott. T. i. Szabolcsmegye némely községei szabad hajduknak tekintették magokat, s nem a megyéhez, hanem a kerülethez akartak tartozni. Ugyde a megye még hajdu-voltukat is kétségbe vonta, nagy részeket pedig épen jobbágyoknak kívánta tekintetni. Ehez járult, hogy a szomszéd községekből sok jobbágy menekült hozzájuk, mint

hajduközségekhez, s ez gyakori vizsályt okozott a földes urakkal, és a megyével. Ennek következménye volt az 1655: 43. mely rendeli, hogy a hajduvárosokra is kiterjesztessék azon büntetések hatálya, melyek a szökevény jobbágyokat befogadó városokra szabotnak. Az 1715: 95. pedig rendeli, hogy a Szabolcsmegyében fekvő hajduközségek az 1618: 73. és 1655: 43. értelmében Szabolcsmegye hatósága alá vettessenek. De e törvény nem hajtatott végre, minélfogva Szabolcsmegye az 1741-iki országgyűlésen is sürgette ezen ügyet, s ekkor az határozottatott, hogy, mivel ezen ügy már több bizottság, és a helytartó tanács előtt is megfordult, és mivel épen most nem intézethetik el, ő felsége fog intézkedni a következő országgyűlésen. — Végre is a megye kívánata szerint intéztetett el ezen kérdés. II. József a hajdukerületet is bekebelezte Szabolcsmegyébe.

A Jász-Kunkerületet vissza akarta a nemzet állítani, és az 1655: 44. ki is mondott általánosságban annyit, hogy a jász-kunok tartassanak meg régi kiváltságaikban. Azonban minthogy a jász-kunok már régóta koronajobbágyok voltak, a fiskus nem akart lemondani róluk. És bár az 1659: 61. ismétli ama törvényt: mégsem lett semmi a fölszabadításból, sőt az 1681: 46. megint úgy emlékszik róluk, mint koronajobbágyokról. Nevezetesen, midőn az általános fölkelést szabályozza, azt mondja, hogy a jászkunok, mint a korona más jobbágyai, minden 20 kaputól egy embert adjanak. Ezután történt (1702), hogy a kerület, mint koronajószág elzálogosított a német lovagrendnél. Majd az 1715: 34. megrendelte a kiváltást,¹⁾ de ez nem történt meg, s csak annyiban változott a helyzet, hogy a német lovagrendtől a pesti katonai kórház birtokába jutott a kerület, mint zálog. Ezen állapotban maradt az ügy 1745-ig; ekkor a jász-kunok ajánlatot tettek a királynőnek, hogy magok kifizetik a zálogösszeget, ha fölszabadíttatnak. Ez meg is történt, s ekkor visszanyerték régi szabadságukat. A fölszabadulás ezen módjának következménye volt aztán, hogy azok (s azok utódai), a kik a váltságösszeget kifizették (redemt), a többiek fölött kiváltságokkal birtak. II. József Pestmegyébe kebelezte a kerületet.

II. József rendszere a megyék politikai életét is megsemmisí-

¹⁾ E kiváltást akként rendeli a törvény, hogy a zálogösszeg felét fizesse a királyi kincstár, másik felét az országos rendek, úgy azonban, hogy az országos rendek által fizetendő fele részbe betudassanak azon összegek is, melyek az 1715: 10. által megszabott módon fizettettek a kincstárnak a neoquistica kommissio-féle megváltások után. És ha ekként megtörténik a zálogösszeg kifizetése, azonnal szabaduljon föl a kerület, nyerve vissza minden régi kiváltságát, a mely fölszabadulás és visszahelyezés a régi jogok birtokába ezennel még most előre kimondatik, s törvénynyé tétetik.

tette. 1784-ben megtiltotta, hogy a megyegyűlések közvetlenül a királyhoz irjanak, hanem csak a helytartó tanácshoz. Ugyanezen év aug. 30-án kelt rendeletében a megyék által egymáshoz íratni szokott körleveleket is betiltotta. Erre, mint a Biharmegyéhez intézett rendeletből látszik, az adott közvetlen alkalmat, hogy Biharm. a német nye.vi rendelet tárgyában körlevelet intézett Pest, Békés, és Máramarosmegyékhez. A tilalmazó rendelet azzal indokoltatott, hogy minden megye hatósága csak a maga határaig terjedhet, és hogy az ilyes körlevelek, azon kívül, hogy némileg szokatlanok, nyomást gyakorolnak a többi megyék határozataira!')

1785. ápr. 2. kelt rendeletében pedig jóformán megszüntette a megyéket. Nevezetesen, felosztotta az országot 10 kerületre,²⁾ mindenik élére állított egy királyi biztost (commissarius, Kreishauptman), s megszüntette a megyei közgyűléseket. E rendelet főbb pontjai a következők: Minthogy a főispánok részint egyéb hivatalokkal is elfoglaltatásuk, részint más körülmények miatt nem felelhetnek meg megyei főkormányzói tisztoknak úgy, a mint kellene; ennél fogva a mostani főispánok közül némelyeket fölmentett ő felsége, s helyökbe másokat nevezett, olyanokat, akik egyedül e hivatalnak éljenek. Ezen főispánok több megyét fognak kormányozni; egyet úgy, mint rendes főispán, a többit pedig mint adminisztrátor, vagy királyi biztos (commissarius); a volt főispánoknak meghagyatik a cím; s az azzal járó azon jog, hogy, ha országgyűlés lesz, a főrendi táblánál ülhetnek. A felsőbb rendeletek ezután is a megyékhez, és nem a kir. biztoshoz küldetnek, kivéve a különös figyelmet érdeklő eseteket. A mi a megyék közgyűléseit illeti, minthogy azok az eddigi tapasztalás szerint, a kormányzatot nem előre, hanem hátra mozdították, ezután évenként csak egy közgyűlést tarthat minden megye, a mely gyűlésnek

1) Biharmegyének e tárgyban tett panaszos fölterjesztése igen elméssen mondja, hogy a levelezési jog gyakorlata mellett fontos érv az, hogy a fejedelemnek a közhaszonra célzó intézkedései kevesebb zavart fognak okozni, ha a megyék egyformán járnak el a végrehajtásban; ezen egyformaságot pedig előmozdítják a körlevelek. Csak nem régen is a conscriptiót illető rendelet azért csinált oly nagy zavart, mert a megyék közt nem volt egyetértés stb. (Collectio etc. 96.)

2) U. m. 1. Pozsonyi: melyhez tartozott Nyitra, Trencsén, Bars. 2. Turóczi: Zólyom, Hont, Liptó, Gömör, Árva. 3. Szepesi városok, Sáros, Abauj, Torna, Zemplén. 4. Ungvári: Bereg, Ugocsa, Szathmár, Máramaros. 5. Szabolcsi: Bihar, Békés, Arad, Csanád, Csongrád, Hajdúkerület. 6. Temesi: Krassó, Torontál, Bács. 7. Pesti: Heves, Nógrád, Borsod, Fehér, és a Jászkunság. 8. Mosonyi: Sopron, Győr, Komárom, Vas, Veszprém, Esztergom. 9. Tólnai: Baranya, Szerém, Verőcze, Somogy. 10. Zalai: Varasd, Zágráb, Körös, Posega, Szerencs.

feladata lesz a megyei számadásokat megvizsgálni, a tisztviselők (kisgyűlések) jegyzőkönyveit meghallgatni, továbbá határozni azon tárgyak fölött, a melyeket a kir. biztos jónak látand elibe terjeszteni. Ezen egy gyűlésen kívül csak azon esetben lehet egy évben másik közgyűlést tartani, ha országgyűlés hivatnék össze, és így követválasztásról, s utasítások adásáról lenne szó; vagy ha oly ügyek merülnének föl, a melyekben a főkormány kikérné a megyék véleményét. Az actualis főispán összehivand némelyeket a megyei tisztviselők közül a megye székhelyére, ezek testülete intézendi a megyei kormányzat folyó ügyeit; e testület feladata csak a törvény, vagy a felsőbb rendeletek végrehajtásával foglalkozni. Ami különösen az alispánt illeti: minthogy az alispán teendőinek természete azt kívánja, hogy e hivatalnok ne legyen kitéve a koronkénti választás hullámzásainak: az egyszer megválasztott — vagy kinevezett — alispán holtig viselje a hivatalt, ha csak képtelenné nem lett, s állandóan a megye székhelyén lakjék. A commissariusoknak hatalom adatik, hogy megkegyelmezhessenek a halálra ítélt bűnösöknek, kivéve a fölségsértési és közrendháborítási eseteket.

E rendszer szerint maga József gyakorolta az alispán kinevezését, a többi tisztviselők kinevezését pedig a commissariusra ruházta. E szerint még lehetett volna a megyéknek évenként egy közgyűlést tartani, de 1786. június 20-án ez is teljesen kitiltatott; s ettől fogva tulajdonképen csak maga az alispán volt a megye kormányzója, és ez az alispán nem más volt többé, mint a megye népe fölött teljhatalmu, a felsőbb hatóságok irányában pedig gépiesen engedelmes kormányhivatalnok. Ugyan ekkor összeolvasztotta a megyék házi és hadi pénztárát, megszüntette a megyei számvevőséget, s ennek teendőit a helyt. tanács számvevő osztályára bizta. (A német nyelvnek 1785. nov. 1-én kellett életbe lépni a megyéken.)

A királyi városokra most is nyomasztólag hatott a kamara hatásmaskodása, noha majd minden országgyűlés ismételte a városok szabadalmait biztosító régibb törvényeket. Egyébiránt a királyok folyvást szaporították a királyi városokat, részint általában politikai, részint különösen pénzügyi szempontból. Rendes gyakorlattá kezdett válni, hogy a királyok (a törvények ellenére) előre kiadták a városi szabadalmakat adó diplomát, s csak utólagosan kívánták az országgyűlésektől a becikkelyezést. II. József meghagyta a városok hatóságát annyiban, hogy tisztviselőiket magok választhatják, kivéve a polgármestert, kit a Kreishauptmann nevez ki; meghagyta az önállóságot a közkormányzati és gazdasági ügyekben; a törvénykezésben pedig azon megszorítással, hogy a bűnügyekben nem biráskodhatnak. Ezen új rendszer 1787. márcz. 1-én lépett életbe.

62. §. *Rendi jogok.*

A kiváltságos nemesség személyes jogviszonyai általában azok voltak most is, a melyek az előbbi korszakban, de történtek némi módosítások is. P. o. 1687-ben megengedettett a vagyontalan nemes gonosztevőket nyomozás előtt is elfogni; 1715-ben pedig, hogy a felségsértők idézés nélkül is befogathassanak. 1765-ben pedig arról alkottatott törvény, hogy a királyi személynök köznemes (nem mág-nás legyen.

Sokkal fontosabb a birtokjog kérdése. Nevezetesen mi történ-jék a Leopold király által törvényellenesen fölállított neoaquistica commissio által hozott ítéletekkel, jószág eladásokkal, s illetőleg a megkárosított családok birtokjogával? E részben azt határozta az 1715: 10, hogy tisztán magyarokból (vagy horvátokból) álló neoaqui-stica commissiók állittassanak Pozsonyban, Kassáu és Zágrábban; ezen commissiók szabják ugyan magokat általában a hazai törvé-nyekhez, de mégis azon elvből induljanak ki, hogy azon birtokosok, kik ama rendelet kiadása után tisztába hozták birtokjogukat azon commissio előtt, és a kiknek jószáguk senki másnak nem adatott, ha-gyassanak meg a teljes birtokjogban; azok pedig, kik magoknak ado-mányoztattak, s illetőleg megvettek valami ilyen birtokot, és ezt tett-legesen birták a Rákóczi forradalomig, vegyesen birtokolják azzal együtt, a kit a régi törvényes jognál fogva illet. Minden ilyes jószág tulajdonosa, vagy tulajdonosai fizessenek valami tisztességes és méltányos összeget a király hadi költségeinek pótlására. Ezt ugy módo-sítja az 1723: 19, hogy az ilyen perek tétessenek át a királyi táb-lához, ugy azonban, hogy a királyi táblánál két kamarai tanácsos képviselje a kincstárt; a királyi tábla hozzon végérvényes ítéletet, azonban az ítélet által netalán sértett félnek szabadságában álljon folyamodni a királyhoz. Ezen törvényszéki eljárás pedig csak az 1715. előtt visszafoglalt jószágokra szól. Midőn ekként még e tör-vényczikkek is tág tért hagytak a királyi kincstár önkénykedésének, s folyvást nagy veszély fenyegette a birtokjogokat: az 1741: 21. teljesen eltörölte ezen commissiókat, s minden ilyen pert a törvény rendes útjára utasított.

Ugyancsak a birtokjog körébe vág a hitbizományok — fidei commissum — létrejövetele is. Nevezetesen, a családok fényé-nek fentarthatása szempontjából megengedte az 1687: 3, hogy a főurak vagy összes vagyonukból, vagy annak egy részéből hitbizo-mányt alapítsanak, mely azon természettel birjon, hogy sem felosz-tani, sem semmi részét elidegeníteni ne lehessen, hanem teljes ép-ségében, megoszthatlanul szálljon vagy az első szülött fiura, vagy a

család legidősebb férfi tagjára (majoratus, senioratus); azonban ilyen rendelkezés csak a király engedelmével történhetik, s csak főnemsekre szól, köznemésekre pedig nem. Azonban ez nem sokáig maradt így, mert az 1723. évi országgyűlés kiterjesztette ezen engedélyt a köznemésekre is.

Az indigenákról úgy rendelkezik az 1659. 37, hogy azokat, a kik nemesi birtokot nyertek, vagy vettek a királytól, de még nincsenek országgyűlésileg becikkelyezve, bármely nemes kibecsültetheti. Az 1687: 26. a honfúsítás díját a papokra nézve 2000, a világiakra nézve 1000 aranyban állapítja meg (mely összeg Magyarország közszükségeire fordítandó), s azt rendeli, hogy a bevett indigenák az országgyűlés folyama alatt tegyék le ezen összeget a nádor kezéhez, s a cancellariánál váltsanak oklevelet bevételésökről, és hogy a magyar nemesi jogokban csak azok részesüljenek, a kik — a törvény értelmében — esküt tettek a magyar alkotmányos törvényekre. Az 1740. évi országgyűlés a világiak honfúsítási díját is 2000 aranyra emelte.

A hajdukról azt mondja az 1659: 73, hogy ök, mint nemesek, ne kényszeríttessenek katonáskodni a határon kívül.

A városi polgárok régi jogait több rendbeli törvény megerősítette. Azonban, minthogy folytonosan sok panasz volt a miatt, hogy a német ajkú városok a lehetőségig kizárni igyekeznek kebelökből mindent, a ki magyar: azt rendeli az 1659: 49, hogy a városok a honfiaknak tartoznak nemcsak előnyt adni (idegenek fölött) a birtokvéteknél, hanem kibecsülési jogot is. Még nagyobb panasz volt a városok ellen az, hogy a czéhek nagyon megnehezítik új tagoknak a czéhbe juthatását; és hogy semmi az övékhez hasonló mesterség folytatását nem engedik meg olyannak, a ki nem tagja a czéhnek. Ennélfogva azt határozza az 1723: 74, és az 1729: 10, hogy a nemesek szolgálai, ha valami mesterséget tudnak, ezt urok és saját magok szükségére szabadon gyakorolhatják; továbbá, ha a czéhek folytatnák efféle visszaéléseiket, s ezeket a helyt. tanács is bizonyítaná, szabadságában álljon a királynak a czéhek kiváltságait korlátozni, vagy végképen is eltörölni.

Azonban az egyéni jogok mezején, e korban legérdekesebb a vallásszabadság ügye mellett a jobbágyok és a nemesség közti régi viszony átalakulásának kezdete. Ezen átalakulás kétoldalu, a meny nyiben részint a nemesség adómentességi kiváltságát, részint a földesurak és jobbágyok közti feudális viszonyt illeti.

Egyfelől az udvar politikája, másfelől a tisztulni kezdő politikai s államgazdászati eszmék koronkint erősebb támadásokat intéztek a nemesség adómentességi kiváltsága ellen. Leopold, 1698-ban kiadott

rendeletében már nagyon hangsúlyozta, hogy a nemesség mennyire elnyomja a jobbágyosztályt, és hogy ő a nép terhét akarja könnyíteni a nemesség megadóztatása által. Midőn 171⁴/₅-ben fölállított az állandó hadsereg, szembetűnően megsúlyosodtak a nem nemesek terhei, a mennyiben az ő fiaikból kellett kitelni a seregnak. Mind az udvar, mind a nemesség hovatovább jobban felismerte a tehermegosztás kérdésének roppant fontosságát. A nemesség távolról sem volt még megérve az adózás terhének elvállalására, s határozottan ellezte azt részint elfogultságból, részint azon meggyőződésből, hogy az ekként megszorítandó jövedelem bizonyosan a nemesség alkotmányos kiváltságai ellen fogna fordíthatni. Az udvar pedig, miután nem látta lehetségesnek az alkotmány nyílt megtámadását, és teljes eltörlését: kénytelen volt figyelembe venni a nemesség kiváltságait, s megelégedni azzal, ha mellék támadásokat intézhet ellenök. Erre pedig jó alkalom volt. Nevezetesen, fölmerült a kérdés, hogy, miután sok szegény nemes lakik jobbágytelken, az ilyen nemeseket meg lehet-e adóztatni állami célokra, vagy nem; vagyis adó terhe a földön (jobbágytelken) fekszik-e, vagy a nem nemes személyén? Nagyon világos volt, hogy ezen utóbbi esetben, ha koronkint több több szegény nemes száll jobbágytelekre, és nem fizet adót, nagy mérvben fog súlyosodni a nem nemes jobbágyok adóterhe. Az 1723. évi országgyűlés csak felületesen siklott át e fontos kérdésen, kimondván (6. cz.), hogy ő felsége soha, semmi szin alatt nem fogja megsérteni a nemesség régi kiváltságait; azonban a megyéknek szabadságukban állandó birtoktalan (armalista) nemeseket lelkiismeretesen megadóztatni a megyei házi pénztár javára. Az 172⁸/₉. országgyűlésen megint előjött a nagy kérdés, mégpedig egész nyíltságban, t. i. a földet terheli-e az adó, vagy a nem nemes személyét. És bár az e tárgy fölött tartott vitatkozásokban abban állapodtak meg a rendek, hogy nem a földet; de most nem alkottatott törvény. Az 1741. évi országgyűlés pedig úgy oldta meg e kérdést, hogy törvényt alkotott (8. cz.), mely szerint a teher nem a földön fekszik. Sőt többet is mond az 1741: 8, nevezetesen, „az ország azon sarkalatos törvénye, mely szerint az a törvény, a miben a király és országos rendek törvényesen megegyeznek, ne legyen alkalmazható a nemesség adómentességi kiváltságára,” vagyis az adómentességi kiváltság soha még országgyűlésen se vétessék többé kérdés alá, még csak tanácskozási tárgyat se képezhessen, hanem örökre sértetlenül fenállónak tekintessék. József, a török háborúk alkalmával, a nemességre is kiterjesztette az adófizetés köteleességét.

A mi pedig a földesur és jobbágy közti viszonyt illeti: ez most

is ugyanaz volt, a mi a XVII század elején. Az 1715: 101. ugy akart némileg segíteni a jobbágyokon, hogy a zavaros évek alatt a netalán törvénytelen birtokosnak tett fizetéseket vagy szolgáltatokat a törvényes birtokosok ne követelhessék vissza; ha pedig éppen senki-nek se fizettek semmit, a törvényes urak követelhetik a hátralékok felét, de nem egyszerre, hanem részletekben. 1723-ban kötelességgökké tétetett a tisztviselőknek arra vigyázni, hogy a földesurak ne terhelhessék jobbágyaikat a törvényes urbéren túl; továbbá, hogy más megyebeli jószágukra ne költöztethessék azoknak saját önkéntes beleegyezése nélkül. 1729-ben megengedettett, hogy a nem nemesek, sőt a jobbágyok is tanuskodhassanak a nemesek elleni perekben, azon megjegyzéssel, hogy a nemesek elleni bünperekben akkor legyen helye e tanuskodásnak, ha éppen nincs más bizonyság; a polgári perekben pedig azon megszorítással, hogy valamely földesur szolgálai, olyan ügyekben, melyekben ők is érdekelve vannak, uroknak sem mellette, sem ellene nem tanuskodhatnak.

Mária Terézia gyökeres javítást akart tenni a jobbágyok helyzetén, s mind az 175¹, mind az 176¹/₅. országgyűlést fölhívta a közreműködésre. Minthogy azonban e fölhívást olyan formán tette, hogy emeljék az országos adót, de a jobbágyság terhelése nélkül, sőt nyujtsanak módot a jobbágyság sorsa javítására: könnyen kitérhetek a rendek a királynő kívánságának teljesítése elől, s nem tettek egyebet, mint kijelentették, hogy „nekik is éppen úgy szívéükön fekszik a jobbágyok sorsa, mint a királynőnek, éppen ezért nem hajlandók fölebb emelni az adót, sőt alább szállíttatni óhajtják, s részökről ők is kéri ö felségét, hogy az adó alább szállításán kívül azzal is javítsa a jobbágyság helyzetét, hogy nyujtson nekik módot némi vagyonosodásra; különösen pedig a kereskedést terhelő vámrendszer könnyítése által.“ Az országgyűlés után 1766-ban törvényen kívül tett a királynő némely könnyítéseket; nevezetesen, bocsátott ki egy ideiglenes urbéri szabályzatot, mely a következő országgyűlésig szabályozóul szolgáljon a földesur és jobbágyok közti viszonyokban. Részletesen meghatározta a maximumot, a minél többet nem követelhet a földesur egy egész-, fél- vagy $\frac{1}{4}$ telkes jobbágytól, és a minimumot, t. i. mit tartozik a földesur adni a jobbágyoknak szántó földekben, legelőben, fa- és nádvágtatásban stb. E rendelet kétségen kívül oly könnyebbségre szolgált a jobbágyságnak, a melyet még nem nyujtottak a törvények. És ámbár a nemesség általános ingerültséggel fogadta e rendeletet, mint törvényellenes módon kiadottat, mégis végrehajtatott néhány évi vonakodás után.

II. József még gyökeresebb orvosláshoz nyult. Mivel tudta, hogy

a jobbágyság súlyos szenvedéseinek legfőbb oka a költözködési jognak a sok föltétel, záradék stb. által megszoríttatása, és pedig annyira, hogy ez egyjelentésű a határozott tilalommal: e költözési jogot állította vissza 1785. aug. 22-én kelt rendeletében. E rendeletből, mint tükörből látható, mily elnyomott szolgaságban sinlett a jobbágyság mindazon törvények daczára, melyeknek könnyíteniök kellett volna sorsukat. Nevezetesen, annak előre bocsátása után, hogy „a köljót csak úgy lehet előmozdítani, ha a személyes szabadság, a melyet a természet mindenkinek megadott, és a melylyel az állam is mindenkinek tartozik, a jobbágyokra is kiterjesztetik,” így folytatja: 1. A jobbágyságot, amennyiben az eddig örökösen a földhöz volt kötve, egyszerűen eltöröljük, s akarjuk, hogy a jobbágy név ne is használtassék többé ezen értelemben; következképpen minden jobbágyinak (colonus) vallás, és nemzetiségi különbség nélkül, teljes szabadságot adunk a költözésre 2. Minden colonusnak teljes szabadságot adunk, hogy földesura megegyezése nélkül teljes szabadsággal nősülhessen, tudományokat, vagy mesterségeket tanulhasson, és azokat bárhol szabadon gyakorolhassa. 3. Egy colonust, vagy annak gyermekét se kényszerithesse többé a földesur házi cselédi szolgálatra; hanem ezeknek teljes szabadságukban álljon vállalni ilyen szolgálatot, vagy nem. 4. Minden colonusnak teljes szabadságot adunk földjei haszonvételét, azokon tett javításait stb. bárkinek eladni, vagy hagyományozni, a földesuri jog sérelme nélkül; azaz, ha a colonus valamivel, törvényesen, és jogosan tartozik a földesurnak, e tartozás átszálljon a vevőre, vagy hagyományosra. 5. A colonust, vagy hagyományosát egy földesur se vethesse ki a telekből a megyei törvényszék ítélete nélkül; továbbá egy f. ur se kényszerithesse a colonust, hogy saját akarata nélkül, átköltözzék a földesur más falujába. stb.¹⁾

Azonban részint a földesurak engedetlenkedése, részint az engedményeket félreértő nép izgatottsága csakhamar oly mozgalmakat szült, melyeket itt-ott fegyveres erővel kellett elnyomni. És minthogy némely földesurakat tömegesen elhagytak a jobbágyok, a nélkül, hogy magok is tudták volna, hogy hová fognak költözni: maga József bocsátott ki némely utólagos rendeleteket, melyekkel szabályozta, s illetőleg korlátozta a költözési jogot. A földesur és jobbágy közti viszonyt illetőleg pedig érvényben hagyta anyjának ideiglenes urbéri rendeleteit.

A vallásszabadság ekkor élte legszomorubb korszakát. Eddig is üldöztettek ugyan a protestánsok; de most iszonyu mérvet öltött az üldözés. Azon ürügy alatt, mintha a Vesselényi-féle összeesküvés, és ebből támadt fegyveres lázadás csak a protestánsok műve lett volna,

¹⁾ Katona XL. 467. sz.

Pozsonyban egy „delegatum iudicium” bízott meg az inquisitorsággal, és ezen hatóság (az esztergomi érsek Szelepcsényi elnöklete alatt) nagy szigorral lépett föl a protestáns papok és tanítók ellen, s nem hagyott nekik más választást, mint vagy hivatalukról lemondani, vagy gályára menni. Majd országos törvény erejénél fogva fosztatott meg a prot. egyház a bécsi és linczi békekötésekben nyert vallásszabadságtól. Az 1681. vallástörvény (25. cz.) midőn egyfelől a bécsi béke 1. p. alapján ismét érvényt ad ama záradéknak: „a r. cath. vallás sérelme nélkül,” másfelől a földesurak önkényétől függeszti föl a jobbágyok vallásszabadságát; a nem jobbágyokat illetőleg pedig néhány helyre szorítja a köz isteni tisztelet tarthatását.¹⁾ E téren mozog az 1687. évi törvény is. 1690-ben pedig a törvények magyarázatának ürügye alatt, még az ezen törvényekben rejlő kevés szabadságot is nagyon megnyirbálta Leopold király. Ezen állapotban maradt a dolog 1731-ig, midőn Károly, ugyancsak a törvények magyarázatának ürügye alatt csaknem semmivé tette a protestáns vallásszabadságot. Mária Teréziának ez sem volt elég; ő szinte hihetetlen tökélyre vitte az üldözést. Végre II. József megszüntette a hosszas szenvedést legalább annyiban, hogy türelmet parancsolt azok részére, kik a bécsi és linczi békekötések s országos törvények értelmében teljes szabadságra voltak jogosítva. És e türelmi rendelet oltalmában nyugodtabb napokat élt a protestáns egyház, mint bár mikor III. Ferdinánd trónra lépte óta.

¹⁾ 1681: 25. Minthogy ő felsége a belbéke s az állam nyugalma érdekében kegyelmesen határozott a vallás dolgában is: a karok és rendek törvénybe iktatják e határozatot. T. i.: Minthogy a vallás szabad gyakorlata már a bécsi béke első pontjában meghatározottat, az újabb mozgalmak alatt pedig némelyek részéről megzavartatott: tehát a bécsi béke 1. p. megerősítettén, országszerte mindeukinek vallásszabadság adatik a földesuri jogok sérelme nélkül, s az 1608. k. e. 1. t. cz. értelmében.

Még nagyobb sérelem van a 26. cikkben, mely szerint a protestánsok által épített, de a róm. catholicusok által még föl nem szentelt templomok, bizonyos biztosok által adassanak vissza; más helyeken pedig ő felsége kegyelmes határozata szerint ugyanazon biztosok szabják meg, hol építhesse-nek templomot, iskolát, paplakot. Azt pedig megszabja e t. cz., hogy Vasmegyében 3, Sopron, Pozsony, Nyitra, Bars, Zólyom, Túróc, Liptó, Árva, Trencsinm. m. 2, Szepesben 3 helyen. A többi megyékben pedig. u. m. Zala, Veszprém, Győr, Komárom, Abauj, Sáros, Zemplén, Ugocsa, Bereg, Torna, Gömör, Borsod, Hont, Nógrád, Szolnok, Heves, Pest, Szabolcs, Ung- és Szathmárban a mennyiben templomaiknak tettelegesen használatában vannak, ezen használatban meghagyatnak.

1687: 21. Ámbár az ágostai és helv. vallást követők azon visszaélésök által, hogy az 1681: 25, 26-nak ellenmondtak: elvesztették ott nyert jogait: mindazáltal ő felsége, kegyelemből, a belbéke s az állam nyugalma szempontjából még most érvényben hagyja azon t. cikkeket.

63. §. *Törvényszékek.*

A törvényszékek szerkezetében nem történt lényeges változás 1723-ig. Az 1715. évi országgyűlés választmányt küldött ki, mely adjon javaslatot a törvényszéki reformok tárgyában is. Minélfogva az 1723-iki országgyűlés tett is némi változtatásokat, p. o. a királyi táblánál megszüntette az ítélő mesterek (protonotariusok) külön bíráskodását, s azon ügyekre nézve, melyeket eddig ők ítéltek, kerületi táblákat állított fel (Kőszeg, N.-Szombat, N.-Várad, Eperjes), mindenik kerületi táblához rendelvén 5 tanácsos kineveztetését, s meghatározván, hogy ezen táblák ítéletei a kir. és hétszemélyes táblához föllebbeztessenek. A hétszemélyes tábla tagjai megszorítottak két főpap, két világi főúr, és 4 nemessel; a tábla rendes elnökévé a nádor tétetett, s fölhatalmaztatott, hogy a netalán akadályozott tagok helyett pótló helyetteseket nevezhessen ki. Továbbá meghatároztatott, hogy minden törvényszék állandóan együtt legyen (kivéve a 29-ik cikkben megszabott törvényszüneti napokat), s szorgalmasan ítélje a peres ügyeket. Az ügyvédek mindnyájan megeskettessenek, különben nem folytathatnak pert; az ügyvédek díját a törvényszék szabja meg.

A megyei és városi törvényszékek meghagyattak régi szervezetekben.

Voltak a törvényszéki eljárásban némi nehézségek a miatt, hogy nem volt mindenre határozott törvény; a megszabott törvények e hiánya nagyon különböző eljárást eredményezett a megyei törvényszékeknél. Mirenézve Mária Terézia egy udvari parancsot bocsátott ki (1769), mely által némi rendszert és egyformaságot állapított meg az eljárásra nézve.

II. József e részben is gyökeres változtatásokat tett. Nevezetesen, az ügyek gyorsabban elláthatása végett megszorította a királyi tábla bíráit, s két osztályt állított a táblánál. Továbbá elvette tőle mind azon pereket, melyekben eddig mint első folyamodási bíróság ítél, s tisztán főlebbviteli törvényszékké tette, az onnan elvett pereket pedig a kerületi táblákhoz utasította. A kerületi táblák bírái számát megkétszerezte, s itt is két osztályt alkotott. A gyakorló ifjúságot kizárta a királyi táblától, s a kerületi táblákhoz utasította; az ügyvédségre fölhatalmazással is a kerületi táblákat bízta meg. A hétszemélyes tábla bírái számát hárommal kevesbitette, a tábla hatáskörét pedig megnagyobbította, rá ruházván mind azon bírói hatáskörműt, a mit eddig a cancellaria, s az ország rendes bírái gyakoroltak, sőt a megkegyelmezést is.

A megyei törvényszékeket úgy szervezte, hogy az elnökön kívül 4 tagból álljanak. A szabadkertületek törvényszékeit is beolvastotta a megyeiekbe.

64. §. *Hadszerkezet.*

A hadszerkezet a régi állapotban maradt 1714-ig, ekkor pedig gyökeresen átalakított. Nevezetesen, fenhagyatott ugyan (rendkívüli esetekre) a nemesi fölkelés, és az ország zászlósainak dandár-állítási kötelezettsége: de a rendes időkre állandó hadsereg szerveztetett, mégpedig úgy, hogy az országgyűlés csaknem tökéletesen kibocsátotta kezéből a hatalomnak e fontos eszköze fölött rendelkezés jogát, s átadta az állandó sereget a kormány kezébe. A törvény csak annyit mondott ki, hogy „legyen állandó hadsereg hazafiakból, vagy külföldiekből, és minthogy a sereg tartására állandó adó kívántatik, ennek megajánlása az országgyűlés joga lesz.” Ellenben sem az ujonczok számának, sem a szolgálati éveknek meghatározását nem tartotta fenn magának.

A mi az állandó hadsereg elemeit illeti: nem mondja ugyan a törvény, hogy e katonaság a nem nemesekből állíttassék: még is úgy értette mind a király, mind az országgyűlés. Az ujonczok részint toborzás, részint pénzen fogadás által állíttattak ki, s ha ez nem adott elég embert, akkor folyamodott a kormány azon eszközökhöz, hogy kivetette a megyékre és városokra a kiállítandó ujonczokat.

Az 1714. évi törvény szerint, ha nemesi fölkelésre lesz szükség, annak parancsnoka mindig a nádor legyen. Mária Terézia azt akarta, hogy a nemesség állandó adóval váltsa meg magát a fölkelés terhétől, és költségeitől, de ezen szándékát csak homályosan fejezte ki az 1764-iki országgyűlés előtt, mondván, hogy szabályozni akarná a nemesi fölkelést. A rendek pedig tudván, hogy mi forog a királynő fejében, „nem látták be a szabályozás célját,” s ezzel elejtették az ügyet.

A Mária Terézia alatt szervezett katonai határőrség jelentékeny gyarapodására szolgált az állandó hadseregnek. E szervezés részint 1745-ben, részint 1762-ben történt, amennyiben a székely és oláh határőrség 1762-ben állíttatott föl. A határőrség akként szerveztetett, hogy ennek népe béke idején földmivelő legyen, s adót ne fizessen, de egészen katonai kormány alatt álljon. Ugyde az adómentességi ígéret megszegetett, s e miatt föllázadtak a varasdi és kő-rösi ezredek 1755-ben.

65. §. *Közjövödelmek.*

E korszakban is megvoltak azon közjövödelmi források, a melyek régebben, sőt gyarapodtak is nagy mértékben némely törvénytelen-ségeknél fogva, milyenek voltak p. o. a neoquistica commissio, és a már régóta fennálló törvénytelen vámoknak iszonyu fokra csigázása.

Mária Terézia korában mintegy 20 milliót tett a magyar korona országainak törvényes jövödelme, mely összegnek aránytalanul kicsiny része költetett Magyarországra, a mennyiben itt a kormányzat és igazságszolgáltatás igen kevés pénzébe került az állami kincstárnak, a nagy fölösleget pedig a többi örökös országok nyelték el. E szerint szó sem lehetett arról, hogy Magyarországnak államadóssága legyen. És mégis hova tovább nagyobb mértékben sulyosodtak Ausztria államadósságai Magyarországra is, részint annál fogva, hogy az ausztriai államadósságok kamatjainak könnyebben fizethetése végett emeltettek az országos adók, s kivált a törvénytelen vámok; részint annál fogva, hogy midőn Mária Terézia nagy háborúi kiapasztották a kincstárt, papírpénzek bocsáttattak ki, melyek Magyarországon is forgalomba jöttek, s így Magyarországot is mélyen érdekelte e papírpénz hitele.

A kincstári jövödelmek egyik alkatrészében, u. m. az egyenes adóban azt a változtatást szülte az állandó hadsereg fölállítása, hogy ettől fogva hadi adónak neveztetik az országos adó. Ezen adó mennyisége koronként változott ahoz képest, a mint a körülmények kívánták, és a mint a király megalkudhatott az országos rendekkel (1764-ben 3'600,000 forint volt). Volt ezen adónak egy másik neve is. T. i. Mária Terézia 1747-ben adott ki egy rendeletet, melyben megszabta, hogy az adózó nép évenként mennyi gabonát, zabot, szénát, szalmát tartozik adni a katonaságnak, nem egészen ingyen ugyan, de a folyó piaczi árnál sokkal olcsóbban. A népre ebből nagy veszteség háromlott, mely deperditának neveztetett. Az 1747. évi árszabály szerint 900,000 forintra ment az évi deperdita, II. József eltörölte ezt, s kárpótlásul 500,000 frt adót vettetett ki

A pénzügyök kezelése most is ugy ment, mint régebben. Most is majd minden országgyűlés ismételte a magyar kamara önállóságát biztosító törvényt; az 1741. évi országgyűlés az eddigieknél világosabb, és semmi elmagyarázást meg nem engedő szavakban fejezte ki ezen önállóságot,') mégis mindig a bécsi kamara rendelkezett, s csak

') 1741: 14. A magyar királyi kamara őriztessék meg azon hatáskör birtokában, mely azt a hazai törvényeknél fogva megilleti; annak világosabb bizonyossággal, hogy ez az udvari kamarától egészen független, minden olyan ügyben, mely a magyar kamaránál tárgyalatik, egyenesen magának

a központi kezelésben történt változás. Nevezetesen, szerveztetett Bécsben egy pénzügyi és kereskedelmi tanács (melynek tagjai közt két magyar is volt), e tanács uralkodott a magyar pénz, és kereskedelmi ügyekben, s Magyarországon ama központi hatóságnak fiókjai állítottak Budán, Szegeden, Aradon és a Szepességekben. II. József a pénzügyeket is beolvasztotta a Budára áthelyezett helytartó tanácsba, hol ezen ügyeket magyar kincstárnok által kezeltette.

E korszakban is több olyan t. cikk alkottatott, a melyek a pénzverést és pénzlábat szabályozzák.

Az ausztriai birodalomban 1762-ben bocsátatott ki az első papírpénz, mely aztán forgalomba jött Magyarországon is.

66. §. Erdély.

II. Rákóczi György fejedelemsége nagy fontosságu forduló pont Erdély életében. Ugyanis II. Györgynek a lengyel háboruba a szultán világos tilalma ellenére avatkozása nem csak azt eredményezte, hogy a fejedelem nagyszerűen megveretett, hanem azt is, hogy a boszszus porta teljesen eltapodta Erdély fejedelmválasztási jogát. Ehez járult egyfelől azon iszonyu sarcz, melyet ekkor vetett a porta Barcsai fejedelemre, másfelől az, hogy Erdély területének egy nagyon fontos várát N.-Váradot közvetlen magának foglalván, Erdélyben is hódoltságot csinált, s félni lehetett, hogy e hódoltság nagyon messze ki fog terjesztetni. Mindez azt eredményezte, hogy alapjában megrendült Erdélynek a török becsület és oltalomba vetett hite, s Barcsai vetélytársa Kemény János könnyen rá vehette az ország rendeit annak helyeslésére, hogy a török iránti hűségben csak azon esetben maradjon meg, ha látja, „hogy a török nem tör a haza vesztére“, ellenkező esetben pedig szövetkezzék Leopold királlyal. Barcsai kivégeztetése után, minthogy Kemény János nyílt ellensége volt a török politikának, más fejedelmet akart a porta, és ezt nem a rendek által választatta, hanem tömösvári basája által nevezette ki Apafi Mihály személyében, s ezzel meg volt semmisítve a fejedelmválasztási jog. Még most is meghagyatott ugyan Erdélynek belső alkotmányossága: de a váradi hódoltság kiebb terjesztése, s Hunyadmegyében egy másik hódoltság alapítása annyira aggasztotta s elkeserítette az országot, hogy a keserűség kitörését csak a nagy kimerültség hátráltatta, és az, hogy Leopold kormánya sem látszott olyannak, a melyre biztosan lehetne támaszkodni a beállandó válság idejében. A vassvári béke visszaadta a fejedelmválasztási jogot, s ez

a királyi fölségnek küldje fölterjesztéseit, s csak a királyi fölségtől jött leiratokat fogadja el.

némileg kiengesztelte Erdélyt a portával annyival is inkább, mert nem sokára napfényre jöttek Leopoldnak a magyar alkotmányt illető tervei, s most még kevesebb kedve lehetett Erdélynek a nagy változás siettetésére.

Az 1683-ban kezdett, s fényes sikerű háboruk Erdély sorsa fölött is határoztak. Apafi főfő tanácsosa Teleki Mihály, már akkor, mikor a török Bécsset ostromolta, sejteni kezdte a közelgő válságot, módokról kezdett gondoskodni, mint lehetne megmenteni Erdély országos állását, s Apafi fejedelemségét azon esetre, ha a török meg fog veretni. Az 1683, 1684. évi hadjáratok még közelebb hozták a válságot. A fejedelem 1685-ben szerződést kötött a királlyal, mely szerint királyi seregek szállják meg Máramaros megyét. Az 1685. évi diadalok, s az a körülmény, hogy Buda ostromára készülnek a királyi seregek, megnyitották Erdély kapuit Leopold előtt. 1686-ik júniusban új szerződés kötöttetett, mely szerint Erdély a török uralmat Leopoldéval cseréli föl, egyébiránt megmarad országos állása, fejedelemsválasztási joga, és a vallásfelekezetek törvényes szabadsága; az oltalomért 25,000 tallér évi adót fizet a királynak, s e szerződés biztosítására királyi sereg megy Déva és Kolozsvár erősségeibe.

Erdély kormányfőirai minden lehető módon halogatni akarták e szerződés foganatosítását, különösen pedig a várak átadását, mert féltek, hogy meg talál fordulni a harcz szerencséje, s a török majd meglakoltatja őket a hűtlenségért. Minthogy pedig a király nagyon sürgette a várak átadását: azt kérték az erdélyiek, hogy e végső lépés halasztassék el legalább addig, míg Buda sorsa eldől. De az udvar még ennyit sem akart várni, s megindította a csapatokat a kérdéses várak megszállása végett, de mivel Buda alatt szükség volt a fegyveres erőre, elhalasztatott a végrehajtás. Azonban midőn már a király kezében volt Buda vára, az udvar nem elégedett meg többé két várral, hanem az egész Erdélyt akarta birtokába venni, s 12 első rangú erősséget kívánt átadatni. És ez nem csak pusztá kíváнат maradt, hanem Károly herczeg 1687-ben tekintélyes sereget indított Erdély felé, s ezen évi október hónapban kierőszakolta a múlt évi szerződés oly módosítását, mely szerint ama két váron kívül Beszterczét, Gy.-Fehérvárt, Szebent, Szászsebest, Tövist, Somlyót, M.-Vásárhelyt és Szamos-Ujvárt is királyi seregek szállják meg, a mi megtörténvén, tetteg átment Erdély a király hatalmába. A fejedelmi udvar Fogarasba költözött.

1688-ban Caraffa tábornok bizatott meg az erdélyi ügyek rendbehozásával. E rendbehozás abban állott, hogy magához hívatta Teleki Mihályt, kihez mind a fejedelem, mind az országos rendek részéről adattak némely bizalmi férfiak. Ezekkel tisztába hozta Caraffa

a teljes átadást, azon kiszélesítéssel, hogy Kővár, Görgény és Brassó erősségeibe is királyi seregek menjenek. És a fejedelem tanácsosai máj. 9-én kelt okmányukban innepélyesen kijelentették, hogy „viszszatér Erdély Magyarország királyához, kitől az irigy sors, s egyesek vakmerényei különválasztották, s elfogadja Leopold magyarországi örökös király, és utódai a magyarországi leendő örökös királyok atyai és hatalmas oltalmát a rendek közmegegyezésével.“ Ugyanezen évben a Fogarasban tartott országgyűlés is magáévá tette azon hódoltnyilatkozatot, s június 1-én folyamodványt intézett a királyhoz, kérvén egyebek közt, hogy „a mostani fenséges fejedelem, s általunk már megválasztott fia országlásukban ne akadályoztassanak, hanem Erdély törvényei és szokásai szerint megtartassanak abban, az ő haláluk után szabadon választhassanak a rendek fejedelmet, a ki, rangban, mindenütt és mindenha megelőzze Magyarország nádorát.“¹⁾

1690. apr. 15-én meghalt Apafi fejedelem, és a rendek hiában kérték Leopoldot, hogy a szerződések értelmében erősítse meg az ifju Apafit a fejedelemségben. A porta pedig hasznára akarván fordítani e körülményt, fejedelemmé nevezte Tökölit, ki némi török segílyvel be is ment Erdélybe, s itt országgyűlést rögtönözvén, fejedelemmé választatta magát. Erdély kormányfőrfiai nagy zavarba jöttek annyival inkább, mert épen ekkor elhagyni látszott a királyt a harci szerencse. De mind e mellett sem látták tanácsosnak Tökölihez és a törökhöz állani, hanem az ifju fejedelemmel együtt Kolozsvárra futottak, s kérték a királyt, hogy küldjön gyors segílyt. Leopold pedig csak azt válaszolta, hogy védjék magokat, míg megérkezik a segédhad; a fejedelemségről és fejedelemről semmit sem szólt. Az ígért segédhad csakugyan megérkezett, s Tököli fejedelemségének végett vetett néhány nap mulva.

E közben Bécsbe ment Erdélynek egyik tekintélyes fia Bethlen Miklós, s kieszközölte, hogy Leopold, hosszas halogatás után, végre is megoldta az erdélyi kérdést. Nevezetesen, 1690. oct. 16-án adott ki egy „Diplomát,“ melyben szabályozta Erdély országos állását. Nevezetesen: 1. „A bevett hitvallások, templomok, plébaniák, iskolák, bármely clerus, és egyházi egyének, ügyében semmi sem módosztatik, az egyházi, vagy világi rend bármely ellenmondása érvénytelen soha sem birván; úgy azonban, hogy a catholicusok, saját költségükön, egyházat építhessenek Kolozsváron, áhitatosságuk mostani helyén, valamint Gy.-Fehérváron is felépíthessék a Báthori Kristóf által alapított, de most elpusztult templomot, a catholicusok mindenütt, ha idegenek, és kevés számuak, magánképen, ha pedig sokan

¹⁾ Szalai V. 414—416.

vannak, nyilvános istentisztelet tartás, és egyházalapítás jogával birjanak, valamint az Erdélyben bevett többi hitvallások birni szoktak ama joggal. 2. Valamennyi adomány, szabadíték, nemes levél, czim, hivatal méltóság, tized, vagy bármely javadalom, melyek a magyar királyok, és az erdélyi fejedelmek kezéből, akár magánosaknak, akár a bevett hitvallások valamelyikéhez tartozó egyházaknak, plébániáknak, iskoláknak, mind Erdélyben, mind a magyar részekben, a székelyföldön, és Debreczenben jutottak, azon esetre is, ha talán valaha más egyházhoz, conventhez, vagy káptalanhoz tartoztak, megerősítetnek, ha csak magok a rendek saját végzésök által nem semmisítik meg ezen adományok valamelyikét. 3. Az Approbaták, Compilaták, Verbóczi Hármastörvénykönyve — kivéve II. Endre király decretumának záradékát mely a pozsonyi utolsó országgyűlésen megszüntettetett — továbbá a közhatározatok, a szász nemzet municipalis hatósága érvényben maradnak. 4. A közkormány, az országgyűlési ügyek, s az igazságszolgáltatás körül semmi változás sem történik, fennmaradván a királyhoz folyamodás a fontosabb tárgyakban; a közjöveldelmi ügyekben senki se háborgattassék a kamara által, vagy más módon. 5. Kormányi, törvénykezési, vagy kamarai hivatalokra csak erdélyiek alkalmaztatnak valláskülönbség nélkül, az érdemes külföldieknek fenhagyatván a honfúsítás. 6. Magszakadás, vagy hűtlenség miatt a fiscusra szállandó jószágokat érdemes erdélyieknek, magyaroknak, székelyeknek, szászoknak adományozzuk, tekintet nélkül a valláskülönbségre; azon jószágok pedig, a melyek az ellenségtől, fegyvereinkkel visszafoglaltattak, merő kegyelemből, visszaadtnak előbbi birtokosaiknak, vagy azok maradékainak. 7. Állami főigazgatónkat vagy Gubernatorunkat, a ki hajdanta vajdának neveztetett, vagy ennek helyettesét, nemkülönben az erdélyi katonaság főkapitányát, az ítélőmestereket, s a többi méltóságosabb hivatalnokokat a hűségre, és érdemre nézve jelesebb erdélyi urak, és nemesek sorából fogjuk választani, akár catholicusok legyenek, akár más bevett hitvalláshoz tartozzanak, és pedig olyképen, hogy: 8. A főkormányzói, főkapitányi, cancellári, belső tanácsosi, ítélőmesteri jelöltek, ilyes tisztek betöltése alkalmával, megerősítés végett előnkbe terjesztessenek. 9. Véleményünk szerint nagy hasznára lesz a közjónak, ha a 12 tagból álló belső tanácsban legalább 3 catholicus, és a 12 tagból álló ítélő táblánál szintén 3 catholicus fog lenni, a többiek más hitvallásuak közül leendvén; a szebeni főkirálybirónak is jusson hely a belső tanácsosok közt; az ítélőmesterek egyike pedig catholicus legyen; de a mostaniak maradjanak meg tisztokban egytől egyig. 10. Kormányzónk, és belső tanácsunk évenként országgyűlésre hívják a rendeket, fentartván magunknak végzeményeik királyi megerősítését.

11. Főállamigazgatónk birjon az őt megillető tekintélylyel, ranggal, és előjoggal; lakjék mindég a tartományban; mind az egyházi, mind a világi ügyek tekintetében esküdjék meg a törvényekre, s mind ő, mind a belső tanács, és az ítélő tábla tagjai a királyi kincstárból kapjanak fizetést. Ha a közjó, s az Erdélyben lakó különböző nemzetek közjava tanácsolná, hogy a kormányzó évről-évre változzék, a rendek a lehető legnagyobb szabadsággal járjanak el választása körül, s szavazatukat terjesszék előnkbe további intézkedésünk végett. 12. Béke idején 50,000 tallér adóval, Magyarország, és Erdély elleni háboru idején pedig 400,000 rajnai forinttal megelégszünk, betudva a természetményeket is; részünkről is a fiscalis jóságokból, só, érczbányákból, harminczadokból, a szászok közti tizedekből, a megyékbeli tizedek haszonbéréből tetemes összeg erejéig fogván járulni a kiadásokhoz. 13. Szokatlan adónemek nem fognak behozatni, a szokottakat, s a harminczadokat pedig nem öregbitendjük. 14. A vitéz székely faj ezentul is mentve marad minden adó, és közteher alól, ide nem értve a székely pórokat, és jobbágyokat; de a székely nép köteles lesz katonáskodni saját költségén. 15. A kereskedés szabadon gyakoroltassék, mint a fejedelmek idejében történt. 16. A tizedek haszonbérletése ezentul is a földesurakat illeti, a haszonbér a fiscust. 17. A tartományt nem fogjuk terhelni nagy, és fölösleges őrségekkel, egyébiránt az őrségek részint belföldi, részint külföldi katonákból állítandók, saját zsoldunkkal, főnkül pedig német tábornokot állítunk, aki, a hadi ügyeket illetőleg, értekezni fog a kormányzóval, az államtanácscsal, az erdélyi katonaság főkapitányával; az államkormány egyéb ügyeibe pedig nem avatkozik. 18. A szász nemzet, s az adófizető összes nép vállairól levesszük a bármely rendű utasok, és lovaik élelmezését, tanácsolván, és parancsolván, hogy postákról az államtanács, fogadókról pedig földesurak, és a városok gondoskodjanak.“ (Szalai fordítása szerint V. 479 stb.) Ezen diplomát innépélyesebben kiadta Leopold 1691. decz. 4-én.

E diplomának csak előszavában, s ott is csak mellékesen tétetik említés az ifju Apafi fejedelemről, nevezetesen „mivel még nem teljes koru, nem ültetethetik a fejedelmi székbe.“ Egyébiránt soha sem lett ő fejedelemmé, és hogy ne is lehessen valaha azzá, 1696-ban katonai fedezet alatt Bécsbe vitette a király, s ott birodalmi hercegi czimet nyert. (Meggalt 1713.)

A három nemzet s a négy vallásfelekezet kölcsönös jogviszonyainak szabályozására ismét adott Leopold egy pótlék diplomát 1696-ban (resolutio Alvincziana), melyben megszabja, hogy a főkormányshékhöz és a királyi táblához mindenik vallásfelekezetből három-három egyén alkalmaztassék; ha pedig az unitáriusok és luthe-

ranusok közül nem találhatnák elég alkalmas egyén, ezeknek helyök róm. cath. és reformátusokból pótol tassék; a székelyek, mint katonák nem fognak a határon kívül vitetni, ha csak a haza védelmének szükségé nem kívánja; sem a császári királyi méltóság, sem a közjó nem engedi, hogy e diplomán sérelem történjék; ő felsége megengedi, hogy a magyar és erdélyi cancellariák egymástól elkülönítve legyenek.

Az e diplomában biztosított alkotmányosságot Erdély épen úgy nem, sőt még kevésbé élvezhette, mint a testvér Magyarország a magáét. Ugyanis Erdélylyel, mint kisebb, és kevésbé jelentékeny nyelv könnyebben elbánt az udvar. Tartattak ugyan országgyűlés formák elég gyakran, de ezek oly jelentéktelenek voltak, hogy törvényczikkeket csak 1714-ben és 1722-ben alkottak. Az 1722. országgyűlés nevezetes részint azért, mert itt is világos törvényben mondatott ki a Pragm. Sanctio elfogadtatása a rendek részéről; részint mert ezen országgyűlés Decretumában „Erdély fejedelmének“ írta magát Károly. E czimet használta Mária Terézia is, s utóbb azt a változtatást tette rajta, hogy Erdély nagy fejedelmének nevezte magát.

Bár mennyit változott is a fejedelmek korában Erdély területi nagysága, mindig oda tartoztak Máramaros, Kraszna, Közép-Szolnok, Zaránd megyék, és Kővárvidéke. Károly király 1732-ben Máramarost visszakebelezte Magyarországba, a többi Részeket pedig Erdélyhez kapcsolta.

E közben oda irányult Magyarország közvéleménye, hogy mivel Erdély kétségen kívül Magyarország része volt, a koronázási hitlevél értelmében kapcsol tassék vissza, s egyesit tessék az anyaállammal. E kíváнатot az erdélyiek is osztani kezdték, annyival inkább, mert lehetetlen volt nem látniok hogy az ő alkotmányuk már most sokkal gyöngébb, mint a testvér magyaroké, s így csak nyerhetnek az egyesülés által. Azonban az ujra-egyesülést gátolta egyfelől a szász nemzet, mely a maga autonómiájának jobb jövőt várt a külön Erdélytől: másfelől az udvar. Ugyanis a két országnak polit. egyesülése oly erkölcsi és anyagi erőt adandott az országnak, hogy arra nem gondolhatott aggodalom nélkül, sőt fölhasznált minden alkalmat, hogy a két ország közt oly viszály magvait hintse el, mely lehetetlenné tegye az egyesülést. Ilyen viszály tárgya volt a Partium ügye; t. i. Magyarország visszakövetelte e Részeket, az erdélyiek nem engedték, s ebből több mint egy századig tartó viszály keletkezett.

Az egyesülésre az volt első lépés, hogy az 1741: 18. kimondta, miszerint Erdély a magyar korona jogczimén kormányozandó, a mi más szókkal azt tette, hogy Erdély Magyarország része. De az ez által nyújtott reményt meghiusította ugyanezen törvénynek egy másik

rendelete, mely szerint a Részek most mindjárt teljesen visszakebelezendők Magyarországba, Zarándot illetőleg pedig az erdélyi rendek előlegesen meg fognak hallgattatni. (Ez szülte azt, hogy több későbbi törvény daczára Erdélynél maradtak e megyék 1848-ig.)

II. József egyesítette Erdélyt Magyarországgal annyiban, hogy 1782. aug. 14. kelt rendeletében, a melyben az erdélyi, és magyar cancellariát egyesítette, világosan kimondta, hogy ezt az 1741: 18. értelmében teszi. Továbbá Erdélyben is életbe léptette a Magyarorszában felállított új kormány kerületeket, alkotván ilyet Erdélyben hármat. Ugyanekkor Erdély municipalis felosztását is ujja alakította. Nevezetesen, az eddigi magyar, szász és székely municipiumokat, mint ilyeneket, megszüntetvén, alkotott Erdélyből 11 megyét, u. m. Hunyad, Szeben, Fehér, Küküllő, Fogaras, Háromszék, Udvarhely, Torda, Kolozs, Belső és Külső-Szolnokot.

67. §. *Horvát-Dalmátország, Slavonia.*

Dalmátia e korban sem volt a magyar korona tetteleges birtoka; Horvátország, és Slavonia területében is nagy változást okozott a török uralom. Nevezetesen, a Verbász, és Unna folyók közti terület, sőt az Unnán túl is Dreznik és Cettineig terjedt a török hatalom, s e terület a török hatalom megtöretése után is török birtok maradt.

Ferdinánd, a Horvátországból megmaradt részt megfosztván eddigi tartományi politikai minőségétől, katonai végvidékké szervezte. Sőt, minthogy Slavonia is ki volt téve a török támadásainak: Varasdon is szervezett olyan katonai kormányt, mint a milyen volt a horvát rész számára Károlyváron.

Noha Horvátország nagy része tetteleg megszűnt a magyar korona birtoka lenni: mégis volt Horvátország, csak hogy nem a megmaradt horvát rész nevezetett így, hanem az eddigi Slavonia. Nevezetesen, a török hatalom terjedtével mindig többen vándoroltak ki Horvátországból Slavoniába, s ezen kivándorlókról lassankint ráragadt Slavoniára a Horvátország név.

E korszakban, a terület szembetűnő megkisebbedése folytán nem két, hanem csak egy bán volt, s ez sem birt a régi törvényes hatalomkörrel, mert már Ferdinánd kivette a bán hatósága alól nem csak a még megmaradt horvát részt, hanem Slavoniának katonai végvidékké szervezett részét is, s ezeket egy kir. hercegi helytartó alá vetvén, katonai módon kormányoztatta. Az országgyűlések nem mulasztották ugyan el a többi országos sérelmek közt erre is orvoslást kérni, s sürgették a bán törvényes hatóságának visszaállítását: de az 1578-dik országgyűlés meghajolt a helyzet előtt, s a 15-dik cikkben kimondták a rendek, miszerint: Tudomásul ve-

szik, s elfogadják ő Felségének azon intézkedését, miszerint (mint Magyarországon Ernesztet, úgy) Slavóniában Károly főherceget helytartójává nevezte a hadügyekben, s csak azt kötik ki, hogy a főherczeg a bánnal oly egyetértésben működjék, miszerint semmi sérelmet ne szenvedjenek az ország jogai. Utóbb a bécsi béke, s az 1608 : k. e. decretum, papiron, visszaadta a bán törvényes hatóságát, s azóta, minthogy e törvényeknek nem volt eredményök, számtalan törvény ismételte ezt.

A török hatalom megtöretése után érdekes változások történtek. Nevezetesen, Leopold az országnak a töröktől visszafoglalt déli részeit a Marosig katonai határőrvidékké szervezte, s ekként a törvényes kormányzat alól kivette. Már az 1699. évi adóösszeíráskor Szerém, Verőcze, Pozsega, Valpó megyék V-ik, Slavonia, és Horvátország része pedig VI-ik kerület név alatt említettnek; továbbá Szerém, Verőcze, Pozsega, Valpó megyék, ettől fogva hovatovább gyakrabban neveztetnek Alsó-Slavóniának, annyira, hogy nem sokára rájuk ragadt e név. Egyébiránt egy, a király által 1700-ban e részek szervezésével megbízott commissio, noha hivatalos jelentésében az Alsó-Slavonia nevet használja: azt mondja, hogy „ezen megyéket, Magyarország törvényei, és szokásai alapján rendezte, s az ezen alkalommal hivatalba állított megyei tisztviselőknak meghagyta, hogy Magyarország többi megyéjének példájára járjanak el tisztökben.“¹⁾ És mégis, az 1708. országgyűlés folyama alatt, a pozsegai követ megjelenése alkalmából kérdésbe tétetett, hogy Pozsegam. Slavóniához tartozik-e, vagy Magyarországhoz.²⁾ Az 1715. o. gy. decretuma pedig, midőn az ország déli megyéinek az országba bekebelezéséről intézkedik, Alsó-Slavóniának nevezi Verőcze, Szerém, Pozsega, és Valpó megyéket, s ezen elnevezésben az 1741. o. gy. is megnyugszik, úgy azonban, hogy e megyéket, e név daczára is, Magyarország természetes kiegészítő részeinek vallja, s mint ilyeneket Magyarországra visszakebelezetni kéri. Az 1741. törvény rendelete folytán (de az ebben megszabottól különböző módon) a határőrvidék szervezésére kiküldött bizottmány, e megyék területét illetőleg akként járt el, hogy Valpó megyét részint határőrvidékké tette, részint a másik háromba olvasztotta, s ezen eljárásáról tett hivatalos jelentésében azt mondta, hogy Szerém, Verőcze, Pozsegamegyéket „visszakebelezte a bán hatóságába, s illetőleg a magyar korona birtokába.“ Az 1751-dik országgyűlés pedig, midőn e területi kérdést meg akarta oldani, oly kétértelmű törvényt alkotott,

¹⁾ Korbuly i. m. 132. l.

²⁾ u. o.

mely szerint ezután is kérdés maradt, hová tartoznak e megyék. Nevezetesen: (23. cz.) ő cs. és kir. Felsége kegyelmes megegyezésével elhatározták az ország rendei, hogy Szerém, Verőcze, Pozsegamegyéket ezután is hívja meg ő felsége a magyar országgyűlésre, és hogy az ország többi megyéi közt ezentul is helylyel, és szavazattal birjanak, egyébiránt maradjon meg Magyarország, és a bántörvényes hatósága. Ettől fogva rendessé lett ezen megyéket Slavoniának nevezni, s e megyék oly helyzetbe jöttek, hogy mind a magyar, mind a horvát országgyűlésre meghivattak, s adózási tekintetben a magyar, igazságszolgáltatás tekintetében pedig a horvát hatóság alatt állottak.

A mi az ujonnan elnevezett Horvátországnak és Slavoniának a magyar koronához való jogviszonyát illeti: a török hatalom megtöretéseig fennállt, legalább a törvények betűi szerint fennállt a régi jogviszony; ezután pedig némi hullámzásoknak volt kitéve. Az 1715: 120. ugy határozza meg a horvát-slavon országgyűlés jogkörét, hogy ennek mindazon határozatai, a melyeket ő felsége már megerősített, teljes érvényűek legyenek; ha pedig volnának oly határozatok, a melyek még nincsenek megerősítve, pedig érvényben vannak, ezek, egy év alatt, ő felsége megerősítése alá terjesztessenek; ezután hozandó minden olyan határozat, a melyek a király hatóságát, s az igazságszolgáltatást illetik, csak ugy lesz érvényes, ha a király által is megerősítettetik; végre a tartományi rendek legközelebbi gyűlésében hozott azon határozat, melyszerint, a helyhatóság mellőzésével, nem kell a magyar országgyűléshez közvetlenül folyamodni, hasonlóképen csak ugy lesz érvényes, ha a kir. felség által megerősítettetik.

Midőn az 172^{2/3}. országgyűlésen szerveztetett a magyar királyi helytartó tanács, az erről alkotott törvény nem mondja, hogy ezen kormányshatósága kiterjed-e Horvát-Slavonországra, vagy nem, s ez sok vitára szolgáltatott okot. Az 1741: 11. czikknek 3-ik §-a pedig azt mondja, hogy a királynő, midőn Horvát-Slavonország fontosabb ügyeiről lesz szó, a bánt is hívja meg a királyi tanácsba. Ugyancsak Mária Terézia 1767-ben külön horvát helytartó tanácsot szervezett előbb Varazsdon, utóbb Zágrábban; de 1779-ben megszüntette e külön helytartóságot, s beolvasztotta a m. kir. helytartó tanácsba. Az 1790. országgyűlésen magok a horvát-slavon követek kérték, hogy a m. kir. helyt. tanács hatósága terjesztessék ki Horvát-Slavon országra is, és a törvény meg is rendelte ezt.

Igazságszolgáltatási szempontból kevésbé vonakodtak a királyok érvényesíteni Magyarország főhatóságát a horvát-slavon részek fölött. Így p. o. általánosan elősmert, s megtartott szabály volt, hogy a báni törvényszéktől a magyar királyi Curiához apelláltassanak a perek.

A mi a bánok hatáskörét illeti: eredménytelenül maradt azon számtalan sok törvény, a melyek annak tetteles visszaállítását rendelték a politikai, és hadügyekben. Különösen a hadügyek körül alig volt a bánnak egyéb hatósága, mint az ugynevezett két báni ezred főparancsnoksága.

Az 1790. törvény értelmében a bán csak a király előleges engedelmével hívhatta össze a tartományok közgyűlését.

KILENCZEDIK SZAKASZ.

1790—1848.

Alkotmányosság.

68. §. *A dynastia, és a nemzet kibékülése az 1790-dik évi országgyűlésen.*

(Az alkotmányos életnek 1790. előtti és utáni fejlődése közt lényeges különbséget alkot az a körülmény, hogy ettől fogva két irányban működik a nemzet közszelleme, u. m. a főkormány alkotmányellenes törekvésének ellensúlyozásában, és az alkotmány alapjának szélesítésében, vagyis az alkotmányos szabadságnak a nem nemes osztályra is fokozatos kiterjesztésében.) Továbbá, hovatovább jobban felismertetett az országos élet más tényezőinek fontossága is, melynek p. o. a nemzeti nyelv, tudományosság, közvagyonosság stb., s mind ezek folyvást növekedő figyelem s érdekeltség tárgyaivá lettek.

II. József előbb meghalt, mintsem 1790. január 28-án tett ígérete szerint tetteleg visszaállíthatta volna az eltörölt alkotmányt. Az örökösödési törvény értelmében az ő testvérére Leopold toscanai nagyherczegre szállott a magyar korona. Leopold nem helyeselte bátyjának elhamarkodott s erőszakos reformjait, s ő alkotmányosan akart uralkodni. De bár e szándékát mindjárt bátyja halála után világosan kijelentette: nem egy hamar tudta lecsillapítani a bátyja által okozott nagy ingerültséget. Mert az alkotmány visszanyerése fölötti örömhöz a kiállott szenvedések s nehéz aggodalmak miatti bosszúérzet járult, annyira, hogy ámbár Leopold ismételte bátyjának január 28-iki rendeletét, nem csillapodott az ingerültség. Számtalan ember közhite és meggyőződése volt, hogy József, midőn az alkot-

mányt szét tépte, ugyanakkor az örökösödés fonalát is elszakította, s így viasszaszállt a nemzetre a királyválasztás joga.)

(Sokat tettek e hangulat élesztésére a külpolitikai viszonyok is.) Még nem volt elnyomva a belga forradalom, még nem volt bevégezve a török háború, még folyvást működött a porosz izgatás, mindenek fölött pedig már ekkor nagy mérvet öltött a francia forradalom, s nagyon izgatólag hatott. Az ország majd minden megyéjének gyűlésén vitatárgyul szolgált azon kérdés, hogy Leopoldot az örökösödési törvény értelmében kell-e megkoronázni, vagy, mivel József szét tépte a kétoldalu szerződést, új szerződésnél fogva, és választás után? Leopold nagyon igazoltnak s menthetőnek találta az indulatok eme viharzását, szabad utat engedett a legingerültebb hangú vitatkozássoknak is, biztosan reménylve, hogy az ő alkotmányos érületének s uralkodásmódjának sikerülni fog a nyugalmat helyreállítani s bizodalmat szülni. 1790. június 6-ra országgyűlést hirdetett Budára.

Az 1790/1. országgyűlés tanácskozásai, törvényjavaslatai, és általa megalkotott törvények híven tükrözik vissza valamint a nemzet ingerültségét a közel multak miatt, és bizalmatlanságát a dynastia iránt: úgy az ingerültség fokozatos lecsilapodását, és a királylyal kibékülését is Nevezetesen:

József példájából ujonnan meggyőződtek a rendek a felől, hogy mulhatlanul szükséges az alkotmánynak oly biztosítékokat szerezní, a melyek teljesen lehetetlenné tegyék nem csak a József rendszeréhez visszatérést, hanem az alkotmánynak kisebb mérvű bántalmazását is. És mielőtt a király a szokott módon innepélyesen megnyitotta volna az országgyűlést, huzamosan tanácskoztak azon eszközök felől, a melyek által e czélt elérhetni gondolták.

Az országgyűlés nem mondta ugyan ki világosan, a mit több megye vitatott, hogy t. i. megszakadt az örökösödés fonala; s nem akart ugyan királyt választani: (de azt kimondta, hogy innepélyesen el kell ösmertetni Leopolddal, miszerint: „mivel az örökösödési jog kétoldalu szerződésen alapul, a melyet Mária Terézia is sokképen megsértett, József pedig teljesen szét tépett: joguk van a rendeknek a királyi örökösödés, és a nemzeti jogok biztosítására conditiókat állapítani meg, a melyeknek elfogadása után átvehesse Leopold a koronát a rendek kezéből.“ Ehez képest szükségesnek látta egészen új felavatási hitlevelet szerkeszteni; továbbá a főkormányzókat akképen szervezni, hogy annak tagjai kinevezésére a nemzetnek is legyen némi befolyása, és hogy a tanács felelőssé tétessék az országgyűlésnek.)

A mi különösen a felavatási hitlevelet illeti, ezt úgy szerkesztették a rendek, hogy belé iktatták nem csak az 1618. évi diploma

minden conditióját, s általában az országnak minden sarkalatos törvényét, hanem azt is (hogy az adó terhe nem a földet illeti, továbbá a fegyveres ellenállási jog felujítását, és hogy a király részvéte a törvényhozásban a francia új alkotmány veto elmélete szerint szabályoztassék; az országgyűléseket összehívási jog csaknem egészen a rendké legyen; hogy a katonaság minden évben eskettessék meg az alkotmányra.¹⁾) A diplomába föl nem vett némely tárgyakról pedig,

¹⁾ E hitlevél 25 conditióból állott volna, u. m. 1. Magyarország az örökösödési jog, és az uralkodó közössége daczára teljesen önálló, és szabad ország, a melyben az adó terhe nem a földön fekszik, és mivel az örökösödés az alkotmányos szabadság fentartását biztosító kétoldalú szerződésen alapul: megtartja az ország alkotmányos törvényeit, s ezeknek nagyobb biztosítására visszaállítja a fegyveres ellenállási jogot, ugyanonban, hogy egyeseknek ne legyen joguk az ellenszegülésre. 2. A vallásszabadságot fentartja a bécsi, és linczi békekötések értelmében. 3. Az országgyűlésnek minden három évben összehívására akként kötelezi magát, hogy ha ezt tenni elmulasztaná, a rendeknek joguk, sőt köteleességek legyen hivatlanul is összejönni, sőt előre meghatároztatik, hogy az ilyen összejövetel napja május 1. legyen. Ha a szükség kívánná, 3 év előtt is tartassék országgyűlés, s ezt a megyék többsége is elrendelheti. 4. Az év nagyobb részét Magyarországnak fogja tölteni. 5. A helytartó tanácsot nem akadályozza a törvények végrehajtásában. 6. A törvényhozást a koronás király, és a rendek közös jogának ösméri, úgy azonban, hogy a nemesi kiváltságok sértetlenül fentartassanak; továbbá úgy, hogy a régi törvények végrehajtására vonatkozó új törvényjavaslatokat, minden kivétel nélkül, rögtön megerősíti, az ujonnan alkotandó törvényeket illetőleg pedig hatalmában áll két egymásutáni diaetán visszavetni a rendek javaslatát, ha pedig a harmadik diaeta is kívánná, többé nem tagadhatja meg a megerősítést. 7. Az igazságszolgáltatást a törvények értelmében fogja eszközöltetni. 8. Országgyűlésen kívül semmi adót, vagy országos terhet nem vet ki, sőt önkéntes ajánlatokat sem fogad el; a nemesi fölkelésnek pénzzel megváltásáról még javaslatot sem tesz; a só árát csak az országgyűlés által határoztatja meg; a kamarai tisztek számadíjjal tartoznak az országgyűlésnek. 9. A vámokat az országgyűlésen fogja méltányosan szabályozni. 10. Hitelbank felállítására jogot enged az országgyűlésnek. 11. A nádor, és bán hivatalát illető országos törvényeket végrehajtja. 12. Az egyházi, és jótékony alapítványokat, legyenek azok bármely egyházi, tiszteletben tartja. 13. Magyarország főkapitánya magyar legyen, és független minden nem magyar dicasteriumtól, s mind a királynak, mind a nemzetnek hűségesküt tegyen. 14. A katonaság minden évben ismételve esküt tegyen az ország alkotmányos törvényeire. 15. A magyar katonaságot az országgyűlés megegyezése nélkül nem viszi ki Magyarországból. 16. A katonai határőrvidéket Magyarország kiegészítő részének tekinti. 17. A háborúnak az országgyűlés előleges megegyezése nélkül nem indításáról szóló, és a magyar ügyeknek magyarok által intéztetését rendelő törvényeket végrehajtja. 18. Az ország határait el nem idegeníti, a visszaszerzetteket, s szerzendőket Magyarországba kebelezi. 19. A koronát az országban, a törvények szerint választandó koronaörök által őrizteti. 20. A szab. kir. és hajdu városok jogait tiszteletben tartja. 21. Az Erdélylyel, Csehország-

mint 1608-ban történt, koronázás előtti törvénycikkeket akartak alkotni, melyeknek előleges elfogadása nélkül ne történhessék meg a koronázás.

E közben megállapodtak a rendek abban is, hogy mindkét tábla tagjai esküvel kötelezzék magokat, hogy tanácskozásaikban az udvarnak semmi kegye, vagy ígérete által nem engedik magokat a közös érdekétől eltántorítani. Ezen esküt le is tette az alsó táblának minden tagja, s a felső táblának nagy része, mégpedig hivatkozással az 1649: 44 re, mint a melyben már törvényesen is megtiltatott az országgyűlési rendeknek, országgyűlés alatt bármely kitüntetés, vagy jutalmat elfogadni.

Leopold, noha ismételve kijelentette, hogy új felavatási hitlevelet nem fogad el, de a közelebbi elődei által kiadottat lelkiismeretesen meg fogja tartani: megzavarás nélkül folyni engedte az országgyűlés tanácskozásait; s e közben minden igyekezetét oda irányozta, hogy a kül államokkal békét, s illetőleg szövetséget köthessen; továbbá, hogy a szegény nemes, és a nem nemes osztály rokonszenvét megnyerje, biztosan reménylén, hogy mihelyt ezek megtörténtek, azonnal engedékenyebbekké lesznek az országos rendek.

Ezen osztályok megnyerésére voltak számítva a propositiók némely pontjai.

A propositiókban a koronázás, és nádorválasztás szükségességének fölemlítése után általánosságban mondatott, hogy: Ő felsége meghallgatja a rendeknek a közjóra célzó javaslatait, különösen kívánja pedig, hogy a megyei, és országgyűlések tartása módjába becsuszott rendetlenségek célszerű törvények által orvosoltassanak. A közelebbi mult időkben szolgált némely hivatalnokok irányában a rendek részéről nyilvánult bántalmazás szűnjék meg. Mária Terézia ideiglenes urbéri szabályzata alapján törvények alkottassanak, külö-

gal stb. 1608-ban kötött szövetséget fentartja, Erdélyt a magyar korona birtokának tekinti, a törvények értelmében kinevezendő vajdák által kormányoztatja; az erdélyi nemzetek, és vallásfelekezetek törvényes szabadságát sértetlenül fentartja; Galiciát Lodomeriát a magyar korona birtokának tekinti; a tenger melléki részeket magyar megyékké szervezi, s törvényesen kormányoztatja; a visszaszerzendő részek fölött semmi fegyverjogot sem fog követelni. 22. A tanítás ügyében nem udvari parancsok által, hanem országos törvények szerint fog intézkedni; a sajtószabadságot nem szorítja meg, idegen nyelvet nem tol az országra, hanem a magyart teszi hivatalos nyelvvé. 23. A görög nem egyesültek eddig élvezett polgári jogaikban, vallásszabadságukban hagyatnak. 24. Az országgyűlés megegyezése nélkül senkit sem tesz corregenssé. 25. Minden ezután leendő király köteles lesz ezen diplomára esküdni meg. (Az 179°/, országgy. irományok XIX. szám.)

nős figyelemmel arra, hogy az örökös jobbágyság vissza ne állítsa; a földesurak által eddig önkényesen kiszabott testi büntetések szűnjenek meg, s általában mindennemű önkény ellen biztosítsák a jobbágyok személyes szabadsága. Az állandó hadsereg fentartása, és az erre szükséges adók tárgyában nyilatkozzanak a rendek ő felsége kegyes szándékai szerint. Minthogy az adókivetés még mindig nagyon önkényesen történik, s ez növeli a terheket, gondoskodjanak a rendek igazságos, és méltányos adókulcsokról, különös figyelmet fordítván a házi adóra is, mint a mely némely megyékben már fölülmulja az országos adót. A nemesi kiváltságok érdekében gondoskodjanak a rendek, hogy az armalista nemesekre némely újabb törvények által kivetett házi adó úgy vételessék le, hogy a nem nemes osztályra ne essék újabb teher. Alkossanak törvényt, a mely a szegényebb nemesek előtt is megnyisson minden hivatalt, s a nem nemeseket is hatalmazza föl legalább az udvari dicasterialis hivatalok viselésére. A kereskedés emelése szempontjából, némely, a királyi városi szabadsalommal már felruházott városok czikkelyeztessenek be, némely más városok pedig most törvényesen vételessenek be. Gondoskodjanak az igazságszolgáltatás gyorsításáról, és javításáról. A vallásszabadság tárgyában óhajtja, hogy az e tekintetben már kiadott resolutioja legyen országos törvénynyé.

Leopold nem csalatkozott számításában. Mert noha az ő ígéretei az alkotmányos törvények megtartása felől nem elégitették ki rögtön az országos rendeket: mégis helyreállt az egyetértés. Ugyanis a francia forradalom gyors fejlődése felriasztotta Európának minden fejedelmét, kényszerítette őket felhagyni kicsinyes viszályaikkal, s egyesülni a közös, és nagyon félelmes ellenség ellen. A még kevéssel ezelőtt nagyon ellenséges bécsi, és berlini udvarok kibékültek, sőt szövetségre léptek. A török háború sorsa jobbra fordult, s a belga forradalom leveretett. De magában Magyarországon is merültek föl olyan körülmények, a melyek csilapítólag hatottak a fölhevült kedélyekre. Állottak elő a szabadságnak oly szószólói is, a kik a régóta elnyomott népnek a nemesség járma alól fölszabadítását predikálták, mégpedig oly hévvel, mint a milyennel sürgette a nemesség a királlyal való szerződés átalakítását. Sőt már türelmetlenkedni is kezdett a nép, annyira, hogy itt-ott fegyveres fölkelés előjelei kezdtek mutatkozni. Volt hatása az illyr nemzetgyűlésnek is. Nevezetesen, a Magyarországon lakó szerbek (illyrek) némely felsőbb helyekről jött utasítások folytán azon kérelemmel járultak a királyhoz, hogy engedje meg nekik egy illyr nemzetgyűlés tartását. Ezen engedély meg is adatott, s 1790. aug. 20-kán megnyílt Temesváron az illyr nemzetgyűlés, mely néhány szerb papból, és hivatalnokból állott.

Ezen nemzetgyűlés nagyon hangzatos demonstrációkkal nyilvánított hűséget a dynastia iránt, ajánlván 40,000 harczost a magyarok, az „Asiából nem régen kitódult vadcsorda, az ő nemzetők, és a dynastia közös elleusége ellen.”

Mindezen külső és belső körülmények folytán végre is megnyugodtak az országos rendek Leopoldnak az alkotmányosság felől tett nyilatkozataiban, s megelégedtek a közelebbi királyok által kiadott hitlevéllel; másfelől Leopold is tett némi engedményt, megengedvén, hogy a nemesi kiváltságok biztosítása némileg nagyobb nyomtatékkal történjék. Elhezképest a diploma első pontjának ezen záradéka: „a mint azok értelme fölött a király, és az országgyűlés meg fognak egyezni” megtoldatott ezzel: „ugy azonban, hogy az 1741: 8-ik törvényczikkbe foglalt kivétel örök érvényben maradjon.”

(A dynastia, és a nemzet közt helyreállt béke és kölcsönös bizalom erősítése szempontjából a rendek a király ifjabb fiját Sándor főherczeget tették nádorrá közfelkiáltás által, s megtörtént a koronázás Pozsonyban nov. 13-án.)

A Pozsonyban folytatott országgyűlésen megalkották a rendek a körülmények által kívánt törvényeket. Különösebben szükségesnek látszott most oly törvény, mely lehetetlenné tegye a Pragm. Sanctioban megállapított közös uralkodó lételeből azt következtetni, mintha Magyarország összeolvasztható volna az uralkodó más országaival, továbbá a mely biztosítsa a nemzeti nyelvet, a protestánsok vallásszabadságát, s általában az alkotmányosságot. A 3-dik cz. szerint: Minden trónörökös tartozik magát megkoronáztatni 6 hónap alatt; a koronázásig lefolyható ezen 6 hónap alatt is gyakorolja ugyan a kormányzatot: de csak az ország alkotmánya s törvényei szerint; kiváltságokat pedig csak a koronás király osztogathat. A 10. czikk szerint: Magyarország teljesen önálló, független, semmi más országnak alá nem vetett állam, melynek külön állami élete s alkotmánya van. 12. A törvényhozásnak, a törvények magyarázásának, megváltoztatásának, vagy eltörlésének joga a királyt, és törvényesen összehívott országgyűlést közösen illeti; 13. cz. országgyűlés minden 3 évben tartandó; 19. a király semmiféle adót vagy országos terhet nem vehet ki az országgyűlés beleegyezése nélkül stb.

Fontos intézkedése ezen országgyűlésnek az is, miszerint, belátván az országnak más országokhoz képest nagy elmaradását, valamint azt is, hogy a nagy fontosságú teendőknek most rögtön elintézése teljes lehetetlen: választmányokat nevezett ki, melyek dolgozzanak reform-törvényjavaslatokat a közpolitikai, igazságszolgáltatási, közigazdászati, növelési, egyházi, országos sérelmi, urbéri, adó

és bányáügyeknek az ország érdekei s a kor kívánatai szerint átalakítására, s munkálataikat terjesszék a legközelebbi országgyűlés elibe.

71. §. 1792-től 1825-ig.

Leopold fia, és utódja I. Ferencz alatt ismét súlyos idöket élt által a nemzet, midön roppant nagy áldozatokba kerültek a francia háboruk, ezeknek lezajlása után pedig ismét alkotmánya elvesztésétől kellett rettegnie. Végre a sok szenvedés és aggodalom után jobb jövő hajnala derült föl 1825-ben.

Ferencz az 1792-ben tartott koronázó országgyűlésen egészen alkotmányos érzelműnek mutatta magát, s a lehetőségig teljesítette a nemzet kívánatát annyival inkább, mert a francia háborúra jelentékeny segélyek kellettek, s szükségesnek látszott jó hangulatban tartani a magyar nemzetet. Így p. o. a fölvatási hitlevél első pontjába fölvett (a koronázásról) egy olyan kötelezést, a melyet Leopold nem fogadott el, csak a decretum 3-ik pontjába tétetni engedett. Nevezetesen: „Az ország törvényeit, a koronázásról rendelkező 1791: 3. czikkkel együtt megtartjuk.“ (A király halála napjától számítandó 6 hónap alatt mulhatlanul meg kell történni a koronázásnak és a hitlevél kiadásának stb.) A mult országgyűlésből kiküldött bizottmányok munkálatainak fölvételét, s tüzetes tárgyalását pedig lehetetlenné tette a háboru, mely minden mást háttérbe szorított. Ugyde e háboruk minden várakozáson felül sokáig tartottak, és így évről évre haladt az életkérdéssé vált reform-javaslatok tárgyalása. Azonban volt e halogatásnak más fontos oka is. Nevezetesen, Ferencz, ha talán őszintén alkotmányos érzelmekkel lépett is a trónra, hovatovább jobban elidegenedett az alkotmányosságtól annál fogva, hogy a forradalmi francia nemzet nagy mértékben visszaélt a szabadsággal, s épen az ő családjának keserű fájdalmat okozott. Hovatovább hajlandóbb lett Ferencz az alkotmányos szabadságot a forradalommal azonosítani, s mindkettőt gyűlölni. És midön a kérdéses törvényjavaslatok az alkotmány fejlesztésére s erősítésére irányultak: épen oly mértékben ellenezte azok tárgyalását, mint a mily mértékben gyűlölte a szabadság szellemét. Még elszántabbá lett e gyűlölet azóta, midön a Martinovics Ignác által szervezett összeesküvés részesei Magyarországot is a francia forradalom szellemében kívánták átalakítani.

De bár mily határozott ellenségévé lett Ferencz az alkotmányos szabadságnak: nem volt oly helyzetben, hogy csak hajlamainak engedhetett volna, mert a háboruk új meg új súlylyal nehezédtek rá, s folyvást nagy szüksége volt a magyar nemzet jó akaratára. De azt mégis megtette, hogy a háborus körülmények ürügye alatt folyvást

halogatta a reform-törvényjavaslatok tárgyalását, s az országgyűlések több ízben ismételt sürgetései daczára semmit sem enyhítette a Magyarország iparát előlő vámrendszert.

1795-ben véletlenül elhalván a nádor Sándor főherceg, a következő évi országgyűlésen Ferencz másik testvére József főherceg tétetett nádorrá, ki ettől fogva 50 évig folytatott hivataloskodása alatt sok őszinte jó akaratot tanusított a magyar nemzet iránt.

E közben a francia háboruk költségeire kibocsátott papírpénz évről-évre károsabbá lett Magyarországra nézve is. És az 1802. évi o. gy. összehívata alkalmával a megyék csak azon esetben akarták megszavaztatni az adót, ha orvosoltatnak azon sérelmek, a melyek részint e papírpénzből, részint a nyomasztó vámrendszerből származnak, és ha a szükséges reform-kérdésekben törvények alkottatnak. De ezek közül egyik sem történt meg.

(Napoleonnak császárrá létele Magyarországra nézve is fontos annyiban, hogy ez vetett véget az 1000 éves római német császárságnak, s ez volt annak oka, hogy Ferencz 1804. augusztus 11-kén „Ausztia örökös császára“ címet vett föl. És ez annyiban érdekli a magyar alkotmányt, hogy Ferencz, azon Manifestumában, melyet e tárgyban kiadott, világos szavakban kifejezi, hogy ezen új cím fölvetelének semmi befolyása sem lesz Magyarország önállóságára és alkotmányára, a mennyiben Magyarország ezután is önálló és alkotmányos ország fog maradni, a régi törvények értelmében.)

1811-ben súlyos csapást ejtett a király Magyarországnak mind anyagi jólétén, mind országos önállásán. Nevezetesen, nem látván más módot a szabadulásra azon nagy államadósságtól, mely a nagy mértékben elszaporodott papírpénzből származott, 1811. febr. 20-án kelt rendeletében megsemmisítette a forgalomban levő papírpénz értékének $\frac{1}{3}$ -ét. És minthogy Magyarországnak is minden pénze e papirokból állott, e rendelet a magyar nép vagyonát is tönkre tette. E csapásra feljajdult az ország, mert kétszeresen igazságtalan volt Ausztia statusadósságaért tönkre tenni az önálló Magyarországot is, mely merő nemeslelkűségből annyit áldozott a királyért. A megyék fölratokban kérték a királyt, hogy vegye vissza ezen káros rendeletet, de a válasz az volt, hogy „az egész birodalmat érdeklő ügyben nem lehet csak Magyarországot venni figyelembe.“ Majd országgyűlést is tartott a király 1811-ben azért, hogy emeltessék főlebb a magyar országos adó, továbbá, hogy a rendek vállaljanak kezességet az új papírpénzért, s találjanak módot, miként alkalmaztassék a devalvatiót illető feudelet a magánadóssági viszonyokra. A rendek érelyesen főlshózlaltak a törvénytelen rendelet ellen, s határozottan megtagadták bármely olyan törvény alkotását, mely által elismertetnék

Ausztria államadósságának Magyarországot is kötelező ereje; min megbosszankodván a király, nagy ingerültséggel föl szlatta az országgyűlést, mielőtt ez valami törvényt alkothatott volna. Egyébiránt így is keresztül vitetett a fontos rendelet királyi parancsok által.

Napoleon végleges megbukása békét adott Európának néhány rövid évre. Most már azt várta Magyarország, hogy azon sok áldozatért, melyeket a háboruk alatt hozott királyának, megadatik a jutalom; azaz a király elfogja mozdítani a most még égetőbb szükségé vált reform-kérdéseknek a nemzet érdekében kívánt megoldását. De éppen ellenkező történt. Ugyanis, Ferencz volt egyik befolyásos tagja azon szent szövetségnek, melynek földadata volt, kiirtani a szabadság s alkotmányosság szellemét, mint a melyet teljesen azonosnak hitt a forradalommal; Ferencz is azt hitte, hogy a szabadság szellemének elnyomása biztosítani fogja a világ békéjét; forróan szerelmes lett az absolutismusba; sőt bosszút is akart állani azon szabadság szellemén, mely neki annyi félelmet okozott; el volt határozva egész birodalmában, még Magyarországon is teljes absolutismust léptetni életbe. Semmit sem használtak József nádornak bölcs figyelmeztetései; a nádornak nem volt az udvar politikájára semmi befolyása, teljhatalommal birt az absolutismust képviselő hg. Metternich ausztriai főcancellár. 1811. óta nem tartott a király országgyűlést. Semmibe sem vette a megyék esdeklő feliratait, melyekben kérték a törvényekhez való ragaszkodást.

Azonban a szent szövetség politikája nem sokára megboszlta magát. 1820-ban ismét kitört a forradalom (Spanyolországban) s elárasztotta fél Európát. Ezen új forradalom még nagyobbá tette Ferencz gyűlöletét a forradalom és a szabadság iránt. Majd midőn sikerült neki saját erejével levérni az olasz forradalmakat, most úgy fölbátorodott, hogy elérkezettnek látta az időt, melyben fölforgathatja a magyar alkotmányt is. 1822-ben rendeletet adott ki, mely szerint az 1808. országgyűlésen 3 évre felajánlott adót harmadfél annyira emelte; a hadsereg kiegészítésére ujonczok szedését parancsolta. Mondva volt ugyanezen rendeletben, hogy ezzel nem szándékoltatik az alkotmány fölforgatása: mégis kétségtelen volt, hogy ha a királynak e két kívánata foganatosittatik, vége lesz az alkotmánynak. — Ugyanis egész világ előtt tudva volt a szoros viszony a bécsi udvar és az európai fejedelmek által ekkor üzött politika közt; tudva volt, hogy Ferencz az alkotmányosságnak Európa szerte elnyomásában fáradozik; a Magyarországon 1811. óta folytatott rendszerből pedig világosan következett, hogy ő a magyar alkotmánynak is ellensége; közetkezésépen e rendelet, a mostani viszonyok közt, nem tekinthető egyébnek, mint döntő csapásnak, melytől, ha sikerül, a régen

ápolt, de eddig soha sem sikerült tervek megvalósulását reményli az udvar. (Ugyanis, a kormányzati rendszernél fogva elég módja volt az udvarnak abban, hogy megnyirbálhassa a magyar alkotmányt, s a létező viszonyok közt az adó- és ujonczadás joga volt a nemzet kezében a leghathatósabb és leggyakorlatibb biztosíték. A kérdéses rendelet pedig ettől akarja megfosztani a nemzetet. Kétkedni sem lehetett a felől, hogy, ha ez most sikerül, soha sem fog a király többé országgyűlésen kérni ujonczot és adót, vagyis soha sem fog többé országgyűlést tartani, s ezzel magától összedül az egész alkotmány.)

Innen érthető, hogy a megyék mindnyájan a meglepetés, és fájdalom hangján irtak föl. Előadták, hogy a király esküje s a tudva levő nagy áldozatok után egészen mást vártak, s hivatkozván az 1791: 12, és 1504: 4-re (mely becstelennek mondja azon megyét, a mely országgyűlés nélkül kivetett adót hajtana be), nem engedelmeskedhetnek a rendeletnek. Előre is tudta az udvar, hogy az lesz a rendeletnek legközelebbi eredménye, ennél fogva előre elgondolta azt is, mit fog tenni, hogy elhallgattassa a megyéket. Új rendeletben megparancsolta a végrehajtást, világosan kijelentvén azt is, hogy további engedetlenség esetében kényszerítő eszközökhöz fog nyulni. Meg is történt mindakettő. Teljhatalmu királyi biztosok küldettek mind azon megyékbe, a melyek megtagadták az engedelmességet; katonai karhatalom adatott rendelkezésükre; a törvények merészebb védői felségsértökként bepereltetni rendeltettek. De mind ez csak növelte a megyék elszántságát, s illetőleg az ország forrongását; a helyzet napról-napra hasonlóbbá lett ahoz, a milyen volt II. József uralkodása végén. A nemzet napról-napra merészebb hangja, sőt ellenszegülése megdöbbsentette a királyt annyival is inkább, mert a görög forradalom szakadást csinált a szent szövetségben. Ily körülmények közt nem merte Ferencz forradalomba hajtani a nemzetet; engedett; elhagyta a veszélyes utat, s országgyűlést hirdetett 1825-dik szeptember 11-re.

69. §. Az alkotmány-reformja.

Az 1825. év új forduló pont a nemzet életében. Ugyanis ekkor enyészett el az a veszély, mely a szent szövetség politikája miatt fenyegette az ország alkotmányát. Most ujolag meggyőződött az udvar a felől, hogy nem lehet eltörölni a magyar alkotmányt, s meg kell elégedni annak oly ellensúlyozásával, a milyen lehetséges a fennálló kormányrendszer segítségével. Mint Leopold, úgy Ferencz is kibékült most a nemzettel, midőn visszaállította az alkotmányt, kinyilatkoztatta, hogy bánja a mit tett, s új t. cikkekben (3, 4, 5) biztosította a nemzetet a felől, hogy czután alkotmányosan fog uralkodni.

Azonban a kibékülés daczára is nem kis keserűség maradt a nemzet lelkében a miaft, hogy még most is fizetni kellett a sónak törvénytelenül fölemelt nagy árát, s hogy a magyar kamara nem szabadított föl a bécsi kamara hatósága alól stb. Még nagyobb, valóságos korszakot alkotó fontosságot ad ezen évnek az, hogy ekkor fogott a nemzet azon nagy munkához, melyet 1790-ben tűzött ki magának, de a melyhez mindeddig hozzá nem foghatott, u. m. az országos reformokhoz; továbbá, hogy ekkor lépett föl gr. Széchenyi István, mint reformator, kinek forró honszeretete, nagy áldozatkészsége, lángesze, fáradhatlan munkássága s ritka ügyessége ha nem is minden, de igen sok akadályt legyőzött, s lépésről lépésre vezette a nemzetet a kitűzött cél felé.

Az 1825. országgyűlésnek egyik fővágya volt tüzetes tárgya^{21.} alá venni az országos reformokat. De hamar átlátták a rendek, hogy az 1791. javaslatok azóta elavultak, következésképen ujaknak készítettéséről gondoskodtak. Neveztek ki egy számos tagból álló bizottmányt, mely József nádor elnöklete alatt Pesten ülésezvén, a régibb munkálatok fölhasználásával készítse el a törvényjavaslatokat.

Az e tárgyban tartott előleges tanácskozások azt mutatták, hogy a rendek nincsenek még tisztában magokkal a felől, min és hogy kezdjék a reformokat. Egyik legsürgetősebb teendőnek látszott a nemzeti nyelvnek természetes jogaiba visszahelyezése. Ekkor lépett föl Széchenyi a magyar tudományos akadémia iránt tett javaslatával, s alapítványával, melynek következménye volt az akadémia megalapítása. Másik sürgetős teendőnek látszott az ország törvényes területének kiegészítése. Ez is megtörtént annyiban, hogy visszacsatoltattak a Napoleon által elfoglalt, majd visszakerült, de Magyarországra vissza nem kebelezett szávántuli részek.

Az országgyűlés után fejtette ki Széchenyi a maga reformatori munkásságát. Az ő reform-törekvései oda irányultak, hogy fejlessék a magyar nemzetiség, az országban lakó más nemzetiségek megsértése nélkül; gyarapíttassék a közműveltség, emeltessék az anyagi jóllét, s a mennyiben ezek pénzáldozatot kívánnak, közös teherviselés útján állíttassanak elő a kívánt összegek. Továbbá, készíttessék elő, s fokozatosan léptetessék életbe a jogegyenlőség, és az alkotmányos szabadság terjesztessék ki a nem nemes osztályra.

E szép terveknek két nagy akadálya volt. Egyik a nemesség nagy részének tudatlansága, előítéletei, s kiváltságaihoz nagy ragaszkodása, melyeket leküzdeni herculesi munka volt. Széchenyi néhány év alatt véghez vitte e nagy munkát, részint irodalmi műveivel, részint a társulati téren kifejtett roppant hatásával. Metsző gunnyal ostorozta a nemesség rövid látását; megdönthetlen logicával fejte-

gette azon előnyöket, melyek a kérdéses reformokból háramlanának mind az összes országra, mind magára a nemességre. Fölrázta a nemességet tespedéséből, s napról-napra több hiveket nyert a reformnak.

A másik akadály az volt, hogy a mily mértékben szaporodott Széchenyi hiveinek száma, s lett valószínűbbé, hogy a nemesség végre is elfogadja a kívánt reformokat: oly mérvben nőttek a bécsi kormány aggodalmai. Ugyanis a bécsi kormányférfiak közt folyvást uralkodott Metternich, és ennek az a politikája, miszerint, a kormánynak oda kell törekedni, hogy Magyarország, ha papiron önálló ország is, de valósággal ne legyen az, hanem Ausztria provinciája; minélfogva a lehetőségig gátolni kell ama gyökeres reform-tervek megvalósulását, mégpedig nem csak a tisztán politikai, hanem az államgazdasági reformokét is. Mert ha p. o. Magyarország iparos országgá válhatnék, majd nem szorulna az ausztriai gyárosokra, pedig a kormánynak ezeket kell ápolni minden áron, mint olyanokat, a kiket tettszése szerint megadóztathat. (Továbbá, ha a magyar alkotmány szélesebb alapra fektetettnek, s biztosabb intézményekkel vétetnék körül, akkor erősebbé is lenne, s nem lehetne vele kormányzati uton oly könnyen elbánni, mint a jelenlegi kormányrendszer mellett. Innen érthető, hogy minél általánosabbá lett Magyarországon a vágy a reformok után, s minél gyökeresebbekké óhajtotta a nemzet tenni ezen reformokat, annál nagyobbá lett a kormány ellenzése. És ez azt eredményezte, hogy a közelebbi kibékülés alkalmával meglehetősen mérvben létrejött kölcsönös bizodalom ismét enyészni kezdett.)

A nemzet érdekeltsége nőttön nőtt a következő országgyűlés irányában, mint a melytől, ha nem is minden reform-kérdésnek, legalább némelyeknek megoldását várta. 1830-ban országgyűlést hirdetett a király első szülött fiának V. Ferdinándnak megkoronáztatása végett. A mily örömet okozott a nemzetnek az, hogy az ifjú király a neki följajánlott koronázási ajándékot visszaajándékozta a magyar tudományos akadémia alaptőkéjének: oly fájdalmas meglepetést szült annak látása, hogy a király határozottan gátolja a reform-javaslatok tárgyalását. Gátolta pedig részint általában a fentebb említett oknál fogva, részint különösbbe azért, mert ezen évben új forradalom támadt Franciaországban, Belgiumban és Olaszországban. Ily viszonyok közt kétszeresen félt az udvar a polit. reformoktól, s időt akart nyerni, míg az európai ügyek menetele meg fogja mutatni, hogy kell-e engedni vagy nem a magyarországi reform-kívánatoknak. Innen érthető, hogy más reform-kérdés nem intéztetett el, mint a nemzeti nyelv ügyében történt egy lépés előre. Egyéb reformok ügyében pedig azt ígérte a király, hogy a következő 1831. évben mulhatlanul

tart országgyűlést a reform-kérdések tárgyalása végett. Ezen évben elmaradt ugyan az országgyűlés, de 1832-ben megtartatott.

Az 1832. országgyűléstől nagyon sokat várt a nemzet. Ugyanis, Széchenyi törekvéseinek néhány év alatt sikerült a nemesség értelmesebbjeinek nagy részét megnyerni a reformok részére, s biztosan lehetett reményleni, hogy a jó ügy oly diadalt fog aratni, miszerint a megyéken az országgyűlési követeknek adandó utasítások az alsó táblán többséget fognak biztosítani a reformoknak. Be is teljesedett a közóhajtás annyiban, hogy az utasítások többsége a reformok érdekében adatott. És most rögtön nyilvánossá lett a kormánynak eddig még jóformán eltitkolt ellenszenva a reformok iránt.

Az eszmék illetén diadala fontos lépésre birta az udvart. Nevezetesen, minthogy nem látta tanácsosnak határozottan kimondani, hogy gátolja a kívánt reformokat: mellékuton, mégpedig alkotmányos uton akarta azokat meghiusítani. T. i. meghagyta a főispánoknak, hogy igyekezzenek megváltoztatni az utasításokat. És most sajtáságos fordulat állott be Nevezetesen, maga a királyi főkormány lépett föl azon nemesi kiváltságok védőjeül, melyeknek fölforgatását akarta régóta, de nem vihette ki. Maga a kormány kezdte izgatni az értelmetlen köznemességet, hogy ne hajtson az olyan veszedelmes szabadelvűekre, a kik meg akarják fosztani sok százados kiváltságaitól. És hogy ezt annál biztosabban kiviheesse, nyilvános megvesztegetésekhez folyamodott, vagyis megkezdé az ettőlfogva úgy nevezett k o r t e s k e d é s t. T. i. a köznemességet, mely már emberek emlékezetét haladó idők óta nem járt a megyegyűlésekbe, becsődíttette azért, hogy szavazza le a kiváltságokra nézve kártékony utasításokat.

A kormány e lépése nem ejtette kétségbe a reform embereit. Ezek azonkívül, hogy az értelmesebbekre a fölvilágosítás és rábeszélés által gyakoroltak hatást, az értelmetlen tömegnél magok is gyakorolták a megvesztegetést, a mi (s ez fontos bizonyítványa a közszellemnek) évről-évre több pénzbe, s utóbb nagy összegekbe került a vagyonosabb nemességnek. Ennek az volt a hatása, hogy nem csak el nem enyészett, hanem folyvást erősödött a reform-párt, miud számarányban, mind erkölcsi súlyára nézve. Ezen kölcsönös izgatások közt születtek a szabadelvű (a kormány irányában ellenzéki) s másfelől a conservatív pártnevek.

Kevés idő alatt oly erőssé vált a közszellem, hogy ezt nem lehetett legyőzni a célba vett eszközökkel, s mulhatlanul szükségesnek látszott tenni, vagy legalább mutatni valamit. Így történt, hogy tüzetes tárgyalás alá vétetett a reform-kérdések egyike, u. m. a jobbágyság sorsát szabályozandó urbéri törvények, mely ügy mellett más, elég fontos kérdések is jöttek szőnyegre, s intéztettek el. A kor-

mány el volt határozva, úgy intézni a dolgok menetelét, hogy minél kevesebb teljesüljön a nemzet kívánataiból, s erre nézve (kivált a kiváltságok ügyében) hathatós segítője volt a főrendi tábla, a hol még ekkor nagyon kevesen voltak Széchenyi hívei.

Midőn megindult az urbéri törvények tárgyalása, a nemesség igazán nemesen akarta e kérdést megoldani, u. m. szembetünetleg kiszélesíteni a jobbágy nem nemesek jogkörét is. És most nagy zavarba jött a kormány, mely régóta a jobbágyság atyáskodó pártfogójaként szerette magát mutogatni. Most ugyanazon főkormány „nagyon szabadelvűeknek, sőt forradalmiaknak” találta a nemesség által indítványozott törvényeket, s a szabadelvűségtől nagy félelmében elvetette azoknak legszebb pontjait.

Az 1832. országgyűlés nagyon hosszúra nyult; évekig tartott. E közben Erdélyben is országgyűlést tartatott a király 1834-ben, a mi itt nem történt 1811. óta. Ezen erdélyi országgyűlés mindjárt a megnyitás után bezáratott ugyan a nélkül, hogy valamit végezhetett volna: mégis volt ennek hatása a magyar országgyűlésre, a mennyiben előtérbe állított két fontos jogkérdést, u. m. a szólás- és sajtószabadságot. Nevezetesen, br. Wesselényi Miklós (a reformoknak, a főrendűek közt, Széchenyi után legkitünőbb híve) hűtlenségi perbe fogatott, részint azért, hogy az erdélyi rövid országgyűlés naplóját, a kormány tiltakozása ellenére, kinyomatta; részint azon beszédeért, melyet a jobbágyság ügye védelmére mondott Szathmár-megye gyűlésén. Wesselényi mind magyar-, mind erdélyországi honti levén, mindkét országban bepereltetett (s el is záratott). Maga Wesselényi perbe fogatása is szóba hozhatta, sőt hozta is a magyar országgyűlésen ama két kérdést: még inkább előtérbe nyomult pedig a sajtószabadság kérdése annál fogva, hogy, ámbár Magyarországon egy betű törvény sem volt, mely a sajtószabadságnak ártott volna: mégis lenyűgözte a főkormány a sajtót annyira, hogy most az országos rendek kívánataira sem engedtetett meg az országgyűlési napló kinyomtatása, mint a mely jelentékeny mérvben fokozta volna a közérdekeltséget az országgyűlési tárgyalások iránt. A nyomtatott napló hiányában azzal akartak segíteni magokon a szabadelvűek, hogy Kossuth Lajos által „országgyűlési tudósításokat” szerkesztettek, melyek az országgyűlési ifjuság által sok példányban leiratván, megküldettek a törvényhatóságoknak. És a kormány annyira félt a vitatkozások közlésétől, hogy ezen kézzel írott tudósításokat is betiltotta, de ezen tiltakozás sikertelen maradt.

1835. márcz. meghalt Ferencz, és helyébe lépett már megkoronázott fia V. Ferdinánd. Midőn V. Ferdinánd tudtul adta trónra lépését a rendeknek, I. Ferdinándnak nevezte magát. Miután két-

ségtelen volt, hogy ő mint magyar király V. Ferdinánd, az országos rendek nagy sérelmet találtak az „I. Ferdinánd“ névben; nevezetesen azt, hogy nem vétetik figyelembe Magyarország önállósága, s úgy tekintetik Magyarország, mintha csak Ausztria része volna. Az ebből keletkezett ingerültséget lecsilapította a király, midőn egy újabb leiratában „I. Ferdinánd ausztriai császárnak, Magyar-, Horvát-, Dalmát- és Tótország e néven V-ik királyának“ irta magát.

V. Ferdinánd alatt is hg. Metternich intézte a főbb ügyeket, következképpen semmit sem változott a politikai irány. Most már az volt a kormány szándéka, hogy mihelyt elkészülnek az urbéri törvények, berekeszti a különben is elég hosszúra nyult országgyűlést, és ha ez megtörtént, az eddigieknél hatásosabb eszközökhöz nyul a közszellem lenyugozására. Be is rekesztetett az o. gy. 1836-ban, s azonnal megpróbálta az új eszközöket. Ezen eszközök egyike volt a politikai befogatások. T. i. az országgyűlési ifjak, az országgyűlés folyama alatt, egy önképző-egyletet alkottak, melynek célja volt képezni magokat a politikai tudományokban, s tehetségök szerint terjeszteni a reform eszméit. A kormány forradalmi izgatást látott e társulat működésében, s az országgyűlés szétoszlása után befogatott néhányat a társulat tagjai közül. Hasonlót tett Kossuth Lajosnál azért, mert az országgyűlés szétoszlása után is folytatta írott hirlapját* meg ye i tudósítások czim alatt. Ezen erőszakos rendszabály nem okozott ijedelmet (a mit a kormány várt), hanem ingerültséget és kitartást. A megyék többsége országos sérelemnek tekintette a befogatásokat, felirt a helyt. tanácshoz és a királyhoz szabadon bocsáttatásuk tárgyában, de eredmény nélkül.

Másik új eszköze volt a kormánynak az illyrismus. T. i. a Magyarorszáiban fejledező nemzetiségi mozgalom hasonlóra ébresztette a horvátokat, és magyarországi szerbeket is. De alig hogy fölébredt ezeknél a nemzetiségi ösztön, s irodalom: mozgásba hozott a bécsi kormány minden eszközt, hogy a horvátokat és szerbeket fölizgassa a magyarok ellen olyan formán, mint 1790-ben. A horvát írók nyíltan predikálták, hogy az ő nemzetiségök csak úgy biztosítható, ha Horvátország fölszabadul Magyarország zsarnok uralma alól, és ha a déli szláv népekkel közös állammá egyesül a Habsburg-lothringeni dynastia alatt. És bár ekkint rendszeressé vált a Magyarországgal századok óta fennálló kapocs elleni izgatás: ezt nem csak elnézte, hanem buzdította is a bécsi kormány. Hasonló törekvésre bátorítgatta az északi megyékben lakó tótokat is, de ezekkel nem boldogult. Igaz ugyan, hogy a horvátoknak jelentékeny része hovatovább jobban fölingerült a magyarok ellen: de még sem volt ebből a kormánynak az a haszna, a melyet várt, azaz a magyar ellenzék

nem ijedt meg, sőt e rendszer is előmozdította a reform zászlójához ragaszkodást, és az ingerültséget azon kormány ellen, mely ily eszközökhöz is folyamodik.

Többet ígért a korteskedés folytatása. De bár sokan voltak még, kik nem lévén eléggé fölvilágosodva az ellenzék közhasznu céljairól, eszközül adták magokat a reformok leszavaztatására a megyegyűléseken: gyorsan apadt ezek száma kivált a miatt, hogy az 1836-dik országgyűlés azon törvényt hozta, miszerint a jobbágytelken lakó nemesek élvezhetik ugyan a nemesi jogokat, de viselni tartoznak a jobbágytelekkel járó közterheket. E törvény ingerültté tette a jobbágytelken lakó, s már ekkor nagy számu szegény nemességet, s e nemesség, merő ingerültségből is pártolta a reformokat, gondolván, hogy „ha mi fizetünk, fizessenek más nemesek is.“ Midőn ehhez járult egyfelől a józan eszmék terjedése, másfelől a kormány törvénytelen-ségei, és a szabadelvűek által is üzött korteskedés, annyira megnőtt a szabadelvűek ereje, hogy előre lehetett látni, miszerint a következő országgyűlésen tulnyomó többségben lesznek.

Ily körülmények közt végre is kénytelen volt a kormány némi engedményeket tenni a közvéleménynek. Tett is annyit, hogy az 1839. évi országgyűlés megnyitása előtt elmozdított néhány gyűlölt főhivatalnokot, népszerű férfiakat állított helyökbe, s el volt határozva kegyelmet adni a polit. foglyoknak. De a főbb fontosságú reform-kérdésekben még most is alig tanusított valami engedékenységet, annyira, hogy a királyi propositiókban csak ujonczállításról, katonalelmezésről, s a Duna szabályozásáról volt szó. A megnyílt országgyűlés alsó táblájánál csakugyan nagy többségben volt a már ekkor Deák Ferencz által vezérelt ellenzék; a főrendi táblán pedig többségben voltak ugyan a conservatívek, de a szabadelvűek is figyelmet érdemlő számban és erőben álltak már.

A főrendi táblai ellenzék vezére már most nem Széchenyi, hanem gr. Batthyány Lajos volt. Ugyanis, Széchenyi úgy volt meggyőződve, hogy fölébredt már a nemzet, s teljes öntudatával bír annak, hogy, ha élni akar, szüksége van gyökeres reformokra. Tehát fölösleges a további izgatás; sőt, mivel a reform-párt, a mily mértékben buzog a reformok mellett, oly mértékben ostromozza a kormányt a reformoknak ellenszegüléseért, s a törvényeken, a kormányzat terén ejtett sérelmekért; a mi által csak újabb ösztönt ad a kormánynak a nemzet kívánatai gátolására: úgy hitte a gróf, hogy többet használna a nemzet a reformok ügyének, ha nem ingerelné, s nem bántalmazná annyira a kormányt, sőt, ha némi kiméletet tanusítana iránta, jobban megnyerné a reformok részére. Ehezképest arra tanácsolta a szabadelvű pártot, hogy hagyjon alább a sérelmek feszegetésével, mu-

tasson több kiméletet és bizodalmat a kormány irányt, s így, ha többet nem, bizonyosan nyer annyit, hogy a kormány nem fogja elnevezni azon reformokat, melyek a nemzeti nyelvet, értelmi fejlődést és államgazdászatot illetik; ekként hamarább megerősödik a nemzetiség, fejlődik a tudományosság és vagyonság; melyeknek ha birtokában lehet, ne féljen, több nyomatékka fog bírni, mint mostani szemrehányásaival, melyeket a kormánynak teszen. De a szabadelvűek nagy többsége másként gondolkodott. Nevezetesen, ha ki lehetne is nyerni a kormány megegyezését ama különben fontos reformok valóstítására: ezzel nem nyerne a nemzet annyit a mennyi ellensúlyozza az alkotmányos jogok nyirbálását; általában nagyobb súlyt fektetett a polit. jogoknak (a kormánnyal szemközt) megőrzésére, s azoknak (a nem nemes osztályra is kiterjesztés által eszközözlendő) szilárdítására, mint némi kisebb fontosságu reformokra. Innen érthető, hogy szakadás támadt a nagy reformátor, és az általa teremtet reform-párt közt, mely szakadás ettőlfogva folytonosan nőtt ahoz képest, a mint erősödött a szabadelvű-párt.

Az 1839. országgyűlés kezdetén az alsó tábla hangos panaszra fakadt általában ugyan a polit. jogsérelmek, különösen pedig a polit. befogatások ellen, s törvényes diadalt akart szerezni a szólás- és sajtószabadságnak. A kormány késznek nyilatkozott szabadon bocsátani a foglyokat amnestia utján, de ezzel nem elégedett meg az alsó tábla, s kívánta, hogy ismerje el a kormány a szólás- és sajtószabadságot, s ekként vallja be eljárásának törvénytelen voltát. Oly nagy volt ekkor a feszültség az udvar és a nemzet közt, hogy Metternich és pártja valami heroicus eszközzel akarta a viszályt ketté vágni; de győzött a nádor befolyása, s elhárított a fenyegető válság oly formán, hogy a kormány elbocsátotta a foglyokat. E lépés kiengesztelte a szabadelvű pártot, annyival inkább, mert, midőn látta a kormány az országgyűlés hangulatát, hajlandóvá lett, ha nem is minden, legalább némely reformok létrehozására. Így tett újabb hódítást a nemzeti nyelv ügye, javult a jobbágyság helyzete, s az anyagi reformok dolgában is történt egy nevezetes lépés, megalkottatván a váltótörvények.

De legfontosabb vívmánya volt ezen országgyűlésnek az, hogy ennek magatartásából meggyőződött a kormány a felől, hogy a közszellem már sokkal erősebbre fejlett, mint sem azt könnyen elfojtani, avagy csak gátolni is, legalább sikeresen gátolni lehessen; mihez képest föl kell hagyni a reformok makacs ellenzésével, s inkább arra kell törekedni, hogy maga a kormány vehesse kezébe a vezérszálót, hogy ujitások oly módon eszközöltessenek, mely a lehetőségig

kedvezzen a kormány céljainak; vagyis, hogy az újjászületendett Magyarország minél kevésbé legyen önálló. Hitte a kormány, hogy, ha úgy lép föl, mint a reformok barátja, bizton számíthat nem csak a még jelentékeny erővel rendelkező conservatív pártra, hanem arra is, hogy az ellenzék nagy részét is pártjára vonhatja e megvesztegetések segítségével.)

Midőn ezen elhatározást tette a kormány, először is azzal akarta meggyőzni a nemzetet barátságos, és a reformok iránt kedvező indulata felől, hogy némileg betöltötte a nemzetnek egyik forró vágyát, engedett némi sajtószabadságot, hogy a reformok előlegesen megvitattassanak, s az eszmék tisztáztassanak. Ezen sajtószabadság mellett indította meg Kossuth a „Pesti Hírlapot“ 1841-ben. Kossuth azon szabadelvűekhez tartozott, a kik szívvel lélekkel fölkarolták Széchenyi reform-terveit, de úgy voltak meggyőződve, hogy a kormánynak a reformok iránt némi kedvezését nem kell, sőt nem szabad az ország önállásából, s alkotmányából teendő engedmények árán vásárolni meg; továbbá, hogy a reformok kevés értékkel bírnának, ha a nemzet továbbra is úgy kitéve maradna a kormány által elkövetett, s elkövethető sérelmeknek, mint a hogy eddig volt, minélfogva a szabadelvű pártnak a reformoknál nem kisebb fontosságú teendője szigorúan ellenőrizni a kormányt, s oda törekedni, hogy lehetetlenekké váljanak a törvénysértések. Ezen eszmék terjesztője volt a „Pesti Hírlap.“ Roppant hatása volt e hírlapnak. Elragadó ékesszólással fejtegette a reformoknak mind czélszerűségét, mind sürgetős voltát; lerántotta a leplet a kormánynak az országos önállás és alkotmányosság ellen intézett alattomos támadásairól: kiméletlenül ostromozta mind azon kiváltságosokat, a kik még vagy ellenségei, vagy nem elég meleg barátai voltak a kívánt reformoknak. Hasonlított Kossuth Széchenyihez annyiban, hogy mindkettő meleg barátja volt a reformoknak; de nagy különbséget okozott köztük az, hogy Széchenyi mind a kormányt, mind a kiváltságosokat kimélettel s előzékenységgel akarta megnyerni a reformoknak fokozatos életbeléptetésére; Kossuth pedig a törvény és észjog nevében követelte a nemzet kívánatainak teljesítését, mégpedig teljesen, és halogatás nélkül.

Mihelyt tisztán kivehetővé lett Kossuth hírlapjának célja, és modora, s látható volt, mily roppant vouzerót gyakorol ő a szabadelvű pártra s illetőleg a népre: aggodalom szállta meg Széchenyit annyira, hogy azonnal föllépett Kossuth ellen „Kelet Népe“ czimű röpiratában, melyben határozottan kárhoztatta Kossuthnak nem ugyan célját, hanem „modorát, taktikáját, mely forradalomba viszi a nemzetet,“ meghasonlást szül egyfelől a király és nemzet, másfelől a kiváltságos osztály és a néptömeg, továbbá a magyar, és a többi

nemzetiségek közt. A közönség nagy figyelemmel és érdekeltséggel kísérte a Széchenyi és Kossuth közti vitatkozást, és a többség Kossuthnak adott igazságot, minélfogva roppant nagygyá lett Kossuth népszerűsége, Széchenyié pedig hanyatlásnak indult. A conservatív párt is hirlapot indított meg („Világ”), melylyel ellensúlyozza Kossuth hatását. A két párt nézetei hovatovább eltérőbbekké lettek egymástól, annyira, hogy lehetetlen volt egymást megtéríteniök.

A kormány, midőn látta, mennyire fokozta Kossuth hirlapja az ellenzékiek hevét és erejét: ellensúlyozni akarta azt, részint a korteskedés által, melyet most még nagyobb mérvben üzött a megyéken, részint az által, hogy most még nagyobb mérvben szította az illyrismust. A horvát nemzeti párt szóvivői nem elégedtek meg többé a szavakkal, hanem tettelegességekbe mentek által a zágrábmegyei tisztujítás alkalmával. Midőn a közvélemény botránnyosan részrehajlónak találta a kormányt a zágrábi ügyben, még nagyobbá lett az ingerültség, s ez maga is sokat tett a szabadelvűek, s az általok sürgetett reformok diadalának a közel jövőben biztosítására. Különösen figyelmet érdemlő körülmény volt, hogy a közös teherviselés eszméje nagyot közeledett a valóság felé. Nem lehetett ugyan még többséget szerezni általában minden teherviselés egycölöségének: de igen annak, hogy a nemesség, ha nem vesz is részt a gyölölt hadi adóban, adózzék országos czélokra, mely adóból begyölendő öszszeg tisztán a nemzet rendelkezése alatt fog állani.

Ily körülmények közt mihelyt kihirdettetett az országgyölést 1844. májusban, sokat várt a nemzet, annyivalinkább, mert a kir. propositiókban maga a kormány is indítványozott némely reformokat. Nem is történt hiában a várakozás, mert bár nem lehetett még többséget szerezni a teljesen egyforma közös adózásra; mégis lekölzdetett a főnehézség, midőn az alsó tábla késznek nyilatkozott megadóztatni a nemességet is. Ugyanekkor hivatal- és birtokképeséget nyertek a nem nemesek is. De nagy keseröléséget okozott a nyelv- és vallásügy. A horvátországi követek, a nálók nagyban ölzött izgatás folytán, a magyar országgyölésen sem magyar, sem horvát, hanem latin nyelven akartak beszélni. Ekkor elhatároztatott hogy a latin nyelvöl nyilatkozatok nem fognak figyelembe vétetni, s naplölba vezettetni; törvény alkottatott, melyszerint az országgyölési tárgyalások nyelve kizárölag magyar, de a kapcsolt részek követeire nézve csak 6 év múlva fog e törvény életbe lépni. A vallásügyben két nagy kérdés forgott szölnyegen, u. m. az áttérések, és a vegyes házasságok. A főpapság teljességgel nem akart engedni az ölő szellemének, de végre is méltánnyosan oldatott meg mind a két kérdés. Ugyan ezen országgyölés megkisérlette az anyagi reformok egyikének, u. m. a

vámrendszernek Magyarország érdekében elintézését, megkérvén a kormányt, hogy közölje vele az e tárgyban nélkülözhetlen statistikai adatokat. De a kormány folyvást halogatta a feleletet, s csak az országgyűlés végén jelentette ki, hogy nem teljesítheti a rendek kívánságát a jövő országgyűlésig, ezzel majd közölni fogja a kívánt adatokat. Ez nagy ingerültséget szült; ennek kifolyása volt, hogy az ellenzék némely vezérférfiai „országos védegyeletet” alapítottak, melyszerint, „minden magyar ház küszöbén állíttassék vámso-
rompó az ausztriai gyártmányok kizárására,” azaz minden magyar ember tegyen fogadást hogy nem vesz ausztriai gyártmány-cikkeket. Ezen védegyelet eszméje nagy lelkesedéssel karoltatott föl, s ez általában oly demonstratio volt, mely nagyon megdöbbenetette a bécsi kormányt.

Más fontos lépést is tettek a szabadelvűek. Nevezetesen, a megyék helyhatósági határozathozási jogára támaszkodva Pestmegye, a maga közgyűlésén helyet és szavazatképességet adott az ugynevezett „honoratio-roknak,” u. m. a nem nemes származású lelkészeknek, tanítóknak, orvosoknak, gyógyszerészeknek, mérnököknek stb. Ez kétszeresen fontos volt, részint mert szaporította a szabadelvű szavazatok számát, részint mert újabb lépés volt a jogegyenlőség felé. Pestm. példáját követték más megyék is.

Általában ugyan a közhangulat, különösen pedig az országgyűlés iránya, s a védegyelet keletkezése meggyőzte a kormányt a felől, hogy az eddig használt eszközökkel nem éri el azon czélját, miszerint vezetni s irányozni tudja az átalakulást; és ha czélt akar érní, szükség, hogy a megyék többségét alkotó szabadelvűekre oly befolyást szerezzen, minél fogva rendelkezhessék azok szavazattöbbségével. Ez pedig csak úgy látszik lehetségesnek, ha a megyék kormányzatában gyökeres változás történik. Mindjárt az országgyűlés szétoszlása után meg is tétettek erre a kellő lépések az ugynevezett adminisztrátori rendszer behozatala által. T. i. a főispánok helyére helytartók — adminisztrátorok — neveztettek ki, kik a szó teljes értelmében a főkormánytól függöttek. Ezeknek azt az utasítást adta a kormány, hogy vegyék kezökbe a fő- és alispánok hatóságát, s minden lehető eszközt használjanak föl arra nézve, hogy biztosítva legyen a szavazattöbbség a kormány részére. És ezt meg is tették az adminisztrátorok, a hol t. i. engedett nekik a közgyűlés. A megyék korán észrevették a veszélyt, mely ezen új rendszer által fenyegeti autonómiájukat, s nem mulasztották el figyelmeztetni a kormányt a változtatás törvényellenes voltára, de mind e mellett is megmaradt a kormány határozata mellett, s nagyobb-nagyobb mérvet adott az új

rendszernek. És ez nagyon fontos fordulat tényezőjévé lett. Nevezetesen:

(A mily mérvben látta a közönség, hogy komoly veszély fenyegeti a megyei autonómiát, mely az alkotmány legerősebb védfalának tartatott, oly mérvben fejlett s erősödött az a hit, hogy a megyék helyett más védeszközökről kell gondoskodni. Ilyen védeszköz lenne p. o. a felelős központi minisztérium, és a népképviselő, vagyis az ugynevezett parlamentarizmus kormányforma.) Ezen eszme barátai a rendszert tekintették olyannak, mely egyedül képes kellő biztosítékot nyújtani az alkotmánynak. (Oly gyorsan nőtt ezen eszme népszerűsége, hogy Pestmegye példája nyomán több megye elhatározta, miszerint a közelebbi országgyűlésre küldendő követeknek utasításul fogja adni ennek sürgetését.) Más következménye is volt ezen eszme fölmerülésének, és gyors terjedésének, t. i. hogy a szabadelvű ellenzék két táborra oszta. Ugyanis: némelyek úgy voltak meggyőződve, hogy sokkal helyesebb lesz az alkotmány súlypontját ezután is a megyékre (csak hogy a jogegyenlőség és népképviselő alapján ujja szervezendő megyékre) mint egy, bár az országgyűlésnek felelős központi minisztériumra bízni, mert a ministerialis rendszer egy erős vár, a megyei, vagy municipális rendszer pedig 52. A megyei rendszer barátai, kik közt volt Kossuth is, municipalistáknak nevezettek, a ministerialis rendszer pártolói pedig centralistáknak.

E közben a kormány, bizva abban, hogy az adminisztratív rendszer segítségével szavazattöbbséget szerez magának a megyéken, nem szünt meg hirdetni, hogy a korszerű reformok ösvényére lépett, s ezen ösvényen maga akar vezére lenni a nemzetnek. Czélt is ért annyiban, hogy épen az adminisztrátorok által nagyban üzött megvesztegetés segítségével sok hivat nyert a szabadelvűek táborából, úgy, hogy szinte képtessé kezdett válni, miszerint a már minden oldalról pártolt reform-tervek a kormány, vagy az ellenzék szellemében fognak-e megvalósulni.

A pártok minden erejük megfeszítésével készültek a harcra. Előbb a conservatívek összpontosították erejüket oly formán, hogy Pesten közös tanácskozmányt tartván, megállapítottak egy programot, melyben kijelentették, hogy miután a kormány a reformok élére lépett, ők fölöslegesnek látják a további ellenzést, sőt mindent tenni készek a kormánnyal, és kormányért mindaddig, míg megmarad a reformok útján. Ezt látva az ellenzékiek, ők is programot szerkesztettek, melyben kifejtették, hogy még most is látják az ellenzék szükségességét, főadatuknak tekintik gátolni a kormány törvényszegéseit, s oda törekedni, hogy valósággá legyen az ország törvényes függetlensége; ennek biztosítására felelős minisztérium alkottassék;

akarják az egyenlőséget a jogokban és terhekben; a jobbágyosztály felszabadítását, népképviseletet, az ösiség eltörlését, a magyar nemzetiség biztosítását, az ország értelmi és anyagi erejének fejlesztését, és az uniót Erdélylyel.

Előre lehetett látni, hogy a közelebbi országgyűlés eddig még példátlan érdekességű viták színhelye lesz.

Ezen előkészületek közben halt meg József nádor 1847. januárban, épen akkor, midőn az ország minden municipiuma készült nagy fényvel megünnepelni az ő hivataloskodásának 50-dik évét. A közszeretben állott nádor utódjává mind az ország közvéleménye, mind a kormány az ő reményteljes fiát István főherceget óhajtotta, ki addig is, míg a szabályszerű választás megtörténhetnék, királyi helytartóvá neveztetett.

A nagy feszültséggel várt országgyűlést 1847. nov. 7-re hívta össze a király, mégpedig magyar nyelvű meghívó levélben, melyben a nádorválasztás, s általában az ország javára szükséges reformok tűzettek ki tanácskozás tárgyául.

Mindenik párt egész erejét megfeszítette a követválasztásoknál. Kossuth, a kormánypárt nagy erőfeszítése daczára megválasztatott Pestmegye egyik követévé; ellenben Sopronmegyében megbukott Széchenyi, s Mozsonban választatta el magát.

A király magyar nyelven nyitotta meg az országgyűlést, s ezzel határtalan lelkesedést ébresztett mind a rendeknél, mind az egész országban. Köz örömet okozott az is, hogy a rendek midőn a nádorválasztás jött szőnyegre, föl sem bontották a kijelöltek neveit tartalmazó királyi levelet, hanem egyhangulag kikiáltották István főherceget.

De a lelkesedést nem sokára lelohasztották a kormány által kidolgozott némely törvényjavaslatok, melyek teljességgel nem feleltek meg a nemzet várakozásának.

Az alsó táblai ellenzék vezére Kossuth volt. A pártok nagy harca a válaszfelirati vitákkal kezdetett meg. Az alsó tábla, a trónbeszédre adandó válaszban élesen meg akarta róvni a kormány törvényszegéseit, de e fölrati tervet megbuktatta a főrendi tábla ellenszegülése. A sérelmek közt első helyen szerepeltek az adminisztratori rendszer, továbbá az erdélyi részek visszakapcsolását elrendelő törvény végre nem hajtása. Az adminisztratori kérdésben előre oly bizonyosnak látszott a szabadelvűek szavazattöbbsége, hogy a kormány jónak látta megelőzni a dolgot oly formán, hogy a király egy leiratot bocsátott a rendekhez, mely által jó részben meg lett szüntetve az adminisztratori rendszer által okozott sérelem. E leiratot még az ellenzékiek közül is sokan megnyugtatónak találták, s midőn ez sza-

vazatra került, kisebbségben maradt Kossuth pártja. Mind a sérelmek, mind a reformok terén voltak még más olyan tárgyak is, melyek felől sem a conservatív, sem az ellenzéki párthoz tartozó követek nem értettek egyet, következésképen nem lehetett bizonyosan tudni, hogy az egyes kérdéseknél melyik pártnak lesz többsége. Ellenben, általában véve, olyanok voltak az utasítások, hogy a legfőbb fontosságú tárgyakban egyetértést, s a nemzet kívánatainak megvalósulását lehetett jósolni, vagy, a mennyiben ezt gátolná a kormány, annak leszavaztatását. Azonban a dolgok rendes folyama mellett mégsem történhetett volna meg, hogy egy országgyűlés, oly kevés idő alatt, oly nagy és oly sok reformot vigyen keresztül, mint a milyeneket elévgezt az 184⁷/₈. országgyűlés, ha közbe nem jön a francia forradalom. Ez adott a magyar reformoknak nem ugyan új irányt, hanem gyors fejlődést.

1846. óta forrongásban volt az olasz félsziget, majd nyílt forradalom tört ki mint Olaszország más államaiban, úgy a lombárd-velencei királyságban is. Még nagyszerűbb volt a francia forradalom 1848. februárban.

Mihelyt Pozsonyba érkezett a francia forradalom hire, indítványt tett Kossuth, hogy az országgyűlés kérje meg a királyt, miszerint adjon alkotmányt nem magyar országainak is; Magyarországot pedig nyugtassa meg azon politikai reformok elfogadása által, melyeket óhajt a közvélemény, mint olyanokat, melyektől törvényes függetlenségének megvalósulását, s alkotmányának megszilárdulását reményli: nevezetesen mindenek előtt adjon Magyarországnak népképviseleti országgyűléssel párosult felelős minisztériumot, mert csak a népek megnyugtatója által lehet a trónt biztosítani az előre látható nagy viharok ellen. Oly nagy volt a francia forradalomnak, s Kossuth ezen indítványának hatása, hogy az alsó tábla azonnal magáévá tette az indítványt, s ettőlfogva Kossuth lett Pozsonyban a helyzet urává. De Bécsben nem hitték még, hogy a francia forradalom szelleme oly gyorsan fog terjedni, mint a hogy terjedt, s utasításul adták a nádornak, hogy mint a főrendi tábla elnöke, semmi szín alatt ne engedje meg Kossuth indítványának a főrendi táblán tárgyaltatását. Azonban Bécs lakosságát is annyira fölizzgatta részint a francia forradalom szellemének gyors terjedése, részint épen Kossuth ezen indítványa, hogy márcz. 13-án forradalomban tört ki, s alkotmányt követelt. Megbukott Metternich, vele az ő rendszer, s Ferdinánd császár alkotmányt ígért Ausztria népeinek. Pesten is mozgalom támadt márcz. 15-én, a nép tömegesen kérelmezte a helyt. tanácsnál a sajtó rögtönös felszabadítását, sőt tetteleg étetbe is léptette a sajtószabadságot. Most már lehetetlennek látta az udvar tovább is gátolni Kossuth indit-

ványának a főrendi táblánál tárgyalását. Tárgyaltatott is, és elfogadtatott. Ekkor fényes országos küldöttség ment Bécsbe a királyhoz, az országgyűlés kérelmének személyesen kézbesítése végett. És a király, az udvar némi ellenzésének daczára, teljesítette a nemzet kérelmét engedélyezte a minisztériumot, s kinevezte gr. Batthyány Lajost miniszterelnökké.

Jól látta mind a bécsi udvar, mind az országgyűlés, hogy ez roppant nagy változás, mert a felelős magyar minisztérium mellett végre is megvalósul Magyarország állami függetlensége, mely 1526 óta csak papiroson létezett. Épen ezért, mihelyt valamennyire magához jött az udvar első nagy meglepetéséből és ijedelméből, vissza akart lépni, s azt mondta, hogy a pénz- és hadügyekre nem terjeszti ki a magyar minisztérium hatáskörét. Ezen visszalépés roppant ingerültséget szült, de végre is sikerült a főherczeg nádornak elosztatni ezen nehézséget; megszületett a magyar honvédelmi és pénzügyi minisztérium is, ezzel világosan elismertetett a magyar felelős minisztériumnak, s vele az országnak önállása és függetlensége, biztosítatván egyszersmind „a Pragm. Sanctióból folyó birodalmi kapcsolatot” is. Biztosított pedig ez egyfelől az által, hogy a midőn a király távolléte esetére István főherczeg nádorra ruháztatott a teljes hatalmu királyi helytartóság, kimondatott, miszerint „a végrehajtó hatalmat a korona egységének, s a birodalom kapcsolatának épségben tartása mellett” gyakorolja; másfelől az által, hogy azon ügyekre nézve, melyek „Magyarországot az örökös tartományokkal közösen illetik” (minthogy a magyar minisztérium székhelye Buda-Pest), ő felsége személye mellé rendeltetett egy magyar miniszter, ki „ezen ügyekbe befolyván, azokban Magyarországot képviselve felelősség mellett.”

E közben fölhasználta az országgyűlés a körülményeket. A minisztérium kérdésén kívül legfontosabbnak és leg sürgetősebbnek látta Kossuth a jobbágyságnak rögtön, és teljes eltörlését, a jobbágyság felszabadítását, a mi meg is történt; továbbá megalkottattak a törvények a teljes jogegyenlőségről, népképviseletről, évenként (Buda-Pesten) tartandó országgyűlésekről, a vallásfelekezetek egyenjoguságáról, nemzetőrsegről, sajtószabadságról, Erdélynek Magyarországgal egyesítéséről, a kir. városok autonómiájáról stb. Április 11-én berekesztetvén az országgyűlés, a király megerősítette az új törvényeket, s a minisztérium megkezdte hivatalos működését.

70. §. Országgyűlések

Az 1848. évi nagy átalakulás előtt is történtek némi változások az országgyűléseken. P. o. az 1792: 10. a főrendi táblára meg-

hivatni rendeli az illyr főpapokat (az országos választmány előleges meghallgatása mellett). És bár e választmányi munkát nem vétetett tárgyalás alá: mégis meghivatott a karloviczi metropolita. Az 1804-ben alkotott új püspökségek is növelték a főrendi tábla tagjainak számát, mint szintén a fumei kormányzó (1807: 4.) és a bőven osztogatott indigenatus.

József nádor, mint a főrendi tábla elnöke körülbelül 1825-ig nem számlálni, hanem mérlegelni szokta a szavazatokat, nem sokat ügyelve a hivatal nélküli regalistákra. Ettől fogva nagyobb számmal hivattak regalisták a kormány érdekében, a kik előbb ugyan a kormány mellett, utóbb pedig ellene is szavaztak.

Az alsó táblára a Jászkun-, és Hajdukerületet is meghivatni rendeli az 1791: 28, 29, s a fumei kerület két követét az 1807: 4. De ezeknél sokkal fontosabb változás történt az alsó táblán 1825-ben. Nevezetesen a megyék követei, a kir. városoknak a közelebbi nehéz évek alatt tanusított közönyös magaviselete fölötti bosszankodásukban végrehajtották azt, a mire már régóta vágytak, sőt ennél is többet, midőn minden törvény nélkül, egy ügyesen kivitt csel segítségével annyira leszállították a városok szavazatát, hogy minden királyi városnak összesen egy szavazatot hagytak. Ugyanez történt a káptalanokkal is. És ez a városok minden tiltakozása daczára rendes gyakorlattá lett.

Az 1847^{7/8}: 4, 5. nagy változtatást eszközöltek az alsó tábla szerkezetében. Eltörölték az addigi rendszert, melynélfogva a municipiumok küldtek követeket; népképviselést hoztak be, melynélfogva többé nem a municipiumok, hanem a nép, mint nép (választó kerületenkint) válasszon országgyűlési képviselőket számszerint 377-et; Erdélylyel együtt (69) összesen 446-ot. Továbbá világosan megrendeli a törvény, hogy: Az országgyűlés jövő évben évenként, és pedig, Buda-Pesten tartandván üléseit, ő felsége az ország rendeit, minden évben, a mennyire lehet, a téli hónapokra hivandja össze. A képviselők 3 évig tartandó egy országgyűlésre, s ezen országgyűlésnek mind a három évi üléseire választatnak. 1848-tól kezdve minden 3-ik év eltelte után, a következő országgyűlés első évi ülésének megnyitását megelőző hat hét lefolyása alatt országszerzte új képviselőválasztás történik, midőn azok is, kik időközben választattak meg, csak új választás által tarthatják meg képviselő helyöket. Ő felségének joga van az összejött évi ülést prorogálni, be-rekeszteni, sőt a 3 év eltelte előtt is felosztatni, és ekkor új képviselőválasztást rendelni, de ezen utóbbi esetben az újabb országgyűlés összehívásáról akként rendelkezend, hogy ez az előbbinek felosztatásától számítandó 3 hónap alatt összeüljön. Az évi ülés az utolsó

évrőli számadásnak, és a következő évi költségvetésnek a minisztérium által leendő előterjesztése, s e fölött hozandó határozat kimondása előtt be nem rekesztethetik, sem az országgyűlés föl nem osztathatik.

5. cz. Miután nem tekintheti hivatásának az országgyűlés, hogy jogélvezetet vegyen el azoktól, a kik már azzal birtak, ezeket meghagyja eddigi jogukban, ezenkívül választói joggal bírnak az országnak s kapcsolt részeinek mindazon benszületett vagy honosított lakosai, kik legalább 20 évesek, szabad kir. városokban, vagy rendezett tanácsosai bíró községekben 300 forint értékű házat, vagy földet, vagy egyéb községekben eddigi urbéri értelemben vett $\frac{1}{4}$ telket bírnak; kik mint gyárosok, kereskedők, kézművesek telepedve vannak, rendes gyárral, kereskedéssel, műhelylyel bírnak, s ha kézművesek, legalább egy segéddel dolgoznak; kik bár a fentebbi osztályokba nem esnek is, saját földjükből, vagy tőkéjükből 100 frt jövedelemmel bírnak; az orvosok, sebészek, gyógyszerészek, ügyvédek, mérnökök, akadémiai művészek, tanárok, magyar tud. t. tagok, lelkészek, segédlelkészek, iskolatanítók, községi jegyzők; kik eddig városi polgárok voltak, ha a fentebbi kellékekkel nem bírnak is.

Választható mind az, a ki választó, ha életének 24 ik évét betöltötte, s képes megfelelni a törvény azon rendeletének, miszerint törvényhozási nyelv egyedül a magyar.

Ezen új rendszerrel természetesen vége lett az utasításoknak, s minden képviselő egyéni meggyőződése szerint szavazhat.

A királyi tábla tagjai, a káptalanok követei, s a távol levő főurak helyettesei megszűntek az alsó ház tagjai lenni.

71. §. *Kormányzat.*

Az 1790. országgyűlés valamint általában az összes alkotmányt, úgy a kormányzat önállóságát, függetlenségét is az eddiginél erősebb biztosítékkal akarta ellátni, nevezetesen, felelőssé akarta tenni a helytartó tanácsot. Az e tárgyban készített törvényjavaslat pontjai ezek voltak: 1. A helyt. tanács a nádorelnöklete alatt áll, s mint teljesen önálló, független dicasterium egyedül a királytól függ, a kivel mindig szabadon érülközhet akár szóval, akár írásban. 2. A helyt. tanács köteles a törvényeket végrehajtani, s törvényellenest nem rendelni, felelősség terhé alatt; t. i. mind testületileg, mind egyénenként annyira felelős az országgyűlésnek, hogy ha elveszti a rendek bizodalját, az országgyűlés az egész tanácsot teljesen feloszlathatja, 3. A rendkívüli eseteket kivéve, minden királyi rendelet e tanács útján megy a megyékhez, ezek felirata pedig a királyhoz. Egyébiránt megmarad a megyék joga közvetlenül is írhatni a királyhoz. 4. Ha

a király valami törvényellenes rendeletet küldeni a helyt. tanácshoz, ez tegyen indokolt felterjesztést; ha a király ekkor is megmaradna rendelete mellett, a nádor gyűjtse össze a helyt. t. és a curia tagjait, s együttesen tegyenek fölterjesztést; és ha ennek sem lenne sikere, a helyt. tanács közölje a megyékkel mind a királyi rendeletet, mind az ellen tett fölterjesztéseket, és ha a megyék többsége törvénytelennek találja azt, a helyt. tan. belátására bízatik vagy végre nem hajtani, vagy az országgyűlés elibe terjeszteni végelhatározás végett. Ehez képest kérni fogja a királyt, hogy rögtön hívja össze a rendeket, és ha a király ezt nem tenné, a nádor, vagy az országbíró fogja a megyék többségének egyetértésével összehívni az országgyűlést az 1608: 3-ban megszabott büntetés terhe alatt; sőt a megyék többségének is szabadságában álland az összehívás. 5. A magyar hadi tanács a nádor elnöklete alatt álland; egyébiránt az 1649: 8. értelmében az udvari hadi tanácsnál is legyen két magyar tanácsos, a kik a magyar országgyűlésnek esetenként jelentéseket tegyenek. 6. A municipiumokhoz küldetni szokott ugynevezett praesidiálisok betiltatnak, ezeket ne fogadják el a hatóságok. 7. A helyt. t. székhelyét a király, és az országgyűlés fogják közösen meghatározni; tagjai pedig lesznek: a primás, országbíró, bán, továbbá egy országbáró, és két püspök, a kiket a rendek fognak ő felségének ajánlani, ezeken kívül az ország mindenik kerületéből egy, Horvátországból is egy mágnás; végre mindenik kerületből egy-egy és így 4, Horvátországból egy nemes, a kiket a megyék fognak ajánlani kinevezés végett. Ezeken kívül a városokból is 2 tag. 8. A tanácsosok az országgyűlés által megszabandó mód szerint tesznek hűségesküt az országgyűlésnek. 9. Mint-hogy ezen tanácsosok felelősek lesznek az országgyűlésnek, ő felsége közülök egyet sem mozdíthat el törvény útján kívül.

Majd midőn az új felavatási hitlevéllel együtt a helyt. t. ezen szervezete is elbukott, az ide vonatkozó törvény úgy alkottatott, hogy (4. cz.) ujolag megerősítettett a helyt. tanács, mint az ország legfőbb politikai kormánysszéke, ez, és egyedül ez nyilváníttatván azon organumnak, a mely által gyakorolhatja a király a végrehajtó, és főkormányzó hatalmat, s világosan kimondatván, hogy Magyarország úgy nevezett *P a t e n s e k* által nem kormányoztathatik.

E közben nevezetes tette volt Leopoldnak, hogy az országgyűlési tanácskozások folyamában külön választotta a József által egyesített magyar és erdélyi cancelláriákat, és hogy a temesvári illyr gyűlés kérésére illyr cancellariát állított. Azonban, midőn az országgyűlés, e tárgyban tett fölterjesztésében kifejtette, hogy az illyr cancellaria föllállítása egy jelentésű az ország területi épségének megsértésével; a király nem törölte ugyan el az illyr cancellariát, de né-

mileg megnyugtatta az országot, midőn leiratában kijelentette, hogy „az illyr cancellária föllállítása semmi tekintetben sem fogja kisebbiteni az ország kormány- és törvényszékeinek azon törvényes hatóságát, a melylyel, mint az ország más lakosai, ugy a görög nem egyesültek fölött is bir; és hogy ezen illyr canc. hatósága csak azon ügyekre fog kiterjedni, a melyek (a görög nem egyesültek egyházi. és iskolai dolgait illetőleg) tisztán a király hatóságától függenek.“ (Orsz. Irományok 658.)

Ezen illyr cancellariát eltörölte Ferencz az 1792: 10. cikkben, rendelvén egyébiránt, hogy a magyar cancellariánál, és a magyar királyi helytartó tanácsnál illyr származásuak is alkalmaztasanak.

Azonban, minthogy az 1791. országgyűlési választmányi munkálatok nem vétettek tárgyalás alá: megmaradt a főkormányzat a maga régi állapotában, s megmaradtak a régi visszaélések. És midőn az országgyűlések, s a megyék hiában ismételték panaszaikat a kormányzat mezején elkövetett jogsérelmek ellen, nem volt más orvosság, mint az, hogy a megyék nem hajtották végre, sőt világosan félre is tették a törvénytelen rendeleteket. Különösen fontos volt a megyék ellenszegülése az 1823—25. években. Majd midőn a megyéket is új veszély fenyegette az administratori rendszer által, élénk örömmel karolta föl a nemzet értelmesebbjeinek nagyrésze a parlamentaris kormány, vagy felelős minisztérium eszméjét. Ugyanis e kormányrendszer, ha megvalósítható lesz, nagy változást fog vala eszközölni, véget vetvén azon sokféle sérelmeknek, melyek eddig a kormányzati rendszer segélyével történtek mind az önálláson, mind az alkotmányon. Kossuth, bár kezdetben nem volt is barátja e rendszernek, magáévá tette ezt a franczia forradalmi napokban. Csakugyan létre is jött a nagy változás, mely a helyt. tanácsot független felelős minisztériummá változtatta.

A magyar miniszteri törvény (1848: 3.) ugy biztosítja az önállóságot és felelősséget, hogy:

Ő felségének a királynak személye szent, és sérthetetlen. Ő felségének az országból távollétében a nádor s királyi helytartó, az országban és ahoz kapcsolt részekben, a korona egységének s a birodalom kapcsolatának épségben tartása mellett, a végrehajtó hatalmat a törvény s alkotmány ösvényén teljes hatalommal gyakorolja, ez esetben a mostani nádor csász. kir. főherczeg István személye is sérthetetlen.

Ő felsége, s az ő távollétében a nádor a királyi helytartó a végrehajtó hatalmat a törvények értelmében független magyar minisztérium által gyakorolják, s bármely rendeleteik, parancsolataik, ha-

tározataik, kinevezéseik csak úgy érvényesek, ha a Buda-Pesten székelő miniszterek egyike által is aláíratnak.

A minisztériumnak mindegyik tagja felelős mindennemű hivatalos eljárásáért.

Mindazon tárgyakban, melyek eddig a magyar kir. udvari cancellariának, a magyar kir. helyt. tanácsnak, s a kir. kincstári hatóságnak köréhez tartoztak (ide értve a bányászatot is) vagy azokhoz tartozniok kellett volna, általában minden polgári, egyházi, kincstári, katonai, s általában minden honvédelmi tárgyakban ő felsége a végrehajtó hatalmat ezentul kizárólag csak a magyar minisztérium által fogja gyakorolni.

Az érsekek, püspökök, prépostok, apátoknak, és az ország zászlósainak kinevezése, a kegyelmezés jogának gyakorlata, a nemeseknek, czimeknek, rendeknek osztása, mindig az illető magyar felelős miniszter ellenjegyzése mellett, egyenesen ő felségét illeti (7. §.).

A magyar hadseregnek az ország határain kívül alkalmazását, nemkülönben a katonai hivatalokra kinevezéseket, szinte úgy ő felsége fogja a folyvást királyi személye körül leendő magyar miniszter ellenjegyzése mellett elhatározni (8. §.).

Azon tárgyak, melyek a fentebb említett kormány-testületek által ő felségéhez szoktak terjesztetni végelhatározás végett (kivéve a 7., 8. §-ban említetteket) ő felségének az országból távollétében a minisztérium által a nádor elhatározása alá terjesztendők.

A minisztérium áll egy elnökből, s ha az maga tárczát nem vállal, kivüle még 8 miniszterből. A miniszterelnököt ő felsége távollétében a nádor királyi helytartó nevezi ki. Miniszter-társait, legfelsőbb megerősítés végett, az elnök teszi javaslatba. A miniszterek egyike folyvást ő felsége személye körül lesz, s mindazon viszonyokba, melyek a hazát az örökös tartományokkal közösen érdeklik, befolyván, azokban az országot felelősség mellett képviseli. A minisztériumnak azon tagján kívül, mely a felség személye körül leendő, következő osztályai lesznek: 1. Belügyek, 2. országos pénzügy, 3. közmunka, közlekedési eszközök, és hajózás, 4. földmivelés, ipar, kereskedés, 5. vallás és közoktatás, 6. igazságszolgáltatás és kegyelem, 7. honvédelem.

Mindenik miniszter felelősséggel tartozik azon rendelethez, melyet aláír.

Az ország közügyei felett ő felsége, vagy a nádor királyi helytartó, vagy a miniszterelnök elnöklete alatt tartandó értekezés végett Buda-Pesten államtanács állittatik fel, mely a legközelebbi országgyűlésen fog állandóan elrendeztetni. A magyar kir. udvari cancellaria előadó tanácsosai ezen államtanácsba fognak áttétetni. A

helyt. tanács, és kamara tanácsosai pedig a minisztériumokban fog-nak elhelyeztetni.

A miniszterek az országgyűlés mindenik tábláján üléssel birnak, s ha nyilatkozni kívánnak, meghallgatandók. A miniszterek tartoznak az országgyűlés mindenik táblájának kívánatára megjelenni annak ülésében, s előadni a megkívántató fölvilágosítást. Hivatalos irataikat az országgyűlés mindenik táblájának kívánatára magának a táblának, vagy ennek küldöttségének megvizsgálása alá bocsátani köteleztetnek.

A miniszterek felelősségre vonathatnak minden olyan tettért, vagy rendeletért, mely az ország függetlenségét, az alkotmány bizto-sítékait, a fennálló törvények rendeleteit, az egyéni szabadságot, vagy a tulajdon szentségét sérti; a kezeikre bizott pénz vagy egyéb érték elsikkasztásaért, vagy törvényellenes alkalmazásaért; a törvények végrehajtásában, vagy a közcsend és bátorság fentartásában elköve-tett mulasztásért.

A miniszterek vád alá helyezettetését az alsó tábla szavazatainak általános többségével rendeli el, a bíraskodást a felső tábla által, saját tagjai közül titkos szavazással választandó bíróság, nyilvános eljárás mellett gyakorlandja, és a büntetést a vétséghez aránylag ha-tározandja meg. Az elmarasztalt miniszterre nézve a királyi kegyel-mezési jog csak általános közbocsánat esetében gyakorolható.

A megyéket, és más municipiumokat az 1791. törvény vissza-helyezte régi törvényes hatóságukba. 1832. óta nagy változás történt a megyéken. Eddig a köznemesség, minthogy nem tartozott vele, nem járt el a közgyűlésekbe, s a tisztviselőkön kívül csak kevés számu, műveltebb, vagyonosabb, a közügyért magokat érdeklő egyénekből álltak a gyűlések. Ettől fogva pedig a köznemesség nyers tömege is kezdett megjelenni a tiszt- és követválasztásokra, s általában a gyű-léseken. Történt pedig ez résziut azért, mert évről-évre nőtt, s a ne-messég tömegére is kihatott az országos közügyek iránti érdekeltség, részint mert mióta a kormány megkezdte a korteskedést, s az ellen-zék követte a példát: a politikai pártok vezetői megvesztegették s eszközül használták. Egész nyilvánossággal üzetett a megvesztegetés és szavazatvásárlás. Rendes gyakorlattá lett, hogy a pártok vezetői fuvart, napi dijat s élelmet adtak a becsődített nemességnek. Voltak ugyan példák, hogy az egyik párt által összeszedett népet a másik párt épen a szavazás előtt csábította el nagyobb fizetéssel: de több példa volt arra, hogy a legműveletlenebb nemesség tömege is oly hi-ven ragaszkodott pártja zászlójához, miszerint az ellenpártot a szó teljes értelmében ellenségének tekintette. Annyira ment ezen ellensé-geskedés, hogy midőn a politikai meggyőződéshez a bőven osztogatott szeszes italok hatása is járult, a gyöngébb párt nem egyszer hagyta

el véres fővel a tanácskozás helyét. 1811. után csaknem rendes szokássá lett, hogy a tisztujtó gyűlésekre fölsereglett pártokat katonai erő védte egymás ellen.

Ezek kétségen kívül sajnálatra méltó kinövései voltak a megyei életnek, s orvoslást kívántak. De a kormány azon lépése, melyet 1844. óta tett az adminisztratori rendszer behozatalával, nem e visszaélések megszüntetésére volt irányozva, (mert az adminisztratorok is nagyban üzték a nép megvesztegetését) hanem arra, hogy a megyéken minden áron többséget szerezzenek a kormánynak. A főispánok fölmentettek hivataluktól: s helyökre adminisztratorok nevezettek ki. A főispán, s az adminisztrator közt nagy különbséget okozott az, hogy amaz, hivatali s többnyire vagyoni állásánál fogva is független volt; ellenben az adminisztratort nagyon függővé tette a nagy fizetés, s a minden órán elmozdithatóság. Továbbá (a már régi törvényes gyakorlatnál fogva) a főispán hatásköre alig állt egyébből, mint abból, hogy a megyéken a királyt képviselte, s elnökölt a tisztujításoknál: az adminisztratorokét pedig kiterjesztette a kormány a megyei élet minden ágára. Eddig mind a cancellaria, mind a helyt. tanács a megyei közgyűléshez intézte leiratait; most pedig az adminisztratoroknak küldözgettek titkos utasításokat, s nyílt rendeleteket. Igaz ugyan, hogy némely megyék határozottan ellenszegültek annak, hogy az adminisztrator az alispán teendőibe avatkozzék: de ez nem minden megyében sikerült; ahol sikerült, ott is hatalmas fegyver maradt az adminisztrator kezében, különösen a tisztujításoknál gyakorolt kijelölési jognál fogva.

Ezen adminisztratori rendszer oly általános ingerültséget okozott, minél fogva a forradalom kitörése előtt is kénytelen volt a kormány engedni a közvéleménynek.

Az 1847/8. országgyűlésen törvénnyé válván a jogegyenlőség, meg kellett változni a megyegyűléseknek is annyiban, hogy nem állhattak többé csak a nemességből. Meg is változtak, a mennyiben elhatározottat (17. cz.) hogy, addig is, míg a jövő országgyűlés végrehajtaná a megyegyűlések újból szervezését, a jelen országgyűlés berekesztése után, a lehető legrövidebb idő alatt, minden megyében tartassék közgyűlés, melyen szavazati joggal birjanak mindazok, kiket akár a törvény, akár az egyes megyéknek eddig hozott határozatai szavazatijoggal felruháztak; a hol pedig semmi ily jogterjesztő határozat közbe nem jött volna, szavazattal birandanak a törvény által jogosítottakon kívül azok, kiket a megyei lakosok községenként, mint képviselőket utasítanak ezen közgyűlésre. Ezen közgyűlésen, a jelen országgyűlésen hozott törvények kihirdettetvén, tekintettel a megye kiterjedésére, népességére, a megyei honpolgárok minden osz-

tályára, a megyei közigazgatásnak, különösen a most alkotott törvényeknek foganatosítására egy nagyobb számú állandó bizottmány fog, születési különbségre való tekintet nélkül választatni a szokott módon. Ezen állandó bizottmány a főispánnak, vagy az alispánnak elnöklete alatt, a megyei tisztviselők hozzájárulásával, annyszor, és addig, a mint, s a meddig szükséges leendő, összegyűlvén, ideiglenesen, mind azon hatóságot fogja gyakorolni, mely a törvény, s alkotmány szerint illeti a megyei közgyűléseket.

A köz tanácskozási nyelv mind a gyűléseken, mind a bizottmányban Magyarországra nézve egyedül magyar; a kapcsolt részekben, saját szabályuk következtében anyai nyelveket használhatják.

A megyei bizottmány, mihelyt a jövő országgyűlésen szervezve lesz a megyei szerkezet, működését bevégezvén, leteszi ideiglenes hatóságát a megye kezébe.

A Jász-Kun-kerületről azt mondja az 1848: 25, hogy: A ker. tisztviselőket ugyanazok választssák, a kik az országgyűlési követeket; a közgyűlési képviselőket pedig a községi választók a községi képviselők közül. A kerületi tisztviselők választását illetőleg, a választást megelőző közgyűlés választ 6 tagból álló bizottmányt, mely a nádori főkapitánynyal együtt intézi a kijelölést. Közgyűlésnek tartatni kell minden negyedévben egyszer; lehet gyakrabban is. Mig a törvény a közigazgatás alakításáról részletesen fog intézkedni, addig a közigazgatás módja és formája az eddigi gyakorlat szerint meghagyatik. A redemtioiból eredő magánjogi viszonyok és haszonvételek a törvény további rendeletéig fentartatnak.

A Hajdukerületről az 1848: 26. cikk rendelkezik. Nevezetesen a kerület közgyűlésének tagjai legyenek a kerületi tisztviselők, városi képviselők, ezekenkívül minden városból a főhadnagy, és főjegyző. Az adományból eredő magánjogi viszonyok és haszonvételek a törvény további rendeletéig fentartatnak.

Fiume területét két municipalis kerületre osztotta az 1848: 27. n. m. Fiume és Buccari kerületre.

A királyi városokról azt mondja az 1848: 23, hogy: A város, mint önálló köztörvényhatóság, közdolgait, törvényes felsőbb felügyelés alatt, minden más törvényhatóságtól függetlenül maga igazgatja. A városnak, mint törvényhatóságnak rendőri, büntető és magánjogi tekintetben alá vannak vetve minden a városhatárában létező javak, és egyének, különbség nélkül, kivéve a hadi szolgálatban álló katonákat. Addig is, mig a törvény részletesen fog intézkedni, a városi tanács azon hatósággal ruháztatik föl, melylyel jelenleg a megyei kis gyűlések bírnak; a közgyűlés pedig azzal, melylyel a megyei közgyűlések vannak ellátva. Mind a tanácsnak, mind a közgyűlésnek

ülései nyilvánosak. Közgyűlést tartani kell minden hónapban legalább egyszer; lehet többször is, valahányszor ezt vagy a közgyűlés előre megrendeli, vagy a tanács, s illetőleg a polgármester szükségesnek tartja. A közgyűlés áll a városi tisztviselőkből, és képviselőkbel együtt véve. A képviselő testület kis városokban legalább 30, közép városokban legalább 82, nagy városokban 157 tagból álljon.

72. §. *Nemzeti nyelv.*

Mária Terézia elaltató rendszere, és II. Józsefnek a magyar mint nemzeti nyelv megsemmisítését célzó rendeletei fölébresztették a nemzet figyelmét a magyar nyelv, mint az országos élet egyik fő fontosságu tényezője iránt, s innen érthető, hogy 1790. óta forró vágya volt a nemzetnek biztosítani nemzetiségét az által is, hogy a magyar nyelvet az ország hivatalos nyelvévé tegye az eddig használt latin helyett.

1790-ben törvény alkottatott, melyben biztosítja a király az országot, hogy nem fog rá tolni idegen nyelvet; az 1792. országgyűlés pedig azon törvényt hozta, hogy a magyar nyelv is taníttassék a tanintézetekben. Többre ment az 1805. országgyűlés, mely törvényt alkotott, hogy a megyék a helyt. tanácshoz magyar nyelven irjanak, a cancellariához pedig columnaliter, magyarul, s latinul. Az 1825. országgyűlés magáévá tette a Széchenyi által indítványozott magyar tud. akademia eszméjét, s országos küldöttséget bízott meg ezen intézet alapszabályainak kidolgozásával; az 1830 országgyűlés törvény által mondta ki ezen tudományos és nyelvmívelő intézet megalapítását; másfelől meghatározta, hogy a helyt. tanács is magyarul írjon a hatóságoknak; a királyi tábla magyarul hozzon ítéletet; a kerületi táblák s a városi törvényszékek előtt magyarul folyjanak a perek; hivatalt csak olyanok viselhetnek, a kik tudnak magyarul, három év múlva (u. m. 1834. január 1-től kezdve) ügyvédi vizsgát is csak ilyenek tehetnek. De e részben is történtek törvénytelenések, p. o. a helyt. tanács ezután is küldött latin nyelvű leiratokat; a királyi tábla ezután is latinul hozta az ítéleteket. Az 183²/₆. országgyűlés ismételte a törvényt, mely szerint a királyi tábla magyar nyelven hozzon ítéletet mindazon perekben, a melyekben magyar nyelvűek a beadott okmányok, a helyt. tanács magyarul levelezzen a hatóságokkal; az anyakönyvek magyarul szerkesztessenek mindazon egyházközségekben, a melyekben az egyházi szónoklatok magyarul tartatnak. Végre ezen országgyűlés t. czikkei columnaliter magyarul s latinul adattak ki, s ez volt a törvényes gyakorlat 1844-ig.

Az 1840. országgyűlés midőn egyfelől ismételte, hogy a helyt. tanács magyarul írjon a hatóságokhoz, másfelől törvényt hozott, mely

szerint mind az országgyűlés, mind a municipiumok egyedül magyarul irjanak a királyhoz s a cancellariához; az egyházi hatóságok magyarul irjanak a világi hatóságokhoz; a magyar kir. udv. kamara magyarul feleljen a magyar nyelvű iratokra; továbbá az olyan egyházközségekben is, a hol az egyházi beszédek nem magyar nyelven tartatnak, a jelen országgyűlés berekesztésétől számítandó 3 év múlva magyarul vitessenek az anyakönyvek. És ezen utóbbi pont fájdalmasan érintette az országban lakó nem magyar népeknek már ekkor fölébredt nemzetiségi érzületét.

Az 1844. országgyűlés azon törvényt hozta, hogy a cancellaria minden rendelete, akár van rajta királyi aláírás, akár nincs, magyarul irassék; a király magyarul írjon az országgyűléshez, és, mivel a törvények ettől fogva csak magyar nyelven szerkesztetnek, a király is magyarul adja ki a megerősítést; az országgyűlési tanácskozások nyelve is kizárólag magyar legyen, azon megjegyzéssel, hogy a kapcsolt részek követeléseire nézve kivétel tétetik, megengedtetvén nekik, hogy a közelebbi hat év alatt tartandó országgyűléseken latinul is szólhatnak. A kapcsolt részekbeli törvényhatóságok a magyar törvényhatóságoknak magyar, ezek pedig a kapcsolt részekbelieknek latin nyelvű leveleiket is fogadják el, tárgyalják, s lássák el illendő válaszzal.

Az 1847. évi országgyűlést magyar nyelven nyitotta meg a király. Ugyanezen országgyűlés, azon kívül, hogy ismételte az 1844. törvényt, mely szerint az országgyűlési tárgyalások nyelve kizárólag magyar, kiterjesztette ezt a magyarországbeli megyék tanácskozási nyelvére is. Továbbá megrendelte, hogy az ország czimere, a nemzeti szín ösi jogaiba visszaállíttatik. Ennélfogva a három színű rózsza polgári jelképen újra fölvétetvén, megállapíttatik, hogy minden középületeknél, közintézeteknél, minden nyilvános iktatások alkalmával, és minden magyar hajón a nemzeti lobogó, és ország czimere használtassék. A kapcsolt részeknek pedig szabadságukban hagyatik, hogy az ország színei és czimere mellett saját színeiket és czimerüket használhassák.

73. §. *Rendi jogok, jogegyenlőség.*

A kiváltságos osztályok jogviszonyaiban sokáig nem történt lényeges változás. Az 1825. évi országgyűlés eltörölte az 1486. azon törvényt, mely szerint lengyelek és velenceiek nem voltak honosíthatók, továbbá 1000 aranyban állapította meg a honfúsítás díját, azon hozzáadással, hogy a kik ezen összeget be nem fizetik két év alatt, kitöröltenek. Az 1830. országgyűlés ki is törölte némelyeket ezen mulasztás miatt.

Legfontosabb e téren a nem nemesek s jobbágyok sorsának foko-

zatos javulása. II. Józsefnek, bár törvényellenes módon lett kezdeményezése nem maradt minden hatás nélkül. Gyorsabb fejlődést adott az ügynek a francia forradalom szelleme. Az 1790. országgyűlés e részben is látta a gyökeres reform szükségességét, s e célra külön választmányt nevezett törvényjavaslatok készítése végett. Azon reményben, hogy a kívánt reform hamar létre fog jönni, előlegesen csak annyit mondott ki, hogy ideiglenesen törvényes erőre emeli Mária Terézia urbéri szabályzatát, s törvényesen is eltörli az örökös jobbágyságot. És ámbár a király országgyűlésről-országgyűlésre halogatta a reform-kérdések tárgyalását: mégis történt valami előlegesen is. P. o. az 1792. évi törvény szerint, ha az uriszek nem szolgáltatna a jobbágnak igazságot, folyamodhatik a jobbágy az alispánhoz, s ez tartozik orvosolni a jobbágy sérelmét. 1802-ben az a törvény alkotott, hogy midőn a jobbágy bevégezte a termés learatását, s ezt bejelentette a földesurnak, a földesur tartozik a maga dézmáját 8 nap alatt átvenni, különben ott hagyhatja a jobbágy, s ezután nem tartozik ingyen beszállítani.

Széchenyi reformátori működése e téren is szembetűnő hatást fejtett ki. Nevezetesen, midőn az 183 $\frac{1}{2}$. országgyűlésen valahára fölvetetett az urbéri viszonyok kérdése, a nemesség valóban nemesen akarta azt megoldani. Eltörölte az uriszékeket, s a megyei törvényszékeket léptette helyökbe; megállapította az örök váltságot, és azt, hogy a jobbágyot sem lehet elfogni s bántani törvényes idézés és ítélet nélkül. De a királyi udvar (ugyanaz, mely régóta szerette magát úgy mutogatni, mint a jobbágyság kegyes apja, s pártfogója a nemesség ellenében) tulságosan szabadelvűeknek, sőt forradalmiaknak találta ezen törvényeket, és elvetette. Ez volt oka, hogy nem történt egyéb, mint azon urbéri törvények megalkotása, melyekből mindezek kihagyattak, s a melyek érvényben voltak 1848-ig. Ugyanakkor törvénynyé vált, hogy, ha a nemes jobbágytelekre költözik, viselje mindazon terheket, melyek a jobbágyföldre kötvék. 1839-ben ismét fölvetetett az örökváltság ügye, s most törvény alkotott, mely szerint a jobbágy örökre megválthatja magát. Végre az 184 $\frac{1}{8}$. országgyűlésen, az udvar világos ellenzése daczára, teljesen eltöröltetett a jobbágyság. Nevezetesen (9. cz.):

Az urbér, és azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgálatok, robot, dézma, és pénzbeli fizetések e törvény kihirdetetésétől fogva örökre megszűnnek. A törvényhozás, a földesurak kármentesítését a nemzeti közbeesület védpaizsa alá helyezi. Ő felsége a magán földesuraknak akénti kármentesítése iránt, hogy az eddigi urbéri tartozásokkal felérő tökéérték részökre, a közállomány által, hiány nélkül kifizetessék, a legközelebbi országgyűlésnek részletesen

kidolgozandó törvényjavaslatot fog magyar minisztériuma által előterjeszteni. Az uralmi törvényhatóság megszüntettetik, s ideiglenesen, míg t. i. rendeztetni fog az igazságszolgáltatás, részint a szolgabírák, részint a megyei törvényszékek fogják azt gyakorolni. Oly földbirtokos ellen, kinek birtokaihoz e törvény kihirdetése előtt urbériség volt kapcsolva, a kereskedési viszonyokból eredő váltók kivételével, egyéb adóssági követelések, a törvény további rendeleteig föl nem mondhatók, és csupán a törvényes kamatok nem fizetése iránti követelések hajtathatnak be bírói eljárás útján.

A 13-ik cikkben eltöröltetett a papi tized, mégpedig a papság önkéntes, és kárpótlás nélküli lemondása következtében. Ezen lemondás következtében elhatározott, hogy a papi tized, akár természetben, akár készpénzben teljesített, és pedig akár közvetlenül az egyházi rendnek, akár haszoubérlőknek fizettetett, akár örökös szerződés mellett, akár királyi adomány által szereztetett, ezennel örökre megszüntetik. A mennyiben pedig a tized megszüntetése a kisebb rendű papság némely tagjainak jövedelmét is érdekli, s e tekintetből azoknak ellátásáról gondoskodni szükséges, ő felsége a kisebb rendű, bármely felekezetű papság illő ellátása iránt, magyar minisztériuma által részletes törvényjavaslatot fog előterjeszteni.

A vallásszabadság is visszaállított. Az 1791: 26. visszaadta a protestánsoknak a bécsi és linczi békekötésekben nyert törvényes jogokat, sőt részletesebben is biztosította a protestánsok önkormányzatát egyházi és iskolai ügyekben, a király legfőbb felügyeletének fentartása mellett. Majd e téren is új zivatart okozott az áttérések és vegyes házasságok kérdése, a melyek azonban elég méltányosan oldattak meg az 1844. vallástörvény által. Végre az 1847/8. országgyűlés teljes egyenlőséget és viszonyosságot adott a törvényesen bevett vallásfelekezeteknek. Az unitaria vallást törvényesen bevett vallásfelekezetnek nyilvánította. „A törvényesen bevett vallásfelekezetek közt, különbség nélkül, tökéletes egyenlőség és viszonyosság állapítatik meg; minden bevett vallásfelekezet egyházi és iskolai szükségéi közálladalmi költségek által fedeztessenek; s ezen elvnek részletes alkalmazásával a minisztérium, az illető vallásfelekezetek meghallgatása mellett, a közelebbi törvényhozás elibe kimerítő javaslatokat fog terjeszteni.”

A mi a jogokban és közterhekbeni egyenlőséget illeti: ez is fokozatosan fejlődött, s lassan haladt előre. E kérdésnek két része volt, u. m. a nemesség miként ossza meg a maga jogait a nem nemes osztállyal, és miként vegyen részt a nem nemes osztály közterheiben

Ámbár az 1790. országgyűlés rendei világosan látták már, hogy

a mindenben nagyon hátra maradt ország szellemi és vagyoniassági fejlesztésére pénzáldozatok kívántatnak, s országos pénztárra van szükség: mégsem volt kedve a nemességnek részt venni a közterhekben, holott pedig az is világos volt, hogy teljes lehetetlenség új és nagy terheket róvni az eddig adózott nem nemes osztályra. A jogok kiterjesztésében pedig történt annyi, hogy törvénynélfogva megállapított, miszerint nem nemes származásuak is viselhetnek királyi hivatalokat, a cancelláriánál és helyt. tanácsnál titoknokságig, egyéb kir. hivatalokat pedig megszorítás nélkül.

Az országos pénztár alkotására az volt első lépés, hogy az 1792. országgyűlés erre fordíttatni rendelte a só fölemelt árából begyűlendő összeget, melyről a kamara pontosan számoljon a helyt. tanácsnak, ez pedig a királynak. De hamar megmutatta a tapasztalás, hogy erre nincs mit építeni. Az 1802. országgyűlés választmányt nevezett ki, mely adjon javaslatot, miként lehetne országos pénztárt állítani az országlakosok terhelteése nélkül. Ez sem lendített az ügyön semmit.

A jogegyenlőség kérdésében fontos jelenség, hogy az 1807. országgyűlésen Sopronmegye követe Nagy Pál indítványt tett, miszerint a nemesek jogait fokozatosan ki kellene terjeszteni a nem nemes osztályra is, s ekként életbe léptetni a jogegyenlőséget. És az országos rendek megbotránkoztak ezen indítványban. Ezen eszmének ismét szőnyegre hozása és megérlelése Széchenyi érdeme. Ő hirdette, hogy elengedhetetlen életkérdés „az alkotmány sánczain kívül állókat azokba befogadni, s az országos pénztár javára lemondani az adómentességről.“ Évek kellettek rá, míg Széchenyi részint irataival fölvilágosíthatta, részint fényes sikerű vállalataival tettelegesen meggyőzhette a kiváltságaihoz vakon ragaszkodó nemességet a felől, hogy ennek így kell lenni, „ha a nemzet élni akar.“ És bár lassan, de terjedt, s érett az eszme, évről-évre közelebb jutott a megvalósuláshoz. A Széchenyi által elhintett magvak első gyümölcse az 1837²/₆. országgyűlésen látható, részint azon törvényben, melyszerint a jobbágytelken lakó nemes viselje azon telekre eső terheket, részint abban, melyszerint a nemesség önkéntes ajánlatképen magára vette az országgyűlési költségek viselését. A jogok kiterjesztése körül is történt annyi, hogy minden nemes, még a jobbágyok is, saját személyökben, saját felperességek alatt, perelhetnek bárki ellen.

Az 1839-ki országgyűlésen már nagyobb diadaloikat aratott Széchenyi szelleme. Elfogadtatván az általa tervezett buda-pesti lánczhíd, meghatározottatott, hogy azon mindenki fizetni tartozik. Az országos pénztár, s közös teherviselés kérdése szerencsés megoldásának nagy akadálya volt az, hogy, mivel ugyanazon szabadelvű párt harczolt mellette, mely a kormány alkotmányellenes tetteit ostromozta: a

kormány a nemesség elfogultságához folyamodott, s úgy izgatta a nemességet, hogy ne hallgasson azon veszedelmes szabadelvűekre, a kik meg akarják fosztani legszebb kiváltságától, az adómentességtől. Ekkor a szabadelvűek, hogy népszerűbbé tegyék az ügyet, nem vitatták a teljesen egyenlő teherviselést, s megelégedtek azzal, ha a nemesség elfogadja az országos pénztár számára adózást, a hadi adó egy ideig a nem nemes osztályok terhe maradván. Az 1844. országgyűlésen megérte Széchenyi azon örömet, hogy az általa elhíntett magvakat dúsan gyümölcsözni látta, midőn t. i. az alsó tábla elfogadta, nem ugyan a teljesen közös adózást és jogegyenlőséget, hanem azt a nagy elvet, hogy a nemesség is megadóztatandó országos célokra, s e minőségben elfogadott 3 évre 10 millió 340,000 frt adót, a nemesség által fizetendőt. És mégsem mehetett most keresztül a nagy reform, mert a főrendi tábla leszállította ezen összeget 3 millióra, minek az a következése lett, hogy az alsó tábla is elejtette az ügyet, mert 3 millió forintot nem látott elégnek arra, hogy ennek valami szembetűnő sikere legyen. A jogegyenlőség eszméje is nagy hódítást tett, midőn általában minden nem nemesnek megadatott a jog bármely hivatalt viselhetni, továbbá nemesi jószágot vehetni, s birhatni.

Az a körülmény, hogy az 1844. évi országgyűlésen a főrendi tábla gátolta meg az országos pénztár létrejövetelét, föltűnő ingerültséget okozott a főrendiek ellen, mely hathatós ösztön volt nekik arra, hogy ne gátolják tovább a nemzet közkívánatának teljesülését. Ettől fogva, három év alatt oly nagy hódítást tett a közös teherviselés eszméje, hogy a következő országgyűlésen, a forradalom közbejötté nélkül is, keresztül fogott volna menni legalább annyiban, hogy a nemesség elvállalta volna az országos pénztár számára adózást. A forradalom közbejötté pedig oly gyors fejlődést adott az ügynek, miszerint mind a jogokban, mind a terhekben teljes egyenlőség jött létre. Az 1848: 8. szerint: Magyarország, s a kapcsolt részek minden lakosai, minden közterhet különbség nélkül egyenlően és aránylagosan viselnek. Ő felsége felelős magyar minisztériuma által, a törvényhatóságok meghallgatása mellett, ideiglenesen ki fogja dolgoztatni az adózási kulcsot, és ezen kulcs szerint az 1848. nov. 1-ső napjától kezdetét veszi az adózás. A fenn kitett határnapig a már kivetett közterhek behajtása elrendeltetik.

Az 1848: 15. eltörli az ősiséget. Nevezetesen: a minisztérium az ősiség teljes és tökéletes eltörlésének alapján ki fogja dolgozni a polgári törvénykönyvet, s javaslatát a legközelebbi országgyűlés elibe terjeszti. Időközben, a legközelebbi országgyűlésig, mindazon perek

folyamata, melyek az ősiségi viszonyokból eredtek, s még nincsenek befejezve végítélet által, fölfüggesztetnek, s ujnak indítása megtiltatik.

74. §. *Törvényszékek.*

Az 179°/₁. országgyűlés az igazságszolgáltatás törvényes rendjét is visszaállította, midőn általánosságban kimondta, hogy a törvényszékek szerkezete törvényes legyen, s a törvénybe ütköző birói parancsok érvénytelennek tekintendők. Ugyanezen országgyűlés Pestre helyezte által a királyi curiát, s a törvénykezés javításával megbízott választmány javaslatának bevárása előtt is eltörölte a kinzó vallatást.

Az 1792. országgyűlés is tett némi pótló javításokat. P. o. az ügyek minél gyorsabban elláthatása szempontjából meghatározta, hogy országgyűlés alatt is tárgyalassanak a fontosabb perek. Az 1807. országgyűlés a bűnperek minél gyorsabb ellátása végett azt rendelte, hogy a kir. tábla két testületben bíráskodjék; továbbá, hogy azon perek, melyek eddig a báni táblától a kir. táblához vitettek, ezután nem ide, hanem a hétszemélyes táblához föllebbeztessenek; hasonló történjék azon ügyekkel, melyek a kir. városoktól a tárnokszékre apelláltatván, itt már elláttattak.

Az 1840-iki országgyűlés gyökeres javítást akarván tenni az igazságszolgáltatáson, új büntető codexet dolgozott, de a mely nem emeltetett törvényes erőre. Ugyanezen országgyűlés segített a polgári igazságszolgáltatásnak egy régóta érzett nagy hiányán, midőn a hitel emelése végett váltótörvényeket és törvényszékeket léptetett életbe, továbbá szabályozta az adósságok betábláztatását, és a csőd-pereket.

Az 1848. országgyűlés a sajtóvétségek körüli eljárásnál behozta az esküdtiségek intézményét.

75. §. *Közjövödelmek pénzügy.*

Most is megvoltak a korona régi törvényes jövedelmei; megvolt, sőt folyvást emelkedett a hadi adó is. És mind ez nem volt elég; a francia háboruk alatt roppant sokat áldozott a nemzet a királynak pénzben, és természetben.

Azonban az ország függetlenségének az 1791. országgyűlésen világosan kifejezett biztosítása ellenére folyvást megmaradt a régi törvényellenes állapot, melyszerint nem a magyar, hanem az ausztriai kamara rendelkezett a magyar pénzügyekben.

Midőn a francia háboruk alatt tulságosan elszaporodott a papírpénz, s csaknem minden hitelét elvesztette, Ferencz, mint más or-

szágaiban, úgy nálunk is devalvált a papírpénzeket értékök $\frac{1}{5}$ -ére, s azt kívánta az 1811. országgyűléstől, hogy ismerje el a most történt változás törvényességét, s a most kibocsátott új papirokért Magyarországba is álljon jót, vagyis vállalja el az ezekben rejlő statusadósság egy részét. De a rendek hajthatatlanok voltak.

Azonban az új papírok hitele is oly gyorsan alászállt, hogy 1815. elején 272, végén pedig 363 volt az agio.¹⁾

1816-ban állíttatott föl az ausztriai nemzeti bank, melynek az a kiváltság adatott, hogy csak ennek lesz joga papírpénzt bocsátani ki, s ennek papirjai kényszerített forgalommal birjanak.

1848: 12. Magyarországnak is csinált statusadósságot, nevezetesen, miután eltöröltetett a jobbagyság a földesurak kármentesítésére megkívántató összegnek előállításával a minisztérium bizatott meg, és minthogy ez csak bizonyos status kötelezvények kibocsátása, illetőleg statusadósság elvállalása által volt eszközölhető, a törlesztést illetőleg szükséges törvények indítványozásával hasonlóképen a minisztérium bizatott meg

76. §. Erdély.

Erdélyre nézve is nevezetes fordulatot hozott az 1790-dik év. Megszűnt a József által eszközölt egyesülés Magyarországgal, midőn Leopold ismét külön cancelláriát állított Erdély számára. Leopold Erdélyben is országgyűlést tartatván, képviselő biztosa által esküt mondatott, melyszerint Erdélynek, s a három nemzet minden tagjainak törvényes jogait, kiváltságait szentül megtartja. Az ezen országgyűlésen alkotott t. czikkek közül nevezetesebbek: Valamint ő felsége letétette ezen esküt, utódai is hasonlót tegyenek; Leopold király és utódjai, mint Magyarország királyai, birják az erdélyi fejedelemséget, mint Magyarország szent koronájához tartozót, ugyanazon hatalommal, és örökösödési joggal; Erdély nem vitethetik vissza azon állapotra, midőn még vajdák alatt állott, s nem kényszeríthetetik a visszakebelezésre, hanem a Leopoldinum Diplomába foglalt jogok mind ő felsége, mind utódjai által megerősíttetnek, s erről a rendek hódolati esküje előtt okmányt adnak ki Erdély rendéinek; Erdély, mint saját alkotmányával bíró, és semmi másnak alá nem vetett ország, saját alkotmánya s törvényei szerint kormányzandó; a törvényhozás a fejedelem és rendek közös joga; országgyűlések évenként tartassanak; az igazságszolgáltatás is a törvények szellemében kezeltessek; a magyar megyékben és székely székekben magyar legyen a kormányzási nyelv.

¹⁾ Gr. Teleki Domokos Budapest. Sz. 46. füz. 333. lap.

1792-ben ismét történt egy lépés Erdélynek Magyarországgal egyesítése felé. Nevezetesen, az ezen évi magyar országgyűlés 11. cikke rendeli, hogy, miután az 1741: 18. szerint is Magyarország kiegészítő része Erdély, a viszont egyesülés módjait a következő országgyűlés fogja meghatározni. A mi pedig Kraszna, K.-Szolnok, Zarándmegyék, és Kővárvidéknek Magyarországra kebelezését illeti: e részben meg fogja hallgatni ő felsége az erdélyieket is, s azután fog intézkedés tétetni a következő országgyűlésen.

Erdély alkotmányos viszonyai sem voltak kedvezők Ferencz alatt. Tartattak ugyan 1811-ig országgyűlések: de ezeken nem csak nem erősödött, hanem folyvást gyöngült az alkotmány, oly formán, hogy koronkint magyaráztattak az alkotmányos törvények, s minden ily magyarázat egyjelentésű volt a megnyirbálással. 1811. után itt is teljesen megszűntek az országgyűlések, és a mint elhaltak a törvény értelmében választott kormánytanácsosok, helyök kinevezés által tölthetett be. Megyei gyűlések voltak ugyan, de itt is megtiltatott a hivataloknak választás által betöltése, s kinevezés lépett a választás helyébe.

Erdélynek az 1825-ik év sem hozott új fordulatot, ezután is megmaradt a kormány az egészen alkotmányellenes uton. De részint a kormány tulságai, részint a testvérországban megindult politikai élet látása ugy fölbátorította az erdélyi megyéket, hogy nyíltan dacolni kezdtek a kormányzók törvénytelen rendeleteivel. Ekkor a király teljhatalmu biztost küldött Erdélybe, a ki, utasítása szerint, teljesen fölfüggesztette az alkotmányt; de látván a nagy ingerültséget, maga kérte a királyt az engedékenységre, s az országgyűlés összehívására. Őt nem sokára Estei Ferdinánd váltotta föl, a ki össze is hívta a rendeket 1834-ben. És ezen országgyűlésnek mindjárt a kezdetén, oly erős ellentét mutatkozott a kormány és a rendek közt, hogy a főherczeg néhány nap mulva föloszlatta az országgyűlést, s ismét fölfüggesztette az alkotmányt.

Azonban a Magyarorszáiban kifejtett polit. mozgalmak oly hatással voltak Erdélyre, hogy nem látszott tanácsosnak a végsőkéig erőltetni a dolgot. 1837-ben visszaállított az alkotmány, s összehívott az országgyűlés. Ettől fogva oda irányult a kormány politikája, hogy a magyar és erdélyi országgyűlések közt meghasonlást hozzon létre, s ekként minél messzebb vesse a mindkét ország közvéleménye által óhajtott újra egyesülést. A megvesztegetés eszközeinek fölhasználásával ki is vitte, hogy ezen 1837. évi országgyűlés tiltakozott a közelebbi magyar országgyűlésnek „egyoldalú” határozata ellen, mely Magyarországra kebelezettni rendelte a Partium megyéit. De bár ettől fogva folyvást ápolta a kormány a meg-

hasonlást a két országgyűlés közt: mindkét ország rendei átlátták, hogy hova céloz ez, s annál erősebbé lett a vágy az Unio után.

E közben Erdélyben is szabályozni akarta a kormány az urbéri viszonyokat, s 1818-ban rendeletet adott ki e tárgyban. De minthogy e szabályozás alkotmányellenes módon történt, elvesztette érvényességét, mihelyt helyre állott az alkotmány, s nem előbb, mint az 1846. országgyűlésen készültek Erdély számára urbéri törvények.

Ugyanezen 1846-iki országgyűlésen törvény alkottatott, mely szerint az ország hivatalos nyelve a magyar; azonban a szász universitas számára a kormánysszék által eszközözendő hiteles német fordításbau is kiadandók az országos törvények. Fontos tette volt ezen országgyűlésnek az is, hogy a Magyarországgal újra egyesülés tárgyában választmányt nevezett ki.

Az 1848. évi magyar országgyűlés új törvényben (6. cikk) kimondta a Részeknek (Kraszna, K.-Szolnok, Zaránd, Kővárvidék) Magyarországhoz tetteleges visszakapcsolását, vagyis az 1836: 21. fogatnosítását, elrendelvén, hogy ezen részeknek Erdélytől függése azonnal szűnjék meg, s jöjjenek a magyar minisztérium és főtörvényszékek hatósága alá; a visszacsatolás részleteinek szabályozása a minisztériumra bízatik, melynek hatósága e visszakapcsolt részekre nézve e törvény kihirdetésével rögtön életbe lép, s felhatalmaztatik a jelen törvények végrehajtásához szükséges intézkedésekre.

1848-ban megtörtént az összes Erdély Unioja is. Nevezetesen, az 1848. magyar országgyűlés 7. cikke azt mondja: A magyar koronához tartozó Erdélynek Magyarországgal egy kormányzás alatt teljes egyesülését nemzetegység, és jogazonosság tökéletes jogalapon követelvén: a két testvér-hon érdekeinek a következő országgyűlésen képviseltetését pedig a jelenkor eseményei sürgetősen követelvén: határoztatik, hogy az erdélyi múlt országgyűlésre meghiva volt királyi hivatalosok a magyarországi főrendi táblán ülésel és szavazattal ruháztatnak föl, kivéve a kir. főkormánysszék, a kir. ítélő tábla tagjait, és a katonákat; Erdélyt a közelebbi magyar országgyűlésen 69 szavazat illeti; a felelős minisztériumnak kötelességévé tétetik, hogy, minden törvényes eszközt felhasználva, magát mind a múlt erdélyi országgyűlésen e végre kinevezett bizománnyal, mind az Erdélyben hovahamarább összejövendő országgyűléssel érintkezésbe tegye, mindenesetre pedig, úgy az egyesülés teljes végrehajtására szükséges lépéseket megtegye, mint szintén e tárgyban kimérítő törvényjavaslatot terjesszen a legközelebbi honygyűlés elibe, vezérelvül kimondatván, miszerint Magyarhon Erdélynek mindazon külön törvényeit és szabadságait, melyek, a mellett, hogy a teljes egyesülést nem akadályozzák, a nemzeti szabadságnak és jogegyenlőségnek ked-

vezők, elfogadni, s fentartani kész. A fentebbi rendelkezés (mind a kir. hivatalosokra, mind a képviselőkre nézve) Erdély hovahamarább összehívandó országgyűlésétől föltételeztetik, s csak a közelebbi magyar hongyülésre terjed, azontul az erdélyi érdekek képviselésének elrendezése az egyesült törvényhozás föladata leend.

E törvény következtében Erdélyben is országgyűlés tartatván 1848. májusban, e hónap 28-án Erdély országgyűlése is elfogadta az Uniót, s törvényt alkotott felőle. És midőn a király ezen erdélyi törvényt is megerősítette (Junius 10.), érvénybe lépett az Unió, annyira, hogy az 1848. junius hónapban meguyilt magyar országgyűlésen már képviselve volt a visszakapcsolt Erdély is.

TÁRGYMUTATÓ.

Első szakasz.

A vezérek kora.

	Lap.
1. §. Vezérválasztás, vérszerződés	1
2. §. A fővezérség	2
3. §. Nemzetgyűlések	3
4. §. Jog- és birtokviszonyok	4
5. §. Kormányzat, igazságszolgáltatás	5
6. §. Hadszerkezet	7

Második szakasz.

Az átalakulás.

7. §. A királyság felállítása	8
8. §. Az átalakulás István alatt	9
9. §. Vármegyék és alsóbb néposztályok	12
10. §. Katonaság, honvédelem	13

Harmadik szakasz.

Az Árpád családbeli királyok korszaka.

11. §. A királyválasztás, trónörökösödés	14
12. §. A nemzet más alkotmányos jogai az Árpádházi királyok alatt	15
13. §. Az országgyűlések szerkezete	27
14. §. Végrehajtási és kormányzati rendszer	29
15. §. Rendi jogok	38
16. §. Törvényszerűek	42

17. §. Haderő	La 47
18. §. Közjövödelmek, pénzügy	48
19. §. Erdély	50
20. §. Horvát-Dalmátország, Slavónia	55

Negyedik szakasz.

Az Anjouk korszaka.

21. §. Királyválasztás, trónörökösödés	59
22. §. Királyi hatalom, s nemzeti jogok	60
23. §. Kormányzat	65
24. §. Rendi jogok	69
25. §. Törvényszékek	72
26. §. Hadszerkezet	74
27. §. Közjövödelmek, pénzügy	75

Ötödik szakasz.

Lajos halálától Mátyás haláláig.

28. §. Királyválasztás, és trónörökösödés	77
29. §. Királyi hatalom s nemzeti jogok	80
30. §. Oligarcha reactio, Albert, Ulászló és V. László alatt	85
31. §. A királyság reactiója Mátyás alatt	90
32. §. Országgyűlések	95
33. §. Rendi jogok	98
34. §. Kormányzat	100
35. §. Törvényszékek	104
36. §. Hadszerkezet	107
37. §. Közjövödelmek, pénzügy	109

Hatodik szakasz.

A Jagellók kora.

38. §. Királyválasztás, trónörökösödés	111
39. §. Királyi hatalom és alkotmányosság	113
40. §. Országgyűlések	123
41. §. Rendi jogok	124
42. §. Kormányzat	125
43. §. Törvényszékek	128

	Lap.
44. §. Hadszerkezet	129
45. §. Közjövödelmek	*120
46. §. Erdély	*121
47. §. Horvát-Dalmátország, Slavonia	*125

A Habsburg dynastia alatt.

Általános áttekintés	*127
----------------------	------

Hetedik szakasz.

I. Ferdinandtól I. Leopoldig.

48. §. Királyválasztás és trónörökösödés	*132
--	------

 A * csillaggal jelzett lapszámok elnevezés folytán kétszer fordulnak elő, melyért is azok az utóbbiakat jelzik.

49. §. Alkotmányosság	145
50. §. Országgyűlések	161
51. §. Kormányzat	163
52. §. A török hódoltságok	175
53. §. Rendi jogok	177
54. §. Törvényszékek	183
55. §. Hadszerkezet	184
56. §. Közjövödelmek, pénzügy	186
57. §. A különvált Erdély alkotmánya	188

Nyolczadik szakasz.

I. Leopoldtól II. Leopoldig.

58. §. Királyválasztás	193
59. §. Alkotmányosság	196
60. §. Országgyűlések	225
61. §. Kormányzat	226
62. §. Rendi jogok	236
63. §. Törvényszékek	242
64. §. Hadszerkezet	243
65. §. Közjövödelmek	244
66. §. Erdély	245
67. §. Horvát-Dalmátország, Slavonia	251

Kilenczedik szakasz.

1790 - 1848-ig.

	Lap.
Alkotmányosság	
68. §. A dynastia és a nemzet kibékülése az 1791-ki országgy.	255
69. §. 1792 - 1825.	261
70. §. Alkotmány reformja	264
71. §. Az országgyűlések	278
72. §. Kormányzat	280
73. §. Nemzeti nyelv	287
74. §. Rendi jogok, jogegyenlőség	288

